

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ve EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

**ARSLAN KOYÇİYEV’İN “MİSMİLDİRİK” ADLI ROMANININ TÜRKİYE
TÜRKÇESİNE AKTARIMI ve ROMANDA GEÇEN ESKİCİL (ARHAİZM) ve
TARİHÎ (İSTORİZM) KELİMELEİN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
OĞUZ ALPARSLAN ÇATAL

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLSİNE UZUN

ARALIK, 2018

MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ve EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

**ARSLAN KOYÇİYEV’İN “MİSMİLDİRİK” ADLI ROMANININ TÜRKİYE
TÜRKÇESİNE AKTARIMI ve ROMANDA GEÇEN ESKİCİL (ARHAİZM) ve
TARİHÎ (İSTORİZM) KELİMELEİN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
OĞUZ ALPARSLAN ÇATAL

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLSİNE UZUN

ARALIK, 2018

MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ve EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

ARSLAN KOYÇİYEV'İN "MİSMİLDİRİK" ADLI ROMANININ TÜRKİYE
TÜRKÇESİNE AKTARIMI ve ROMANDA GEÇEN ESKİCİL (ARHAİZM) ve
TARİHİ (İSTORİZM) KELİMELERİN İNCELENMESİ

HAZIRLAYAN
OĞUZ ALPARSLAN ÇATAL

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
Tezli Yüksek Lisans
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 02/01/2019

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 21/ 12/ 2018

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Gülsine UZUN

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi İsmail Turan KALLIMCI

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN

ARALIK, 2018

MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 21./11./2018 tarih ve 864/2 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24/6 maddesine göre, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı **Tezli Yüksek Lisans Programı** öğrencisi Oğuz Alparslan Çatal'ın "Arslan Koyçiyev'in "Mismildirik" Adlı Romanının Türkiye Türkçesine Aktarımı ve Romanda Geçen Eskiçil (Arhaizm) ve Tarihi (İstorizm) Kelimelerin İncelenmesi" adlı tezini incelemiş ve aday 21./12/2018 tarihinde saat 18:00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **kabul** edildiğine oy birliği ile karar verildi.

Dr. Öğr. Üyesi Gülsine UZUN

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Turan KALLIMCI

Üye

Üye

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Arslan Koyçiyev’in “Mismildirik” Adlı Romanının Türkiye Türkçesine Aktarımı ve Romanda Geçen Eskicil (Arhaizm) ve Tarihî (İstorizm) Kelimelerin İncelenmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21/12/2018

Oğuz Alparslan ÇATAL

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ		
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU		
YAZARIN		
Soyadı : ÇATAL		
Adı : Oğuz Alparslan	Referans No: 10221253	
TEZİN ADI		
Türkçe : Arslan Koyçiyev'in "Mismildirik" Adlı Romanının Türkiye Türkçesine Aktarımı ve Romanda Geçen Eskiçil (Arhaizm) ve Tarihî (İstorizm) Kelimelerin İncelenmesi		
Y. Dil : Translating Mismildirik By Arslan Koychiev İnto Turkish And Analysis Of The Terms Archaism And Historicism Through The Novel		
TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans	Doktora	Sanatta Yeterlilik
X	O	O
TEZİN KABUL EDİLDİĞİ		
Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi		
Fakülte : Edebiyat Fakültesi		
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü		
Diğer Kuruluşlar :		
Tarih :		
TEZ YAYINLANMIŞSA		
Yayınlayan :		
Basım Yeri :		
Basım Tarihi :		
ISBN :		
TEZ YÖNETİCİSİNİN		
Soyadı, Adı : UZUN, Gülsine		
Ünvanı : Dr. Öğr. Üyesi		

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI: 332

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Aktarım
2. Arslan Koyçiyev
3. Eskicil ve Tarihî kelimelerin tasnifi

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. Kırgız Türkçesi
2. Kırgız Edebiyatı
3. Arslan Koyçiyev
4. Eskicil Kelime
5. Tarihî Kelime

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. Kyrgyz Turkish
2. Kyrgyz literature
3. Arslan Koychiev
4. Archaic words
5. Historical words

- 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum ☐
- 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir ☒
- 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir ☐

Yazarın İmzası :

Tarih : 21/11/2018

ARSLAN KOYÇİYEV'İN “MİSMİLDİRİK” ADLI ROMANININ TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI ve ROMANDA GEÇEN ESKİCİL (ARHAİZM) ve TARİHÎ (İSTORİZM) KELİMELERİN İNCELENMESİ

ÖZET

Arslan KOYÇİYEV, günümüz Kırgız edebiyatında tarihî roman türünde eserler veren başarılı bir şahsiyettir. Bu çalışmamızda Koyçiyev'in *Mismildirik (Bedeldegi Kargış)* romanının Türkiye Türkçesine aktarımı yapılarak roman üzerindeki arhaizm “eskicil” *istorizm* “tarihî” kelimelerin tespitin ve tasnifinin yapılması amaçlanmıştır.

Çalışmamızın giriş bölümünde, Kırgız romancılığının gelişimi, Arslan Koyçiyev'in hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgiler verildikten sonra Türkiye'de ve Kırgızistan'da *eskicil* ve *tarihî* terimler üzerine yapılan çalışmalardan bilgiler sunulmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümünde Koyçiyev'in Ürkün öncesinden Ekim Devrimine kadarki süreci bir boy üzerinden tüm Kırgız halkını betimleyerek anlattığı *Mismildirik (Bedeldegi Kargış)* romanının Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise *Mismildirik (Bedeldegi Kargış)* romanı üzerindeki *arhaizm* “eskicil” ve *istorizm* “tarihî” kelimeler Kırgızistan Türkolojisinde kabul gören sisteme bağlı kalınarak tespit edilip konularına ve türlerine göre tasnif edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kırgız Türkçesi, Kırgız Edebiyatı, Arslan Koyçiyev, Eskicil Kelime, Tarihî Kelime.

TRANSLATING MİSMİLDİRİK BY ARSLAN KOYCHIEV INTO TURKISH AND ANALYSIS OF THE TERMS ARCHAISM AND HISTORICISM THROUGH THE NOVEL

ABSTRACT

Arslan Koychiyev is a successful figure who creates historical novel genre in modern Kyrgyz literature. In this study, at The Mismildirik (Bedeldegı Kargis) novel of Koychiyev by making the transfer to the Turkish of Turkey arhaizm "archaic" and istorizm "historical" detection of the words and is aimed to make the classification.

In the introduction of our study, the development of the Kyrgyz novelist, Information from studies on archaic and historical terms in Turkey and Kyrgyzstan were presented. After giving information about Arslan Koychiyev's life and literary personality.

In the first part of our study, at The Mismildirik (Bedeldegı Kargis) novel of Koychiyev by made the transfer to the Turkish of Turkey told by describing all the Kyrgyz people over a tribe the process from Ürkün to the October Revolution.

In the second part of our study, The arhaizm 'archaic' and istorizm 'historical' words on Mismildirik (Bedeldegı Kargis) novel were determined according to the system accepted in Kyrgyzstan Turkology and classified according to their subjects and types.

Key words: Kyrgyz Turkish, Kyrgyz literature, Arslan Koychiev, Archaic words, Historical words.

ÖN SÖZ

Türk lehçeleri üzerine yapılan tasniflerde Kıpçak grubu lehçeleri arasında yer alan Kırgız Türkçesi kendi içerisinde Eski Kırgız Türkçesi (7.-9. yy.), Orta Kırgız Türkçesi (10.-15. yy.), Yeni Kırgız Türkçesi (15. yy. sonrası) olarak üç döneme ayrılmaktadır. Yazılı döneme uzun zaman sonra geçen, sürekli gelişim ve değişim halinde olan Kırgız Türkçesi başka milletlerin etkisiyle de değişimler yaşamıştır. Kırgızların tarihte yaşadığı birçok olay Kırgız Türkçesinin söz varlığını da etkilemiş, bu olaylar neticesinde söz varlığından bazı kelimeler kaybolurken bazılarının da yerlerine yenisi türemiştir. Söz varlığındaki bu değişimler sonucunda bazı kelimeler Kırgız Türkçesinde *eskicil* ve *tarihî* olarak nitelendirilmiştir.

Çalışmamız Arslan Koyçiyev tarafından kaleme alınmış 2009 yılında yayınlanan “*Mismildirik*” (*Bedeldegı Kargış*) romanının Türkiye Türkçesine aktarımı ve roman üzerindeki *arhaizm* “eskicil” ve *istorizm* “tarihî” kelimelerin Kırgızistan Türkolojisinde kabul gören sisteme bağlı kalınarak tespiti ve tasnifi üzerine yapılmıştır. Bizi bu konuya yönlendiren sebeplerden biri Kırgız Türkçesindeki *eskicil* ve *tarihî* kelimeler üzerine bir çalışma bulunmaması, bunun yanında Ürkün dönemine ışık tutan Koyçiyev’in romanının Türkiye Türkçesine henüz aktarılmamış olmasıdır. Çalışmamızın amacı Kırgız romancılığını Arslan Koyçiyev’in “*Mismildirik*” (*Bedeldegı Kargış*) romanı üzerinden Türkiye’deki okurlara tanıtmak ve Kırgız Türkçesindeki *arhaizm* “eskicil” ve *istorizm* “tarihî” kelimeleri roman üzerinden tasnif edip bu tür kelimeler hakkında bilgi verebilmektir. Kırgız halkının millî isyanı olan Ürkün döneminin öncesinden Ekim Devrimine kadarki süreci anlatan bu eser 252 sayfa olup 17 bölümden oluşmaktadır. Koyçiyev, bu dönemi anlatan Kırgız yazarlardan farklı olarak objektif bir şekilde eski kelimeleri kullanarak dönemin geleneklerini, halkın sosyal ve siyasî durumunu, çektikleri acıları ve isyan sırasında bazı Kırgızların yaptıkları acımasızlıkları bir boy üzerinden tüm Kırgız halkının durumunu betimleyerek anlatmıştır. Çalışmamızda bu eser Türkiye Türkçesine “Tükeniş” (Bedel’deki Lanet) olarak aktarıldı.

Çalışmamız giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kırgız romancılığının gelişimi, Arslan Koyçiyev’in hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgiler verildikten sonra Türkiye’de ve Kırgızistan’da *eskicil* ve *tarihî* terimleri üzerine

yapılan çalışmalara değinilmiştir. Birinci bölümde romanın Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. İkinci bölümde arhaizm “eskicil” ve istorizm “tarihî” kelimelerin roman üzerinden tespiti ve tasnifi Kırgız Trkolojisine bağlı kalınarak yapılmıştır. Yapılan bu çalışmayla güçlü bir edebî dili olan Arslan Koyçiyev’in *Mismildirik* romanı Türkiye Türkçesine kazandırılarak Kırgız romancılığı ve tarihi hakkında araştırma yapanlara kaynak teşkil edeceğini düşünmekteyiz. Ayrıca yapılan bu çalışmanın Türkiye’de Kırgız Türkçesi zerindeki *eskicil* ve *tarihî kelimeler* zerine araştırma yapmak isteyenlere fayda sağlayacağını düşünmekteyiz.

Çalışmamız sresinde desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Ali AKAR’a, Dr. Öğr. Üyesi Negizbek şABDANALİYEV’e, Süleyman YİğİT’e, zer şEN’e, znr KAYA’ya, Emrah ALTİOK’a, Jülide ERKEN’e aileme ve diğer hocalarıma teşekkür ederim. Bu romanın Türkiye Türkçesine aktarımına izin veren ve destekleyen Arslan Koyçiyev’e, tez konumuzun belirlenmesi ve çalışmamız sırasında büyük faydaları olan Dr. Öğr. Üyesi Nurdin USEEV’e ve çalışmamızın başından sonuna kadar bütün sorularımızı yanıtlayan desteklerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi İsmail Turan KALLİMCİ’ye teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamızın başından sonuna kadar hiçbir zaman yardımını ve desteğini esirgemeyen, çalışmanın her aşamasında beni yreklendiren, yaptığı öneri ve eleştirilerle tezin ortaya çıkmasında büyük katkıları olan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Gülsine UZUN’a sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

15.11.2018

Muğla

Oğuz Alparslan ÇATAL

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VII

GİRİŞ

1.Arslan Koyçiyev'in Hayatı Ve Edebî Kişiliği.....	1
1.1. Arslan Koyçiyev İle Röportaj	8
2. Kırgız Romancılığının Gelişimi	13
2.1. 1920'li Yıllarda Kırgız Nesri	14
2.2. 1930'lu Yıllarda Kırgız Romancılığı	16
2.3. 1940'lı Yıllarda Kırgız Romancılığı.....	18
2.4. 1950'li Yıllarda Kırgız Romancılığı.....	20
2.5. 1960-1980'li Yıllarda Kırgız Romancılığı	22
2.6. 1980'li Yıllardan Günümüze Kırgız Romancılığı	24
3. Eskiçil (Arkaik / arhaizm) ve Tarihî (Historik / İstorizm) Terimleri Üzerine Değerlendirmeler.....	26

BİRİNCİ BÖLÜM

MİSMİLDİRİK (BEDELDEĞİ KARGIŞ) ROMANININ TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI	36

İKİNCİ BÖLÜM

TASNİF ve İNCELEME

1. TARİHİ KELİMELER	258
1.1. Leksikalik İstorizmler (Tarihî Söz Varlığı)	260
1.1.1. Toplumsal ve Siyasî hayatla ilgili tarihî kelimeler	261
1.1.1.1. Ak Padışa-Badışa (Ак Падыша- Бадыша)	261
1.1.1.2. Ataman (Атаман).....	262
1.1.1.3. Bolşevik (Большевик).....	262
1.1.1.4. Boluş (Болуш)	263
1.1.1.5. Carım Paşa (Жарым Паша).....	264
1.1.1.6. İstarçın (Ыстарчын)	265
1.1.1.7. Manap (Манап).....	265
1.1.1.8. Narkom (Нарком).....	267
1.1.1.9. Oeznoy (Оезной)	267

1.1.1.10. Pristav (Пристав).....	268
1.1.1.11. Sovnarkom (Совнарком).....	269
1.1.1.12. Törö (Төрө).....	269
1.1.1.13. Uezd (Уезд)	270
1.1.2. Savaş ve Askerî terimlerle ilgili tarihî kelimeler	270
1.1.2.1. Ak baraň (Ак бараң).....	271
1.1.2.2. Aleñgir kılıç (Алеңгир кылыч).....	271
1.1.2.3. Cazalooçu Oturyad (Жазалоочу отряд).....	272
1.1.2.4. Cesekçi (Жесекчи)	273
1.1.2.5. Çarayna (Чарайна).....	273
1.1.2.6. Çolu baş (Чолу баш)	274
1.1.2.7. Çoyunbaş (Чоюнбаш)	275
1.1.2.8. İyri Kılıç (Ийри Кылыч)	275
1.1.2.9. Kalkanduu Sazayıl (Калкандуу Жазайыл)	276
1.1.2.10. Kayguul (Кайгуул)	276
1.1.2.11. Nagan (Наган)	277
1.1.2.12. Okçontoy (Окчонтой)	278
1.1.2.13. Ooruk (Оорук)	278
1.1.2.14. Tuulga (Туулга).....	279
1.1.2.15. Zoot / Soot (Zoot / Соот).....	279
1.1.3. Dinle alakalı tarihî kelimeler	280
1.1.3.1. Kalpa (Калпа)	281
1.1.4. Toplumsal yaşam ile ilgili tarihî kelimeler	281
1.1.4.1. Besir (Бесир).....	282
1.1.4.2. Casool (Жасоол).....	282
1.1.4.3. Cumuşçu tap (Жумушчу тап)	283
1.1.4.4. Ezüüçü tap (Эзүүчү тап)	284
1.1.4.5. Kır körsötüü (Кыр көрсөтүү)	285
1.1.4.6. Mucuk (Мужук)	285
1.1.4.7. Ordo (Ордо).....	285
1.1.4.8. Politsiya (Полиция).....	286
1.1.4.9. Tilmeç (Тилмеч).....	287
1.1.4.10. Tüpök (Түпөк)	287
1.1.5. Kıyafet ve Takılarla ilgili tarihî kelimeler	288
1.1.5.1. Çerken (Чепкен)	288
1.1.5.2. Kuu Çarık (Куу чарык)	288
1.1.5.3. Taacı (Таажы).....	289
1.1.6. Geleneklerle ilgili tarihî kelimeler	290
1.1.6.1. Barımta (Барымта)	290
1.1.6.2. Han kötör- (Хан көтөр)	291
1.1.7. Geleneksel oyunlarla ilgili tarihî kelimeler	291
1.1.7.1. Ak çölmök (Ак чөлмөк).....	292

1.1.7.2. Dömpöldök (Дүмпүлдөк).....	292
1.1.7.3 Şırılдаñ (Шырылдаñ)	293
1.1.8. Ölçü ve Para birimleriyle ilgili tarihî kelimeler.....	294
1.1.8.1. Sölköbay (Сөлкөбай)	294
1.2. Semantikalık İstorizmler (Anlam Bakımından Değişikliğe Uğramış Tarihî Kelimeler).....	295
1.2.1. Biy (Бий).....	295
1.2.2. Kaşka (Кашка).....	296
1.2.3. Koş (Кош).....	297
1.2.4. Kürsü (Күрсү).....	298
1.3. Frazelogiyalık İstorizmler (Tarihî Deyimler)	299
2. ESKİCİL KELİMELELER	300
2.1. Nagız Leksikalık Arhaizmler (Gerçek Eskiçil Kelimeler)	301
2.1.1. Ak kelte (Ак келте)	302
2.1.2. Aybalta (Айбалта)	303
2.1.3. Cambı (Жамбы).....	304
2.1.4. Caysañ (Жайсаң)	304
2.1.5. Dootay (Доотай).....	305
2.1.6. Katçı (Катчы).....	305
2.1.7. Kestik (Кестик).....	306
2.1.8. Küröökö (Күрөөкө)	306
2.1.9. Ot arabası (От арабасы)	307
2.1.10. Şampar (Шамшар).....	307
2.1.11. Taytuyak (Тайтуяк)	308
2.1.12. Tint- (ТИНТ-)	308
2.1.13. Töraga (Төрага)	309
2.1.14. Turnabay (Турнабай)	310
2.1.15. Tütötmö (Түтөтмө).....	310
2.1.16. Zım karağay (Зым карагай)	311
2.2. Semantikalık Arhaizmler (Anlam Bakımından Değişikliğe Uğramış Eskiçil Kelimeler).....	312
2.2.1. Ay tamga (Ай тамга)	313
2.2.2. Cağalмай tamga (Жагалмай тамга)	313
2.2.3. Karkıra say- (Каркыра сай-)	314
2.2.4. Kıyık (Кыйык).....	314
2.2.5. Otorçu (Оторчу)	315
2.2.6. Taş taştа- (Таш ташта-).....	316
2.2.7. Teşe (Теше)	316
2.2.8. Ükü say- (Үкү Сай-).....	317

2.3. Leksika-Fonetikalık Arhaizmler (Ses Bakımından Değişikliğe Uğramış Eskicil Kelimeler).....	318
2.3.1. Ombu (Омбы).....	319
2.3.2. Orol (Орол).....	319
2.4. Leksika-Morfologiyalık Arhaizmler (Şekil Bakımından Değişikliğe Uğramış Eskicil Kelimeler).....	320
2.4.1. Başlık (Баштык)	320
SONUÇ.....	322
KAYNAKÇA	327

KISALTMALAR

Alm. : Almanca

Ar. : Arapça

C: Cilt

çev. : Çeviren

Çin. : Çince

es. : Eskimiş

esk. : Eskicil Kelime/ Eskicil / Eski Kelime / Eskimiş / Eskirgen / Eskirgen Söz /Eski Söz

eski. : Eski Söz

e.t. : Erişim Tarihi

Far. : Farsça

Fr. : Fransızca

haz. : Hazırlayan

İng. : İngilizce

ist. : İstoriçeskiy Termin

Kırg. : Kırgız Türkçesi

Kzk. : Kazak Türkçesi

MÖ : Milattan önce

MS : Milattan sonra

Osm. : Osmanlı Türkçesi

Rus. : Rusça

s. : Sayfa

S. : Sayı

tar. : Tarihi Kelime / Tarihi / Tarih / Tarih Tarihse / Tarihi (Tarihe Karışmış Söz)

ust. : *Ustarevşee Slovo, Viracenie*

vb. : Ve benzeri

Yay. : Yayınları

Yun. : Yunanca

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

1.Arslan Koyçiyev'in Hayatı ve Edebî Kişiliği

Arslan Kapay Uluu Koyçiyev, 29 Eylül 1965'te Calalabad'ın Toktogul köyünde doğmuştur. Tarih öğretmeni olan babası gibi kendi de tarih alanına yönelmiş eğitimini bu yönde devam ettirmiş ve doktorasını tarih alanında yapmıştır. Arslan Koyçiyev hakkında Türkiye'de henüz pek fazla çalışma yapılmamıştır.

İlk ve orta öğrenimini kendi köyünde tamamlayan yazar, Sovyet Ordusunda hizmet ettikten sonra, Kırgız Millî Üniversitesinde Tarih Fakültesinde okumuştur. Yüksek lisansını da Kırgız Millî Üniversitesinde yaptıktan sonra Londra'da Doğu bilimleri üzerine doktora yapmıştır.

Koyçiyev tarihçiliğinin yanı sıra gazetecilik ve yazarlıkla da uğraşmıştır. 1991-1993 yılları arasında Kırgızistan Demokratik Hareketi'nin üyesi olan Koyçiyev, 1994-1996 yıllarında "Bağımsızlık" hareketinin Bişkek'teki gazetecisi olmuştur. 1996-2010 yıllarında BBC'de Kırgız prodüktörü olarak çalışan yazar Londra'da yaşamaktadır. Kırgızistan Genç Tarihçiler Birliği'ne üye olan Arslan Bey, şimdilerde hem yazarlık yaparak hem de iş adamı olarak hayatına devam etmektedir. Tarih uzmanı olan Koyçiyev, tarihteki bilgisini edebiyat ile harmanlayarak yazarlık yapmaya başlamıştır. *Mismildirik*, (2009) *Ayta Bar Menin Kebimdi* (2012) ve *Bakşı Menen Çingiz Han* (2016) adlı üç romanı bulunmaktadır. Bunların ilki olan *Mismildirik* romanında Kırgız halkının zengin tarihinde derin izler bırakan 1916 yılında yaşanan Ürkün olayı ve Ekim Devrimi arasındaki süreci anlatmaktadır. Koyçiyev, bu romanı geriye dönüş tekniği ile tarihî bir roman olarak yazmıştır. Yazarın ikinci romanı olan *Ayta Bar Menin Kebimdi* romanında baş kahraman Turar Atayev'in ızdırap dolu hayatı temel alınarak Kırgız halkının 20. yüzyılda başından geçirdiği tarihî olaylar anlatılmıştır. Koyçiyev, bu romanıyla 2012 yılında Uluslararası Isık Göl Forumunda, Yeni Ala Too Edebiyat Dergisi ve Turar Matbaası tarafından düzenlenen "Arça Edebiyat Ödülü" yarışmasında ikincilik ödülünü almıştır. Koyçiyev'in son romanı *Bakşı Menen Çingiz Han*, Cengiz Han'la ilgilidir ve bu roman 2015 yılında "Arça Edebiyat Ödülü" yarışmasında birincilik ödülü almıştır.

Arslan Koyçiyev, “Bedel’deki Kargış” adını, *Mismildirik* kelimesinin günümüzde Kırgız Türkçesinde aktif olarak kullanılmadığı ve anlamının bilinmediğinden dolayı eklendiğini ifade etmiştir. *Mismildirik* kelimesi hakkında değişik görüşler mevcuttur. İlk olarak K. Cusupov, (2011) bu kelime için “kaybolma ve yok olma” anlamlarını vermiştir (s. 6). N. Kazakova, yazarın bu kelimenin bir harfini değiştirerek kullandığını, kelimenin E. Abdullaev ve D. Isaev’in editörlüğünde 1969 yılında yazılan *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү*’nde *Mismildirik* olarak değil *Mispildirik* olarak verildiğini ve “kaybolma, yok etme, yok olma, öldürme” anlamlarına sahip olduğunu belirtir (Kazakova, 2013: 188).

Romanda, Kırgız tarihinde derin izler bırakan Ürkün olaylarının yaşandığı dönemden, 1940’lı yıllara kadar olan tarihî dönem konu alınmıştır. Genel olarak geriye dönüş tekniği kullanılan romanda ilk bölüm olayların son kısmıyla başlamaktadır. Ana karakter Mukay Kambarov’un hapsedilişi ve ölüme gidişi eserin ilk bölümünü oluşturur. Mukay, ölüme giderken hayatının son 20 yılını hatırlamaya başlar ve diğer bölümler bu 20 yıl içerisindeki olayların anlatımıyla devam eder. Romanda özelde Mukay’ın boyu olan Kudayan Boyu’nun yaşadıkları ile genelde tüm Kırgız halkının durumu anlatılmaya çalışılmıştır.

Romanda, Rus halkının Kırgızlara telgraf, tren, saban gibi yenilikler getirdiğinden bahsedilmekte, Rus yönetimi geldikten sonra halkın değişen siyasî yönetim şekli verilmeye çalışılmaktadır. Ruslar tarafından belirlenen boluş (bölge yöneticisi), komiser, köy muhtarı, vali gibi yönetim makamlarının oluşturulduğu ve halkın siyasî durumunun anlatıldığı romanda folklorik unsurlara da yer verilmiştir.

Romanda halkın, Rus yönetimine ve Rus halkına karşı bakış açıları anlatılmaya çalışılmış, verilen diyaloglarla halkın sosyal ve ekonomik durumu hakkında fikir sahibi olabilmemiz sağlanmıştır. Romanda Rus yönetiminin halkın elindeki değerli eşyaları, keçe-kilimleri, hayvanları nasıl vergi adı altında aldığı, taşıdırma müdürlüğü adı altındaki kurumun emirleriyle Rusların, Kırgız halkının güzel ve verimli topraklarına nasıl yerleştirildiği ve bunların sonucunda Kırgızların nasıl sefaletle sürüklendiğinden bahsedilmiştir.

Kırgız edebiyatında, Ürkün olayıyla ilgili yazılan diğer birçok romanlarda da görüldüğü gibi *Mismildirik*’te de isyanın, askere alım listesi yüzünden başladığı

anlatılmaktadır. İsyen süreci Rus Çarlığı yönetimi altındaki halkların 18 ila 40 yaş aralığındaki tüm erkekleri Almanlara karşı savaşıa götürmek istemesiyle başlamıştır. Romanda, Kırgız halkının isyana gizlice hazırlanmaları ve Almatı'daki Kazaklarla anlaşarak aynı anda isyana kalkışma süreçleri anlatılmaktadır.

Mismildirik romanının, Kırgız edebiyatında bu konuyla ilgili yazılmış diğer eserlerden farkı; isyan sürecinde Kırgız halkının da yaptıklarının açık ve net bir şekilde tarafsız ifadelerle verilmesidir. Romanda, Kırgız halkının topraklarına yerleşen Rusları sürmek için Kırgızların onlara saldırdıkları, erkeklerini öldürdükleri, kızlardan beğendiklerini esir olarak aldıkları, değerli eşyalarına el koydukları ve bununla birlikte kiliseleri ve Rus köylerini yaktıklarından da söz edilmiştir. Yazar bu konuda objektif davranarak olayları birçok Kırgız yazardan farklı ele almıştır.

Roman daha sonra halkın, Tokmok şehrindeki Ruslara saldırması ve Rusların ağır silahları ile isyanı bastırarak kaçan Kırgızları yakalaması, Barskoon boğazının yanındaki arazide yönetici olanları asması ve halktan kişileri kurşuna dizerek öldürmesiyle devam eder. Toplu katliamlar sırasında Mukay, babası Kambar Boluş'un akıllıca davranmasıyla Bedel geçidini aşip kurtulur, köyde çobanlık yaparken II. Nikolay'ın ölüm haberini duyar. Bu sırada ninesi Karagız Ana'nın Bedel geçidinde soğukta donarken "Bize bunu yaşatan Çar da ailesiyle birlikte kahrolsun" diye lanet okuduğunu ve bu bedduasının tuttuğunu düşünür. Tüm Kırgızlara Rus askerleri tarafından, affedildikleri ve onlara iyilik getiren Lenin'in geldiğı haberi verilmiştir. Mukay bu yıllarda başından geçenleri ve Ürkün şiirlerini kaleme almıştır. Romanın son bölümünde de bu yazdıkları yüzünden suçlanıp, İngiliz casusu ilan edilmiş ve Ekim devrimine karşıt biri olarak görülmüştür. Bu sefer NKVD'nin bu acımasız katliamlarından kurtulamayan Mukay'ın ölüme yürümesiyle roman son bulmuştur.

Gül Banu Duman, (2017) çalışmasında bağımsızlık sonrası yazılan *Mismildirik* isimli eserde, Ürkün konusunu ele alan yazar ve şairlerin Stalin döneminde yazdıkları eserlerden dolayı cezalandırılmaları gerçeğine değinildiğini ifade eder. Ayrıca yazarın Sovyet ideolojisinden uzak tarafsız bir gözle Ürkün'ü anlattığını belirtir. Duman, yazarın isyana sürükleyen nedenleri, halkın psikolojisini, Rus sömürge hareketine karşı halkın çaresizliğini başarıyla verdiğini ve aynı zamanda isyan

sırasında yaşananları tarafsız bir bakış açısıyla anlattığını da ifade etmiştir. Yine bu çalışmada romanın Sovyet döneminde yazılan Ürkün eserlerinden ayrıldığını ifade edip, özellikle isyana hazırlayan sebeplerin ve halkın içinde kaldığı durumun bu eserdeki kadar açık bir şekilde daha önce kaleme alınmadığını yazmıştır. Romanda Mukay'ın Ürkün'le ilgili eser yazmaktan dolayı öldürülmesinin, Stalin döneminde yaşanmış gerçek bir hadise olduğunu ve eserin bu yönüyle Sovyet hükümetin Ürkün'e bakışını ve edebiyata olan baskısını gösterdiğini ifade eder. Sovyet politikasından arınmış *Mismildirik* romanının dikkate değer bir eser olduğu ifade edilmiştir (172-173).

Arslan Koyçiyev ve *Mismildirik* romanı üzerinde Kırgızistan'da şu çalışmalar yapılmıştır; Kanıbek İmanaliyev tarafından *Narboto*, *Mukay Kambarov* ve *Arslan Koyçiyev* adlı değerlendirme yazısı, Keneş Cusupov tarafından *Ürkün ve Mismildirik Romanı* adlı değerlendirme yazısı, Sovetbek Baygaziev tarafından *Yetenekli Başlangıç* adlı değerlendirme yazısı, Nurzat Kazakova tarafından *Hakikat ve Eser* adlı makale, Layli Ukubaeva tarafından *Edebî Eserlerde 1916 Yılı Araştırması* adlı makale yazılmış ve Mamat Sagırov'un Arslan Koyçiyev ile *Rus'un Çocukları* adlı röportajı *Kırgız Tuusu* gazetesinde yayınlanmıştır.

Kanıbek İmanaliyev, (2010) yapmış olduğu bir değerlendirmesinde, daha önce nesir alanında hiç eser vermeyen birinin ilk olarak tarihî roman yazmasına şaşırdığını belirterek onun bu yeteneğini takdir ettiğini, Arslan Koyçiyev'in tarihçi olması ve eski kelimeleri iyi bilmesi sayesinde bu geniş söz dağarcığıyla *Mismildirik* romanını yazdığını ifade etmiştir. Usta kalemiyle yaşananları Manasçı Sagımbay, Dur Moldu, Şabdan'ın çocukları v.b. tarihî kahramanlarla destekleyerek romanın gerçekliğini artırıp ebedileştirdiğini vurgulayan İmanaliyev, değerlendirmesinde *Mismildirik* romanının Kırgız toplumu arasında kendine yer edineceğini ve büyük bir ilgi toplayacağını düşündüğünü belirtir. *Mismildirik* romanının yeni nesildeki edebiyatçıların devlet ödülüne layık olduğunu ve Toktogul millî ödülünü alacak değerde olduğunu belirten İmanaliyev, millî heyecan duymak isteyen herkesin Arslan Koyçiyev'in bu romanını okuması gerektiğini dile getirmiştir (s. 12).

Keleş Cusupov, (2011) *Mismildirik* romanının 1916'lı yıllardaki acılı olayları konu aldığını belirtir. Romanda o devrin tarihî panoramasının, katliamın çıkış sebeplerinin,

insanlığa yapılan zulmün çözümlenerek net ve açık imgeler aracılığıyla bütün gerçekliğiyle edebî bir dille ele alındığını ifade eder. Keneş Cusupov, yazarın romanda Kudayan soyunun çocukları Narboto'nun, Kambar Boşkov Boluş'un, Boluş'un çocuğu Mukay'ın, ihtiyar Kanıbek'in, ihtiyar Toltoy'un, Karagız Ana'nın parlak figürleri aracılığıyla Kırgız halkının hayat şartlarını açıkladığını belirtmiştir. Bu karakterler üzerinden insanlara, ölüme ve tabiata olan tutumun açıkça gözlendiğini ifade edilmiştir. Rusların etnograf, komiser ve asker yöneticileri imgeleriyle Rus Çarlığının propagandasını, valilerin acımasız istilacılığını, gaddarlığını, aylaklığını anlattığını söyleyen Cusupov, Arslan Koyçiyev'in Çüy dağı yamaçlarından silahsız Kırgızların silahlı Ruslara karşı isyan sürecini edebice resimleyerek onların iç dünyasını, hayallerini tarafsız bir şekilde kelimeleri yerli yerinde kullanarak anlattığını belirtmiştir. *Mismildirik*'i okurken eski Kırgız tarihçisi Belek Soltonev'i hatırladığını, onun da tıpkı romandaki Mukay gibi halkın geçmiş tarihini derleyip, şiir yazdığı için tutuklanarak İngiliz ajanı diye suçlandığını ve işkence görerek öldüğünü yazmıştır. Yazısını; "Nedendir kitabı bitirdiğimde sondaki boş sayfasına 'eseri geç okuduğuma pişmanım' diye birden bire yazıvermişim." cümlesiyle sonlandırmıştır (s. 6).

Sovetbek Baygaziye, (2010) Arslan Koyçiyev'in *Mismildirik* romanının konusunun 1916 yılındaki Kırgız halkının millî isyanı ve halkın başına gelen felaketler olduğunu yazmıştır. Kırgız edebiyatında konuyla ilgili Mukay Elebayev'in *Uzak Col*, Aalı Tokombayev'in *Kanduu Cıllar*," Cusup Turusbekov'un *Acal Orduna*, Kasımalı Bayalinov'un *Acar* gibi eserlerin yazıldığını belirten Baygaziye, 1916 yılı ile ilgili yeni eserlerin daha başarılı olması gerektiğini çünkü bu yıllara ait tarihî belgelerin artık ortaya çıktığını ve ideolojik acımasızlık ortamında yazılan eserler gibi kısıtlanmadan daha özgürce yazıldığını ifade etmiştir. Kitabın yazarının genç olmasına bakmadan oldukça büyük talep görerek okunmayı hak ettiğini yazmıştır. Baygaziye, roman hakkında "Dosdoğru söylemek gerekirse 'büyüledi', eser beni kendi diliyle baştan çıkarttı" ifadesini kullanmıştır. Arslan Koyçiyev'in halk dilini tamamen benimsediğini belirten. Baygaziye; "Arslan, 'eski, yok olan' kelimeleri gerçekten saptırmadan kullanmıştır" diye ifade etmiştir. "Arslan gibi dili hoş, tatlı söz seçen yazarlar olsa keşke... Bu yiğide yazarlık dehası verilmiş, sanatkarane, mecazi diliyle, eserin fikrini, anlamını, kahramanların karakterini açarken çok

başarılı olmuştur” diye değerlendirmede bulunur. “Romanı okurken kendimi Ekim Devrimi önünde Kırgız yaşamına karışıyor gibi hissettim, yazar yeteneği ve becerisiyle beni o tarihin; devrin içine götürdü” diyen Baygaziev, kahramanların bilincini, düşüncesini, söyledikleri sözleri, eylemleri tıpkı o zamandaki gibi yansıttığını belirterek, romanda eski yazarların eserlerinde ele alınmayan yeni olayların görüldüğünü ifade etmiştir. Tokmok şehrindeki isyancıların saldırılarını tarihî bilgilerden ve arşiv belgelerinden açığa çıkarılan olayları temel alarak edebî bir şekilde resmettiğini, yazarın bu romanda betimlemelerle, yeni çözümlemelerle, kendine ait bir dili olan edebî kumaş yarattığını yazmıştır. Bunun yanında Baygaziye; “Yazar eserlerini daha da güzelleştirmek isterse, karakterleri daha derinleştirerek psikolojik olarak çalışması gerekir” diyerek bir takım eleştirilerde de bulunmuştur (s. 12).

Nurzat Kazakova (2013) makalesinde yazarın *Mismildirik* kelimesi ile yeni bir kavramı kullanarak, şimdiki neslin sözlüğünü yeni bir söz ile zenginleştirdiğini belirtmiştir. Eserde tarihî zaman tasvir edilerek, Kırgızların o zamanki hayat şartları ve halk düşüncesinin karakterize edildiğini dile getiren yazar, Koyçiyev’in, Ürkün zamanındaki Kırgız yaşamını, Kudayan Boyu’nun yaşamıyla yansıtip, Ürkün konusundaki eserlerin arasında kendine yer bulduğunu ifade etmiştir. Kazakova, makalesinde eserdeki karakterleri; Narbotoyu Kırgızın delikanlı modeli, Kambar Boluş’u düşünceleri çelişik olan halk yöneticisi, Kalıbek İhtiyari halkın akıl rehberi olarak çözümlemiştir. Kazakova, Mukay’ı Kırgız halkının başından geçen iki devri gören adam, halk kırımını Ürkünü gören, eserdeki başkahraman ve temel anlatıcı olan genç neslin temsilcisi olarak değerlendirmiştir. Kambar Boluş karakterini Kasımbekov’un *Singan Kılıç* romanındaki Nüzüp karakteriyle benzerliklerinin olduğunu ifade eden Kazakova, ihtiyar Kalıbek’in ve at eğitmeni Toltoy’un suçsuz ölümleriyle ve geçitte Kudayan damgalı keçeye sarılıp yalnız kalan Karagız Ana ile yazarın, eserinde devrin acı gerçeğini gösterdiğini belirtir. Kazakova, isyana sürükleyen süreçte kurulan Taşındırma Müdürlüğü adı altına Rusların, Kırgızların topraklarına el koyduğu durumu, yazarın Betegeli-Çontaş etrafında anlattıklarıyla betimlediğini belirtir. Bu isyan sürecinde sıradan Rusların ölümü, köyün yakılışı, kilisedeki hizmetkârların öldürülüşü, Rusları hapsetme olaylarının anlatılmasını da yazarın olaylara objektif yaklaşmış olmasıyla açıklar (s. 187-193).

Layli Ükübayeva (2016) makalesinde güçlü bir edebî eser yaratmak için yaşam hakikatlerini resmetmenin yetersiz olduğunu, olayları harekete geçirip, onlara can veren tiplerin oluşturulması gerektiğini vurgulayarak bu tiplerin okuyucuda güçlü bir etki bırakıp, devrin özelliklerini düşündürmesi ve resmedilen zamanın ruhunu yansıtması gerektiğini ifade etmiştir. Arslan Koyçiyev'in bu talepleri belirli bir dengede karşıladığını belirten Ükübayeva, romanın isyan başlayana kadar, isyan dönemi ve sonraki Kırgız birliğinin tarihî ve siyasî durumlarını, hayat şartlarını tasvir ettiğini belirtir. Yazarın kelime bilgisinin ve kültürünün yüksek olduğunu ayrıca kullanmış olduğu tasvirlerin, romana estetik bir değer kattığını ifade eder (s. 149-159).

Kendisi ile yapılan bir röportajda Arslan Koyçiyev, *Kanduu Cıllar*, *Uzak Yol* ve *Acar*'ın güzel eserler olduğunu fakat Ürkün teması hakkında daha başarılı eserler yazılabileceğini ifade etmiştir. Yazar hikâyenin konusuna Bedel'e yapılan gezi sırasında, 4250 metre yükseklikteki Bedel geçidine çıktığında binlerce azap çeken, aç, bıçare halkın Barsko geçidinden, Taragay'ın, Karasay'ın suyundan geçtiklerini anımsadığını ve o anda karar verdiğini belirtir. Koyçiyev edebî türlerin tanıtımı için sinemanın etkili bir yöntem olduğunu düşünür. Koyçiyev, romanı yönetmen Nurbek Egendin'e gösterdiğini ve onun çok etkilendiğini ifade eder (Sabırov, 2011: 11).

Koyçiyev, bir Kırgız milliyetçisi olmasına rağmen Kırgız halkının isyan sürecinde Ruslara karşı yaptıklarını açık bir şekilde betimlemeye çalışmıştır. Yazar, *Mismildirik* romanında Kırgız halkının isyan süreci öncesi ve sonrasında Rusların Kırgız halkını sömürdüğünü betimlerken bunun yanında, İsyan sürecinde Kırgız halkının Ruslara nasıl saldırdıklarını ve zarar verdiklerini de açıkca ve tarafsız bir şekilde gösterilmiştir.

Arslan Koyçiyev, *Mismildirik* eserinde Kırgız halkının geçmişteki yaşadıkları sıkıntıları, isyan sürecini, çektiği zorlukları verdiği gibi dönemin kültürünü, örf-adetlerini, yaşam zevklerini, askerî durumunu, toplumsal ve siyasî durumunu da okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Yazar dönemin olaylarını ve halkın durumunu anlatırken genel itibarı ile betimleme tekniğini kullanmıştır. Koyçiyev, okuyucunun kitabı okurken Ürkün dönemindeki Kırgız halkı ile birlikte yaşıyorlarmış gibi hissetmesini amaçlamış ve bu konuda da başarılı olmuştur.

İlk defa bir roman yazmasına rağmen gayet başarılı bir eser kaleme alan Koyçiyev, yazdığı eserlerde genel olarak *arhaizm* “eskicil” ve *istorizm* “tarihî” kelimeleri bolca kullanmıştır. Unutulmuş Kırgız geleneklerini, halk oyunlarını, türkü çeşitlerini, savaş geleneklerini, halkın kullandığı araç-gereçleri, kıyafetleri, silahları, yaşadıkları yerleri vb. kültür unsurlarını okurlara hatırlatmayı amaçlamış yazar, Kırgız tarihine hakim olmasıyla eski kültür unsurlarını ve gelenekleri yerli yerinde kullanıp açıklayarak okura tekrar hatırlatmıştır.

Koyçiyev, eserinde kullandığı Kırgız halkı için çok değerli olan halk kahramanlarının isimleri ve destanlarıyla romanın sanatsal değerini artırmıştır. Eserde destan anlatma geleneği ve ünlü destancılardan bahsederek Kırgız halkının destanlara ne kadar önem verdiğini gösterip kitabına olan ilgiyi artırmaya çalışmıştır. Arslan Koyçiyev, romanda destanlar ve halk kahramanlarının isimlerini, eski bölge ve yer isimlerini de kullanarak hem kitabın gerçeklik payını artırmış hem de tarihî bir roman olmasını desteklemiştir.

Romanda karakterler çözümlenirken Rus yönetimine ve Rus halkına karşı halkın bakış açıları da verilmeye çalışılmış, Rus politikası altında çekilen eziyetler gösterilerek okuyucuya bu dönem yaşatılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda karakterler oluşturulurken Ürkün dönemindeki olayların genel özellikleri bir karakter üzerinde tasvir edilip genellemeye çalışılmıştır. Bir boy üzerinden tüm Kırgız halkının yaşadıkları anlatılmaya çalışılmıştır.

Son olarak Arslan Koyçiyev ile 20 Kasım 2016’da Kırgızistan’da yapmış olduğumuz bir görüşmeyi burada vermeyi uygun gördük.

1.1. Arslan Koyçiyev İle Röportaj

Soru: Çocukluk yıllarınızda sizi edebiyata ve tarihe iten ne oldu?

Cevap: Çocukluğumdan beri kitaplara ilgim vardı. Kitap okuyanlara hep özendim, sonra bende okumaya başladım, çok sevdim dolayısıyla edebiyata ilgim oluştu. Önceleri çocuk edebiyatı ilgimi çekti. Okudukça sevgim artıyordu. Sonra Kırgız şiirlerine merak saldım derken başka edebiyatlardan kitaplara başladım. Öyle öyle kendimi okumaya verdim.

Soru: Mesleğinizi seçerken babanızdan etkilendiniz mi?

Cevap: Babamdan etkilenmemek mümkün değil. Evde bir sürü tarih kitabı vardı. Gözümün gördüğünden uzak kalamazdım ama tabi yazar olma isteği de hep içimdeydi. Allah rahmet eylesin babam büyük bir tarihçiydi. Bir gün babama “Ben avukat olacağım” dedim. O da “Avukat olma tarihçi ol” dedi. Ben de onu dinledim.

Soru: Yazar olmayı neden seçtiniz? Etkilendiğiniz yazarlar var mı?

Cevap: Aslında yazar olmak istememin birçok sebebi var. İlki Sovyet Dönemi’nde okullarda edebiyat dersi çok önemliydi. O zamanlarda bu dersi veren hocalarım da çok iyidiler, iyi öğütler vererek bu derse olan ilgimi arttırdılar. İkincisi bu derste bir kişinin bakış açısıyla, düşüncesiyle, diğer insanları maksadına ulaştırma çabası, gayreti çok hoşuma gitti. Gençlik yıllarımda beni derinden etkileyen düşündüren keşke yazar olsam isteğini uyandıran bazı yazarlar ve kitaplar oldu. Ancak bir türlü kendi stilimi bulamadım çok düşündüm ne yapmalıyım nasıl yazmalıyım. Kırgız yazarlardan Kasımbekov, Aytmatov, Otabek Yusupaliyev gibi yazarların stilini araştırdım. Bu üç yazarın stilini birleştirsem ne olur diye düşündüm ama yazmaya yeteneğim yetmedi. Kendime hep sordum yazmak için ne yapmalıyım diye? Sonra başka yazarların biyografilerini okudum. Örneğin Aytmatov Moskova’da okumuş bende okusam yazar olur muyum diye düşündüm. Sonra Tölögön Kasımbekov’un *Sıngan Kılıç* “Kırılan kılıç” romanını okudum. Bu adam çok büyük bir Kırgız yazarıdır. Bu romanını 70’li yıllara doğru yazmış ve Sovyetler Dönemi olmasına rağmen çıkarmıştır. Kasımbekov bu kitabıyla Sovyet ideolojisine karşı olan ve o ideolojiye dâhil olmasa da tarihe edebiyata bakış açısını bir Kırgız’ın duygusuyla yazmıştır. İkinci ilgimi çeken yazar ise Vasili Yan oldu. Onun Cengiz Han, Batu Han eserlerini okudum. Tabiki Aytmatov’suz olmaz onun kitaplarını da okudum. Edebiyata olan bakış açımı daha da genişlettim.

Soru: Yerli ve yabancı edebiyatlardan sevdiğiniz yazarlar ve kitaplar nelerdir, bizimle paylaşır mısınız?

Cevap: Yabancı edebiyattan Antoine de Saint-Exupery’in *Küçük Prens* kitabı, Ernest Heminway’in *Yaşlı Adam* ve *Deniz kitabı* ilgimi çekiyor. Bu kitapları akıcı olduğu için ve insanlar üzerinde kalıcı bir etki bıraktığı için seviyorum. Marquis de Sade’in de tarzı hoşuma gidiyor oldukça cesur ve gerçekçi bir stili var. Marquis

neden Kırgız değil diye düşünüyorum bazen. Neden bir Kırgız, Marquis'ten önce yazmadı diye ara sıra sorarım kendime. Yerli edebiyattan ise Cengiz Aytmatov'un tüm eserleri hoşuma gidiyor ama özellikle *Ak Keme* "Beyaz Gemi", *Gülsarat* "Gülsari" ve *Kızıl Cooluk Calcalım* "Selvi Boylum Al Yazmalım" kitaplarını beğeniyorum.

Soru: En sevdiğiniz kitabınız hangisi?

Cevap: Son kitabım olan Baksı ile Cengiz Han'ın yeri bende ayrı. Tarihî şahsiyetlere ilgim var ve yazarken onlarla yaşıyormuşum gibi hissediyorum bu da iyi hissettiriyor.

Soru: *Mismildirik* romanını yazarak okuyucuda ne uyandırmayı düşündünüz?

Cevap: *Mismildirik* romanını yazmadan önce ben birkaç yönetmenle oturup sohbet ettim. Onlardan birisi dediki; "Şimdiki insanlar, bu zaman, nasıl bir zaman? Şimdiki insanlar gazeteye inanmıyorlar, siyasete ve cumhurbaşkanına inanmıyorlar, kitap okumuyorlar. İnsanları etkilememiz için film çekmek gerekiyor. Sadece bir film". Ben çok düşündüm sadece bir film nasıl etkiler? Edebiyat öldü mü? İnsanları etkilemek kelimelerle de mümkündür. *Mismildirik*'i yazarken kolay okunmasını hedefledim. Film gibi olsun istedim. Bu benim ilk hikâyemdi ve iyi olmalıydı insanlar tarafından kabul görmeliydi. İlginç olmalıydı ama insanlar okurken sıkılmamalıydı, kolay olmalıydı. *Mismildirik*, 1916 yılında Kırgızların millî bağımsızlık için başkaldırısının tarihine ithaf edilen bir roman. Bunu okuyan insanların kitabı yaşamasını, hissetmesini istedim. Sevdiğim bir yönetmen var, Akira Kurosava. Onun filmlerini izlerken ben kitap okumuş gibi oluyorum. Ben de düşündüm ki insanlar kitap okurken aynı Akira Kurosava'nın filmlerini izlemiş gibi olsun. Ben de edebiyattaki Kurosava olmak istiyorum.

Soru: *Mismildirik* kitabını okuyan insanlardan nasıl tepki aldınız?

Cevap: Okuyan insanlardan kötü bir tepki almadım. Hatta bazı yazar arkadaşlarım bana kızdı. Sen neden bugüne kadar yazmadın, durma hep yaz dedi. Bunlar beni çok mutlu etti.

Soru: *Mismildirik*'ti yazarken Kırgız halkının başından geçen tarihi olaylardan mı yoksa hayal gücünüzden mi yararlandınız?

Cevap: Sadece hayal gücüm ile yazdım. Ancak tarihe uygun olarak yazdım.

Soru: Kitaplarınız çoğunlukla tarihî olaylar hakkında bu durum tarih okumanızla mı yoksa tarihi sevmenizle mi alakalı?

Cevap: Tarih okuduğum için bu yönde ilerledim.

Soru: Kitaplarınız ilk çıktığında nasıl tepkilerle karşılaştınız?

Cevap: Şuan karşı çıkan yok. Aksine, hemen güzel düşüncelerle kabul gördü. Yazarlar da güzel olarak kabul etti. Ancak “beğenilse” diye arzu ettim, her zaman düşündüm.

Soru: Kitaplarınız için Ruslardan kötü bir tepki aldınız mı?

Cevap: Şuana kadar görmedim. Çünkü Rusçaya çevirisi yapılmadı. Ancak çevirmenler Ruslardan korkup, çevirmiyor biliyorum.

Soru: Kırgız ve başka milletlerin yazarları ile ilişkiniz nasıl?

Cevap: Evet onlarla bağlantım var. Kırgız yazarlardan rahmetlik Kazat Akmatov, Asanbek Stamov, Salican Cigitov ile iyi ilişkilerim var. Şayloobek Düyşeev, Akbar Rıskulov, Sultan Raev ve başka edebiyatçılar ile sıkı ilişkilerim var. Kazak şair ve yazarlarından Ulukbek Esdauletov, Kültölöü Mukaş, Serik Aksunkar ve başka kişilerle görüşüyorum. Özbek ve Türk yazarları ile yakın ilişki kurmak için çalışıyorum.

Soru: Döneminizdeki edebiyatçıların size karşı nasıl görüşleri var?

Cevap: Kazat Akmatov “*Mismildirik*” hakkında güzel fikirlerini yazdı. Çok değer verdi. Asanbek Stamov, Abdıganı Erkebaev, Kanıbek İmanaliev, Sovetbek Baygaziev, Keneş Cusupov, Şayloobek Düyşeev, G. Stamaliev, A. Kazakova, L. Ükübaeva ve başka kişiler değer verip, hakkımda fikirlerini yazdı.

Soru: Aytmatov ile görüştünüz mü?

Cevap: Evet, Aytmatov ile dört kez görüştüm. Bir seferinde gece saatlerine kadar konuştuk.

Soru: Size göre yazarın en önemli hizmeti ne olmalıdır.

İnsanı düşüncelerden düşüncelere salmalıdır.

Soru: Edebiyata yönelmek isteyen gençlere nasıl öneriler sunarsınız?

Cevap: Zor soru. Onların işlerine bakarak, öneriler sunmak gerekir. Ancak edebiyata ilgi azalıyor diye tedirgin oluyorum bunu söyleyim: Millî edebiyatın rolünün, değerinin artacağına arzu ediyorum.

Soru: Yazarlık yönünüzü biliyoruz ama şiir de yazıyor musunuz?

Cevap: Hayır şiir yazmıyorum.

Soru: Yeni projeleriniz var mı?

Cevap: “*Mismildirik’ten*” sonra “*Ayta Bar Menin Kebimdi*”, “*Bakşı menen Çingiz Han*” isimli romanları yazdım. “*Bakşı menen Çingiz Han*” Türkçeye çevrildi. Kazak Türkçesine çevriliyor. Onlardan başka yeni kitabım üzerinde çalışıyorum.

2. Kırgız Romancılığının Gelişimi

Yüz yıllık bir dönemi kapsayan Kırgız edebiyatı için edebiyat tarihçileri çeşitli şekillerde dönemleri tasnif etmiştir. Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Kaçkınbay Artıkbayev çalışmasında Kırgız edebiyatını şu şekilde dönemlere ayırmıştır:

1. XX. Asrın Başındaki Kırgız Edebiyatı: 1900-1917 yıllarını kapsayan bu dönemde Moldo Kılıç ve Osmonalı Sıdıkuulu gibi önemli şahsiyetler bulunmaktadır.
2. Yeni Sosyalizme Geçiş Sürecindeki Kırgız Edebiyatının Ortaya Çıkışı ve Şekillenmesi: 1917-1940 yıllarını kapsayan bu dönemde sosyalist realizm metodunun şekillenmesi işlenmekte ve K. Tınıstanov gibi önemli yazar ve şairler bulunmaktadır.
3. İkinci Dünya Savaşı ve ondan sonraki dönemdeki Kırgız Edebiyatı: 1941-1960 yıllarını kapsamaktadır.
4. 60-80'li yıllardaki Kırgız Edebiyatı: 1961-1984 yıllarını kapsamaktadır.
5. Yeniden Yapılanma ve Kapitalizme Geçiş Dönemindeki Kırgız Edebiyatı. 1985-2000 yıllarını kapsamaktadır (Artıkbayev, 2013: 20).

İsmail Turan Kallımcı, (2002) yazılı edebiyata 1900'lu yıllarda geçen Kırgızların sözlü edebiyat bakımından oldukça zengin olduğunu ifade ederek, günümüz Kırgız edebiyatının temellerini atan eserler arasında *Manas* destanının en başta geldiğini ifade etmiştir. 19. yüzyılda Moldo Niyaz, Togolok Moldo, Toktogul Satılğanov, Isak Şaybekov ve Osmonalı Sıdıkov gibi önemli halk şairleri tarafından elyazması eserler oluşturulmaya başlanmıştır. Sovyet hâkimiyeti oluşmaya başladıktan sonra Arap harfleri ile yazılmış bu döneme ait birçok elyazması eser rejim karşıtı görüldüğü için toplatılmıştır. Bu döneme ait birçok edebî ve kültürel çalışma, tarihin karanlık sayfalarına gömülmüştür (s. 5-8).

Yetmiş yıllık geçmişe sahip olan Kırgız nesri, bu zaman içerisindeki basit olaylar zincirini ilkel bir şekilde anlatan metinlerden, Avrupaî tarzdaki realizm gelenekleriyle çok başarılı yazılmış eserlere kadar olan bir süreç geçirmiştir. Bu süreç Sovyet yönetiminin ideolojik propaganda aracı olarak ilerlemiş ve hükûmet politikasının gözetimi altında sansürle baskı altında gelişmiştir. Edebiyata karşı

yapılan baskı ve zulüm, özellikle Stalin'in dönemi içerisinde çok ağır ve gaddar bir şekilde olmuştur (Koç, 2015: 61).

2.1. 1920'li Yıllarda Kırgız Nesri

Yazılı edebiyat, Kırgızlar içinde 1920'li yıllardan sonra gelişmeye başlamıştır. Ekim 1917'deki Bolşevik İhtilâlinde sonra önemli kararlar alınarak Orta Asya Coğrafyası'nda eğitime önem verilerek okullar açılmasına ve halkın eğitim almasına karar verilmiştir. Elbette alınan bu kararlar rejim ideolojisini halka yaymak içindir. Bu eğitim faaliyetleri sayesinde yirmili yılların ilk yarısında ilk gazeteler yayınlanmaya başlanmış ve bu gazetelerde de Kırgız yazılı edebiyatının ilk örnekleri gösterilmiştir.

Kırgız Türkçesinde kaleme alınan şiirler, makaleler, Kırgız Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde yayımlanan gazetelerde basılmıştır. Örneğin 1919-1924 yılları arasında Alma-Ata'da *Kömek* adlı Kazak Türkçesinde yayımlanan gazetede ve Taşkent'te *Ak Col* gazetesinde, *Şolpan*, *Cas Kayrat* dergilerinde genç Kırgız yazarlardan Kasım Tınıstanov, Sıdık Karaçev, O. Lepesov, A. Tokombaev, K. Bayalinov, C. Tülögabilov, İ. Kудaybergenov, M. Bayçerikov'un şiirleri ve öyküleri yayınlanmaya başlamıştır (Söylemez: 2013: 122).

Çarlık hükümetinin yıkılması ve komünist idarenin kurulmasıyla Kırgız edebiyatında serbest fikir çevresi oluşmuştur. Çarlık hükümeti yıkılmadan önce Kırgız Türkçesinde "Arap harfleriyle" çok az sayıda eser yazılmıştır, Gaspıralı İsmail Bey ile aynı dönemde yetişmiş Moldo Kılıç Şamırkanuulı 1911 yılında Kırgız Türkçesiyle yazılan ilk eseri neşretmiştir. *Zelzele* isimli bu eser Kırgız kültür tarihinin en güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır. 1925 yılında açılan Kırgız Eğitim Enstitüsüyle Kırgızlar ilk eğitim merkezine sahip oldular, daha önceki yıllarda Kırgız gençleri Taşkent, Alma-Ata gibi başka merkezi şehirlerde eğitim almaktaydılar. Yine bu yıllarda Kırgız Türkçesiyle yayımlanan ilk gazete ve dergiler çıkmaya başlar. İlk millî gazete olan *Erkin-Too* "Hür Dağ" (1924), *Leninçil Çaş* "Leninci Gençlik" (1926), *Kommunist* (1928), *Cañı Madaniyat Colunda* "Yeni Medeniyet Yolunda" (1928) gazeteleri çıkmaya başlamıştır (Kallımcı, 2002: 9).

Bu dönem 1919-1924 yılları arası Kırgız edebiyatının kadrosunu oluşturacak olan gençlerin yetiştiği dönem olduğundan her açıdan bir teşekkül dönemidir. Kırgız edebiyatının genç kalemleri, ilk eserlerini daha okul yıllarında vermeye başlamıştır. Kırgız edebiyatının, 7 Kasım 1924'te ilk Kırgız gazetesi olan '*Erkin Too*'nun yayına çıkmasıyla ve bu gazetede Aalı Tokombayev'in *Öktöbürdün Kelgen Kezi* "Ekim'in Geldiği Dönem" isimli şiirinin yayınlanması ile başladığı söylenilmektedir. Çünkü bu dönemde 1924 yılının Kasım ayına kadar yeni düzendeki Kırgız edebiyatının temellerini atan Kasım Tınıstanuulu, Sıdık Karaçev gibi Kırgız yazarların isimleri, toplumsal çalışmaları, edebî çalışmaları, edebî yönleri hakkında süreli yayınlarda, ilmî eserlerde ve okul kitaplarında bahsetmek resmen yasaklanmıştır (Özgen, 2014: 56-57).

Kırgız nesrinin 20'li yıllardan 50'li yıllara kadar tarihî gelişimine bakıldığında, dünya edebiyatındaki düşüncelerle sosyal realizm metodunun baskı altında ilerlediği gözlenmektedir. Kırgız nesircileri bu zamanda yazılı edebiyatın metodlarını öğrenme seviyesinde, folklorik geleneklerin etkisiyle edebî yöntemleri uygulamışlardır (Eşmatov, 2015: 5).

Bu dönemde yazılmış nesir türünde olan eserlerde çoğunlukla sosyal konular işlenmiş, kadın erkek eşitliği, zenginlerin zulmü gibi meselelere ağırlık verilmiştir (Kayıpov, 2005: 22).

1920-1930'lu yıllar Kırgız edebiyatı, Sovyet rejimine konu edindiği bir dönem olmuştur. Aalı Tokombayev, Coomart Bökönbayev ve Kubanıçbek Malikov bu dönemin güçlü edebiyatçılarıdır. Bu dönemde halkların kardeşliği, Ekim ihtilâlinden sonra Kırgız Türklerinin siyasî ve sosyal alanda kaydettiği gelişmeler, toplum yararı için fedakârlık gösterme, feodal bağlardan ve burjuva geleneklerinden kurtuluş gibi belli başlı temalar işlenmiştir (Söylemez: 2013: 125).

Kırgız Edebiyatındaki ilk nesir örneği olan Sıdık Karaçev tarafından kaleme alınan *Üylönüüdön Kaçtı* "Evlilikten Kaçtı" adlı hikâye, 1919'da *Kömek* gazetesinde Tatar Türkçesinde yayımlanmıştır. Kırgız-Sovyet edebiyatında nesir türü aslında Kasımaalı Bayalınov'un 1927 yılında yayınladığı *Acar* adlı hikâsiyle başlar. Hikâye, 1916 yılındaki millî-kurtuluş ayaklanması bastırıldıktan sonra Çin'e kaçıp sığınan Kırgız

Türklerinin yaşadığı acı olaylar hakkındadır. 1920’li yıllarda Kırgız nesri genel olarak hikâye tarzında eserlerle sürmüştür (Ükübayeva, 2007: 640-641).

Bu dönemde Kırgız edebiyatında nesir türünde genellikle ihtilal öncesi ve sonrasındaki hayat şartlarının farklılıkları, kırsal kesimlerdeki sınıf çatışmalarının artması, zenginlerin iktidarı kaybetmemek için yaptıkları baskılar, yeni iktidarın faaliyetleri, halkın siyasî bakış açılarının değişimi ve yeni dönemin oluşumuna aktif olarak katılmaya başlanması, kadınların eşit haklara kavuşması gibi çeşitli konular işlenmiştir. Bu dönemde genel olarak hikâye türünde eserler yazılmış ve bu eserler güçlü bir ideolojik silah olarak partiye ve sosyalist rejime hizmet etmiştir. Bu yıllarda edebiyat her ne kadar siyasî amaçlı kullanılsa da tarihi ve siyasî olguları, bölgedeki halkın duygu ve düşüncelerini yansıtarak, modern Kırgız edebiyatında nesrin temelleri atılırken önemli bir görev üstlenmiştir (Özgen, 2014: 76).

2.2. 1930’lu Yıllarda Kırgız Romancılığı

Kırgız Türkçesinde yayımlanan gazetelerin, dergilerin hacimlerinin ve sayılarının artması sonucu, kitap yayınlama olanağının oluşması genç Kırgız edebiyatçıların sözlü gelenekten yazılı edebiyata geçiş süreçlerini hızlandırmıştır. 1930-1940’lı yıllarda yazılı edebiyatta görülen türlerin hepsi benimsenerek bu türlerde eserler verilmeye başlanmıştır (Kayıpov, 2005: 22).

1930’lu yıllarda bütün ülkede sosyalist düzen geniş bir şekilde yayılmaya başlayıp, kollektif ekonomiye geçiş hareketiyle sanayi bölgeleri çoğalmaya başladığı sırada Sovyet hükümeti, köy ekonomisini yeniden canlandırmayı planladı. Bu yıllarda Kırgız edebiyatının gelişim süreci toplumsal hayat tarzıyla doğrudan bağlantılı bir şekilde ilerlemiştir. Kırgız edebiyatı içerik ve şekil bakımından genel Sovyet edebiyatına sıkı sıkıya bağlıdır. 20’li yıllarda “ideolojik temizlik” adı altında verilen mücadele, otuzlu yılların başında etkisini daha fazla göstermeye başlamıştır. Bu dönemde orijinal eserler yazmanın yanı sıra çeviri eserler de yayınlanmıştır. Rusça’yı anlayamayan halk için bu dönemde Puşkin, Mayakovski, Tolstoy, Şolohov, Gogol, Ostrovski gibi yazar ve şairlerin eserleri Kırgız Türkçesine çevrilmiştir (Kallimci, 2002: 11-14)

Kırgız edebiyatında nesrin oluşumu ve gelişimi yeni hayata, yeni sosyal değişimlere bağlı olarak her yönden geniş ve gerçek ihtiyaçlar doğrultusunda inşa edilir. Edebiyatçılar, nesri Kırgız halkının hayatındaki yeni model insanların ruhunu tanıtmak, yeni gerçekleri edebiyat yoluyla öğretmek amacıyla kullanmışlar, yeni türleri öğrenerek yeni edebî metodları yaymayı görev edinmişlerdir (Asanaliev, 1987: C.2, 155-156).

Kırgız edebiyatında roman türündeki eserler otuzuncu yılların ortalarından itibaren yazılmaya başlanmıştır. T. Sıdıkbekov: “Edebiyat, okuyucularının dikkatini çekerek kitap raflarında yer alan *Uzak Col* “Uzun Yol”, *Ken Suu*, *Kanıbek* romanları, 1934 yılının ilk aylarından itibaren yazılmaya başlanmıştır. Bunlar Sovyet-Kırgız edebiyatının tarihindeki ilk romanlardır.” der. Elbette hayatın gerçeklerini geniş bir şekilde ele alması, olayların ve kahramanların çokluğu, yaşantıların belli bir dönemini geniş bir şekilde anlatması ile romanın başka türlerden farklı olduğunu düşünürsek, bu türde yazan Kırgız yazarlar çalışma sırasında birçok zorlukla karşılaşmışlar, bu zorlukların üstesinden gelmek için büyük Rus edebiyatçıların tecrübelerinden yararlanmışlardır (Artıkbayev, 2013: 113).

Edebî hayata nâzım ile başlayan genç Kırgız kalemler, gazetelerle, makalelerle, tenkitlerle fıkralarla nesir sahasına adımlarını atmışlardır. 1920’li yıllarda ilk örneklerine rastlanan hikâye türündeki çalışmalarını 1930’lu yıllarda da devam ettirmişler, ayrıca roman türünde eserler de vermeye başlamışlardır. Bu dönemin yazarları nesir alanında onlarca eser yazmış ve bu türün gelişimine katkı sağlamışlardır (Özgen, 2014: 116).

Bu dönemde Kırgız yaşamının hızlı bir şekilde her yönden gelişimi nesirdeki destansı oluşuma uyduruldu. Yeni oluşan genç edebiyat ve temsilcileri edebiyattaki gelişimleri de ele almıştır. Kırgız nesrindeki destansı oluşumun bir bütünlükte geliştiği bu dönemde Kırgız nesri de aynı şekilde birlikte tümüyle yükselmiştir (Asanaliev, 1987: C.2, 162).

Mukay Elebayev, Maksim Gorki’nin otobiyografik üçlemesini okuduktan sonra bu eserin muhtevasıyla kendi yaşamı arasında büyük benzerlikler fark etmiştir. Kırgız edebiyatının ilk realist romanı olan *Uzak Col* “Uzak Yol’da” Gorki’den ilham almıştır. Mukay, kendisinin bizzat şahit olduğu Ekim Devriminin ilk yıllarındaki

Kırgız Türklerinin yaşamını, halkın yaptıklarını, sınıf mücadelesini anlatmaya çalışır. Gorki'nin otobiyografik eserlerindeki kalıpları temel alarak, kendisinin de çok iyi bildiği Kırgız halkının yaşadığı bu dönemi bu romanda tasvir etmiştir. Romanda Mukay'ın, ailesinin, yakınlarının Ürkün olayları sırasında Çin'e kaçışları, Çin'de ve oradan dönüşte yaşadıkları, bu zorlu süreçteki hayat mücadeleleri, düşünceleri, arzuları, gelenek ve görenekleri, geleceğe yönelişleri ve adaletsizliğin hüküm sürdüğü bu dönemde halkı sömürenlerin yaşamları tanıtılır. Romanda bir ailenin acısı anlatılırken aslında bütün Kırgız Türklerinin ortak kaderi, acıları, dramı gösterilmektedir (Özgen, 2014: 114).

Bu yıllarda yazılan romanlar arasında *Kanıbek* romanının özel bir yeri vardır. Bu roman, Kırgız nesrinde masaldan realistik nesre geçiş aşamasını göstermiştir. 30'lu yıllarda Kırgız nesri, natüralizmin ve yapısalcılığın unsurlarını dışlayarak sosyalist realizmin kurallarını kabullenmeye başlamıştır (Ükübayeva, 2007: 644-645).

“Kanıbek” romanı, *Uzak Col* “Uzun Yol” romanına göre farklı bir tarzda ve seviyede yazılmıştır. İki yazar da romanlarının içeriklerinin ilgi çekici olması için uğraşmışlardır. Cantöşev, eserinde yer verdiği olayları masal tarzında vermeye çalışmamış; aksine hayatın içinden alarak, inandırıcı bir şekilde olması için çaba göstermiştir. Yazar, Ekim Devrimine kadarki hayatın zorluklarını geniş bir şekilde vermeye çalışarak, özgürlük içinde huzurla yaşamak için mücadele eden kahramanları anlatmak istemiştir.

T. Sıdıkbekov, *Ken Suu* romanında, sadece toplumlaşma sürecini anlatmakla yetinmemiş, devrimden sonra Kırgız köylerinde yaşanan değişim sürecini de yansıtmıştır. Rus Edebiyatından etkilenen yazar gerçekçi tarzda yazdığı bu romanda nesrin epik formatını ustalıkla sergileyip, iç ve dış çevrelerle yaptığı mücadeleleri şekillendirerek sosyalist bir birey oluşturma gayretini başarıyla gerçekleştirmiştir (Artıkbayev, 2013: 114-115).

2.3. 1940'lı Yıllarda Kırgız Romancılığı

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda edebiyatındaki konularda ve edebî üslupta değişiklikler olmuş, yazarlar halkı ana vatani savunmaya çağıran eserler yazmaya başlamıştır. Bu dönemde edebiyatın en önemli teması savaş olmuş; gazetelerde

dergilerde savaşı konu edinen şiir, hikâye ve deneme türünde eserler verilmiştir. Savaş döneminde halkın psikolojisini güçlü tutmak ve cesaretlendirmek görevini yazar ve şairler üstlenmiş, edebî eserler cephedeki askerleri yüreklendirmek, cephe gerisinde çalışanları gayretlendirmek, sabır göstermeye çağırmak amacıyla yazılmış ve bu dönemde askerlerin ceplerine koyup okuyabilecekleri kitaplar yayımlanmıştır (Kallimci, 2002: s. 17).

Büyük Ana Vatan Savaşıyla¹ ile ilgili gelişmeler, bütün Sovyet edebiyatlarının ana temasını oluşturmuş, Kırgız-Sovyet edebiyatının temsilcileri de bu dönemde Sovyet halkının yaşadığı bu ağır süreci, vatanî görevlerini, halkın ve vatanın kaderini geniş bir şekilde tasvir etmişlerdir (Asanaliev, 1987: C.2 304-305).

Savaş yıllarında nesir türünde eser veren yazarlar, zamanın ideolojik ihtiyaçlarını karşılamak için genelde kısa hikâye ve deneme türünde yazmaya mecbur kalmışlardır (Koç, 2015: 72).

Bu dönemde Kırgız Sovyet nesrinde o zamana kadar hiç görünmeyen farklı bir gelişim başlar. Atalarının zamanından beri savaşta yiğitlik gösteren kahramanları betimleme geleneğini sürdüren Kırgız yazarları, bu dönemde de aynı temayı konu edinir. Kahraman yiğitlerin vatanseverliği ve koşulsuz hizmetleri, halk için, yurt için canlarını dişine takarak savaşmaları Sovyet halkı olarak baskıncılara karşı direnişleri anlatılır (Sıdıkova, 2013: 46-47).

Savaş sırasında ulaşılması ve yayınlanması kolay olduğu için kısa nesir türleri tercih edilmiştir. Bu dönemde vatanı koruma, halklar arası dostluk, savaşta kahramanlara övgü gibi temalar kullanılmıştır (Ükübayeva, 2007: 649).

Ata yurdu savunma, işgalci Alman kuvvetlerinden korunma, Sovyet askerlerinin kahramanlığı, cephe gerisindeki çalışmalar gibi konular bu dönemde Kırgız nesrinin temel konularını oluşturur. Roman türü genel olarak bu dönemde duraklama gösterir, çünkü savaş hâli, zamanın kısıtlı olması, iyi gözlem yapılamaması bu türü etkilemiştir (Özgen, 2014: 142-143).

¹ Büyük Ana Vatan Savaşı: İkinci Dünya savaşına karşılık gelmektedir.

II. Dünya Savaşı sırasında propagandacı üslupla vatanperverlik, kahramanlık gibi temalar işlenmiştir. Nesirde *dokumentaldık oçerkter* “belgesel tarzında deneme” türünde vatanperverliğe davet eden eserler yazılır (Kayıpov, 2005: 22).

Savaş döneminde T. Sıdıkbekov tarafından, *Bizdin Zamandın Kişieri* “Bizim Çağın İnsanları”(1948), N. Baytemirov tarafından *Saltanat* (1949) ve *Caş Cüröktör* “Genç Kalpler”(1953), K.Bayalinov tarafından *Köl Boyunda* “Göl Kıyısında” (1952) gibi önemli eserler yazılmıştır. Bu eserlerin kahramanları, genelde savaşa gidemeyecek yaşlı köylüler, kadınlar, çocuklar, savaşa alınmayan parti ve hükûmet yöneticileri, öğretmenler ve asker olmaktan korkan bazı erkeklerdir. Kahramanların çoğunluğu savaşın ağır şartlar altında, üzerlerine düşen görevleri akılla, sabırla ve kendilerini kurban etmeleri ile gösterilir. Bu eserler genelde zengin beyler, anti inkılapçılar, eski devirden yeni toplumsal zihniyete zorunlu olarak geçen insanlar, romanda işlenen temalara zıt karakter olarak yansıtılmıştır (Koç, 2015: 73-74).

Bu dönemin en önemli eserlerinden biri olan T. Sıdıkbekov’un *Bizdin Zamandın Kişileri* “Bizim Zamanın İnsanları” romanında savaştan dönen askerlerin kolhoz hayatına uyum süreci ve savaş döneminde Kırgız köylerindeki hayat geniş biçimde işlenmiştir. Ayrıca köy hayatının tamamen savaş odaklı olması, savaşa destek, cepheye giysi ve gıda gönderilmesinde kolhoz halkının büyük çabası, sabrı, dayanıklılığı, onların sahip oldukları ahlakî bakışların gelişmesi eserin ana konularını oluşturur (Artıkbayev, 2013: 191).

2.4. 1950’li Yıllarda Kırgız Romancılığı

Savaş yıllarının hemen sonrasında sosyal düşüncelerin, edebiyatın ve sanatın gelişimi için siyasî şartlar elverişsizdir. Stalin ideolojisi baskıyı artırarak özgür düşüncelere eskisinden daha fazla baskı yapmıştır. Bu dönemde Komünist Parti sanat ve edebiyatın izleyeceği yolu bazı kararlarla sınırlandırmıştır. Bu kararlar doğrultusunda sanat ve edebiyatı partinin düşüncesini yayma aracı olarak kullanmıştır. Kırgız edebiyatında ikinci dünya savaşı bittikten sonra da savaşı konu alan roman ve hikâye türündeki eserler gelişir ve bu yılların eserlerinde “komünist insan tipi” işlenmiştir (Kallimci, 2002: 18-19).

Büyük Ana Vatan Savaşı yıllarında Kırgız nesrinde genel olarak masal benzeri küçük türler de gelişmiştir, savaştan sonra epik türde eserlere önem verilmiştir (Sadıkov, 1987: 427-428).

50’li yıllarda Kırgızistan’ın kültür hayatının her alanında büyük gelişmeler meydana gelmiştir. 1951 yılında Kırgız Mamlekettik Üniversitesi, 1954 yılında da Kırgız İlimler Akademisi ve Politeknik Enstitüsü kurulmuş, “Çalkan” mizah dergisi yayınlanmaya başlanmıştır. Manas destanının varyantları birleştirilip, kısalttırılarak yayınlanmıştır. 1954 yılında Kırgızistan yazarlarının II. Kurultayı yapılarak, yazarların yaratıcılığına katkı sağlanmıştır. Kırgızistan’da gerçekleşen bunun gibi gelişmelerle, edebî hayatın canlanmasına destek olunmuştur.

50’li yılların başlarında edebî eserlerde ideolojik temizlik ve eserlerin estetiğini artırmak amacıyla büyük çaba gösterilmiştir. Bunun sonucunda, edebiyat süratle siyasileşmeye başlamıştır. Komünist ideolojiye ve prensiplere uygun olmayan edebî eserler eleştirilerek, yasaklanmıştır. Fakat buna rağmen Kırgız edebiyatı ideolojik ve estetik bakımdan yeni ufuklara yelken açmış, dünya edebiyatına yeni adımlar atmıştır (Ükübayeva, 2007: 650-651).

Savaş, yazarlara ve şairlere yeni temalar sunmuştur. Savaş yıllarını, savaş sırasında cephe ve cephe gerisindeki hayatı anlatan eserler yazılmıştır. Kırgız nesri savaş sonrasında 1950’li yıllarda millî edebiyata dönüş yapar. Kırgız edebiyatını dünyaya açan Cengiz Aytmatov ilk eserlerini bu yıllarda yazmıştır (Kayıpov, 2005: 22).

Bu yıllarda edebiyattaki motiflerin gelişimine bakılmış, edebî eserlerin düşünceleri ve şiir poetikadaki farklılıkları filolojik ve psikoanaliz prensiplerin araştırılması yapılmıştır. Kırgız edebiyatının gelişimi ve kalıplaşması sırasında edebî düşüncelerin psikolojik motifleri, sembolik biçimleri, şiir filolojisi aracılığıyla sentezli bir şekilde estetik zenginliklere yüklenerek bilim temelinde çözümlenmesi yapılmıştır (Eşmatov, 2015: 9).

1950’li yılların ortalarında gerçekleşen, Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin XX. Kongresi sırasında yapılan tartışmalarda, 30 yıla yakın kalan Stalin ideolojisinin acımasız baskı rejimi sert bir şekilde eleştirilmiştir. Bu eleştiriler sonucunda baskıdan kurtulan halk rahatlayıp geçmişe eleştiriyle bakabilme özgürlüğü hakkına sahip olarak bu yönde ilk adımlarını atmışlardır (Kallimci, 2002: 20).

Baytemirov, *Bizdin Zamandın Kişileri* “Bizim Zamanın İnsanları” romanından sonra savaş dönemini ve ondan sonraki Kırgız köylerini anlatmayı amaçlayarak “Saltanat” romanını yazmıştır. Bu eserde yazar, kolhoz işçilerinin savaş sırasında yaptığı fedakârlıkları göstermeye çalışmıştır. Baytemirov’un, hacimli eser yazmaya ve roman türünün zorluklarını yenmeye çabaladığı için bazı eksikleri vardır. Yazarın *Caş Cüröktör “Genç Kalpler”*(1953) adlı ikinci kitabında da eksiklikleri mevcuttur. Aynı eksikleri düzelterek *Akırkı Ok “Son Kurşun”*(1955) adlı romanı yazan yazar ilk başarılı romanını oluşturmuştur. Bu romanda sınıf mücadeleleri anlatılır. Sıdıkbekov, *Ken Suu* romanını düzenleyerek 50’li yıllarda *Too Arasında “Dağ Arasında”* adıyla yeniden yayımlamıştır. Yazar, önceki *Ken Suu* da iyi işlenemeyen epizotların eksiklerini tamamlamış, kahramanlarla ilgili anlatımları derinleştirmiştir. Eksikleri düzeltilen bu roman, köylere Sovyet hakîmiyetinin tamamen yerleşmesini ve toplumlaştırmadaki olumsuzlukları resmetmeyi amaçlayarak Kırgız edebiyatının önde gelen eserleri arasına girmiştir. Yüzyıllardır eğitimden uzak kalan, cahil, ezilmiş halkın Ekim Devriminden sonra uyanışı, yeni hayata uyması, köylerdeki geleneksel hayatın yerine, yeni düzene geçiş ve insanların zihniyetindeki değişimler bu romanın konusunu oluşturmuştur (Artıkbayev, 2013: 192).

Sıdıkbekov, K. Cantöşev’in Kanıbek romanının 4 kitabını birleştirerek iki cilt halinde bastırmıştır. 50’li yıllarda Kırgız edebiyatına Cengiz Aytmatov’un gelmesi Kırgız edebiyatında büyük bir olay yaratmıştır (Ükübayeva, 2007: 653).

2.5. 1960-1980’li Yıllarda Kırgız Romancılığı

Kırgız nesri 60’lı yıllarda büyük bir gelişim gösterir. Bu gelişime romanın oldukça katkısı olmuş ve bu dönemde roman edebiyatta büyük bir yer kaplamıştır. Dönemin önemli olayları romanlarda betimlenmiştir (Sıdıkova, 2013: 180-184).

Bu dönemde nesir yazarları yeni dönemdeki hayatın gerçeklerini eserlerinde çokça işleyen Sovyet yazarlarından etkilenmişlerdir. Yazarlar eserlerinde Sovyet insan tipini oluşturmak, insanları bu yöne sevk etmek ve eğitmek için çaba harcamışlardır ancak tüm yazarlar bu konuda başarılı eserler yazamamıştır. Bu dönemdeki eserlerde sosyal hayatta karşılaşılan zorluklar ve acılar, gerçekçi bir bakış açısıyla canlandırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Aytmatov’un eserlerinin fazlalaşması ile

başarı artmıştır. 60'lı yıllarda nesir türünde yazılan eserlerin sayısı geçmiş yıllarla karşılaştırılmayacak derecede fazladır (Kallimci, 2002: 22-23).

Bu yıllarda Kırgız edebiyatı gelişime devam etmiştir. Bu gelişmeler genel olarak Komünist Partisi'nin ideolojisi doğrultusunda olmuştur. Edebiyatın siyasete tam bağımlı olması edebî eserleri etkilemiştir. Kırgız edebiyatının gelişimine tarihî ve kültürel etkenlerde katkı sağlamıştır. III. ve VII. Kırgızistan Yazarları Kurultayları'nda çeşitli edebî gelişmeler değerlendirilmiştir (Ükübayeva, 2007:654).

Bu yıllarda Kırgız edebiyatı kalıplaşmış bir edebiyat olarak dünya edebiyatlarına meşhur eserler sunmaya başlamışlardır. Yazar ve şairlerin eserleri yabancı dillere tercüme edilmeye ve dünyada çeşitli ödüller almaya başlamıştır. Bu yıllara kadar ki siyasî propaganda, edebiyat da geriye çekilmeye başlayıp insan hayatının önemli meselelerini ele almaya başlamıştır. Onlarca yazar Kırgız nesrinin en verimli dönemini yaşatmıştır (Kayıpov, 2005: 23).

1960'lı yıllarda nesrin orijinalliğini yakalamaya başladığı zamanlardır. Nesirde orijinalliği yakalayan yazarların başında Tölögön Kasımbek bulunur. 1967 yılında birinci bölümü, 1971 yılında ikinci bölümü yayımlanan *Sıngan Kılıç* "Kırılan Kılıç" romanıyla Kasımbek bu alanda büyük bir çıkış yapar. Bu roman Hokand Hanlığı içindeki iktidar kavgalarını ve Çarlık Rusyası'nın Türkistan'ı işgalini konu alarak tarihî roman türünde yazılmıştır. Roman, ideolojik baskılarla yok edilmeye çalışılan millî şuur bilincini Kırgız gençlerine yeniden aşılması bakımından önemlidir (Koç, 2015: 80).

60'lı yılların nesrinde edebî arenaya C. Aytmatov'un çıkmasıyla büyük gelişim zamanı başlamıştır. Onun çeşitli, basit, kuru anlatımından derin psikolojiye kadar dalan iç dünyası öykülerine ve romanlarına konu olmuştur. Bu eserler Kırgız edebiyatını yüceltir (Sıdıkova, 2013: 194).

Bu dönemde yayımlanan önemli başka bir eser de *Gulak Arhipilage*'dir. Bu eser 1959 yılında tamamlanmış ancak 1969 yılında basılmıştır. Solzenitzin tarafından kaleme alınan bu eser Stalin döneminde yaşanan dehşeti, çalışma kamplarının iç yüzünü yansıtan ilk eser olmuştur. Bu romanda anlatılanlar başka hiçbir eserde bu boyutta gösterilmemiştir. Bir Rus yazarı olarak Sovyet düzenine karşı baş kaldırışa sembol olmuştur (Naskali, 1996 :61).

Kırgız nesrinde roman türü 60-70'li yıllarda oldukça gelişmiştir. Romanın ideolojik-tematik sınırı önceki dönemlere göre oldukça gelişmiştir. Bu yıllarda *Ala-Too* dergisinde geçen nesir alanındaki tartışmalar roman türünün eksiklerinin giderilmesi konusunda oldukça etkili olmuştur. Roman yazmaya çalışan Kırgız yazarlar, kendi imkânları ile öğrenerek halkın hayatını geniş çapta tasvir etmeye çalışmıştır. Bu yıllarda çobanların hayatını ele alan Ş. Beyşenaliyev'in, *Danka Caraşa Cük* "Şöhrete Göre Yük" romanı, K. Cantöşev'in, *Han Tenirlik Çaban* "Han Tenir'li Çoban" romanı gibi eserler yazılmıştır. Bu yıllarda Kırgız nesrinde savaş dönemindeki cephenin ve köy hayatının anlatıldığı birçok eser mevcuttur. Bu dönemde, T. Sıdıkbekov'un *Zayıptar* "Hanımlar" romanında olduğu gibi Kırgız kadınlarının romanlarda yaygın bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Seksenli yılların başlarında yayımlanan *Kılınğa tete bir gün* "Asra Bedel Bir Gün" romanı sadece C. Aytmatov'un değil bütün Kırgız edebiyatının, bütün Sovyetler Birliği'nin edebî sürecindeki başarısı olarak kabul edilmiştir. 1983 yılında SSCB devlet ödülüne layık görülmüştür (Artıkbayev, 2013:315-341).

1960'lı yıllarda Kırgız nesri, artık fikri hürriyete kavuşmuş her yönden gelişmiş bir nesir oluşturmuştur. Bu dönemde hikâye ile birlikte roman türünde yeni gelişmeler meydana gelmiştir. Bu dönemde yazılan eserler estetik güzelliği ile ideolojik gayeleri bakımından aynı seviyede değildir (Ükübayeva, 2007: 655).

2.6. 1980'li Yıllardan Günümüze Kırgız Romancılığı

Bu dönemde Kırgız edebiyatının bütün olarak gelişimi roman etrafında olmuştur. Edebiyatın büyük türlerinden olan roman temel meselelere değinen mazmundur. Yazarlık marifeti büyük bir seviyeye ulaşarak bazı hikâyeler okunduğunda insan düşüncelerini, karakterleri romanın dünyasına sokan duyguları yaşatmıştır. Gelişen bilim ve teknoloji sebebiyle enformasyonu bu kadar çok olan insanların büyük eserleri okumaya vakti yetmez. Roman, iç dünyayı her yönden edebî olarak araştırmayı görev edinmekten hiçbir zaman geri durmaz (Sadıkov ve Asanaliev, 1987: C. 2 569).

Günümüzün gerçeklerini halka ulaştırmada nesir türünün nazım türüne göre daha yavaş kaldığını görmekteyiz. Bu döneme yeniden yapılanma ve kapitalizme geçiş dönemi denilmektedir. Yeniden yapılanmaya kadar olan dönemdeki eksikleri

anlatmayı amaçlayan eserler arasında en etkilisi C. Aytmatov'un "Dişi Kurdun Rüyaları" romanıdır. Kırgız edebiyatında yeniden yapılanma ve açık konuşma döneminde Stalin hakkında eleştiriler ve objektif yorumlar romanlar da yer almaya başlamıştır. Bu dönemde az da olsa tarihî eserler yazılmıştır. T. Sıdıkbekov'un "Gök Bayrak" romanı bu türe örnek gösterilebilir. Açık konuşma siyasetinin başladığı döneme kadar başarılı eserler yazmasına rağmen zarar gören yazarlardan birisi de Tölögön Kasımbekov'dur. *Kelkel* "Gelgel" eseri daha önce yazılmasına rağmen 1986 yılında yayınlanmıştır. Eser uzun süre Yazarlar Birliği İdaresi tarafından yayınlanmamış daha sonra Sıdıkbekov tarafından SSCB Yazarlar Birliği ile görüşülüp Rusça basımı için izin alınmıştır. Bu dönemde Kırgızlar arasında, iyi eserleri karalama, idareye yanlış bilgi verme gibi olaylar oldukça fazla yaşanmıştır. 90'lı yılların başlarında yazar Asanbek Stamov tarihî olayları ve insanları araştırmaya daha çok önem vermiştir. Stamov'un, 1992 yılında yayımladığı *Cortuul* "Yağma" romanı buna örnek gösterilebilir. 1996 yılında Aşım Cakıpbekov tarafından *Teniri Manas* "Tanrı Manas" ismiyle yayınlanan roman, yazar vefat ettikten sonra Toktogul Devlet Ödülünü almıştır. Roman, Manas Destanını esas alarak yazılmıştır. Bu yıllarda eski dönemlerin aksine roman türüne ağırlık verilmiştir (Artıkbayev, 2013:622-643).

2000'li yıllardan sonra Kırgız edebiyatında açık sözlülük devam etmiştir. Siyasî baskının kalkması ve bağımsızlık, Kırgız edebiyatını oldukça etkilemiştir. Edebiyat baskı altında olmadığından gelişimine engel teşkil eden bir durum olmamıştır. Bu dönemde popüler eserler, başka milletlerin edebiyatlarından çeviri eserler ve Kırgız halkının tarihini anlatan birçok roman açık bir şekilde yazılmıştır. Sürekli gelişen Kırgız edebiyatı günümüzde de birçok önemli yazar ve şair yetiştirmektedir. Günümüzde geçmiş dönemlerin tarihî belgelerine ulaşarak yazılan tarihî romanlar objektif bir şekilde güçlü bir edebî dille yazılmıştır. Özellikle Kırgız halkının Millî İsyanı "Ürkün" dönemi hakkında günümüz yazarları çok başarılı eserler vermektedir. Günümüzdeki Kırgız yazarlar dünya edebiyatlarını takip ederek kendilerini geliştirerek çağa ayak uydurup modern Kırgız edebiyatını oluşturmaktadır. Günümüzde Keleş Cusupov, Arslan Koyçiyev, Kazat Akmatov, Asanbek Stamov, Salican Cigitov ve Şayloobek Düyşeev gibi birçok yazar ve şair Kırgız edebiyatını ve romancılığını ileri götürmektedir.

3. Eskicil (Arkaik / arhaizm) ve Tarihî (Historik / İstorizm) Terimleri Üzerine Değerlendirmeler

Dil, sürekli olarak bir değişim ve gelişim halindedir. Bir dilin yapısı ve kelime hazinesi tarihî ve coğrafi faktörler, toplumsal düzen, sanayi, bilim, teknoloji ve başka birçok alan da gelişim veya değişim, kültür etkileşimleri ve diğer dillerle olan ilişkisi sonucu sürekli olarak değişim halinde olur. Bütün dünya dilleri için geçerli olan bu durum Kırgız Türkçesi için de aynıdır.

Gelişen ve değişen toplumlarda ortaya çıkan yeni kavramları veya nesneleri adlandırmak için dilin söz varlığına sürekli olarak yeni kelimeler eklenir. Yeni eklenen bu kelimelerle birlikte söz varlığı içerisinde yer alan bazı kelimeler zaman içerisinde kullanılmamaya ama dil içerisinde de kaybolmayıp saklanarak yer almaya devam ederler. Bu şekildeki kelimeleri karşılamak için Kırgız Türkçesinde *arhaizm* “eskicil” ve *istorizm* “tarihî” terimleri kullanılmaktadır.

Kırgızistan’da yapılan çalışmalar doğrultusunda *arhaizm* / *arkaik* “eskicil” ve *istorizm* / *historik* “tarihî” terimlerini açıklamadan önce Türkiye’de yayınlanmış olan gramer kitaplarında, sözlüklerde ve makalelerde *arkaik/arhaizm* “eskicil” terimi ile ilgili yapılan çalışmalar şu şekilde sıraladık;

Türkçe Sözlükte (2011) Fransızca’dan geçen *archaïque* “arkaik” terimi için: 1. “Güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan.” 2. “ed. Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (söz veya deyim)” ifadeleri yer alır. Bu sözlükte Fransızca’dan alıntılan *archaïsme* “arkaizm” kelimesi için: “kullanıldığı çağdan daha eski bir çağa ait biçimin, yapının özelliği” ifadesine de yer verilmiştir (s. 153).

Bahadır Güneş, (2013) eskicil terimi için şunu ifade etmiştir:

“Bir dilin tarihî süreç içinde geçirdiği evrelere bağlı olarak yapısında birtakım değişimlere uğraması olasıdır. Türkçe gibi geniş bir sahada uzun süre farklı kollara ayrılarak varlığını devam ettirmiş bir dil için bu özellik gerçekleşmesi beklenen bir durumdur. Ancak söz konusu değişimler yanında dil, geçmiş dönemlerde sahip olduğu özelliklerin bir bölümünü muhafaza eder. Korunan bu öğelere, *arkaizm*, *eskicil* öge, *eskilik*, *eski biçim*, *eskil biçim* gibi adlar verilmektedir” (s. 117).

Mehmet Ölmez, (2003) *eskicil* kelimesini “eski çağa ait, eskiye ait, eski tarzda; eski moda” anlamlarına gelen Yunanca *archafos* “αρχαίος” kelimesinin türevleri olarak açıklamıştır (s.135).

Ahmet Buran, (2015) *eski kelime* terimi için “kullanımdan düşmüş, kullanılmayan yahut eski şekliyle kullanılan kelime, eskicil, arkaik, kalıntı kelime söz” açıklamasını yapmıştır (s. 110).

Gürer Gülsevin, (2015) *arkaik* terimini “Tek bir dil (veya lehçe ya da ağız) söz konusu olduğunda da *arkaizmler* olabilir. Burada, o diyalekt *eşzamanlı* olarak başka diyalektlerle karşılaştırılmaz; *artzamanlı* olarak kendisinin eski şekliyle karşılaştırılabilir” şeklinde ifade etmiştir (s. 4).

Elçin Yılmazkaya, (2017) Bußmann’ın, *Lexikon der Sprachwissenschaft* adlı çalışmasında “eskiye ait, eski tarzda olarak söz edilen eskicilik için dil çalışmaları söz varlığına ait eski öğelerin kullanımı anlamına da geleceğini” ifade ettiğinden bahseder. Ayrıca Malmkjær’in *The Linguistics Encyclopedia* adlı çalışmasında *arkaizmi* “günümüz metinlerinde eski dilin bazen şiirsel bir anlatım yakalamak bazen de geçmişin yazar ve ekollerine benzemek için kullanılması” olarak açıkladığını belirtir. Yine Yılmazkaya, Crystal’ın, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* çalışmasında *arkaizmi*, “dilde yazılı veya sözlü olarak artık kullanılmayan yapılar, eski bir kelime ya da ifade” şeklinde açıkladığını belirtir (s. 146-147).

Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü’nde *eskicil* kavramı için; *eskil biçim ve eskilik terimleri* kullanılarak *eskil biçim* için “kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu, vb.”; *eskilik* kelimesi için “eskil bir biçimin özelliği” şeklinde açıklama yapılmıştır (Vardar, 2007: 93).

İlhan Ayverdi, (2011) *arkaizm* için 1. “Biçim, yapı ve üslupta kullanıldığı zamandan daha eski bir çağa âit olan özellik ve bu özelliği yeni eserlerde uygulama ve taklit etme yolu;” 2. “Söz ve yazıda eski kelimeleri ve deyimleri kullanma yöntemi, bu üslûbun niteliği” açıklamalarını yaparken *arkaik* kelimesi için de 1. “Eski ve ilk dönemlere ait, klasik çağ öncesi (eser vb.); eski çağ özelliğini taşıyan;” 2. “Eski çağ eserlerine benzetilerek ve eskileri taklit yoluyla yapılan; kullanıldığı zamandan daha eski bir döneme ait olan kelime ve cümle yapısı özellikleri taşıma” açıklamasını yapmıştır (s. 67).

Turan Karataş, (2011) *arkaik/arkaizm* “eskil/ eskilik” terimi için:

“Geçmiş dönemleri, eski çağların ürünlerini, üslûbunu çağrıştıran, hatırlatan söz, yazı veya eser. Bazı çağdaş edebî eserlerde, özgün ve farklı görünmek adına “geçmiş”in mirası mesâbesinde olan kelimeler, biçimler, o çağların üslûbu, malzemesi kullanılabilir; eskiye bağlılık ifade eden bu tavrın adı *arkaizmdir*.”

Ayrıca Karataş bu eserinde Sami Akalın’ın *arkaik* terimi için verdiği şu anlamları da ifade etmiştir;

“1. Eski ve ilk çağlar ve bu çağların ürünleri. 2. Yapıldığı çağdan daha önceki zamanların işine benzeyen ürünler. 3. Eski klâsik çağ üslûbundan önceki üslûba benzetilerek yapılan eserler. 4. Klâsikten önceki eserler topluluğu. 5. Eskiye andıran söz ya da yazı” (s. 58-59).

Nurdin Useev, (2014) *arkaik* terimine ek olarak *ara arkaik* terimini de kullanmış; *ara arkaik* kelimelerin arkaik kelimelere benzediğini ancak tam olarak aynı şekilde olmadığını belirtmiştir. Saparbaev’in *arkaik* kelimenin yerini başka kelimeye bırakarak kullanımdan tamamıyla düşmesi gerektiği düşüncesinin yanında, *ara arkaik* kelimelerin ise tamamen kullanımdan düşmediğini belirten Useev, *arkaik* kelimelerin bazılarının tamamen kullanımdan düşüp sadece tarihî eserlerde stilistik amaçla veya deyimlerin içinde günlük dilde kullanıldığını ifade etmiştir. Useev, *ara arkaik* kelimeleri, günümüzde tek başına anlamlı bir kelime olarak kullanılmayan, ancak deyimlerin ve birleşik kelimelerin yapısında anlam kazanarak kullanılan ve anlamları eski metinlerde bulunabilen *arkaik* kelimeler olarak açıklamıştır (s. 94-95).

Vahit Türk, (2009) türküler, ninniler, maniler, bilmeceler, atasözleri ve deyimler gibi ne zaman oluşturuldukları belli olmayan dil ürünlerinin, oluştukları zamana ait gramer yapılarını geleceğe aktarma özellikleri olduğunu belirterek bu edebî ürünlerin içerisinde *eskicil* kelimelerin halk kültürüne bağlı olarak korunduğunu da ifade etmiştir (s.83-84).

Atasözlerindeki eskicil (arkaik) unsurlar adlı çalışmada *eski* terimi için şu açıklamalar yapılmıştır:

“Dilin belirli bir evresinde oluşmuş ve edebî ürünlerde yer bulmuş *eski* / *arkaik* unsurlar kalıplaşmış ifade ve biçimlerde kendini daha belirgin olarak göstermektedir. Çünkü bu ifade ve şekiller değişime karşı diğer dil birliklerine göre daha fazla direnç göstermektedirler. Atasözleri, *arkaik* unsurlar içerisinde değişmeye karşı bünyesinde eskilik özelliği

barındıranların en dikkat çekenini olarak görülebilir” (Maden ve Demir, 2017: 190).

Mehmet Ölmez, (2003) çalışmasında şu açıklamayı da ifade etmiştir:

“Benim şimdiye değin akademik öğretmenim T. Tekin'den öğrendiğim *arkaizm*, *arkaiklik* veya *eskicilik* anlayışında, tanımında bir dilde Eski Türkçeye karşılaştırıldığında, öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski-Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır” (s. 136).

Zeynep Korkmaz, (1992) *eski* terimi için “Alm. *archaistisch*; Fr. *archaique*; İng. *archaic*, eskiye ait, eski devirden kalma *arkaik*, kalıntı” açıklamasını yapmış, “eskicilik” terimi için ise “Alm. *arkaismus*; Fr. *archaisme*; İng. *archaism*, eskiye bağlılık, artık kullanılıştan düşmüş olan eski kelimeleri veya kelimelerin eski biçimlerini kullanma; kalıntı kelimeleri kullanma” açıklamasını yapmıştır. Yine bu eserde, *eski kelime* terimi için “Alm. *erbwort*; Fr. *mot archaique*; İng. *archaic word*; Osm. *miras kelime*, *ta 'bîr-i metruk*, *ta 'bîr-i mehcûr*. Bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski biçimi ile kullanılan kelime; *arkaik kelime*; kalıntı kelime” açıklamasını yapmış ve *gökçek* “güzel”, *esrûk* “sarhoş”, *bencileyin* “benim” gibi örneklerini vermiştir. Korkmaz, *eskilik* terimi için ise “Alm. *archaismus*; Fr. *archaisme*; İng. *archaism* eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanılıştan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihî devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller” açıklamasını yapmış ve *adaklı* “sözlü”, *ağu* “ağı, zehir”; demiri «demir rengi» örneklerini vermiştir (s. 91-92).

Bahadır Güneş, (2015) Hengirmen’in *eski biçim* terimini, “Dilin, zamana bağlı kurallarına uymayarak eskiliğini muhafaza eden biçim” şeklinde tanımladığından bahsetmiştir (s. 118).

Hatiboğlu, (1978) “eski biçim” terimini “Osm. *miras kelime*; Fr. *archaique*; İng. *archaic*; Alm. *erbwort*, *kalıntı kelime*, *arkaik kelime*, çağdaş dil kurallarına aykırı olarak eski biçimini koruyan kelime” olarak açıklamış ve *kaygu*, *haşmetlu*, *idük* “ne idüğü belirsiz” örneklerini vermiştir (s.49) .

Günay Karaağaç, (2013) çalışmasında *eski* terimi için “Bugün kullanılmayan herhangi bir dil birimi veya yapı özelliğidir” açıklamasını yaparken; *Eski söz* terimi için ise “Eski devirlere ait kelime, bugün artık kullanımdan düşmüş veya eski biçimi ile kullanılan söz, *arkaik söz* veya kalıntı sözdür” açıklamasını yapıp *adaklı* “sözlü”,

ağu “ağı, zehir”, *gökçek* “güzel”, *esruk* “sarhoş”, *urmak* “vurmak”, *sayrı* “hasta”, *bencileyin* “benim gibi” şeklinde örnekler vermiştir. Yine bu eserde *eskicilik* terimi için “Eski söz, ek veya yapı kullanma veya dil birimlerine eski veya unutulmuş anlamlar yükleme, eskicilik eğilimi olarak bilinir” diye ifade edip *eskiciliği* kullanımdan düşmüş eski sözleri, sözlerin eski biçimlerini veya kalıntı sözleri kullanma olarak belirtmiştir. Karaağaç, *eskilik* terimi için ise “Bugün kullanılmayan veya eski biçim ve anlamıyla kullanılan herhangi bir dil birimi” olarak açıklamıştır (s. 371-372).

Dilbilim Sözlüğü’nde, *eskicil biçim* “archaism” terimi için şu tanım yapılmıştır:

Dilin geçmiş evrelerinde kullanılmış olup artık kullanılmayan kelime ya da dilbilgisi özelliği. Türkoloji alanındaki yayınlarda günümüzde İran’da konuşulan bir Türk dili olan Halaçça’da 8. yüzyıldaki Köktürkçe’de kullanılan eskicil biçimlerin kullanıldığı ortaya konulmuştur” (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011: 118).

Orhan Kurtoğlu, (2016) *eskicilik* terimini genel olarak eskiyi sürdürmek ve korumak amacıyla düşünüldüğünü ve bu şekilde kelimelerin tespit edildiğini belirtmiştir. Yine bu çalışmada Orhan Kurtoğlu, Özdemir’in bu konuyla ilgili çalışmalarda *eskicilliği* belirlemek için kullanılan zaman diliminin günümüz olması gerektiği ifadesine de yer vermiştir (s. 101).

Yaşar Çağbayır, (2007) *arkaizm* ile ilgili olarak şunları yazmıştır:

“1. Kendi döneminden daha eski devirlerin izlerini taşıma.” 2. “Eskileri taklit. 3. Çok eski bir dönemden kalmış olan şeyle ilgili; aşinalık. 4.ed. Bugün kullanımdan kalkmış olan kelimelerle yazma ve söyleme durumu. 5. Bir yapının kullanıldığı çağdan daha önceki bir döneme ait özellikleri taşıma durumu” (s. 293).

Engin Yılmaz, (2014) “eskicilik” terimi için şu açıklamayı yapmıştır:

“Bir dilin tarihî dönemlerinde kullanılmış ancak; ölçünlü dilde veya geçerli olan zaman diliminde kullanım yaygınlığını ve sıklığını kaybetmiş, hemen hemen unutulmuş ses, yapı ve sözlüksel biçimlerinin tarihî dönemlerdeki formuna yakın bir şekilde kullanılmasıdır” (s. 44).

Mehmet Ölmez, (2003) çalışmasında *eskicil* terimi için şu ifadelerle yer vermiştir:

“Bir Türk dilinin veya döneminin içerdiği, kullanımda bulundurduğu ses özellikleri, söz türetme ekleri, öteki Türk dillerinde unutulmuş olan kelimeleri yaşatması dolayısıyla "eski", "eskicil", "arkaik" sayılmasına öğrencisi de olduğum Gerhard Doerfer'in çalışmalarında rastlarız.

Doerfer Halaççanın Türk dilleri arasındaki yerini belirlemek istediğinde Halaççayı her zaman *eskicil* bir Türk dili olarak tanımlar.” (136)

Elçin Yılmazkaya, (2017) *eskiciliği* ilk olarak “söz konusu dilin içinde *eskicil* olmak: Bir dilin içinde genel durumun aksini yansıtan örnekleri değerlendirerek, dilin yeni özellikleri içinde eskiye ait bir durumu yansıtmayı”; ikinci olarak “Genel anlamda *eskicil* olmak, yani bütün Türk dilleri içinde en eski biçimi korumak” şeklinde açıklamış bu kalıptaki *eskicil kelimelerin* özelliklerinin eski Türkçeden daha geriye götürülmesini sağlayan özellikler olduğunu ifade etmiştir (s. 151-152).

Cumaş Mamıto, (2002) hazırlamış olduğu çalışmada *arhaizm* “arkaik” terimi için şu açıklamayı yapmıştır:

“Halkın yaşamındaki kavramların ve nesnelerin eskiyi ile birlikte eskimeyen anlamı, bu süreçte yaşayarak onu besleyen kelime ya da kavramın yerini yalnızca başka kelimeye bırakmasıyla, dilin aktif söz varlığından çıkıp halkın gündelik söylevinde tamamen unutilan kelimeler *arkaiklerdir*” (s. 18-19).

Kırgız Adabiyatı Terimderdin Tüştürmö Sözlüğü’nde *arhaizm* “arkaik” terimi, eski, ezelki, köhne sözler olarak belirtilip “Günümüzde kullanılmayan ya da yeni kelimelerle değiştirilen kelimeler” olarak açıklanmıştır. Edebi eserlerde anlatılan zamanın özelliklerini, devrin gerçek hatırasını, kahramanların ve dilin özelliklerini vermek için söz ustalarının *arhaizmleri* “eskicilleri” kullandığı belirtilip, zamanın ilerlemesi ile kullanılmayan kavramlara verilen isimlerin *arhaizme* “eskicil” kelimeye dönüştüğü ifade edilmiştir (Şeriev ve Muratov, 1994: 19)

Ayrıca Mamıto (2002), diğer Kırgız dilbilimciler gibi *arhaizm* “arkaik” terimini kendi içinde eskime derecesine ve günümüzde kullanılan eş anlamları ya da varyantları ile olan ilişkisine uygun olarak *nagız leksikalik arhaizmler* “gerçek eskicil kelimeler”, *semantikalik arhaizmler* “anlam bakımından değişikliğe uğramış eskicil kelimeler”, *leksika-fonetikalik arhaizmler* “ses bakımından değişikliğe uğramış eskicil kelimeler”, *leksika-morfologiyalik arhaizmler* “şekil bakımından değişikliğe uğramış eskicil kelimeler” olarak gruplandırmıştır. (s. 20)

Mamıto ve Kulumbaeva (1971) tarafından hazırlanan çalışmada *arhaizm* “arkaik” terimi için şu tanım yapılmıştır:

“*İstorizmlerden* “tarihî kelimelerden” ayrılmayıp, halkın hayatındaki kavramların, nesnelerin eskiyle birlikte eskimeyen kavramlar, o

zamandan kalarak onu sezdiren kelime ya da anlam yerini sadece başka kelimeye bırakmasıyla dilin söz varlığından tamamıyla çıkıp, halkın gündelik söylevinde tamamen unutulmuş kelimeler ve anlamlar *arkaiklerdir*” (s. 51).

Kırgız Türkçesi sözlüklerinde kullanılan *arhaizm*, *arkaik* veya *eskicil* terimleri ve kısaltmaları şu şekildedir: Yudahin’in (2012) *Kırgızca-Rusça Sözlüğü’nde*, *eskicil* terimi *ustarevşee slovo*, *viracenie* “eski kelime” anlamıyla “ust.” kısaltması ile kullanılmıştır (s. 16). *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde* *eskicil* terimini karşılayan *eskicil* terimi “esk.” kısaltması ile kullanılmıştır (Komisyon, 2017: 15). Selahaddin Çankaya’nın (2014) *Kırgız Sözlüğü’nde* *eskicil* terimini karşılamak *eski kelime*, *eski söz* terimi “esk.” kısaltması ile kullanılmıştır (s. 13). Abdullah Taymas (2011) çevirmiş olduğu *Kırgız Sözlüğü’nde* *eskimiş* terimi “es.” kısaltmasını kullanmıştır (s. XVI). Akmatiev (2015) editörlüğünde hazırlanan *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü’nde* *eskicil* terimini karşılamak için *eskirgen* “eskicil” terimi “esk.” kısaltmasıyla kullanılmıştır (C.2 s. 792). Karasaev (1966) editörlüğünde hazırlanan *Kırgız Dilinin Orfologik Sözlüğü’nde* *eskirgen* söz “eskicil kelime” terimi “esk.” kısaltması ile kullanılmıştır (s. 4). Ceembay Mukambaev (2009) editörlüğünde hazırlanan *Kırgız Dilinin Dialektoloji Sözlüğü’nde*, *eskirgen* “eskicil” terimi “esk.” kısaltması ile kullanılır (s. 42). Burul Sagınbaeva (2015) editörlüğünde hazırlanan *Kırgızca-Türkçe Türkçe-Kırgızca* sözlükte *eski söz* “eski kelime” terimi “eski.” kısaltması ile kullanılmaktadır (s. 14). *Kırgız Adabiyatı Terimderdin Tüshündürmө Sözdüğü* *eskicili* karşılamak için *eskirgen* söz “eskicil kelime” terimi “esk.” kısaltması ile kullanılmıştır (Şeriev ve Muratov, 1994: 6). Gülzura Cumakunova’nın (2005) *Türkçe-Kırgızca Sözlüğü’nde* *eski söz* “eski kelime” terimi “esk.” kısaltması ile kullanılmıştır (s. 29).

Genel olarak Türkiye Türkçesinde yapılan çalışmalar da *arkaik* “eskicil” terimi için yukarıdaki gibi açıklamalar yapılmıştır. Çalışmamızda bu açıklamalar doğrultusunda *eskicil* terimini kullandık. Kırgız dilbilimciler *eskicil* terimine ek olarak *istorizm* “tarihî” teriminide kullanmaktadır. Kırgız gramer kitaplarında bu terimler *arhaizm* “eskicil” ve *istorizm* “tarihî” olarak ikiye ayrılmaktadır.

Mamıtoev ve Kulumbaeva (1971) çalışmalarında kelimelerin eskime nedenine, günümüzde kullanma olasılığına ve türüne bakarak *istorizmler* “tarihîler” ve *arhaizmler* “eskiciller” olarak ikiye ayrıldığını ifade ederler (s. 45).

Mamıtoev, (2002) *istorizm* “tarihî” terimini: “Halkın eski yaşamına bağlı kavramların yok olmasıyla birlikte aktif söz varlığından çıkmış ancak belirli bir tarihî devri göstererek hala günümüzde de kullanılan kelimeler” olarak açıklamıştır (s. 17).

Mamıtoev ve Kulumbaeva (1971) *istorizm* “tarihî” terimini: “Halkın geçmiş dönemlerdeki hayatıyla bağlantılı kavramların yok olmasıyla birlikte aktif söz varlığından çıkan ama belirli tarihî devri işaret ederek dilde hala kullanılan kelimeler” olarak izah etmişlerdir. Bu kelimeler geçmişte yaşayan halkın tarihindeki değişikliklere, toplumsal ve siyasî gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkmış ve bu kelimeler toplumsal, siyasî, sosyal yaşamda ve askerî araç-gereçler gibi çeşitli alanlarda kullanılmışlardır (s. 45).

Türkçe sözlükte (2011) *tarihî* kelimesi için “1. sf. (Ta:rihî) Tarihsel. 2. Tarihe geçmiş. 3. mec. Unutulmayan, anılma değeri olan” açıklaması yapılmıştır (s. 2271).

Kırgız Adabiyatı Terimlerinin Tüshündürme Sözlüğü’nde, *istorizm* “tarihî” kelimelerin edebiyatın temel özelliklerinden biri olduğu ifade edilmiştir. Yine bu çalışmada *tarihî kelimelerin*, eserlerde betimlenen ve anlatılan olayları, kahramanların karakterlerini, insanların başından geçenleri herhangi tarihî devrin genel özelliklerini göstererek kullanıldığı belirtilmiştir (Şeriev ve Muratov, 1994: 38).

Cumaş Mamıtoev, (1999) *istorizm* “tarihî” kelimeleri kendi içinde üç ana başlık altında tasnif etmiştir. Bu ana başlıklar şu şekildedir: *leksikalik istorizmler* “tarihî söz varlığı”, *semantiklik istorizmler* “anlam bakımından değişikliğe uğramış tarihî kelimeler” ve “*frazelogiyalik istorizmler*” “tarihî deyimler” (s. 174).

Kırgız Adabiyatı Terimlerinin Tüshündürme Sözlüğü’nde, *istorizm* terimini karşılamak için *tarihîy sözdör* “tarihî sözler” terimi de kullanılmış “*tarihî kelimeler*, belirli bir tarihî devirde kullanılıp sonra faydalanılmayan, sadece o dönemle bağlantılı olayları anlatan eserlerde karşılaşılan kelimelerdir. Onlarla sözlü eserlerde ve yazılı edebiyatta karşılaşılabılır” şeklinde açıklanmıştır (Şeriev ve Muratov, 1994: 93).

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere Kırgız Türkçesinde *eskicil* ve *tarihî kelimeler* eskime sebeplerine, günümüzde kullanılıp kullanılmamalarına göre, türlerine, konularına, anlamlarına göre ayrılmaktadır. Biz de çalışmamızda Kırgız Türkçesi gramerinde ki şekliyle *arhaizm* / *arkaik* “eskicil” ve *istorizm* / *historik* “tarihî” kelimeler olarak iki gruba ayırarak konularına göre tasnif ettik.

Kırgız Türkçesi sözlüklerinde kullanılan *istorizm* / *historik* “tarihî” terimlerin açıklamaları ve kısaltmaları şu şekildedir: Yudahin’in (2012) *Kırgızca-Rusça Sözlüğü*’nde *tarihî* terimi, *istoričeskiy termin* “tarihî terim” “ist.” kısaltması ile kullanılmıştır (s. 15). Ceembay Mukambaev (2009) editörlüğünde hazırlanan *Kırgız Dilinin Dialektoloji Sözlüğü*’nde, *tarihî* terimi için *tarihıy* “tarihî” terimi “tar.” kısaltması ile kullanılır (s. 42). Selahaddin Çankaya’nın (2014) *Kırgız Sözlüğü*’nde “tarih” terimi “tar.” kısaltması ile kullanılmıştır (s. 13). Akmatiev (2015) editörlüğünde hazırlanan *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü*’nde, *tarih* “tarihî” terimi “tar.” kısaltması ile kullanılmıştır (C. 2 s. 792). Abdullah Taymas (2011), çevirmiş olduğu *Kırgız Sözlüğü*’nde *tarihî* (*tarihe karışmış olan söz*) terimi “tar.” kısaltması ile kullanılmıştır (s. XVI). *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde *tarihsel* terimi “tar.” kısaltması ile kullanılmıştır (Komisyon, 2017: 15). Gülzura Cumakunova’nın (2005) *Türkçe-Kırgızca Sözlüğü*’nde *tarih* “tarih” terimi “tar.” kısaltması ile kullanılmıştır (s. 29).

Sonuç olarak incelediğimiz tanımlar ve açıklamalar doğrultusunda *eskicil* kelimeler genel olarak geçmiş dönemlerle ilişkili ve o dönemlerin izlerini, sosyal, siyasî ve toplumsal durumlarını yansıtan unutulmuş kelimelerdir. *Tarihî kelimeler* ise genel olarak belirli bir dönemle ilişkili o dönemin sosyal, siyasî, toplumsal, askerî durumlarını yansıtan kelimelerdir. Türkiye Türkçesindeki genel tanımlardan farklı olarak Kırgız Türkçesinde *arhaizm* “eskicil” teriminin yanı sıra *istorizm* “tarihî” terimi de yer almaktadır. Tezimizde tespit ettiğimiz kelimeleri, gramer kitapları, bir doktora tezi ve sözlükler yardımıyla izah etmeye çalıştık. Ancak kaynaklarda *eskicil* veya *tarihî* olduğu belirtilmeyen bazı kelimeleri yaptığımız tanımlara göre, dilbilimcilerin açıklamalarına ve benzer örneklerle göre açıklamaya çalıştık.

Uzun yıllar bağımsızlığını elde edemeyen Kırgız halkı tarih serüveninde birçok dille ve milletle etkileşim halinde olmuştur. Bundan dolayı dil sürekli bir değişime uğramıştır. Bu değişimle bazı kelimeler *eskicil* veya bir dönemi temsil ettiği için *tarihî* olarak değerlendirilmiştir. Kırgız halkı bazı dönemler başka milletlere bağımlı olarak yaşadığı için dönemsel olarak bazı kelimeleri kullanmış sonra o milletle ilişkisi kesilince bu kelimeler kullanımını yitirmiştir. Örneğin Çarlık Rusyası zamanında bazı yönetim organları oluşturulmuş ancak daha sonra bu yönetim organları kaldırılınca bunlarla ilgili terimler *tarihî* olarak değerlendirilmiştir.

Kırgız Türkçesinin dilbilim birliğı çok geç oluşturulduğı için *eskicil* ve *tarihî* kelimelerin tespiti hayli zordur. Genel olarak bu kelimelerin tespitini yapan dilbilimciler toplumsal, siyasî, askerî ve sosyal konularla alakalı somut isimlerin tespitlerini yapabilmıştır.

Aktardığımız romanda Ürkün dönemi ve Ekim Devrimi arasındaki yıllar anlatıldığı için genel olarak savaş teması, siyasî yönetim organları, kültürel unsurlarla alakalı bazı *eskicil* ve *tarihî* kelimeler yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
MİSMİLDİRİK (BEDELDEĞİ KARGIŞ) ROMANININ TÜRKİYE
TÜRKÇESİNE AKTARIMI

TÜKENİŞ
(Bedel'deki Lanet)

I

7 Kasım 1938. NKVD²'nin karanlık baskınında, tek kişinin zorla sığıdığı hücreye atıldı. Sık demir parmaklıklarla örülmüş olan küçük pencereden çok zayıf bir ışık huzmesi giriyordu. Güneşin doğuşundan ve batışından haberdar olmak ancak mümkündü.

Hakkında kurşuna dizilme hükmü verilen, köylü komünist Mukay Kambarov, bu pencereye bakarak akşam olduğunu tahmin etti. “Bu gece biterse, 8 Kasım olacak” diye düşündü. Mukay Kambarov hapisanedeki acı içinde geçen her gününü yanılmadan sayıyordu. Bu defa çok az zaman kalmış gibi hissediyordu, ancak daha ne kadar burada yatacağını bilmiyordu.

“Artık karar alınmıştı, hemen bugün çıkarıp vuracaklar mı ya da biraz daha bekleyecekler mi? Karar değiştirilip ölüm cezası yerine farklı bir ceza verilebilir mi?” diye kendi kendine konuştu. Eskiden, Ürkün³ zamanında cezalandırıcı müfreze tarafından yakalandığında idam cezası alacakken kurtulmuştu, şimdi o zamanı hatırlıyordu. “Belki Üñkü’nün⁴ de acıma duygusu vardır” diye umutlanıyordu.

Ürkün’ü düşünüp, “üñkü” dendiğinde herkesin korkudan titrediğini ve bu zamanda yaşadıklarını hatırlayınca ne kadar çaresiz olduğunu fark etti. Tekrar pencereye baktı. Gözünü almadan uzun süre istekle bakarsa cezası gerçekleşmeyecek, bir sihirle pencerenin demir parmakları kırılarak “çat” diye açılacakmış gibi hissediyordu. Boş umutlar kahrolsun! “Tanrım sen koru, buradan kurtar beni” diye yalvarıyordu.

Yandaki odalarda Üñkü’nün işkencesini çekenlerin, yürek acıtan sesle haykırması, sorgucunun Rusça ve Kırgızca küfür ederek bağırıp çağırması duyuluyordu. Bir

² NKVD (НКВД): Народный комиссариат внутренних дел, Rusça bir kurum ismidir. Türkiye’de Türkçesi Halk İç İşleri Komisyonudur. Sovyetler Birliği zamanındaki polis teşkilatının ismidir.

³ Ürkün: Kırgız halkının 1916 yılındaki isyanı sonucu gelişen olaylardır.

⁴ Üñkü: Halk İç İşleri Komisyonunun bu dönemde halk ağzındaki söyleniş biçimidir.

gürültü yükseliyor, onunla beraber sorgulanmakta olan zavallının iç acıtan çığlığı yankılanıyordu. Yüreği ağzına gelen Mukay Kambarov kendisi de yarı canıyla, bitap bir halde “Kim acaba? Neyin sorgulaması için bu kadar ezdiler?” diye kader arkadaşı olan zavallıya üzülmüyordu.

Mukay Kambarov üzeri sazlar ile örtülen basık Rus damlarının arasında yer alan NKVD’nin bu karakolunda, kendisi gibi sorgulamada olanları gözünün önüne getirdi. Çoğunun yüzü tanıdık geliyordu. “Cumhuriyet” diye adlandırıyoruz, “Kızıl Kırgız Cumhuriyeti” de diyorlar, bunların “halk komiseri”, “komiser”, “başkan” olarak çalışan önceki yetkilileri görevlerine devam ediyor mu? diye düşünüp, tam olarak kestiremiyor ve şaşırıyordu. Koğuşturmacının önünde bir-ikisiyle yüz yüze de gelmişti. Abdırakmanov’a “ay ışığının altındaki İngiltere’nin casusu mu oldun?” diye sorduğunda, sanki bir faaliyetini yakalamış gibi söyledi. Bu Abdırakmanov’un kendisiydi galiba. Bunların hangisi casus, hangisi değil ayırt edemez oldu.

Deri eldiven giymiş, sarıya çalan yüzüyle, çatık kaşları, acımasızca ve keskin bakan gözleriyle, cellât suretli koğuşturmacının karşısına ayaklarını sürüye sürüye gelip, elleri arkasından bağlanmış Abdırakmanov’la yüz yüze gelmiş, sorgulamanın acısını bir-iki saat boyunca beraber çekmişlerdi. Koğuşturmacı cezalandırma sırasında NKVD’nin eline geçen kalın kalın defterleri ikisinin gözüne sokarak, “İngiltere’nin casusu olduğunuzun delili işte bu!” diye bağırdı. Ondan sonra sesini alçaltarak: “‘Ürkün şiirlerini’ ne maksatla yazdınız?” “Sovyet hükümetine karşı propaganda yürütmenizi kim destekledi?” diye sordu. Bu sorusuna yeterli bir cevap alamayınca sinirlenerek defterle Mukay Kambarov’un yüzüne vurmuştu.

-“Aalı ile Sulayman’ın kahramanlığını” örnek olarak gösterip, “onlara halk kahramanları demişsiniz! Ezici tabakaya karşı halkı yöneten gerçek halk kahramanlarını, devrim kahramanlarını görmezlikten gelip eski nesilleri tanıtmanızı nasıl anlayabiliriz?”

-Halk ağzından derlediklerim, 1920 senesinden beri araştırdım, on beş yıldan fazla ömrümü buna harcadım, dedi Mukay Kambarov.

Ancak bu cevabıyla koğuşturmacıyı ikna edemiyordu.

-Aalı ile Sulayman kim? İsimleri din adamlarınıninki gibi geliyor, hangi tabakanın üyeleri? Zengin-köy ağalarından mı?

-Onları tanırıyorsa Allah belamı versin, ezelden beri onları görmedim.

Koğuşturmacı, mavi defterin birisini alıp sallayarak Mukay Kambarov'un gözünün önüne koyar:

“Narboto'nun Hıçkırması”, “Tokmok Gazası”, “Karagız Ana'nın...” (Koğusturmacı “Ananın” kelimesinden sonraki sözü söyleyemeden geçiyordu.) Bu şiirleriniz neyi anlatıyor? Kimin yazdığını masallar bunlar? Kendin mi yazdın yoksa düşmanın talebiyle mi yazdın?

Mavi defterin kapağındaki kendi eliyle güzelce yazılmış olan başlıkları, yarısı açılan sayfalarındaki satır-satır şiirleri tanıyan Mukay Kambarov:

-Yoldaş koğuşturmacı! Bunlar bir tarih değil mi? Unutulmasın diye kendi gözlerimle gördüklerimi, kendi kulağımla duyduklarımı kâğıda yazdım, diye kısık bir sesle söyledi.

Sinirlenen koğuşturmacının sanki gözlerinden ateş çıkıyordu:

-Çar'ı yıkma sırasındaki Bolşevikler'in yerini, tarihdeki işçi tabakasının yerini yanlış anlatıp gelenekçi, milliyetçi bakış açısıyla propaganda yaparak İngiltere'nin bozucu siyasetine hizmet edenleri kimler yönetiyor? Söyle!

-Nesi gelenekçi, nesi milliyetçilik? Daha dün hepimizin yaşadığı olay değil mi bu? diyen Mukay Kambarov koğuşturmacının sorusunu anlayamıyordu. Belki çare olur düşüncesiyle:

-Yoldaş koğuşturmacı ben parti üyesiyim! dedi.

-Karagız'ın bedduası kabul oldu diye söylediğiniz bir saçmalık var! Komünist partinin üyelik kartı arkasına saklanarak, büyük Rus halkını kötü gösteren, Ruslarla dalga geçen kitap yayınlamak istediniz! Ruslara karşı böyle bir edebiyatı yaymak istediniz! Doğru mu? diye koğuşturmacı onu korkutuyordu.

Sorgulama işte böyle konuşmalarla geçmişti. O şimdi, Abdırakmanov'un nasıl cevap verdiğini tam olarak hatırlamıyordu.

Koğuşturmacı ikisini de döverek kendi istediğini söyletene kadar, elleri kırılana kadar çevirip, kafalarını var gücüyle kavadaki suya sokup ikisini de sırasıyla boğarak “Evet, evet suçu kabul ediyorum!” dedirtiyordu. “Çarlığın Lenin'e devredildiği ve

Bolşeviklerin devrettiği tarihî olayı değiştirdiğiniz, insanları Ekim Devrimi'ne karşı kışkırttığınız ve büyük Rus halkına hakaret ettiğiniz gerçek mi?" diye tekrar tekrar sorup "Evet! Gerçek!" diye avaz avaz bağırarak tekrar ettirip, suçu kabul ettiklerine kanıt olarak imza attırmış, sonra tek kişilik soğuk hücreye hapsedmişti. Aylarca süren bu azap ilk başta Ürkün şiirlerinden dolayı başlamıştı. Hangi günahı için böyle bir alın yazısı olduğunu anlayamayan Mukay Kambarov'un kafası karıştı, en sonunda da casusluk suçunun ne için verildiğini anlayamamıştı.

"Atalarımın bile duymadığı hangi İngiltere? İngiltere nerede ki? Bedel nerede? O günlerden bu zamana kadar yirmi iki sene geçmiş" dedi Mukay Kambarov. "Bırak İngiltere'yi, Bedel'deki olayı anlatayım yazayım" diyordu. "O zamandaki gördüklerimi söylemeden, vicdan azabı veren bu olayı yazmadan nasıl ölürüm ben!" diye konuştuğunu hatırladı.

Karagız Ana "Büyük konuşma oğlum" derdi, yoksa büyük mü konuşmuştu? Kırgızlar "Bedduan kendi başını yesin" derlerdi, çok eskiden beri duyulan bu bedduayla mı kandırıldı? Zalim dünya! Mukay Kambarov derin bir iç çekti. Eski zamanlardaki yirmi senelik olaylar gözleri önünde canlandı.

II

Gece toplanarak yola çıkıp ata binen insanlar ay ışığıyla bir tepeyi geçerek, şafak ağarmak üzereyken sınırdaki büyük dağa doğru çıkmaya başladılar. Şafak ağarana kadar bu tepeyi geçip yabancılara görünmeden öbür yamaca ulaşmak için atlarını hızlıca sürüyorlardı.

Onlar, Çin topraklarındaki Kalmukların yılık sürüsüne saldırarak ele geçirmeye giden Kudayan Kırgızlarıydı. Kalmukların yılık sürüsünü getirmek için komşu Kazak veya diğer Kırgız boylarının atlarına dokunulmazdı. Kalmuk'a saldırmak Rus sömürgeciyi göz ardı edip, sınırını bozarak, Çin'e geçmek demektir. Sömürgecinin ezici zulmü dayanılmaz hale geldiğinden, Kırgızların dik başlılığı yok olmuştu. Bordu'nun ağzından Çin sınırına kadar, Bugu Boyu'nun köyü hızlıca geçilirse, dört günlük yol diye söylenmişti. İşte söylendiği gibi dördüncü günü bu geçidi geçiyorlardı.

Barımtaçıların⁵ önünde grubun yöneticisi, herkesin güvendiği Narboto gidiyordu. Hepsi başlarına yazma bağlamışlardı. Omuzları geniş güçlü orta yaştaki barımtaçıların arasında genç delikanlılar da vardı. Ruslar gelene kadarki askerlik geleneği böyleymiş, öğrensinler diye düşünen barımtaçılar, uyanık gençlerden iki üç tanesini kendileriyle beraber almışlardı. Babası Boluş⁶ iş için gittiğinden, ondan izin alamayıp, yolda karşılaştığı uzaktan abisi sayılan Narboto'yla yola koyulanların biri de Mukay'dı. "Erkek misin?" diye kışkırttıklarında "büyüdüğümü göstereyim mi size" diye düşünerek evine gitmeden onlara karıştırmıştı.

Kırgızların bu topraklara önceki zamanlardaki gibi serbestçe girememelerinden bu yana çok zaman geçmişti? Ruslara boyun eğilen zamanda Şabdanlar ve Balbaylar, Komiser'in sözünü dinlemeden Kalmuklara gidip at sürüsünü sürüp getirdiğini duymuşlardı. Buraya atlı olanlar hala gelebiliyordu. Kudayan Boyu'ndan Narboto buradan çok geçmişti. Bu toprakları ve at sürüsünü sürüp götürmenin yollarını en iyi bilen de oydu.

Önde gitmekte olan Narboto geçiti geçmek üzereyken sıra halinde at sürmekte olan barımtaçılara kamçısını kaldırdı: "Çin sınırını geçeceğiz" diye işaret etti. Barımtaçılar atın boynuna doğru eğildiler. Büyükleri takip eden gençler de başlarını eğerek, eyerin başına yapıştılar.

Sınırdaki Çin'in askerinin durup, geçip gidenleri kayıt ettiğini ve nedensiz atla gezenleri hapsettiğini duymuşlardı. Barımtaçılar bekçisi daha az olan taraf diye bu yolu seçmişlerdi, atın boynuna doğru eğilerek geçitten geçmeye devam ettiler.

Yamaçta atlarını sürerek, yolda iz bıraktılar. Bu topraklar onlara yabancı gelmiyordu. Hafif sisle örtülen ay ışığında çevrede gözle görülebilen sadece dağlardı. Sadece "Çin" denilen isim olmasaydı, tepenin bu yanında kendilerinin göç ettikleri meskenler yaşadıkları yaylalar gibi geniş değil miydi? Tövbe, "Çin" dendiğinde dağı geçer geçmez kuru step, serçenin çamur yuvası, ondan sonra da kapalı kaleler, belki altı-yedi şehrin ucu bucağı görünür diye düşünülmüşlerdi. "Sınırı geçtik" diyen olmasa, Bugu Kırgızları'nın sınırına kadar en iyi göç edilebilecek yerdi burası diye

⁵ Barımtaçı: Başkalarının hayvanlarını kaçırmak için hayvanlara bakanlara saldırıp hayvanları ürkütüp kaçırıp sahiplenene barımtaçı denilir. Eski bir gelenektir.

⁶ Boluş: Rusça Volost kelimesidir, Kırgız Türkçesinde boluş olarak kullanılır. Çarlık Rusyası zamanında köy ve boyları yönetmek için oylama ile seçilen Kırgızlara, Ruslar tarafından verilen unvandır.

düşündüler. Uzun, geniş Kerme Dağ uçsuz bucaksız uzanıyormuş gibi görünüyordu. Atın karnına kadar uzayan otları olan güzel bir otlak burası, dinlenmek için güzel bir yer diye düşündüler. Yavaşça yükseliyorlardı, “Bu çukur vadiler bizim Betegelüü Çoñtaş’ın ta kendisi değil mi?” diyorlardı.

-Betegelüü Çoñtaş en güzel yerdir! dedi Narboto.

-Sınırı belirlerken yamacın bu tarafını Çin, diğer tarafını da Çar’ın toprakları diye ayırmışlar, dedi Kırgızların birisi.

-Çok eskiden İle’ye kadarki toprakların hepsi Kırgızlarınmış, diye konuştu atının yürüyüşünden şikâyet ederek gelen delikanlı bilmişce davranarak, buralar Sarıbağış Boyu’nun yerleriymiş dedi.

Bunu duyan diğerleri ise “Öyle miymiş? diye şaşırarak inandılar. Kaybolmakta olan yıldızlara bakarak şafağın sökmeye başladığını anlayan barımtaçılar, dikkatle giderek kısrağın sağın vaktinde dağın eteğine indiler. Yabancı birisine takılmadan geçidi tahmin ettiklerinden daha erken geçtikleri için rahatlayarak “oh!” dediler. “Şimdi eğer Allah yardım eder de at sürüsünün olduğu otlağı bulursak, çok şanslıyız” diye yollarına ilk çıkan at sürüsünü sürüp götürmeye hazırlandılar.

Narboto barımtaçıları çam ağaçlı vadiye doğru getirip, güzel otlaklı bir yer bularak durdu. “Atınızı otlatın!” dedi. Delikanlılar atlarının eyer kayışlarını boşaltmadan, kösteklerini çıkartmadan otlatmaya başladılar. “Şimdi Narboto ne diyecek?” diye bekliyorlardı. Atının yürüyüşünden şikâyet eden delikanlı:

-Karkıtlarınızda⁷ bir şey kaldı mı? dedi. Acıkmış görünüyordu. Kımız koyulmuş boşalmış olan el tulumları, eyerin terkisinde asılıydı. Kımızın sonuncusunu Narboto’nun atının terkisinde asılmış olan büyük tulumdan içmişlerdi. Gençler ses çıkarmadan büyüklere baktılar, büyükler de karkıtlarını karıştırdılar. Yiyecekleri azalmıştı. Dayanıklı yiyecekler koyulan karkıtların son molalarında kımız koyulan tulumlar gibi boş olduğunu bilseler de karıştırdılar. Tok tutan yiyeceklerden azıcık bir şey kalmıştı, karıştırılan karkıtlarından çıkan et avuç doldurmuyordu. Bu eti azar azar bölüşüp yediler. Ona razı olmayan az önceki delikanlı dağın bağrını oyarak çıkıp güçlü akan soğuk suyla karkıtını yarisına kadar doldurarak dibinde kalanları o

⁷ Karkıt: Deve derisinden yapılan ve ağzı gümüşle işlenmiş küçük tulum.

suya karıştırıp yutuverdi. Buzların arasından akan soğuk su kafasına vuran delikanlı “oh!” diye alnını sıvazladı. Onun burnuna karkıtın kokusu her daim geliyordu. Yarı canlı zayıf atın, un helvasıyla karıştırılmış yağlı eti ve deve etinin kokusu geliyordu.

-Diş donduran suyu içti! diye arkadaşları onun yaptığını kınadılar.

Göge bakarak şafağın sökmeye başladığını tahmin eden Narboto:

-Yılkı sürüsüne gece saldırılır, geceye kadar derede saklansak olur mu? diye sordu.

-Saldıracağız! dedi yiğitler. Bir gün daha akşama kadar beklerseler karınları acıkıp, güçlerinin kalmayacağını düşündüler, şu an saldırmaları gerektiğini söylediler.

-Dereye saklanacak kadar porsuk muyuz biz? Bakalım, arayalım yakın yerlerde bir sürü bulursak sürüp getirelim. Nöbetçi askerler yoktu! Onlar yokken sürüyü bu dağdan geçiremeyecek kadar gücümüz yok mu yani? dediler.

“Güvenilir yiğitler böyle söylüyorsa, tamamdır” diye Narboto bu teklifi kabul etti. Biraz dinlendikten sonra:

-O zaman hadi atınıza binin! Şafak sökmeden harekete geçelim! dedi.

Dağ yamacına çıkmaya başladılar. Atlarını sürerek Kalmukların yılkı sürüsünün bulunduğu otlığa geldiler. Günün aydınlanmasıyla otlığa iyice baktılar. Canlarını dişine takıp aradıkları ganimetler, kar gibi çiylerle bürünen otlakta yayılıyorlardı. “Çin mandası ya da sığır sürüsü olmasın sakın” diye iyice baktılar. Hayır, yılkı sürüsü olduğu belli oldu. “Yanılmamışız!” dediler. Hatta bu sürü sınırdan geçtikleri geçite de yakındı. “Bu geçidi geçirirsek, halkın az olduğu bir yer bularak saklarız. Böylece gündüz saklanıp gece sürüyü sürüp götürürüz” diye düşündüler.

Gençleri beraberlerinde götürmenin tehlikeli olabileceğini düşündüklerinden onları dönemeçte bıraktılar. Onlara “buradan bize katılacaksınız, ses çıkarmadan dikkatlice durun!” diye tembih ettiler. Gençler de “At sürüsünün ayak sesleri ne zaman duyulacak?” diye beklemeye başladılar.

Büyükler yüksek tepelerin arasında gözden kayboldular. Dağın kat kat yamaçlarının arasından, yaklaşıp sürüye iyice baktılar. Kalmukların yılkı sürüsü gün ışığında göze çok güzel göründü. Atların boyunları kalın, kaburgaları et bağlamıştı. Ne kadar da semizlerdi! Allah’tan kulunu yokmuş, yavrusuz at sürüsüymüş “sürmesi kolaydır”

diye sevindiler. Süt veren at sürüsünü sürmek zordur, süt emen tay atın yanından ayrılmaz, ortada aygır da dolaşarak sürüyü korur, dişlemeye çalışarak işlerini zorlaştırırdı. “Şimdi bu sürüyü sürmeye başlasak, geçidi geçiririz” diye düşündüler.

At çobanı Kalmuklar, “Şafak ağarana kadar baktık, şafak ağarmak üzere, şimdi eve gidelim” diye gitmişler midir yoksa bir oyuğa girip dinleniyorlar mı acaba? Sürünün yakınlarında kimse gözükmüyordu. Sadece çok uzaktaki dereye Kalmukların köpeğinin havladığı duyuluyordu. Tepelerin arasında bir Kalmuk köyü yer almaktaydı.

Yiğitler ses çıkartmadan yaklaşarak ufak sürüler halinde otlamakta olan atların arasına girdiler. İlk başta, atların arasında belli olmayalım diye eğilerek eyerlerine yapışıp kamçılarını dişleyerek üzengideki ayaklarıyla atlarının böğürlerine hızlı hızlı vurarak, sessizce otlamakta olan büyük sürünün içerisinden sürüp götüreceklerini ayırdılar. Sürüyü yönlendirip kendilerine doğru çektiler ve sürüyü ağırla birlikte ayırdılar. Sonra yavaşça sürüyü sürmeye başladılar. İlk başta aygır sürüyü engellemedi. Sonrasında sürüyü korumak için tekrar büyük sürüye doğru döndürmeye başladı, sürü de aygıra uyararak yönlerini değiştirdi. Bunu gören yiğitler haykırımlarla atlarını hızla sürerek sürüyü ürküttü. Elllerinde sürüyü ürkütmek için bir tüfekleri bile yoktu, zavallıların. Narboto yüksek sesle atını dehleyip, kamçısıyla vurarak hızlandırdı. Yiğitler de canhıraş bir kalarak sürüyü önlerine kattılar.

Kışneyen aygır başını öne eğerek aşağı doğru koşmaya başlayınca yıklarlar da onları sürenlerin üzerine doğru, aygırın peşinden koştu. Aşağı doğru inmeye başladı. Sürünün patırtıyla öne doğru gittiklerini görünce barımtaçılar bir ağızdan “Sürüyü aldık, aldık!” diye sevinç nidaları attılar. Çevrede bir anda bağırış çağırışlar yükselerek şafak sessizliği bozuldu.

Sürünün sahibi Kalmuklar meğer Kırgızlardan da kurnazmış. “Karılarının koynunda uyuyor” diye düşünmüşlerdi ki, yakınlarda bir kaç Kalmuk varmış. Sürünün bozulmasıyla çıkan seslerden uyanan nöbetçi Kalmuk bağırarak önlerine çıktı. Yiğitler, onu bir vuruşta yere serdiler.

Eyerinden düşen bir yandan da dayak yemekten korkan Kalmuk, kendine geldikten sonra kaçırılan sürüyü kurtarmak için yardım isteyerek koşmaya başladı. *Hulkaç! Hulkaç! Alaç, küüne em talaç!* “Kör olası Kalmuk uyuma! Neredesin? Hırsız saldırdı

sürüye!” diye bağırdı.. “Aman! Hızlı gidin! Hızlı! Ön taraftan çıkarmayın!” diye bağırarak Kırgızlar sürüyü sürerek gidiyorlardı.

Çok geçmeden tepelerin arasına yerleşen köyden at sürüsüne bakan Kalmuklar çıktılar. Onlar sürünün önüne çıkıp karıştıverdiler. Hırsızla sürünün sahibinin karıştığı bu kargaşada hırsızları ayırt edemiyorlardı, kendi boylarından birisi mi ya da hırsız mı bilemiyorlardı. Vuruşurken konuşmalarından ve sövgülerinden kendi boylarından mı yoksa düşman mı olduklarını ancak anlayabiliyorlardı. Üzengileri birbirine girmektedir ve sert bir kavga cereyan ediyordu.

Sürünün koşuşturmalarından yer titriyor, başı yarılmış Kalmukların feryatları ve Kırgızların haykırıışları duyuluyordu. Barımtaçılar geri adım atmadı. Canlarını dişine takan inatçı Kırgızlar “Ganimetimiz nasip olsun, işimiz başarılı olsun” diyerek, “İnşallah sürüyü aldık, Allah’ım bizi bir defa daha koru” diye yalvarıyorlardı.

“Geçide ulaşıp orayı geçerse, Kalmuklar Rusların sınırından korkarak kovalamayı bırakırlar” diye umut ediyorlardı.

Beklemeleri için anlaştıkları yere ulaşıncı gençler de onlara katıldı. Böyle bir olayı görmeyen gençler için yilkıların yeri titreten koşuşturması Manas-Semetey’in dönemindeki yağma gibi hissedildi. Onlar da büyüklerinin arasına karışarak beraber at sürmeye başladılar.

Barımtaçılar, takip edenlerden kurtulduk, şimdi biraz daha gidersek, tepeye ulaşırız diye düşünüyorlardı. Bir grup oraya gidip toplandı.

Şafak sökerken bir gürültü koptu. Toplanıp gelen Kalmuklar, yan taraftan saldırıya geçtiler. İnatçı Kırgızlar “takip edenlere yilkı sürüsünü bırakıp kaçmaktansa ölmemiz yeğdir” diyerek sürüyü hızla sürdüler. Çok yakından kovalayan Kalmuk’un tüfeğinden barımtaçılar korkacak gibi değildi. Narboto’nun inatçı kahramanlığı şaşırtıcıydı. Yaklaşan Kalmuk’a vurduğunda, onu atın üzerinden kütük gibi deviriyordu. Diğerlerine nasıl görünüyor bilinmez ama Mukay gibi gençlere durum böyle görünüyordu. Gözlerinin önünde kahraman Kurmanbek ve Er Tabıldı canlanıverdi.

Barımtaçılar at üzerinde giderken sopalarıyla vurarak Kalmuklardan kurtulmaya çalışıyordu. Kalmuklar ise onların geçidi geçmelerine engel olmak için elinden

geleni yapıyorlardı. Kalmuklar, çok geçmeden başından beri büyüklerin gençleri koruduğunu, atlarının dizginlerini tutarak yardım ettiğini fark ettiler. O gençlerden birinin yanında kimsenin olmadığını gören Kalmuk, Mukay'ın yanına yaklaşırken, onun önünü kesen Kırgız'ın acı çığlığı kulaklarını inletti. Mukay sesin geldiği tarafa baktığında, ardından gelmekte olan barımtaçının attan düştüğünü ve Kalmukların ona mızraklarıyla acımasızca vurduğunu gördü. Yüreği ağzına gelen Mukay kendini toparlayarak Narboto'ya seslendi.

-Abi, Abi! Öldü! diye bir yandan bağıyor, bir yandan da kamçısıyla orayı gösteriyordu.

Narboto atının gemini çekti. Kendisiyle beraber gelen arkadaşına mızraklarını soktuklarını uzaktan gördü.

Atını çeviren Narboto'yu görünce yoldaşları da geri döndü.

-Büyükler benimle gelin, diğerleriniz ardınıza bakmadan hızlıca atlarınızı sürmeye devam edin! dedi, Narboto altı yoldaşıyla geriye dönüp nara atarak Kalmukların üzerine atlarını sürdüler.

Kırgızlar kendilerini kovalayan Kalmuklarla tekrar vuruşmaya başladılar. Var gücüyle gelen Narboto, Kalmukların en heybetlisinin karşısına çıkıp topuzuyla vurup düşürdü. Ardına dönüp bir başkasını daha yere indirdi. Topuzunu yukarı kaldırıp “haydi siz de gelin gücünüzü göreyim” diye yerinde duramıyor atıyla bir sağa bir sola dönüyordu.

Etrafı boşalan Narboto, arkadaşları savaşırken atını sürüp ölen Kırgız'ın yanına indi. Arkadaşı yerde, kolları ve ayakları iki yana açılmış yatıyordu. Sağken küçük görünen arkadaşının bedeni şimdi sırt üstü cansız yatarken ona heybetli göründü. Denedi, ancak onu eyere kaldıramadı. Kaldırsa da uzağa götüremeyeceğini anladı. Ancak göz göre göre “onu nasıl burada bırakacağım?” “Annesine ne diyeceğim?” “Halkıma hangi yüzle bakacağım?” diye düşünüyor, bir çıkar yol bulamıyordu. Sonra “sözüm yere düşeceğine hiç değilse kemiklerini götüreyim” diye düşündü. Atını kaçırmamak için dizgini uzun bırakıp, kıldan örülmüş dizginin ucunu dişleyerek, diz çöküp oturdu.

Koynundan hançer çıkarıp arkadaşının cansız bedeninden kıyafetlerini keserek çıkardı. Ölünün bedeni çıplak kalmıştı.

Yüreği acımasız bir kahraman olsan bile, insanı kesmek insanı öldürmekten daha zormuş. Demin gülen gözlerini gördüğüm, daha dün beraber gezdiğim, beraber yemek yediğim arkadaşımın cesedini kesmek, ecelini arayıp karşısına çıkan düşmanın kafasına vurup, düşürerek öldürmek gibi değilmiş. “Hayır, düşmana ceset bırakılmaz!” diye çok defa duymuştu. Narboto cesede bakınca biraz ürperdi. Kendini topladı, gözyaşını akıtıp, dik durmaya çalıştı. İçinden “of!” diye irkilerek, elini kaldırıp hançerini cesedin karın tarafına batırırken kıldan yapılan dizgini koparacakmış gibi sıkıca ısırıyordu.

Hançeriyle cesedin karnını yarıdı. Etrafa kan yayılıyordu. Hançerinin ucunu döş tarafına doğru çekti. İki hareketle karnını bağırsaklarını karıştırıverdi. Hançerini gırtlığına kadar çekti. Sonra kuvvetle elini sokup, ciğerini, kalbini içinden çekti aldı, bağırsaklarıyla beraber çıkardı.

Atar damarından fişkıran sıcak kan yüzüne vurdu. Gözüne, burnuna yapışan kanı büyük elleriyle silince yanağından aşağı doğru akan terle karışıp kanın acı tadı ağzına girdi. Ağzına gelen acı kanı eğilip tükürdü. Hançerini tekrar sokarak böğrünü kesti, sınıksız tutarak, kaburgalarını kesti. Kalın bacağını keserek, kemiğini parçaladı. Acele içinde büyük elleriyle hançeri sağa sola çekiyordu. Kızıl kan etrafına yayılarak, yeşil otlığı kırmızı renge boyandı. Sıcak kan çiy damlalarıyla karışarak buharlaşıyor, çıkan kokudan tam kendini kaybedip yere düşecekken “Hey!” diye çıkan sesle kendine geldi. Üzerine gelmekte olan Kalmuk’u yiğitlerin saldırarak uzaklaştırdığını gördü. Toynakları yeri oyan atını ustaca süren Kalmuk yine yaklaştı. Bu sefer ulaşmasına çok az kalmıştı. Atı ondan ürkünce, kıl dizgini dişleyen kocaman dişleri kırılacak gibi oldu. Yiğitleri bir defa daha Kalmuk’u uzaklaştırdı.

Kalmuk yakınlarda görünmeyince, sağa sola bakan Narboto acele ediyordu. Etinden kemiği, kemikten eti ayırdı. Omurgasını kırıp cesedi belinden ikiye bükerek sallanan kafasını kesti. Eyerin terkisinde asılı duran deve derisinden yapılan tulumu sol eliyle alıp sererek parçalanmış cesedi içine hızlıca koymaya başladı. Koyduktan sonra en son başını sıkıştırıp zıplayarak atına binip eğilerek tulumu yerden aldı. Tulumu eyerin terkisine bağlayıp atını koşturmaya başladı. Koştururken de bağırdı:

-Kaçın, kaçın! Bırakın atları, canınızı kurtarın!

Arkadaşları “Narboto emretti, çok yazık!” önlerindeki sürüyü kıyamasalar da bırakarak atını hızlıca sürmekte olan Narboto’nun arkasından at koşturdular. Kalmuklar biraz kovaladıktan sonra sürüyü kurtardıklarına sevinerek kovalamayı bıraktılar.

Erken kaçmaya koyulanlar uzaklaşmış, şafak tamamen ağarınca geride kalanlar Rusların sınırında onlara ulaşmıştı. Avını ağzından kaptıran kurt gibi şansız barımtaçılar atları terleyene kadar sürerek geçidi geçerek dere tepelerden aşip izlerini kaybettirdiler. Sık ormanlı alana girip çamların dibine gelerek dinlenmek için durdular.

Perişan haldeydiler. Bazılarının yüzü gözü yaralanmış üstleri kana bulanmıştı. Birisinin yarası ağırdı. Sirtından mızrakla yara alan yiğit eyerin başını zorla tutarak duruyordu, düşecekken arkadaşları yakalayıp yere indirdi. Acı acı inliyordu. Tüm gücüyle bağırarak Narboto atının dizginini çekerek üzenginin üstünde ayağa kalktı.

Terkisine tulumu bağlayan Narboto’nun cesedi alıp kaçtığını büyükler biliyordu ama genç delikanlılar fark etmemişti.

-Zavallının cesedini Kalmuk’un elinden aldım! Cesedi toprağa verilmeden Kalmuk’un toprağında kalırdı zavallının cesedi! diye bağırdı üstü başı kana bulanmış Narboto.

Onun böyle bağırdığını duyan insanın yüreği titriyordu. Arkadaşlarını kaybettikleri için herkes üzgündü.

Gençler neler olduğunu o zaman anladı. Onlar daha dün beraber yola çıktıkları, birlikte yıldıya saldırdıkları Kırgız’ın parçalanmış kemiklerinin tulumda olduğunu da o zaman anlamışlardı. Ruslara vergi ödeye ödeye hayvan kalmadı. Kıtlıktan ölmektense, ata geleneğini sürdürüp yıldı sürüp getirelim diye düşünen Kırgızlar içlerinden birini böylece kaybetmişlerdi. Gençlere başta yıldı sürüp kaçırmak çok ilginç gelmişti. Yıldıların ayak sesleri farklı bir dünyaya salmıştı onları. Şimdiyse o dünyadan hiçbir eser yoktu. Takatsız kalmış, sessizce başlarını öne eğerek oturuyorlardı.

Beş altı Kırgız, hiç ses çıkarmadan geldi. İçlerinden birisi Narboto'nun bindiği aygırın dizgininden tuttu. Diğerleri de terkide asılı olan kana bulanmış tulumu dikkatlice indirdiler.

-Ağzını açıp bakacağına, tutsana atı! diye bağırıverdi barımtaçılardan birisi. Benzi sararıp, gözleri fal taşı gibi açılmış Mukay, işte o zaman kendine gelerek Narboto'nun atının dizgininden tuttu.

-Okutacağız diye çocuğumuzu bozuyoruz, diyen barımtaçı atı tutamayan Mukay'a sert bir şekilde baktı. "Bu sünepelerin duyacağı söz. Benim neyim bozulmuş?" diye düşündü Mukay içinden "Sen olmasaydın, ölmeyecekti demek istedi galiba" diye düşünüp ona karşı cevap veremedi, sustu.

Tulumun ağzı yarı kapatılmıştı. Mukay tulumun bu ağzından insanın etten yeni ayrılmış kana boyanmış kemiklerini ve kocaman kaburgalarını gördü. Daha dün kendileriyle beraber "atım kötü bir at" diye şikâyet eden tanıdığı Kırgız'ın kana boyanmış başı duruyordu. "Bu dağın geçidi Çin ile Kırgız'ın sınırı", "Birçok Kırgız'ın toprağı kaybedildi" diye üzülen barımtaçının kanlı başıydı bu! Derede atları otlatalım diye durduğumuzda et yemek isteyip, karkıttaki dayanıklı yiyeceklerin kalıntılarını soğuk suya karıştırarak yiyeceğim derken donmuştu zavallı. Vücudu parçalanıp tuluma sokulmuştu, gözü yarı kapalıydı. Kafası boynundan kesilmiş, kan içindeydi. Tüm bunlara rağmen tulumun ağzından dışa dönük olan yüzü hala tanınıyordu. Vücudundan ayrılmış geniş alınlı yüzünü görünce, Mukay'ın vücudu titreyip midesi ağzına geliyordu.

III

Yöneticiler tarafından her daim sırtı sıvazlanan, onların kudretli avuçlarının sıcaklığını hisseden, istekleri yerine gelince her zaman mutlu dolaşan Kambar Boluş bu sefer Komiser'in evinden memnuniyetsiz çıktı. Yüzünden hissedilmese de, içinden "Keşke! Başka toprağı verseydim de Betegelüü-Çontaşı vermeseydim" diye geçiyordu. Hangarın bel yüksekliğindeki tahta korkuluklarına tutunarak taş döşemeli yapılan merdiven basamaklarından dikkatle inerken bu halini yanındaki Komiser'e ve tercümanına belli etmiyordu. Deminden beri dışarıda beklerken, domuz besicisi Rus'un ahırından gelen kötü kokudan midesi kalkan, artık tahammülü kalmayan

yiğitlerinin ve Kırgız halkının önünde dik durmaya çalışarak heybetinden ödün vermiyordu.

Ahırın köşesindeki büyük ağacın gölgesinde binek atlarını hazır tutmakta olan, Boluş'un çıkmasını dört gözle bekleyen Kırgızlar, Kambar Boluş'un bağlanan atına kadar uğurlamaya gelen Komiser'i görünce "Kalkın!" diye bağırarak oturdukları yerden ayağa fırladılar. Börklerini çıkarıp ellerini önlerine bağlayarak başlarını öne eğdiler. "Anlaştık!" dedi, Komiser. Kırgızlar börklerini giyerek hızlıca atlarına bindiler. Yaveri siyah atının eyerini sıkıca bağlayarak, atı Boluş'un önüne getirip onun ata binmesine yardım ederken, Komiser ile onun tercümanı "Görüşmek üzere Kambar Bey!" diye el salladılar. Kamçısının deri bağını eline geçirip sağ elini göğsüne koyan Kambar Bey de "Görüşmek üzere Komiser Bey! Misafirperverliğiniz için minnettarım! Çok teşekkür ederim!" diye başını öne eğdi. Atını sürüp yola çıktı. Orada beklemekte olan Kırgızlar "Komiser yaş olarak Kambar Boluş'tan büyük olsa da mütevazı bir şekilde büyük bir saygı gösterdi" diye düşündüler. Boluş'un arkasından onu takip ettiler. "Bana saygı mı gösterdi yoksa üzerimde baskı mı oluşturdu?" diye içinden geçiren Kambar Boluş önde gidiyordu. Komiser'in evinde olup biteni tekrar gözünün önünde canlandırdı. Boluş'a vicdan azabı çektiren olay şöyle olmuştu:

Savaş sebebiyle halktan toplanan yüklü miktardaki vergi için, köy kadınları "Faydasını görmediğimiz emeklerimiz, kahrolsun!" diye Ruslara beddua ederlerdi. Keçeleri, şırdakları,⁸ kocalarımız giysin diye diktikleri deri kürkleri, atın kuyruk ve yelesinden ördükleri urganları, deveye yükleyip vergi toplayan Ruslara kendi elleriyle verdikten sonra Kambar Boluş Komiser'in evine girdi.

-Tamam, buyur tamam! *Dobry den. Rad Vas videt, Kambar-mirza!* "İyi günler, sizi gördüğüme mutluyum Kambar Bey!" diyerek Komiser'in, kapıyı aralayıp eliyle yaptığı "buyrun" şeklindeki işaret, Boluş'a kendisine gösterilen saygı ifadesi olarak gelmişti.

Tercümanı genç bir Kırgızdı. Onun dediklerini çeviriyordu. Girer girmez Kırgızların yaptığı gibi yiyecek dolu sofranın kenarına oturup hal hatır sordular.

⁸ Şırdak: nakışlarla bezenmiş olan keçe.

Bakırdan yapılan semaveri vardır Rusların, emziğinden çay koyulurken borusunda ateşi olur. Böyle bir semaverden çay sunuldu. Çayla beraber bal sunuldu. “Dağ balı bu yakınlardaki bizim Taldı-Bulak’ta yaşayan Rusların balı, tadına bakın!” diye tercüman kâseyi uzatınca Kambar Boluş demir kaşığın yarısıyla alıp tadına baktı. “Lezzetliymiş!” diyerek beğendiğini belirtti. Balcılar bu topraklara gelmeden önce Taldı-Bulak’ta Kırgızlar yaşıyordu. O zamanlarda Taldı-Bulak’ın kımızının meşhur olduğunu ve buralara bereketli topraklar denildiğini hatırladı. Rusların “Samagon⁹” adını verdikleri içecekten, Komiser şişe gibi yuvarlak cam kâseye koyarak sundu. Kambar Boluş Samagonun tadına bakar bakmaz kusacak gibi oldu.

-Lezzetli diye düşünmüştüm, çok acıymış bu, diye kâseyi önünden uzağa koydu.

-Kambar Bey benim sizinle önemli bir meseleyi konuşmam gerekiyor, dedi, Komiser çayı yudumlarken. Bunu tercüman çevirince, Kambar merakla ona baktı.

-Çok önemli bir mesele!

Rus’un yüzüne bakmasına rağmen onu anlamıyordu, tercümanın ağzından “çok önemli mesele” kelimesini duyunca Kambar Boluş ciddi bir surat ifadesiyle tercümanın ağzına baktı. Komiser konuşurken ona bakıyor, tercüman çevirmeye başlayınca bakışlarını ona çeviriyordu.

-Büyük Çar’ın emrine binaen, hazineye ait topraklarda çiftlikler oluşturmak gerekiyor.

Tercüman tercüme edince, Kambar tekrar sordu:

-Çiftlik mi diyor?

-Evet, evet çiftlik için toprak belirlenecek.

-Hangi toprakmış?

-Betegelüü-Çontaş’ın giriş tarafında da bir çiftlik kurulacak.

Kambar Boluş irkildi. Başka toprakları neyse ne de, Betegelüü-Çontaş’ı almak istemelerini rüyasında görse bile inanmazdı. Gözleri karardı. “Aman, Betegelüü-Çontaş’ı vermek, canımızı vermekle eş değer. Tüm Kudayan Boyu buna karşı çıkar” diye düşündü.

⁹ Samagon: el yapımı votka.

-Birkaç gün sonra topograflarla gelip toprakları belirleyeceğiz. Bunu halkınıza iletin, oraya yerleşenler varsa, başka yere taşıtın Kambar Bey, dedi, Komiser.

“Otlağımız git gide azaldı, Ruslara inanarak topraklarımızı, yerlerimizi hektar hektar kaybettik” diye dert yanmamış mıydı halkı? Şikâyetler aklının bir köşesinde duran Boluş’un bu durum zoruna gitti.

-Komiser Bey! Bizim boyun topraklarına birkaç Rus köyü yerleşti. Şimdi yine bir köy yerleşirse, tamamen otlağımız daralacak, dere tepeye mi göçeceğiz. Diğer Kırgızların toprakları geniştir... deyiverdi Kambar.

-Hangi Kırgızların? diye sordu Komiser kızgın gözlerle.

-Komiser Bey komşumuz Sayak Boyu ile Bugu Boyu’nun toprakları geniştir.

Kambar Boluş Sayak ile Bugu’nun otlağını tepeden gösteriyormuşçasına işaret parmağıyla ön tarafını gösterip başıyla dışarıya doğru işaret etti.

-Kambar Bey diğer Kırgızların topraklarında da köy kurulacak. Şimdi burada söz konusu Kudayan Boyu’nun yaşadığı topraklar. Bu benim emrim değildir. Göç idaresinin amirine verilen, Çar’ın emiridir. Bizim sadece bu emri yerine getirmemiz gerekmektedir.

-Komiser Bey! Betegelü-Çontaş köye uygun muymuş? Dağın eteği değil mi?

-En uygunu!

Kambar Boluş “belki şöyle dersem vazgeçer” düşüncesiyle:

-Komiser Bey! Ben Çar’a iyi niyetimle hizmet eden birisiyim. Ama söylemem gerekiyor ki, halk arasında karşı çıkanlar var.

-Kimlermiş onlar? Söyleyin bize Rus yasalarına boyun eğmeyenler kimmiş? Haddini bilmeyenlere cezasını veriniz!

-Halkın bu durumdan memnun olmadığını hatırlatayım demiştim.

Boluş, samagondan yudumlayan Komiser’in, sinirlendiğini hissetti. “Sen” diye konuşmaya başladı.

-Rus devletinin kurallarına karşı gelen halkın yeri cezaevi olacağını biliyorsun. Sen ahmakların avukatı mısın?

Tercüman, Komiser'in iki cümlesine iki cümle daha ekleyip "avukatın" kim olduğunu zar zor anlattı, Boluş'a.

Kambar ne yapacağını bilemeden birkaç dakika susup başını öne eğerek oturdu. Ter bastı. "Avukatı" haydutları savunan birisi olarak anlamıştı. "Haydutlara mı katıldın?" demek istedi galiba. Kafası karışmıştı. Halkın şikâyetlerini şimdi kime söyleyecekti? Komiser ise tam tersine, toprak talebi ile halkına söyle diyor. O bu şikâyeti duymayacak ki? Beyaz Çar'ın adaletli olduğunu söylüyorlar, emir veren o Çar'ı kim görmüş ki? Halkının isteğiyle önceden dilekçe yazıp göndermiş, o dilekçe Almatı'daki Komiser'in ofisinde kalmıştı. Neredeyse bu sebepten boluşluktan atılıp ceza alacaktı.

Komiser karşı çıkanların, isimlerinin zamanında söylenmesi gerektiğini bir kere daha hatırlattı.

-Halkı karıştıranlar kimlermiş?

Kambar, halkın şikâyetine uyararak "Neden galeyana geldim?" diye çok pişman olmuştu. Şu tercüman da çok oluyordu. Komiser bir söylese, o iki defa tekrarlıyor, sanki o da sorguluyormuş gibi... Hangisine yetişecekti?

Komiser'in bu sorgulamasının bir nedeni vardı. Kırgızların boluşları, köy muhtarları, yönetimin köylerde dolaşan memurları, halkın durumunu gözetleyen gizlenen ajanlar en ufak hareketi not edip, Kırgızların arasında huzursuzluk var mı diye gizlice bildirmeye başlamıştı. Bazı Kırgız boylarının bu göçlerden rahatsız olup, ayak dirediklerine dair haberler artmıştı..

-Açıktan açığa karşı çıkan yok, ama otlağın azaldığından şikâyet edenler oldukça fazla diyerek kurtulabildi, Kambar Boluş.

-Biliyoruz, hmm... Betegelü-Çontaş'ta toprak belirlemek için Verniy'den Yuvaşkeevîç adlı amir ve onunla birlikte Tutintsev bölgesinden yüz asker gelecek. On beş gün orada kalacaklar, dedi Komiser.

"Yüz asker beraber gelecek" diye duyunca Kambar Boluş içinden "Aman" deyiverdi. Önceden toprakları, asker getirmeden belirlerdi.

Geçmişte Akbeket'in karşısına yer ölçmeye giden memurları, Kırgızların toplanarak kovaladığı olaydan Kambar Boluş habersizdi. Bu sebepten Komiser'in Almatı'dan asker çağırmasına bir anlam veremedi.

Kambar Boluş, öyleyse ben bu emri halka iletirim de hazırlayayım. Yüce konukları güzelce karşılayalım, diyerek harekete geçti. Kahkaha atan Komiser, Boluş'un sırtını sıvazlayıp ondan memnuniyetini bildirerek uğurladı.

Kambar Boluş'u düşündüren olay buydu. Boluş ne kadar belli etmemeye çalışsa da, asık suratından durumunu fark eden yiğit:

-Amir nasıl karşıladı, diye konuşturmaya çalıştı.

-Köy kurmak için Betegelüü-Çontaş'ı istedi! dedi, lafı dolaştırmadan Kambar Boluş. Onu içinde daha fazla saklayamadı.

-Ne! Betegelüü-Çontaş mı? dedi. Peşinden gelenlerin gözleri fal taşı gibi açıldı. Suratları düştü. Aralarında mırıldanıp, memnuniyetsizliklerini gösterdiler.

-Kambar Boluş heybetini bozmadan sessizce atını sürüyordu. O "Amire gidip de Boluş'umuz Betegelüü-Çontaş vermiş" şeklindeki dedikodunun şimşek hızıyla halk arasına yayılacağını biliyordu. Ama ondan da korkmuyordu. "Bu kadar baskı varken, amirin yer ölçümü için gönderdiklerini nasıl durduracağım?" diye düşünüyordu.

-Rus durduracak bu işi! dedi Kambar aniden.

-Efendim! Nasıl? dedi Kırgızlar.

Kendi aralarında konuşmalarını kesip Boluş'a dikkat kesildiler.

-Zamanı gelince söyleyeceğim! dedi Boluş. Bu şekilde halkını yatıştırmayı düşündü.

Bu kadar karışık düşünceler arasında, çevirmeni hakkında düşünmeye nasıl başladığını anlayamadı. Mukay okuyup Rus eğitimi alırsa az önceki tercüman gibi olacak diye içinden geçirdi. Tercümanın Çüylü köy ağalarından birinin oğlu olduğunu duymuştu, galiba ismi Abdukerim'di. Yoksa karıştırıyor muydu? Bir defasında "hangi boydansın?" diye sorduğunda "Solto Boyu'ndanım" diye cevap vermişti. Tercüman değil mi... Rusların ve Kırgızların düşüncesini okuyormuş sözlerini söylüyordu. Komiser'in dilinde konuşuyor, onun dediğini ikiletmeyen Kırgızlar, gözünün içine bakıyordu. Komiser'den de eksiği yoktu. Kambar gibi

birçok boluša, köy muhtarlarına üstten bakıyordu. Başkaları gibi seçimle gelip, hiç zahmet çekmiyordu. Kambar ona hayrandı, her defasında gördüğünde ona tekrar hayran kalıyordu. İmrenen sadece Kambar değildi, Komiser'in önüne gelen tüm köy muhtarları ve boluşların başlarını sallayıp, onun söylediklerini yaptıkları çok defa duyulmuştu. Boluş "Mukay"ım o tercüman gibi olsa, oğlumun Komiser'in yanında gezen tercüman olduğunu görsem" diye hayal ederek köyüne ulaştı.

Köye geldiğinde "Narboto'nun yönettiği yiğitlerin Tekes'in karşısındaki Kalmuk'un at sürüsünü sürüp getirmeye gittiklerini, bu yetmiyormuş gibi oğlu Mukay'ın da onlarla gittiğini" duydu. "Yüce Çar'ın emrini söyleyip, halkımı nasıl yumuşatacağım, Rusların bu yaptıklarını nasıl durduracağım" diye sıkıntı çekiyorken, halkından bozuk adam çıkması da neydi.

Bu olayı yöneticiler duyarsa, rahat bırakmaz! diye düşünen Kambar Boluş'un korkup, hemen sinirden vücudu titriyordu. Yöneticiler bu sene Boluş ve köy muhtarlarını sık sık çağırıp "halk içi sakin mi?" diye tekrar tekrar sormuşlardı. "Şüphe duyduğunuz bir şey olursa bize hemen iletin!" emrini şehirden daha yeni duyarak gelse de, halkının yaptığı şu işe bak. Ruslar sadece suçluyu sürmekle kalmayacak ki. "Halkına sahip çıkamıyorsun" diyerek Boluş'a da ceza vermeyecek mi?

"Lanet olsun!" diye söven Kambar Boluş evine gelince, boluşluk görevini unutarak sinirlendi. On iki kanat boz üyün¹⁰ içerisinde sinirlenerek sağa sola yürüyordu. Kapının yanında dayanmış duran mızrağın ucuna bakarak "bununla Narboto'yu gebertsem!" diye düşünüyordu. Yanına kimse yaklaşamıyordu. Üç gün boyunca kızgın gezdi. Atalarından miras kalan iktidar, en büyük atası Kudayan'dan beri köy ağalığı olarak süren, Rusların yönetimi başlayınca da boluş unvanıyla devam eden, "boluşluk" unvanı alan bu beyliği, kendi boyunun çocukları hiçe mi sayacaktı? Kendi akrabası olan Narboto bile sözünden çıkar oldu. "Yoksa unvanı almak istediğinden mi böyle yapmıştı? Beni kötü gösterip düşman olması bundan mı?" şeklinde düşünüp anlam veremiyordu. "Partiye üye olmasın sakın?" diye şüphelendi.

¹⁰ On iki kanat boz üy: On iki sütuna sahip olan boz üy büyük olanıdır, genelde halkın kullandığı boz üy altı sütuna sahiptir.

Üç gün sabırla bekledikten sonra, halk arasındaki konuşmalara kulak verdiğiğinde, onların kendi tarafında olduğunu hissetti. “Rusların düzeni geldiğinden beri akla gelmeyen, akla gelse de korkulduğu için kimsenin cesaret edemediği eski gelenek yaşar mı!” dediklerini ihtiyarlardan duydu.

Barımtaya gittiklerinin yedinci gününde köyün bir ucundan acı feryatlar yükseldi. “Çocuklarımız Bugu Boyu’nun sınırlarından gelirken, Ruslara gözükmeyelim diye tepelerin arasından geçmişler” haberi Boluş’un köyüne, barımtaçılardan önce ulaştı. Bir arkadaşı ölmüş, bir başkası da sırtından mızrak ile yaralanmış, dönüş yolunu yarılamışlar haberi köyde yayıldı. “Ölen arkadaşının etini bırakıp, kemiklerini getiriyorlarmış,” “Gençler de gitmiş, aralarında Boluş’un oğlu da varmış” şeklinde halkın arasında bir söylenti çıktı.

Ölen yiğidin cenazesine ağlayıp, yaralıyı evine bırakıp, barımtaçılar Boluş’un evinin olduğu yer denilen köye yaklaştıklarında, Boluş’un kâtibi haber verdi:

-Geliyorlar! Narbotolar geliyor! diye bağırdı. Kâtip “geliyorlar” diye bağırarak Boluş’a baktı.

-Buraya gelsinler! diye emretti, Kambar Boluş kâtibine.

Barımtaçılar atlarının başını çevirip, Boluş’un evine yaklaştılar.

-Ey, akılsız! Birçok insanın vebaline girdin, kuyruğunu kıs otur dememiş miydin? diye bağırarak yaklaştı, Kambar Boluş. Yavaşça yürüyerek geriden gelen barımtaçılar Narboto’nun arkasına saklanmaya çalışarak. “Şimdi kendin cevap ver” dermişçesine bakıyorlardı, Narboto’ya. “Yılkı çalacağım” diye gittim onu da beceremedim. Bu da yetmiyormuş gibi arkadaşlarımdan birini kaybettim diğeri de ağır yaralandı. Narboto “fazla üzerime gelirse, ben de karşılık veririm” diye kendisini teskin etti. Ancak yorulmuştu ve kavga edecek hali kalmamıştı.

-Kıtlık zorumuza gidiyordu, çoğunluk istediği için gittim Kambar Ağa, diye kaşlarını çatarak tısladı, Narboto.

-Halkın sorununu ne zamandan beri sen çözüyorsun? dedi Kambar.

-Yiğitler istedi!

-Sen bozukların dediğine mi uydun! dedi Kambar Boluş.

-Savaş payı için diye birçok vergi aldıklarından; iyi atlarımızı alıp, iplerimizi bile bırakmadan topladıklarından çaremiz kalmadı ağa! dedi, Narboto'nun arkadaşlarından biri. Kambar Boluş, “Sen kötü Narboto’ya destekçi mi oluyorsun” diyerek, sert sert baktı.

-Bu günleri gören sadece bizim Kudayanlar değil, tüm halk! Rusların kendileri de zor durumdaymış! dedi Kambar Boluş. Bunları konuşurken Rusların halini iyi biliyormuş gibi, köy kurulacak tarafa doğru bükük kamçısını salladı. Vergiyi vermeye gittiğinde, Almanları yenmek için Çar’ın Kırgız gibi halkların yardımına ihtiyacımız var diye söylediğini, amirlerden duyduğunu hatırlayınca, bildiğini anlatırım dercesine sesini yükseltti.

-Rus bizim kadar zorlanmıyordur ağa! Baksanıza sırf karnını doyurabilmek için çaresizce akrabalarımız gruplar halinde şehre taşınıp, mujike¹¹ köle oldular! Zorumuza gitti! diye bağırdı Narboto.

Önceleri yaylaya çıkmaya gücü yetmeyip, köyde kalanların bir ikisi avuç kadar ekine bakmaktansa, mujiklerin kölesi olursak belki durumumuz düzeler umuduyla akrabalarını dinlemeyip şehre indikleri halk arasında hala konuşuluyordu. İhtiyarlar bu eski olaya üzülüp âhir zamanda olacakların alametlerini yüreklerinde seziyorlardı. Ellerini göğüslerine koyarak “Rahat bir şekilde bile ölemeyeceğiz, Kudayan’ın çocuklarının Ruslara köle olduğunu bile gösterdi bize bu zalim dünya!” diye iç çekerlerdi.

Kambar Boluş’un “Halkına artık bakamıyorsun” imasını Narboto’nun ağzından duyması gururuna dokunmuştu. “Utanmaz, haramzade! Halkın dediklerini söylediğim için mi bencil oluyorum?!” diye anlam çıkardı sözlerinden.

-Bir avuç halk düşmanı yüzünden birlik içindeki halkımız bölünse, yaşadığı topraklarından ayrılrsa, vatanından sürülse, para cezasına maruz kalsa ne yaparız? dedi Kambar Boluş.

-Halkımızın içinde huzur mu kaldı? Yolda giderken atı elinden alınıyor, ovaya inerken Rusların sopası sırtından eksik olmuyor zavallıların.

-Vebali kime? diye sözünü kesti, Kambar Boluş.

¹¹ Mujik: o dönemdeki Kırgızlar, erkek Rusları böyle adlandırıyordu. Kırgız halkı bunu mucuk şeklinde ifade etmiştir.

Köy halkının hepsi dikkat kesilmişti. Dere tepede hayvanlara bakmakta olanlar, Boluş'un, aşağı taraftaki evinin kapısında Narboto'nun at üzerinde ağasıyla kavgaya etmesini seyrediyor; anlamaya çalışıyorlardı. Şaşırmışlardı. Bazıları sopasına dayanarak donakalmış, at üzerindeki ayakları üzengide durmuş, diğerleri de yeşil otlağın arasında taşa yaslanmışlardı... "Boluş Narboto'yu azarlıyor" dedi birisi. "Bakın Narboto da bağıyor, attan inmeden çekiyor" dedi bir başkası. Aşağıdakilerin tartışması tepedekilerin duyacağı şekilde yankılanıyordu. Kulaklarını dikmiş, dikkatlice izliyorlardı. Narboto'nun cesareti ve direnmeleri hoşlarına gidiyordu.

Çok geçmeden köyün önde gelenleri de oraya geldiler. İkinin tartışması kalabalık bir grup oluşturmuştu. Düğünlerde, törenlerde, Rus yöneticileri geldiğinde, taş atılıp boluş seçildiğinde halk böyle kalabalık toplanır. Taştan, dereden, tepeden izlerlerdi. Şimdi tam da öyle iki gruba ayrıldılar.

-Halk ile konuşup fikirlerini alınız, onlar kabul ederse beni yakalayıp Ruslara verin! dedi Narboto grubun önünde.

Narboto'nun bu konuşması Boluş'un sinirlerini tepesine çıkardı. "Yüzsüzün dediğine bak! Hiç bir çare bulamayınca teslim edin diyerek, seni de valiye şikâyet edip ceza almanı sağlayacağım demek istiyor. Boluş'un oğlu da bizimle gitmişti derse?" diye içinden geçirdi, Kambar Boluş.

Topluluk içinden bazıları "Yılkı sürüp kaçırmaya çalıştığın ortaya çıkarsa, boluşluk makamındaki Kambar ağana zararın dokunmaz mı?" diye Narboto'yu azarlıyorlardı. Barımtaçıları savunanların, "Açlıktan ölelim mi, bunu mu istiyorsun?" demesi halkın nasıl fikir ayrılığı yaşadığını ayan beyan ortaya koyuyordu.

Aslında, bugüne kadar halk arasında bölünme olmamıştı. Ruslarla ilişkiler kurulduğundan beri halk, Boluş ile Komiser'i çok yakın arkadaş, birbirleri için ant içen dost olarak biliyorlardı. Omzunda silah asılı askerlerle birlikte köyleri at arabalarıyla gezen, ayna gibi parlayan simsiyah çizmesi, omzunda sallanan deri çantası, elinden düşmeyen dürbünü ile iri yapılı vücuduyla, dik bıyıklı, uzun sarı sakallı Komiser ile her Kırgız'ın konuşması mümkün değildi. Onun karşısına gidip konuşan bizim Kambar, Kırgızların en cesuru galiba diyorlardı. Bundan dolayı övünen Kambar, Ruslardan aldığı rozetini her zaman takıp, göğsünü gererek

kendisini yükseklerde hissedirdi. Avuç büyüklüğündeki demir rozet ona her zaman bir heybet veriyordu. Fakat bu halk şimdi o heybetten de korkmuyordu.

-Ben teslim etmeyeceğim seni! Vali kendisi gelip alsın! Halkı böyle yönlendirme! dedi Kambar Boluş.

-Halkına bakmayan sensin! Vali ile konuşamadığından topraklarımıza köy kurup kendimiz dere ve tepelerde yaşıyoruz. İşte, yarın topografların gelip yine toprak belirleyeceklerini duyduk! dedi Narboto.

-Generalin emridir! dedi Kambar Boluş.

-Generalin böyle yaparsa, neyimiz kalacak! Daha sonra canımızı alacaklar! dedi Narboto.

“Amirin yer istediğini, Narboto da duymuş” diye düşündü. Kambar Boluş. Hatta bu tartışmayı izlemekte olanlar, komşu Kırgızların köy ağaları çocuklarını, Rus okuluna artık göndermiyorlar demezler miydi? Bu konu orada tartışılmaya başlandı. “Rus okulunda okurlarsa, askere alacaklarmış, askerlik şu zamanlarda kötü, hemen Almanlar ile savaşa gönderiyorlarmış” diyerek duyup bildiklerini ortaya döküyorlardı. Bunu duyan cahil kişiler, Rus hemen şu an gelip askere alacakmış gibi “öyle miymiş!” diyerek başlarını ellerinin arasına alıp ah vah çekmeye başladılar. Kambar okul meselesini duyunca elinde kamçısı olduğu halde ellerini beline koyup duraksadı. Bilgiç bir tavırla, okul hakkında düşüncelerini söyleyenleri, gözlerini kısarak süzüp, dudaklarını ısırarak “Bunlar ne biliyor” diyerek içinden geçiriyordu.

-Çüy’ün köy ağaları kendi çocuklarını okula göndermeyip yerine fakirlerin çocuklarını gönderiyorlarmış. Çüy’ün Merke tarafından Karkıra’ya kadar olan bölgede yaşayanların arasında dolaşıp, her yeri gezen birisi, Sarıkulak adlı fakirin çocuğunu, köy ağalarının para ayırarak okula göndermeleri de ondanmış dedi.

Oğlu Mukay’ı sonraki gidişinde Komiser’e emanet etmeyi planlayan Kambar Boluş:

-“Hey bildiğiniz bu muydu?” diyerek tekrar sözlerini böldü.

-Valinin huzurunda nasıl cevap vereceğiz? dedi Kambar Boluş, Narboto’nun yanında yer alanlara büyükenerek. Böylece Kırgızlar tekrar asıl konuya dönmüş oldu.

-Yılkı sürüsünü kaçırmaya gitmedik deyip, inkar etsek olmaz mı? Kalmuk’un yılkı sürüsünü çalmaya başkaları gitmiştir... Bizi ilgilendirmez ki! dedi Narboto.

-İçimizden biri öldü, delil olarak önümüze koyarlar.

-Dağda kısarak kovalarken yardan düşüp öldü deriz. Yakınlarına da söyledik, kaza sonucu öldü diyecekler. Rus gelip mezarını kazıp bakacak mı sanki! dedi Narboto.

Dinleyenlerden bazıları “yiğidin kıvrak zekâsına bak” diye hayran kaldılar. Kambar Boluş onun dediğini beğenmeyip “bulduğun çare bu mu” demek üzereyken halkın bir kısmı da ölen Kırgız hakkında konuşmaya başladı. “Çirkey adlı küçük boydan bize gelip katılan Kırgız’dı” dediler. Kambar Boluş’un “Yöneticiye ne diyeceğim” diye düşünüp vicdan azabı çekmekte olduğunu kimse fark etmedi. Topraklarına Rusların köyü gelip otlakları daraldığından Çirkey Boyu’ndan bazı insanların çeşitli boylara katılması üzerine konuşmaya başladılar. “Kıtlık yüzünden bize katılmıştı, arkasında küçücük çocukları kaldı zavallının” diye ona acıdılar.

-Başka boydan da olsa zavallının cesedini alıp gelmen geleneklerimiz açısından iyi oldu! “Bu yaptığınla sen kahraman Şerboto’yu hatırlattın” dedi, sakalı göğsüne kadar uzanan Kalıbek adlı ihtiyar.

Toplananlar, gençliğinden beri halkın içinde dolaşan; hatta Kanay ile Camangara’yı, Ormon ile Cantay’ı bile gören ihtiyarın dediklerini hürmetle dinlediler. Kalıbek gençken kendisinin katılmış olduğu bir olayı anlatarak halkın dikkatini üzerine topladı.

-Mukay’dan daha gençtim. Şerboto ve Törögeldi Kazak’a at sürüp getirmeye gittiklerinde ben de onlara katıldım. Büyük sürüyü bölüp sürerek Kaskaleñ’in batı tarafına, Şamalgan’ın kuzey tarafına gitmiştik. Önümüze Kazakların büyük göçü çıktı. Göçte gitmekte olan iki yanağı elma gibi kırmızı güzel kızı görünce, Abayılda’nın oğlu kahraman Narboto gözlerini ondan ayıramamıştı. Yolumuza devam edelim dediğimizde kahraman o kızı alıp kaçmayı mı düşündü bilmiyoruz. Kısacası, o eyer üzerinden eğilerek yaklaşıp kıpkırmızı kızın dudaklarından öperken kovalamakta olan Kazak bize ulaştı. Saldırmışlardı. Arkamıza baktığımızda birçok Kazak, Narboto’ya kılıçla vurmuşlardı. Onun abisi Şerboto, kardeşi Törögeldi, Kazak’tan cesedi almak için tekrar onlarla savaştılar. Şerboto kahraman Narboto’nun etini kemiğinden ayırıp cesedini alıp kaçmıştı. Sen tam o Şerboto gibi olmuştun! dedi yavaş yavaş anlatan ihtiyar.

-Tövbe tövbe benzettiğin olaya bak. O savaşa gidenin ismi de mi Narboto'ydu? diyerek oradakiler şaşırıyordu. Kambar Boluş "İhtiyar bunamış gibi, "ne anlattığını bilmeden anlatıyor?" diye beğenmiyordu.

-Ölenin adı Narboto'ymuş cesedi alıp kaçan ise Şerboto'ymuş. Kendi başıyla gitsin, böyle bir olay tekrarlanmasın! diye grup içerisinde birisi söylendi.

-Hey Törögeldi, Şerboto'nun yiğitliğini gösteren Kırgızlar şu an nerede? "Zavallılar sonunda Rusların azabını çekiyor" dedi sopasına dayanarak durup, yeninin ucuyla gözünden süzülen yaşı silen bir ihtiyar.

Bu Kırgızlara akıl ermez. Törögeldi'nin ismini duyunca Komiser'in önünde ne cevap vereceğiz meselesi yine unutulmuştu. Birisi onun Kenesarı'yla olan savaşta kahramanlığını anlatmaya çalışırken Kambar konuşmayı kesti. Bırakırsa konuşma taa Bugu Balbay'ın uzun efsanesine kadar uzayacaktı. Üstelik yakın hissettiği ağabeyi Kalıbek, Narboto'yu taa eski kahramana benzetince grup içerisinde bu durum onu fazla övmüş gibi hissedildi. "Bak hele kime benzetiyor!" İçten içe kıskanan Kambar sözü tekrar aldı:

-O zamanlarda Almatı'ya hapis haneye gönderirlerdi. Şimdi Sibirya'ya gönderip, oyulmuş dağa hapsediyorlar! dedi Kambar Boluş. Komiser önüne gelen Kırgız'ı "Sibirya!" diyerek korkuturdu. Kambar Boluş da, onun gibi halkını bu sürgünle çok korkuturdu. Sibirya deyince çoğu insanın zihninde gidilince gelinmeyecek bir yer canlanırdı. Buralar Rusların eline geçtiğinden beri nice Kırgız oraya sürüldü. Onların arasında kabahati olan Kırgızlar da, günahsız Kırgızlar da vardı. Ancak dönenleri oldukça azdı.

İhtiyar Kalıbek "aman oğlum, oranın yüzünü göstermesin" der demez Narboto, tepki gösterdi:

-Şiber¹²'e sürecekseniz o acıyı da çekmeye hazırız!

-Delinmiş dağdan çıkamazsın, günlerin cehennem olur! Son nefesine kadar, dönemezsin oradan! "Cezasını kim çekecek?" dedi Kambar Boluş. "Oğlum seninle beraber gittiği için Komiser'in önünde güçsüz olduğumu bilerek kendini kahraman mı hissediyorsun? Zamanı gelince bunun hesabını vereceksin!" dedi, içinden.

¹² Şiber: karakolun hapis hanenin, Kırşiber şeklinde ifade edilir. Sibirya da bulunur.

Narboto, Boluş ağasının tekrar tekrar “Cezasını kim çekecek?” diyerek gözdağı vermesine sinirlendi.

-Kambar Ağa! Suç işlemek için değil, iyilik yapmak için gitmiştim. şansımız olsaydı, bugün buraya sürü hediye edecektik, ne yapayım?

-Hediyenle beraber yerin dibine gir! Mukay’ı neden beraberinde götürdün? Ya yöneticiler haberdar olursa?

Kambar Boluş “ne diyeceksin?” der gibi Narboto’ya baktı. Birbirlerine uzunca süre bakakaldılar. “Ne dememi istiyor?” düşüncesiyle Narboto, ağasına bakıyordu.

-Ne diyeceğiz? Kamçımızı boynumuza asıp amirin önüne aman dileyip biz yaptık diye gitmemiz mi lazım? İnkâr edeceğiz! diye az önce dediğini yüksek sesle tekrarladı. Kambar buna da sert bir cevap verecekken kâtibi söze karıştı:

-Hepimiz bir Kudayan Boyu’ndanız. Ancak birimizin yaptığı yanlışlık diğerlerine zarar vermesin. Boluş’un oğlunun sizinle beraber gittiği ortaya çıkarsa ağamızı oğluyla beraber hapse atıp Kudayan Boyu’nu dağıttırırlar! Benim diyeceğim şu ki, tabi bunu Rus şu an sorgulamıyor, ama ileride Rus öğrenecek olursa, barımtaya gidenler cezasını kabul edip, acısını çeksinler!

-Hey, hemen ele vermek istiyorlar bunlar, dedi Narboto. Kızarak kabulüm olur, ben yakalanınca Kudayan Boyu huzur bulacaksa ben razıyım! dedi.

Bunu duyunca bazılarının aklı başından gitti.

Aklınızı başınıza toplayın! Halkımız karışır öyle yaparsanız! diyerek Narboto’nun yan tarafında duran ihtiyar bağırıverdi. Halk “Böyle olur mu? Bulduğunuz çare bu mu?” diye bağırıp çağırın ihtiyar Kalıbek’e baktı. Çok defa kavgaya katılan, Kırgız ile dövüşüp Kazak ile tartışan ihtiyar Kalıbek onlara şöyle söyledi:

-Kambar oğlum! Narboto’nun, oğlunu beraberinde götürmesini kışkırtma olarak görme. Bu iyi niyetli akrabaların her zaman yaptığı bir iş değil mi? Oğlunu götürmesini yanlış anlama, iyi niyetli kabul et, kızma. Narboto’nun yaptığı işi şimdi amirin duyacağından şüpheleniyorsun. Yarın onun yanına git, ne diyeceğini bir görelim. Eğer akrabayı kendi elinle teslim edersen halkın huzuru bozulur. Eski atalarımız Kudayan ve Kılıcır’ın ruhu çarpar! Kudayan Boyu aziz bir boy. Eğer şüphelenmişse, çaresini beraber arayalım.

Oradakiler “atalarımızdan terbiye görenlerden, iyi akıl çıkar!” diye desteklediler. Atadan kalan geleneği duyunca Kambar Boluş diyecek bir şey bulamadı. “Karşı çıkan var mı?” der gibi yan tarafındaki destekçilerine baktı. “Sakin Boluş ağana zararın dokunmasın” diyenler dillerini yutmuş gibi sesleri çıkmıyordu. Tebeteylerini¹³ gözlerine kadar indirip başlarını öne eğerek Kambar’a bakmak istemiyorlarmış gibiydiler. Kambar Boluş “İhtiyarın sayesinde kurtuldun!” der gibi Narboto’ya baktı.

-Halkın kararına uyun! diye konuşmasını tamamladı ihtiyar Kalıbek.

-Yakında şehre ineceğim, Komiser ile görüşeceğim. Onun dediklerine bakayım. Sonra yine konuşacağız. O güne kadar Kalmukla ilgili kimse söz etmesin! dedi Kambar Boluş. Ancak “Narboto’yu nasıl cezasız bırakırım?” düşüncesi onu rahat bırakmıyordu.

Dönüp gitmek üzereyken ihtiyar Kalıbek tekrar konuşmaya başladı:

-Halk dağılmadan kendi ağzından duymak istiyoruz. Bizim isteklerimiz hiçbir zaman dikkate alınmıyor. Vali dostunla, Komiser dostunla görüşürsen bunları da iletiver olur mu? Onlar topraklarımızı aldıkça biz hayvanlar gibi buzlu dağın eteğine sürülüyoruz. Betegelüü-Çontaş’a da köy kurulacağını duyduk. Eğer bu gerçekse kayalıklara, dağ eteğine mi taşınacağız?

-Çok doğru! diye toplananlar bir ağızdan bağırdılar.

Ne yapacağını bilemeyen Kambar Boluş “Bunlar beni suçlamak istiyorlar” düşüncesiyle yan tarafındakilere baktı. Ancak bu kadar toplanan halka da bir cevap vermeliydi.

-Betegelüü-Çontaş’ı vermekten başka çaremiz yok. Ancak Rusların Betegelüü-Çontaş’ı almalarını kurnazlıkla durdurmanın bir yolu var, dedi Kambar Boluş.

-Betegelüü-Çontaş’ı almalarına nasıl razı olabiliriz? diye sesleri yükseldi.

-Bağırmakla bir şey çözemezsiniz. Elinize sopa alarak karşı mı geleceksiniz? Ruslar hesabını sorar! dedi Kambar Boluş.

¹³ Tebetey: Bir baş giysisi, börke benzeyen, günlük kullanılan başlık.

-Bu sefer amir askerlerle geliyor! Toprak belirlerken Almatı'dan gelen yüz asker olacak yanlarında, diye sözlerine ekledi.

“Yüz askeri” duyunca bağırانların gözlerin fal taşı gibi açıldı. Narboto'nun da susması Boluş'un dikkatini çekti.

-Ancak Rusların Betegelüü-Çontaş'ı almasının kurnazlıkla önüne geçecek bir yol var dedin. Toplananlar bu nasıl bir yol? diye Kambar'ın ağzına baktılar.

-Kudayan Boyu belli bir toprakta yaşamadan göç ederse, devamlı yer değiştirirse, sahipsiz topraklar diye Ruslar gelip sahiplenir. Önce toprakları sahipsiz bırakmamanın çaresini bulalım. Fark ettiğim kadarıyla Ruslar geniş sınırı olan seti olmayan toprakları alıyorlar. Sınır belirtmemiz ve oraya set inşa etmemiz lazım! diye konuştu Kambar Boluş. Halk ilk başta anlamadı, “Hangi dağa set kuracağız, Bordu'nun içini korumak diye Boom'un kenarına mı set kuracağız? diyerek duyduklarına inanamadılar.

-Eğer Betegelüü-Çontaş'ın öbür tarafına cami inşa edersek, toprağa sınır belirlenmiş olur. Halk yaylaya göç edince imam camide kalacak. İmamın camide kalması toprakları koruması anlamına gelir. Kudayan Boyu'nun sınırı var, seti var diye Ruslar o zaman duracaktır. Rahmetli Şabdan kahraman da Kemin'e Rus gelmesin diye cami inşa ettirmişti, dedi Kambar Boluş.

Halk buna inanamıyordu. Onun “Set kurmak, cami inşa etmek” demesi onlara Kaşgar gibi şehir kuracağız şeklinde duyulmuştu. “Şimdi set mi inşa edeceğiz, bir de bu mu kaldı yapmadığımız” diyerek toplananların arasında “ne diyorsun?” diye sırtarak gülenler, üzülenler de oldu. Balçık yaparak inşa etsek de, halkın huzura kavuşacağını hayal bile edemiyordu.

-Seti nasıl inşa edeceğiz? diyenler de oldu.

-Cami inşa eden Şabdan'ın halkından akıl soracağız dedi, Kambar Boluş.

-Caminin kapısını koruyan bir Sart¹⁴ olur! Her kötülüğü yapabilen Sart'ın yanında namaz kılmaktansa! diye sinirlenen birisi arkasına dönüp gitti.

¹⁴ Sart: Eskiden Türkler göçebe olarak yaşadıkları dönemde ticaretle pek uğraşmadıklarından, bu kişiler ticaretle uğraşırlarmış, geçmiş dönemlerde Özbekler ticaretle uğraşırken, Kırgız halkından bazı insanlar Özbekleri “sart” diye adlandırmışlardır.

Kambar halkı yatıştırmaya çalışıyordu.

-Şabdan'ın imamı Sarı Nogay Boyu'ndan. Sarı Nogaylar Sart imamlara göre daha eğitimli diye duymuştum. Sarı Nogaylara gidip imamlık eğitimi gören Abayıl'da'nın çocuklarıyla konuşuruz.

-Hangi Abayıl'da?

-Bildiğiniz Abayıl'da!

-Asker Abayıl'da mı?

-Başka Abayıl'da mı var? Onun çocuklarının hepsi imam. Carkınbay, Osmonaalı, Moldo Kılıç, Kудaybergen, daha çok var!

-Hey! Bizim kahramanlık sıfatımız Törögeldi'yle beraber gitti mi?

-Öyle deme Kanaat var!

-Bir gün biz de topluca imam olacağız galiba! dedi Narboto aniden. İmam olmaktan korkmuş gibiydi.

“Hmm bizde Tarançı ile Kaşgarlıların imamı neden çok diyorduk, meğerse ev yaptıklarından” diye topluluk içinde bir uğultu çıktı.

Uzun süre Ruslara sövüp saydılar, sonra da cami inşa etme, imam getirme işini Boluş'a bırakıp dağılmaya başladılar. “Yürü!” diye Boluş oğlunu yanına alarak yiğitleriyle beraber evine girdi. “Göster bakalım nasıl kuruyorsun seti” diyerek Narboto da oradan ayrıldı.

Topluluk içinde Kambar Boluş, isyan edip kendisine karşı çıkanları ve onların “Yeter artık Rusların sözüne de kuralına da doyduk!” demek istediklerini anladı. Özellikle de Narboto'nun...

Törögeldi ve Balbayları çok hatırlar oldular. Ruslara savaş açmayı emreden yönetici istiyorlar sanki. Öyle bir yönetici bulunursa, arkasından gidip topograflarla savaşmaktan geri çekinmez bunlar.

Halk ağzında “Kahraman Ormotoy, kahramanların sonuncusudur” diye söylenen lakap vardı. Onun ne yaparak kahraman olduğunu da bilen yok. Tahmine göre Kalmukları yendiğimiz zamanlardan sonra yaşamış birisiydi. Şimdiyse o sözler farklı

olarak halk içinde “Bırak Allah aşkına! Kahramanların sonuncusu Törögeldi ile Balbay’dır” diyenler de vardı.

Orada kalanlar ise Kambar Boluş’un kaygısını, cami kurma düşüncesini unutup Oyrot-Kalmuklar hakkında konuşmaya başladılar. Masal anlatanlardan, “Kalmukların Aygır yelesi gibi örgülü uzun saçları olur, ‘aycuñcuñ-aycuñcuñ’ diye bağırarak konuştuğu dilleri vardır” diye duyarlardı. Hayal meyal gözlerinde canlandırdılar. Buraların Kırgızları, yaşayan bir Kalmuk’u görmediklerinden bu yana çok zaman geçmişti. Birçoğu “Ağabey, Tekes’in karşısında hala Kalmuklar yaşıyor mu?” diye soruyorlardı. Bazılarına ise bu barımtaçıların Kalmuklarla ilgili anlatıkları sayesinde masallardan çıkıp gelen çok eski kahramanlar gibi gözüktüler. “Kalmuklar nasıl oluyorlarmış?” diye sordular. Çok eski zamanlarda Kırgızların İle’ye kadar gittiğini, sonbaharda yola koyulup kışın dinlendiklerini, ilkbaharda Kazak, Kalmuk dinlemeden yılık sürülerine saldırdıklarını, yüzlerce, binlerce yılık sürüsünü önlerine katıp getirdiklerini gözlerinin önünde canlandırdılar.

IV

Babasının kamçısıyla omzuna şiddetli bir darbe yiyen Mukay gözyaşını zorla tutarak evin arkasındaki tepeye kaçtı. “Akılsız işe yaramaz! Bir daha kara ata bindiğini görmeyeyim!” diye bağırdı, babası. Mukay, babasının isteği doğrultusunda sonbaharda şehre giderek Tüzem okulunda eğitim görmeye devam edecekti. Yine eteğiyle biçimsizce yürüyen, uzun siyah kaftanlı kıvrıkcık saçlı öğretmenin karşısına gidecekti. Kambar Boluş, ben cahilim, göçebe halk da cahil diye düşünüp, oğlunun tercüman olacağını hayal ederken onun barımtaya gitmesine çok kızmıştı. “Durduk yere barımtaçılara katılmış!” diyerek sinirlenmesinin asıl sebebi buydu.

Yeşil otların arasına uzanan Mukay aşağı tarafa, köknar ağaçlarıyla kaplı geniş vadiye, dağın içine yerleşen köyüne baktı. İlgin ağaçlarının arasında uzanan ırmağın kenarına sırasıyla yerleşen boz üyeler¹⁵ diziliydi. Yumurta gibi bembeyaz, altı kanatlı veya on iki kanatlıydılar. Onların arasında, siyah çadırlar, keregesi¹⁶ olmayanlar da vardı. Üzerindeki keçesi delik deşik, nakışlı, fakirlerin küçük keçe evleri de vardı.

¹⁵ Boz üy: Kırgızların ve göçebe halkların keçe kaplı çadırı.

¹⁶ Kerege: keçe evin duvarını oluşturan ağaç kafes.

Diğer Kırgız boylarından uzağa yerleşen bu köyün insanlarını “kıyıdaki Kırgızlar, Kudayan’ın çocukları” diye adlandırırlardı.

Bazı evlerin kapısının yanında tüylü mızrakların sivrilmiş ucu göze çarpıyordu. Güçlü ve zenginlere mızraklarıyla eşit görünmeye çalışırcasına nakışlı küçük keçe evlerin bazı sahipleri de eşige mızrak yerleştirmişlerdi. Söylentilere göre, kırılıp, parçalanan bu mızraklar birçok savaşta birçok kahraman tarafından kullanılmış. “Kudayan zamanından kalan, kırılıp kısalan kutlu mızraklar!” diyerek ihtiyarlar, onlara hayranlıkla bakıyor, halk da kutsal bir nesne gibi dokunuyordu. İhtiyarlar, çocukların onları ellerine alıp oynadıklarını görünce “günümüz çocukları” diyerek burun kıvrıp, sırtlarını dönüp giderlerdi.

Mukay, yaralı olarak dönen barımtaçinin alçak keregesi, tepesi sivrilmiş olan evine bakarken, evin etrafında insanların toplandığını, kapısının yanında mızrağın olmadığını fark etti. Şimdi anlamıştı, mızrağı unutup, mızraksız boz üy diken Kudayanlardanmış.

Yaralı yiğidin annesi “çocuğumuzu arkasından mızrakla vurmuşlar” diye üzülmüyordu. Onun arkasından vurulması erkek akrabaların zoruna gitmişti. Diğer akrabaları da “arkasından vurulmuş diye akrabalıktan mı dışlayacaksınız. İyileşmesi için dua edin!” diyorlardı. Evin etrafında halk tabipleri de vardı. Yumurta gibi yuvarlak evin içi gözükmüyor, duyulmuyordu. Başka her şey görünüyor, duyuluyordu.

Yaralı yiğidin buraya kadar inleye inleye geldiğini ve onunla beraber ölü olarak getirilen yiğidi hatırladı. Köye yukarıdan bakarken karışık düşüncelere dalan Mukay, Karagız ninenin yaralı yiğidin evine hızlıca yürüyerek geldiğini gördü. Şaman kadınların gücü yetmiyor, tabipler şifa bulamıyor “Çocuğumuz iyileşsin oku ana” diye mi çağırılmışlardır acaba? Ninenin koltuğuna girmiş getiriyorlardı niye çağırılmışlar. Evin önünde duranlar, Karagız Ana’yı görünce eğilip selam verdi, kapıyı açıp onu içeriye aldılar.

Mukay’ın kendini bildiğinden beri halk Karagız Ana’nın “alas” kelimesinin şaman kadınlarının ayininden daha güçlü olduğuna inanıyorlardı. Halkın bildiği kadarıyla Umay Ana’nın şifası, Karagız Ana’nın dilindedir. O neşter ile açmaz, nefesiyle üflemez, sözülle büyüler, kelimeleriyle iyileştirip hastayı ayağa kaldırır. Birisi

hastalanıp yarım akıllı olursa, küçüğünden büyüğüne tüm halk “Karagöz Ana’ya gidelim, anaya okutalım” derler. “Çocuğa nazar değince, birisine karabasan bastığında, falanca kaza geçirdiğinde” Karagöz Ana’nın önüne getirirler, “Şifa veriniz, yüreğime su serpiniz” derlerdi. “Gençken anamız “ok atlatmış¹⁷, savaşta yaralanan eşini bu şekilde iyileştirmiş” diye anlatılırdı.

Tüm halk “Anamızın koruyucusu var, âlimdir, ileriye görebilir. Anamızın koruyucusu ise Umay Ana’nın ta kendisidir” derlerdi. O yüzden “Anamızın duasını alıp korunalım” derlerdi. “Onun sözleri ayet gibidir” diyerek sözlerini ikiletmez saygı gösterirlerdi. Hocaya, kalfaya ve Kur’an’a inandıkları kadar inanırlardı.

Karagöz Ana “Kudayan’ın çocukları” dendiğinde, canını bile verebilirdi, yuvasının etrafında dönen kırlangıç gibi elinden geleni yapardı. Bazen Kudayan Boyu’ndan birisi vefat ettiğinde, doğum sırasında bir çocuk öldüğünde, genç öldüğünde devamlı “Kudayan Boyu eksilmesin” diye dua eden ihtiyar kadının canı acırdı. “Ah kara gün!” diye üzüldü, elden ayaktan kesilirdi. Özellikle de erkeklerin ölümüne daha çok üzüldü.

Karagöz Ana yedi müçöl¹⁸ yaşına geldiğine şükredip, “Bordu’nun içinin halkla dolduğunu gördüm. Allah’a çok şükür gelin olarak geldiğimden, Boşköy’ün evine girdiğimden beri Kudayan Boyu çoğaldı. İlgin ağaçlı vadiye yerleşen Kudayan köyünün yıldan yıla çoğaldığını gördüm. Artık bu hayattan başka isteğim yoktur” derdi. Eskiler “Bordu’nun içinin halkla dolduğunu görsek!” diye arzularıp, üzüldürmüş. Boluş ve köy muhtarlarının “Ruslar geleli topraklar daraldı” diye kaygılanması, Karagöz Ana’nın hiç ilgisini çekmez, “Erkek çocuklarının çoğalması esastır” derdi. Kızlar ise “Kurbağa gibi olsa da, sümüşü burnundan eksik olmasa da erkek çocuklarını seviyorsunuz, bize hiç değer vermiyorsunuz” diyerek şakayla karışık Karagöz Ana’ya sitemde bulunuyorlardı. Karagöz Ana ise “Sizi Çinliler kaçırsın emi! Bordu’nun sahibi erkeklerdir!” diye cevap verirdi. O zaman kızlar, gelinler gülerek, zayıf, beceriksiz genç delikanlıları görünce “Şalvarını sürüklemeye de çek yukarı, sümüklü!” diye dalga geçerlerdi.

¹⁷ Ok atlatmak: Yaralanan birinin okunu çıkartıp iyileştirmek.

¹⁸ Yedi Müçöl: On iki hayvanlı takvimin bir yılı, at yılına denk gelmektedir.

Kudayan Boyu’ndan birinin ağır durumda olduğunu haberini alan Karagöz Ana’nın hızlı adımlarla boz üye girdiğini izleyen Mukay, hayatta kalması için uğraşılan yiğidin canının Karagöz Ana’nın eline teslim edildiğini hemen anladı. Yiğidin anaya acı ile baktığını gözü önünde canlandırdı. “Şüphesiz iyileşir” diye düşündü. Bordu’nun içindeki çok eski çam ağaçları ile aynı yaşta olduğunu, sanki ihtiyar olarak yaratılmış ve hep öyle yaşamış birisi olarak düşündüğü ninenin, söylediğini yapmayan, ona güvenmeyen veya ondan şüphelenen bir insanı hiç görmediğini düşündü. Sadece bir defasında kendisinin şüphelendiğini hatırladı. Rus okulunda okurken ninesinin sözlerine şüpheyle yaklaştığı aklına geldi. Onun bu okula başlaması da, halk içinde hikâyeye dönüşen bir olaydı...

Geçen sene Mukay Rus Tüzem okuluna gitmişti. Daha dün yeşil tepelerde oynar, istediği yerde dolaşabilir, istediğini yapardı, özgürdü. Özgürlüğün kısıtlanmasının ne olduğunu anlamayan genç çocuk, geçen sene babasıyla beraber gidip bir anda kafesteki hapsedilen kuş misali sırayla dizili Rus evlerinin arasına hapsedilmişti.

Bu sıra sıra dizili evleri, Kırgızlar çeşitli adlarla adlandırıyordu. Kimisi “köy” diyor, kimisi “şehir” diyordu. Kısacası burası Komiser’in bulunduğu yerdi. Buranın pazarı, çan çalan kilisesi ve yel değirmeni vardı. Tokmok’tan yirmi, yirmi beş kilometre uzaklıktaydı. “Ruslar ile Sartlar uçmaz tavuk, göç edilmez evler ile uğraşırlar” şeklindeki göçmen sözünü küçümseyerek hatırlayan Mukay, evdeki ilk gecesini unutamıyordu. Orası ona hapis gibi gelmişti.

Ay geçmeden *Kambarup Mukay, iz Kudayanovskih Kırgız!* “Kambarov Mukay, Kudayan Boyu’ndan olan Kırgız” diyerek kendini tanıtmayı öğrenip, Rusların hayatına alışmaya başlamıştı. En ilginç de şehirde çalışan Kırgızların çok olmasıydı. Tırpanla ot kesip, dirgenle ot toparlamayı öğrenen, balta ile kütük kesen, büyük testilerle su taşıyan, zırhlı atlara su veren, arıkla su getiren köle gibi çalışan Kırgızları işte burada görmüştü. Halk ağzında onları Rusların “ateşini yakıp külünü temizleyenler, (ne denirse onu yapanlar)” diye adlandırıyorlardı. Farklı Kırgız boylarından insanlar vardı, sorulunca “Tınay Boyu’ndanız, Atake Boyu’ndanız, Sarıbağış Boyu’ndanız, Solto Boyu’ndanız” diye cevap veriyorlardı. Mukay’ın Kudayan Boyu’ndan gelen uzak akrabaları da vardı. Rusça anlayanlarının dediğine

göre onları, Ruslar “topraklarını, akrabalarını bırakan Kırgızlar” (Kırgızı, porvavşie so stepiu) diye adlandırıyorlarmış.

Gerçekten de doğru adlandırmışlar. Mukay, “Akrabalarımızın düğün ve ölüm toylarına, yemeğine daha gitmedik,” “Bu sene kımızın tadını tatmadım” diyerek dudaklarını yalayıp yutkunan Kırgızları görünce çok şaşırmıştı. “Boyunun iyi gününde kötü gününde yanında olmamanın, soyunu inkâr etmenin nesi iyi” diyerek buna bir anlam veremiyordu.

Mukay’ın dikkatini çeken bir şey de mujiklerin arasında kadınlara göre erkeklerin az olmasıydı. Kilisenin otunu temizleyip, birçok Ruslara köle olan Kırgız ile sohbet ederken onlara bunun sebebini sordu:

-Neden erkekler az?

-Erkeklerinin çoğu savaştaymış. Rusların savaşmakta olduğunu bilmiyor musun? Onlar Almanlar ile savaşıyor.

-Haa...

-Savaş hakkında bilgi vermezler. Buraya gelenler de çoğaldı. Benim gibi köleler de çoğaldı. Baban söylememiş miydi? Bunların savaşı halka zarar veriyor.

Mukay, Rusların savaşa girmesinden sonra halkın fakirleşmesi, vergilerin artması sonucu yönetimle halkın kavga etmesini hatırladı. Kendi boyundaki yiğitlerin de at sürüsü sürüp getirsek diye konuşmaları da bu kıtlık yüzünden olmamış mıydı?

-İnşallah Almanlar, Rusları yener! dedi köle.

-Alman mı diyorsun? Rus giderse, Almanlar mı kurtaracak bizi?

-İlk önce Ruslar gitsin buradan, sonra bakarız ne olacak.

-Ne yaparsak Ruslar buradan gider?

-Bilmiyorum, açıkcası ben kahrolası Rus, Almanlara yenilsin diye yatıp kalkıp dua ediyor, Yaradana yalvarıyorum.

-Almanların dini neymiş?

-Kilisede tapınan Ruslar ile savaştıklarına göre Müslümanlar galiba.

İçinden “Kendisi Rusların arasında yaşıyor, bir de onlara beddua ediyor” diye geçiren Mukay ona şaşıırıyordu. İkisi böyle sohbet halindeyken kiliseden çan sesi duyuldu. Sokaklarda beliren Ruslar, kiliseye doğru ilerliyorlardı.

-Okuyacağım, Rusça öğreneceğim derken kilisede tapınmayı öğrenme sakın! dedi köle Kırgız, şakayla.

Mukay, hem halkından ayrılmış buralarda yaşıyor hem de bana akıl öğretiyor diyerek başını salladı. İkisi birlikte onları takip ederek yaklaşıp kiliseye doğru seyre daldılar. “İbadet ediyorlar” diye çok defa duymuştu. Mukay ibadet eden Rusları yakından dikkatle izledi. Onların önünde, başköşede duran sakallı kişiye Ruslar’ın “Otets Mihail,” Kırgızların ise “Uzun kaftanlı Mukayıl” diye adlandırdığını biliyordu. Ancak şu an onun dilini anlayamıyordu.

-Anlamı ne bunun? diye köle Kırgız’a sordu.

O, üstünde yırtık kıyafet olan, at sürüsüne bakan birisi olmasına rağmen Rusçayı iyi bilen bir köleydi. “Kiliseye girenler Rusya’nın savaşı kazanması ve Çar’ın sağlığı için dua ediyorlar” diyerek izah etti Mukay’a. Onların toplanarak Çarlarının sağlığı için dua etme geleneği Mukay’a çok ilginç geldi. Çarları sanki onları görüyormuşçasına, hepsinin geleceği Çar’ın elindeymiş gibi ibadet ediyorlardı. Kendileri burada, Çar başka bir yerdeydi. Fakat Ruslar Rus olarak yaratıldığı için, sanki Çarlarıyla canları bir verilmiş gibi ibadet ediyorlardı. “Dua ettikleri Çar mujiklerin dilediğini veriyormuş, iyiymiş, boluş ve köy muhtarların yönettiği bizim halkın dilediğini kim verir?” Nasıl bir insanmış ki? Anlı şanlı Az-Canıbek’ten büyük, yeryüzündeki en kudretli, en zengin adam herhalde diye düşündü, sonunda.

Irgat genç, uzun kaftanlı Mikayil’i parmağıyla göstererek:

-Bu onların imamı! Kırgızlardan hoşlanmaz, diye fısıldadı.

Bir yandan onun söylediklerini dinleyen Mukay bir yandan da “Kimin dileği daha güçlü, Allah kimin duasını kabul ediyor, kimi duyuyor?” şeklinde düşünüyordu. Bir araya toplanıp yalvaran Ruslara karşı yalnız başına, göğe bakıp Gök-Tanrı’ya sığınan ırgatın yakarışını mı duyar yoksa çan çalan, yüksek sesle şarkı söyleyen, toplanarak kiliseye gelip ibadet edenlerin duasını mı duyar? Bu düşünce yanındaki eski şapkallı kölenin aklına geldi mi hiç? diye düşünürken ırgat:

-Tanrım yerle bir etsin sizi! diye beddua ederek oradan uzaklaştı.

-“Tanrı diğerlerini ezse de Çar’ı nasıl ezer?” diye düşündü Mukay.

Çar’ı görünce yani onun resmini görünce kölenin sözlerini hatırladı. Zaman içinde okulda çarla ilgili daha çok bilgi anlatılıyordu. Öğretmen de Kırgız çocuklara “Çalışkan olursanız, Tatar çocukları gibi başarılı olursanız size Çar’ın resmini yakından göstereceğim” diyerek sanki bir ödül gibi gösteriyordu. Rus Çar’ını yeryüzünün en kudretli, en şefkatli, en merhametli hükümdarı olarak anlattı. “Rus İmparatorluğunun Coğrafyası ve Tarihî Hakkında Bilgiler” adlı ders vardı. Bu derste duyduğu kadarıyla Rus devletinin geniş topraklara sahip, bir okyanustan diğer okyanusa kadar uzanan bir devlet olduğunu anlattı. Söylenene göre sadece Kırgız ve Kazak değil dili farklı, yüzü farklı birçok halk bu devletin içinde yaşıyormuş. Tatarlar başta olmak üzere Sarı Nogay, Kara Nogay halkları bu devlete uzun süre önce boyun eğmişler.

Tüm bunları duyunca “Boyun eğmeyen sadece Çin mi kalmış?” düşüncesi akla gelebilirdi. “İşte bu büyük devleti Rusların Çar’ları kurmuştur” diyerek öğretmeni her gün tekrarlıyordu. Komiserler, papazlar, boluşlar, muhtarlar, mujikler, göçebe halklar, Tüzem okulunda okuyanların hepsi Çar’ın tebasıdır.

Bir gün resmi getirdi. Bu Ruslar neleri getirmedi ki Kırgız topraklarına: Toprağı süren alete “pulluk” diyorlarmış, ip gibi uzanan telin bir ucundan vurulunca diğer ucundan mektup olarak düşüyormuş, ona “telgraf” diyorlarmış, onu Pişpek¹⁹, Tokmok, Almatı gibi büyük şehirlerde yerleştirmişler, Kırgızlar, biz kendi gözümüzle görmedik ama hızlı sürülen “ateş arabası²⁰” varmış diyerek Rusların elinden ne görürse, ağzından ne duyarsa şaşırdıkça şaşıyorlardı. Şimdi ise resmin karşısında Mukay bu haldeydi. Boya dese, hayır boya değildi. Kurşun kalemle mi çizilmişti? Hayır, o da değildi. Kalın kâğıda kişinin küçültülmüş gölgesi yapıştırılmış gibiydi. Sadece ses çıkartmıyor, kıpırdamıyor ve gözlerini kırpmadan sürekli bakıyordu. Hem de onu boyu bir arşın²¹, genişliği yarım arşın olan, ağaç kalıba yerleştirip, çiviyle duvara asmaya uygun hale getirmişlerdi. Mukay’ın şaşıarak

¹⁹ Pişpek: Bişkek şehri için eskiden kullanılan isimlerden birisi.

²⁰ Ateş Arabası: Trenin ismi dönemde bu şekilde tasvir edilir.

²¹ Arşın: Geçmişte kullanılan, 68 santimetreye denk gelen bir uzunluk ölçüsüdür.

baktığını fark eden öğretmen “Gosudar²²!” dedi. Kilisedeki olaydan sonra Çar’ın Allah’ın dünyadaki peygamberi gibi olduğu zihninde yer eden Mukay yaklaşarak resme baktı.

-Bu Çar’ımızdır, hepimizin Çar’ı Nikolay Vtoroy! dedi öğretmeni Kırgızca kötü telaffuzla.

-Niikeley?

-Evet, İkinci Nikolay. Dünyadaki en kudretli Çar! Romanov²³!

-Urmanup²⁴? diye sordu Mukay. Onun ismi Nogay, Tatar’ın ismi gibi gelmişti kulağına.

-Evet, Romanovlar! İşte bu resimde Çar tüm ailesiyle; işte bu da kraliçe, bu gözleri parlayanlar ise kızları, ötekisi oğlu! Gelecekteki çar sayılır.

Çar da normal, her gün gördükleri Ruslara benziyormuş, tam da onlarınki gibi sakalı, bıyığı varmış. Üzerindeki kıyafet Ceti-Suuluk’a gelen Rusların asker kıyafetlerine benzemiyor mu? “Hükümdar” denilince taç giyen, üzerinde altın ve gümüşle süslenmiş, parlak iplerle nakışlanmış kürkü ve üzeri değerli taşlarla süslenmiş çizmesi olan masallar hatırlanır. Özellikle Karagız ninenin anlattığı masallarda öyleydi.

Ninenin anlattığı hikâyelerde her zaman Kırgız çocukları Kalmuklarla, Kazaklarla olan savaşı kazanır, yılık sürüsünü ellerinden alırdı. Kaşgarlı ile Taşkentli kervancıları kovalar, altın ve para dolu olan heybesini kucaklayan tüccar da “bırakın, bırakın!” diye arkasına bakmadan kaçardı. Nine bunları anlatırken bu kahraman Kırgızların Kudayan Boyu’ndan mı yoksa başka boydan mı olduğunu anlayamıyordu. Kısacası atların en iyisine binen, tüfeğin iyisi “Akkelteyi” arkasına asan, mızrağın en sağlamını koltuğuna kisan namuslu Kırgız çocuğu demişti. Söylediğine göre o zamanlar kızların da kendince gelenekleri varmış. Onlar, baykuşun tüyünü beğenmedikleri için, sadece turna tüyü ile süslenen kıyafetleri giyerlermiş. Manas zamanından önce mi yoksa sonra mı kim bilir? Birilerinin bey,

²²Gosudar: Государ (Gosudar) Rusça bir kelimedir Çar kelimesine karşılık gelmektedir.

²³Romanov: Романов (Romanov) 1613’ten 1917 Şubat Devrimi’ne değin Rusya’yı yöneten hanedanlıktır.

²⁴Urmanup: Romanav kelimesinin Kırgızlar tarafından telaffuzu.

diğerlerinin zengin olduğu herkesin kuvvetli, refah içinde yaşadığı bir zamanmış. Bazıları, öncesi-sonrası yok tam da Manas ve Semetey'in zamanı diye yorumluyordu.

Ninesinden duyduğu efsaneler, Rus öğretmeninin anlattığı uzun tarihin neresinden çıkacak diye hep beklerdi. “Han” ile ilgili duyduklarım öğretmenin anlatmış olduğu zamanların hangisinden çıkacak acaba diye araştırıyor ama bulamıyordu. Sonunda kendi kendine şu soruyu sordu: “Han” ile ilgili “beyle” ilgili masallar nereden çıkacak?

Öğretmene göre Kırgızların, güçlü Çar’a ses çıkarmadan boyun eğmeleri gerekiyormuş. Amirlere, memurlara ya da sakallı mujiklere kısacası tüm Ruslara, göçebe halkın borkünü çıkarıp, ayağa kalkıp saygı göstermesi bundan dolayıymış. Ne yaparlarsa yapsınlar, Ruslar sert davranırsa bile kafalarına sopayla vurup dövşeler bile ses çıkarmamalıymış.

Mukay, köyde bu türden olayları da görmüştü. Bırak susmayı, Rusların elinde öleni de gördü. Kıyafeti eski, püskü orta yaşı geçmiş kısa boylu Kırgız, köyün içinde rast gelen herkesin işini yapardı. Kendisine ot, odun kesme gibi işler aramak için dağdan inmişti ve her zaman omzunda kemanını taşıyordu. İş çıkarsa yapar, çıkmazsa arık boyunda yetişen ağaçların gölgesine oturarak keman çalıp zaman geçirirdi. Onun çaldığı müziklerden Mukay’ın, en çok hoşuna giden “Baykuşun tüyü sarıdır” adlı şarkıydı. Kemanının yayını hareket ettirdikçe tellerden “baykuşun tüyü sarıdır, baykuşun tüyü sarıdır” diye name dökölüyor gibi duyulurdu. Kulağa, sanki kemanın içinden tüyleri sarı baykuşun yavrusu “pır” diye kanatlanıp uçacakmış gibi gelirdi. Kemanın sesi çok etkileyiciydi.

Bunun dışında, destan ve şarkı söylemekte de yetenekliydi. “Semetey Destanından” başlayarak sonunu “Seketbaylar” ile bitirirken herkes onu hayranlıkla dinlerdi. O kadar çok masalın arasından özellikle “Kedeykanı” çok güzel söylerdi. Bu destanda hayvanı ve malı çok olan Azimkan adlı han ile, “Bir gün bey olsam” diye hayal kuran Kedeykan adlı fakir arasındaki mücadele anlatılırdı. Bunu anlattığında şu andaki boluş ve muhtarlarla tartışan, “onun partisi, şunun partisi” diye ikiye ayrılan, valiye kadar çıkarak birbirlerine düşman olan Kırgızları anlatıyor gibiydi. “Bu hadisede çok eski bir olay anlatılır” derler, ama dikkat edince eski değil de sanki

şimdiki zamandır anlatılan. Çünkü bunu Kırgızlar birisinden mi duymuş, yoksa kendisi mi üretmiş bilinmez. Ancak bugüne uydurarak kinayeyle söylerdi. Onun şarkısında şöyle sözler geçiyordu:

Parti bela oldu başımıza,

Birleşip, birlik olmazsak,

Hizmet et bu yalan dünyada millete,

Anlın ak gidersin ahirete!

Halkımızda düzen tertip kalmadı,

Particiler halkın arasını kapladı,

Yıldan yıldan yayıldı.

Dinleyen Kırgızlar hayret ediyorlardı. Halkın sorunlarının birisine benzemiyordu. “Herkesçe bilinen Kalıgul’un olayı mı?” Yok değildi. “Arstanbek mi?” Hayır, bu da değil. Bu söylediklerinde Kırgızların kullanmadığı kelimeler vardı. “Parti” kelimesini çok duymuşlardı. Hani boluş ve muhtarların seçimi yapılırken “Şabdan’ın partisi”, “Kanaat’ın partisi” ve “Kambar’ın partisi ” diye karşı gruplara bölünmeleri değil mi?

(Kadere bak! Bu günlerin üzerinden beş altı sene geçmeden, boluşluk yerine “partiye mensup” olarak yaşadıktan sonra da sadece “Partiliyim” demek yetmeyip, “Gerçek Partiliyim” diyerek ilkeleri tutacağını ve sonunda kendisi de onlara karışacağını, o zamanlar Mukay hayal bile edememişti.)

Kırgızlar, “millet” kelimesini hiç anlayamıyor, çeşitli yorumlarda bulunuyorlardı. O, “Tatarlardan eğitim gören yeni imamlar çıktı, onlar da kitap yazmaya başladılar.” “Abayıda’nın neslinden olan Osmon imamın yazdığını okudular.” “Kıyamet kopacak sanki, Abayıda’nın nesilleri imam mı oldular?” gibi düşünceleri halk ağzından çokça duymuştu.

İmamın yazdıklarını ezbere söyleyen Kara destancının söylediklerinde ise şunlar geçiyordu:

Rusları durdurup Taşkent’te,

Şehit oldun Alımkul!

Şehrin sahibi öldü diye,

Ruslara müjde ulaştı.

Kırgızların Han'ı öldü diye,

Çin'e müjde ulaştı.

Alımkul öldü diye,

Düşmanın sevindi...

Bunu dinleyenler hangi olayın efsanesini anlattığını anlayamazlardı. “Han” olarak Ormon ve Cantay'ı bilip de, bir de Rus ile çarpışan Taylak'ın oğlunu duyardık. Bu hangi masal? diye şaşıyorlar, hangi olay olduğunu çıkaramıyorlardı. Destancının kendisi ise “Anciyanlı şairden duymuştum” diyordu.

Bu şehrin Rusları onu Kara masalcı olarak adlandırıyorlardı. *Skazitel Kara opyat şto-to rasskazivaet na svoem kara-kirgizskom yazıke* “Kara masalcı, Kara Kırgız dilinde masalını anlatmaya başladı” derlerdi. Kırgızlar, etrafında toplanarak onu dinlerlerdi. Dinleyeni dinlendirir, kendisini eğlendirir, bitince de zayıf atına binerek “Yarın görüşürüz” diyerek, iş bulamadığına da hiç üzülmeyen evine dönerdi.

Ne günah işlemişti kimse bilmiyordu. Yoksa “utanmaz Kırgız, Ruslarla ilgili kötü bir söz mü söylemişti.” Bir gün o Kırgız'ı, kolu uzun olduğundan Çoñkol²⁵ lakaplı Rus, acımasızca döverek büyük arığın dibine bırakıp kemanını kırmış, atını ise elinden almıştı. Araya giren kimse de olmamıştı. Her zaman onun ezgilerini, şarkısını dinleyen Kırgızlardan biri bile müdahale etmemişti. Genç Mukay, tek başına nasıl karşılık verebilirdi ki Ruslara? İşte o gün araya giremediği için çok utandı. Oradaki zavallı Kırgızlar gibi, oda Rusların avlusuna sığınmıştı. Ruslara karşı çıkamadığı için vicdan azabı çekiyordu. “Keşke, burada Narboto ağam olsaydı, sessiz durmazdı” diye iç çekti.

Çoñkol'un Almanlarla olan savaştan psikolojisi bozulmuş olarak döndüğü söyleniyordu. Alman'ı döven Çoñkol, şimdi de masalcıyla beraber sanki masal kahramanlarını da dövmüştü. O, “Kedeykan” destanını söylerdi. Çoñkol'un yumruğu hangisine inmişti? Kendi aralarında anlaşılamayan talihsizlerden hangisine? Kedeykan'a mı yoksa Azimkan'a mı?

²⁵ Çoñkol: Büyük el, uzun kol anlamına gelir.

Çoñkol'un "Semetey" destanını okuyan Kara'yı dövmesi ile Semetey'in ruhuna karşı gelmesi aynıydı. Semetey Kara'ya güvenerek, kendi gücünden kaybediyordu sanki. Ah büyük Semetey! diyerek Mukay buna da kederlenmişti.

Kara'nın yanına kimse gidememişti. Ölü mü diri mi olduğu belirsiz bir halde Kara destancı, avlunun kenarında uzunca müddet öylece kaldı. Ertesi gün, durumu ağır bir vaziyette köyüne götürdüklerini duymuştu Mukay. Masalcının ezgilerinin tükenip ölünceye kadar dövdüğünü kendi gözleriyle gören Mukay, bu şehirden artık iyilik beklemiyordu. "Kahrolsun şehir hayatı!" dedi. Tezek ile uğraşarak geçirdiği köy hayatını, özgürce yaşadığı günleri özliyordu. Kaç gündür şehirde olduğunu bile karıştırmış bir haldeydi. At sürüp neşe içindeki günlerini, ninesini, annesini, beraber oynadıkları, yarıştığı arkadaşlarını özlemişti.

Şehirde yaşadıklarını anlatığında, köy halkı toplanarak onu dinlerdi. Sanki büyük bir masalcıdan hikâye dinliyormuşçasına kulak kesilirlerdi. Mukay Çar'ın resmini görünce onu canlı görmüş gibi şaşırmıştı. "Sıradan bir Rus muymuş?" diye sormuştu Narboto. "Tahtı ve tacı nasılmış?" diye ihtiyar Kalıbek sormuştu. Çar ile ilgili çok soru sormuşlardı. Yolda karşılaştığı üşenmeden duruyor ve o konuda soruyorlardı.

Yürümekte olanlar yürürken, atla gitmekte olanlar at üzerinde soruyordu. Hiç bıkıyorlardı. "Karısı nasılmış?" diye de soruyorlardı. Çar'ı sorduklarında mutlaka "Karısı nasılmış?" sorusunu sorarlardı. Onun karısına "Kraliçe" de demiyorlardı. Mukay ise resimde gördüklerini sanki Çar'ın sarayına gidip görmüş gibi anlatırdı. Çar'ın karısının kraliçe olduğunu kendisi de unuttur, soruyu duyar duymaz anlatmaya başlardı. "Karısı mı? Saçları kıvrıkcık, uzun gömlekli, ağzı yüzük gibi küçücük, gözleri masmavi" cevabını verirdi. Gözlerinin maviliğini sanki görmüş gibi konuşurdu. İlk başta Çar'ın karısını neden sorduklarına önem vermiyor, anlamlandıramıyordu. Uzunca bir zaman geçince ancak anlayabilmişti. Büyüklerin bolca kımız içip sohbet ettikleri ortamda ancak kavrayabildi.

Meğerse Sagınbay adlı ileriye görebilen Manasçı varmış, duyduğuna göre o bu topraklardanmış. İşte o bir keresinde başının şeklinde işlenilen altın sölköbayı²⁶ görünce "Bu Çar ölecek" diye söyleyerek halkı şaşırtmış. "Nerden biliyorsun?" diye

²⁶ Sölköbay: Bir ruble ve elli kapık kıymetinde olan gümüş para ya da bu gibi paralardan yapılan kadın ziynet eşyası.

sorduklarında “Donarak düşüp, boğazı kesilecek diye cevap verip yöneticilere hemen haber verin!” demiş. Boluş ve muhtarlar “Sakin kimse duymasın, durduk yere başımıza bela açacaksın” diye korkuyorlardı. Yalvarırcasına Sagınbay’ı zar zor susturabilmişlerdi. Sonrasında Sagınbay’ın söyledikleri, halk arasına yayılmış, şehre, pazara gidenler bir bahane bulup Çar’ın başındaki nakışlı sölköbayı görmek için çabalamışlar. Bir de onun öleceğine inanıyorlardı. “Karısı nasılmış?” diye sormaları da “Çar ölürse, karısı tahta çıkacak, nasıl biriymiş?” diye ilgilenmelerindenmiş.

Sadece Karagız Ana’sı farklı yorumlamıştı. “Çar’ın resmini görmek iyi bir şey” diyerek sanki torunu resimden değil de, gidip Çar’ı sarayında görmüş gibi yorumlardı. “Han’ın gözünü gören ölmez derler oğlum! Sen Çar’ı gördün” diyerek Mukay’a dua eden Karagız Ana, onun gördüklerini iyiye yorumladı, kucaklayıp, torununu başından tekrar tekrar kokladı.

Yeşil otlaklı tepede uzanarak Bordu’nun içindeki boz üyeleri izleyen, gökteki bulutların hareket etmesini seyreden Mukay şehirdeki günlerini böyle hatırladı. Ninesinin masal ve hikâyelerine inanmayıp şüphelenmesi işte o zamandan başlamıştı.

V

Dağ eteklerine uzanan, yamacı kaplayan arazilerin hepsi ekin tarlasıydı. Bu sene Ruslar ekini çok ekmişler, tarlalarının bir ucu Kırgızların mezarına kadar dayanmıştı. Kambar Boluş yiğitleriyle beraber ekin tarlalarının kenarından at sürerek gidiyordu. Boluş’un, oğlu ve yiğitleriyle kasabaya ineceğini duyan boydaşları “Yalnız gidersek, ne yapacağımızı bilemeyiz, sokaklarında kaybolup pazarını bulamayız, zorlanırsınız. O yüzden Boluş’un yardımıyla kasabayı görelim, pazarına gidelim” diyerek onlara katılmışlardı. “Sölköbayı göreceğiz” diye heyecanlananlar da vardı.

Ekin tarlalarının kenarında ilerlerken “Bir zamanlar buraları bizim topraklarımızdı” düşüncesiyle bakıyorlardı, sömürgeciden korktukları için, ekine basmayalım diyerek itinayla gidiyorlardı.

-Yedinci atamız Kudayan ve sonraki atalarımız burada yatıyor dedi, Kambar Boluş.

Ondan öncekiler de mutlaka bu topraklara defnedilmiştir, ancak kesin olarak bildikleri Kudayan’dan başlıyordu. Burada kimler yatmıyordu ki, Mamatkul ile

Tınay, Koşoy ile Talkan zamanında Kalmuklar ile savaşta şehit olanlar, toprak için Kazaklar ile yapılan savaşta ölen yiğitler burada yatıyordu. Cesedi tam olarak defnedilenler de, savaşta kemiği etinden ayrırlıp getirilerek defnedilenler de vardı. Gençken ölenler de, yaşlıyken ölenler de burada yatmaktaydı!

Kimisinin mezarı toprak yığınıyla küçük bir tepe oluşturmuş, kimisinininki ise taş yığınıyla türbe halini almıştı! Kahraman olarak hatırlanan da, sıradan bir hayat yaşayıp bu dünyadan göçen de vardı bu mezarlıkta. Ah yüce Atalar! Onlar öldüğünde yakılan ağıt halâ dillerdeydi:

“Babacığımın,

Atmacaymış hayâli,

Kapan gibiymiş pençesi!” diye söylenirdi.

Bazıları bunun Narboto’nun ataları öldüğünde söylenen ağıt olduğunu iddia ediyordu. Bazıları da bu görüşü kabul etmiyordu. Herkesin atasının üzeri yığın toprakla örtülmüş halde orada burada yatıyordu. İşte bunları düşünerek ölülerini anan Kırgızlar, Kambar Boluş’la birlikte başlarını öne eğerek birkaç dakika sustular.

-Bu sene buraya kadar gelmişler, sanırım gelecek sene mezarlarımızı da buralarda bulamayacağız! dedi içlerinden biri.

Başka biri, mezarların yıkılmaya başladığını fark etti. “Falancanın mezarı yıkılmış, ötekinin mezarının nerede olduğu belli olmuyor, bu büyük mezarlık yerle yeksan mı olacak?” diyerek yiğidi destekleyip diğer Kırgızlar da Ruslara küfürler savurdular. “Gelecekleri olmasın, atalarımızın ruhu çarpsın!” diye hakaretlerle yere tükürdüler. Kambar bile onları susturmadı. Senelerdir yönetici olarak görev yapıyor, Ruslara hizmet ediyordu. Boluş olarak seçilmiş, muhtarlık da yapmıştı. Ancak halkının Ruslara olan nefretinin bu kadar büyüdüğünü hiç fark etmemişti. Boluş susunca yiğitler de sessizliğe büründü. Komşu boylarda yaşanan, mezarlıkların bozularak işgal edilmesinin, Kudayan Boyu’nun da başına geleceğini düşündüler.

Mukay, “Halk Ruslardan nefret ediyor. Bir fırsatını bulup öldürecekmiş gibi onlara sövüyorlarsa, bu kadar beddua ediyorlarsa ben niye Rusların okuluna okumaya gidiyorum ki?” diyerek kendini sorgulamaktan alamıyordu. Babası ise “Narboto

ağanın yolundan gidersen, yılık sürüp getirmekten, kökbörü²⁷ oynamaktan başka bir şey öğrenemezsin. O yüzden Rusça öğren, Rusların okulu güçlüdür” demişti.

Kırgızlar Ruslara beddua ederken Kambar Boluş atından inerek, kır pelinlerinin arasında babası Boşkoy’un mezarına doğru yürüdü.

Yanındaki yiğidine dönüp “Kur’an okur musun?” dedi. Boluş’un babasına Kur’an okutacağını duyunca diğer Kırgızlar da atlarından inerek diz çöküp yere oturdular. Yiğit “Bısmılda ırâhman ırayım, kulkuldabat...” diyerek kur’an okumaya başladı. Yiğit Kur’an okumayı, çok önceleri yaptığı bir alış veriş neticesinde “Ödemenizi kuzu ile yapayım” dediğinde “Fazlasını öğrettim” diye kabul etmeyip, koyun alan sarıklı bir tüccardan öğrenmişti. O, Kur’an okurken Boluş göz ucuyla türbenin dibine üzüntüyle bakarak oturuyordu. Yaşlanmış annesini düşündü. Annesi bu yıl “Yedi müçölmün” diye ağlar olmuştu. Annesi artık öleceğim diyordu. “Öleceğim gün yaklaşıyor, ölürsem cenaze geleneklerimize göre beni bu dünyadan uğurlayın” diye tembihliyordu. “Hayvanların semiz olduğu zaman ölsem keşke, gelenler yağlı et yesinler” diye dua ederdi. Mezar taşlarına bakan Kambar, annesi vefat ederse, babasına yakın defnedecek bir yer belirliyordu.

Annesini ziyaret eden kızlara gerçek, şaka arasında “Ben ölürsem ne diye ağıt yakarsınız? Ağıtı kötü söylerseniz falancanın kızları, gelinleri ağıt söyleyemedi diye halk dedikodu eder. O yüzden şu ağıdı yakın!” diyen annesinin ağıtı aklına geldi.

Açık, güneşli gökyüzün,

Bir çay kaynama vaktinde bozan,

Kutsaldı anamız, ah!

Tükürüğü bile ilaç olan,

Tütsüyle nefes veren,

Şamandı anamız, ah!

Karanlıkta aydınlık gören,

Bugünden tam gören,

Gelecekteki işi kesin söyleyen,

²⁷ Kökbörü; at üzerinde oynanan Kırgız millî oyunu.

Bilgeydi anamız, ah!

Efsaneydi anamız...

Yiğit “kulkuldabat, kulkuldabat” diye üç defa tekrarlayarak Kur’an’ı bitirince “âmin” dedikten sonra yerlerinden kalktılar.

Öğleden sonra at sürerek kasabaya girdiler. Kırgızların bu ziyareti tam da kilise çanının çaldığı zamana denk gelmişti. Kilisenin tahta kulesinde çan çalıyordu. Bu sesi daha önce duymayan atlar ürker gibi oldu. “Rusların gözü önünde atlarımızı ürküterek yanlış hareket yapmış olmayalım” diye çekinen Kırgızlar, dizginlerini sıkıca tutarak “yavaş! dur!” diye bağırarak, onları kontrol ettiler.

Kasabaya ilk defa gelenler şaşkın şaşkın etrafa bakınıyordu. Özellikle de kiliseye hayretle bakıyorlardı. En çok da kilisenin çanı onlara garip gelmişti. Yakındaysan çanın sesi kulak zarını patlatacak gibiydi, “Bu sesi kim, nasıl çıkartıyor?” der gibi bakıyorlardı. Kambar, Komiser’in ofisine ulaşınca atından indi. Diğer Kırgızlar da atlarından inerek bir eliyle atlarının dizginlerini tutup diğer ellerine tebeteylerini alıp, Komiser görünürse diye boyun eğip saygı göstermeye hazır hale geldiler.

Komiser’in yüksek duvarlı evinin avlusunda kalabalık bir grup toplanmıştı. Buradakiler yalnızca Boluş, muhtarlar, köy yöneticilerinden oluşmuyordu. Aralarında, resmi bir görevi olmasa da önceki yaşantısını unutamamış kamçısını iki büklüm tutarak belindeki kemerini diğer eliyle sıkın, kamçısını iki büklüm tutmayıp da uzunca salıvererek bazen onunla çizmelerine vuran, arada tükürüp hala kendilerini yükseklerde gören köy ağaları da vardı. “Bugün nasıl bir emir duyacağız?” düşüncesiyle hazır bekliyorlardı.

Kambar Boluş, oğluna “Selam ver, şu boluş ile selamlaştın mı, bu köy muhtarına selam verdin mi?” diyerek sırasıyla birilerini gösteriyordu. “Okula gidecek oğlun bu mu? Yiğit olmuş! Evlenecek yaşa da gelmiş!” şeklindeki sözlerle Kırgızlar Mukay’ı övüyorlardı.

Atlarını yiğitlerine bırakarak, kamçılarını yere sürükleyerek meydana gelen boluş ve köy muhtarları, Komiser’i beklerken sohbet ediyorlardı. Kimilerinin ablası, kimilerinin de teyzesi olan Karagız Ana’nın hali vakti yerinde mi? diye soruyorlardı.

Alman Rus savaşı hakkında konuşuyorlardı. Okuryazarlığı olan yoktu konuşanların arasında, Rusların iç durumuyla ilgili yeterli bilgileri yoktu. Elli yıl geçti Ruslara boyun eğdiğimizden beri diyorlardı. Herkes duyduğu dedikoduyu birbirlerine anlatıyordu. Kimileri savaş için kaç yıllık sürüsü verdiğini söylüyor, kimileri de keçe, şırdak,²⁸ ip gibi verdikleri eşyaları halktan toplayıp Komiser’e getirdiklerini anlatıyordu. “Nakışlı keçelerimizi bile veriyoruz, Kırgızların bu keçeleri savaşta ne işe yarar ki?” diye şaşıyorlardı. “Rus onu serip mi yatar yoksa örtünüp mü yatar” diyorlar, bir türlü anlam veremiyorlardı. Eninde sonunda konuşmaları topraklarının daralması meselesine geliyordu. Çüy arazisinde boş toprakların kalmadığını, Kara-Balta’dan başlayarak tamamıyla çiftlik kurulduğunu diğer toprakların da balcılık yapan Ruslar tarafından sahiplenildiğinden bahsediyorlardı. “Şimdi neden çağırdığını bilen var mı?” diye birbirlerine soruyorlardı.

Kambar Boluş ise korkulukların tahta sütunlarına bakıyordu. Bakıyordu ama dikilen tahtalara destek olarak koyulan sütunların nasıl birbirlerine tutturulduğunu anlayamıyordu. “Kerege bağlanmış gibi köknar ağacından yapılan destek tahtanın bağlanışına bak!” diye kendi kendine şaşıyordu. Dağlarımızdan kesilen köknar ağaçlarının, cami yapımı içinde uygun olduğunu duymuştu.

Ofisin kapısı açıldığında Komiser göründü. Tercümanı da amirin beyaz sopası gibi her zaman yanındaydı. Halk onu görünce saygıyla başını eğdi. Komiser, yüksekliği beline kadar gelen ince tahtadan yapılmış korkuluklara dayanarak toplananlara baktı.

-Kırgızlar! dedi Komiser. Toplananların kendi aralarında mırıldanmalarını kesip, dikkat çekmek istedi. Kırgızlar konuşmalarını bitirip, Komiser’in söyleyeceklerine dikkat kesildiler.

-Kırgızlar! Bugün sizleri sayın Çar’ın emriyle buraya çağırdım.

Sesini açmak için biraz öksürüp, kendisini izlemekte olan Kırgızlara baktı.

-Elli sene önce yüce Çar sizlere büyük yardım göstererek kendi yönetimi altına almış sizi halkı olarak kabul etmişti. Şimdi de size Kırgızların bizim halkımız olduğunu göstermenizi emrediyor.

²⁸ Şırdak: “tekimat” adındaki nakışla bezenmiş olan keçe.

Komiser'in konuşmasını anlamadan şaşkınca bakan Kırgızlar tercümanın tercümesini bekliyordu. Komiser'in "Kırgızlar halkımız olduklarını göstereyim" dediğini tercümandan duyunca toplananlar canlanıverdi. "Ne istiyor bizden?" der gibi yerlerinde hareketlendiler.

-Almanya ile savaşmakta olan Rus İmparatorluğunun askere ihtiyacı var. Sayın Çar Tüzem halkından, Kırgızlardan, Kazaklardan asker toplamamızı emretti! dedi, komiser.

Tercüman bunu tercüme etti. Topluca Komiser'e bakıp ilk önce yerlerinden doğrulan Kırgızlar "Asker toparlayacak" kelimesini duyunca "Aman, ne diyor?" diye duyduklarına şaşırıp, sarsıldılar.

Kırgızların şaşırarak baktığını gören Komiser "Bunlar yanlış anladılar herhalde" düşüncesiyle konuşmasını yüksek sesle tekrarladı.

-Almanya ile savaşmakta olan Rus İmparatorluğunun askere ihtiyacı var. Beyaz Çar Tüzem halkından, Kırgızlardan, Kazaklardan asker toplamamızı emretti. On sekiz yaşından kırk yaşına kadarki erkekler listeye alınacak! Sizlerin yüce Çar'a yapacağınız iyilik bu olacaktır!

Tercümana baştan tercüme ettirdi, dinleyenler yine susarak baktı. Komiser'in sözü tepelerine çarpan şimşek etkisi yaşatmıştı. "Asker alacak" sözü "Şimdi Ruslar canımızı yakacak" diye duyulmuştu sanki. "Vah vah öyle mi?" diye bazıları üzüldü, bazıları sinirlendi. Örme kamçılarını iki büklüm yapıp kemerine kısıtıran "Boluşlardan, köy muhtarlarından olmasam da heybetliyim, hakkım olmasa da grup toplantılarına katılabiliyorum" diye övünen köy ağaları bile ses çıkaramadan, susarak öylece duruyorlardı. O zaman akıllarına ihtiyar Kalıgul geldi. Kimileri de Arstanbek'i hatırladı. Çoğu kendi kendine kelime-i tevhit getirerek "tövbe" diye mırıldandılar.

"Ruslar alır yerini,

Kırar senin belini,

Korursun sarı arazini,

Askere vereceksin,

Karnından çıkan oğlunu! diyerek bilmem kaç yıl önce kim söylemişti, Ruslar daha buraya gelmeden dememiş miydi?” diyerek kelime-i tevhit getirdiler. Ermişlerin dediklerinin gerçek olduğuna şaşırarak “Söyledikleri sonunda gerçek oldu!” dediler. Hatta bazılarının korkudan akılları yerinden uçtu. Geleceklerini düşününce, hayalleri umutları karamsarlıklar arasında kaybolup gitti.

Kırgızların bu halini gören Komiser şaşırıldı. Onların yüzlerine baktığında mutlu olan birini göremedi.

-Ama bilin ki, Kırgızlardan alınan askerler savaşa direk katılmayacak! Sizden gidenler artçı²⁹ olarak kalacaklar. Siperde kalarak artçı işlerini yapacaklar.

Kırgızlar Komiser’in söylediğine inanmadılar.

-Artçı dediğin kurşun getirir, askerin kurşununu getirip onun yanında bulunup da savaşa girmemek de nasıl bir şeymiş? dedi boluşların biri.

-Ne zaman alacaklarmış? diye sordu bir başkası.

-Asker vermekten başka çareniz yoktur! Her boluş on sekiz yaşından kırk yaşına kadar olanların listesini oluşturmalı! Ağustosun ortasına kadar yapılacak bu işler! dedi Komiser.

“Çok erkenmiş! Ağustos dediğin ayak oona³⁰ değil mi?” diye Kırgızlar kendi aralarında tartışarak hangi ay olduğunu belirlediler. “Ay bitiyor şu an ay karanlık, demek ki bir kaç gün sonra baş oonanın³¹ ilk günü olacak. Bu ay ortasında hava bozulup dağların tepesine sis çökecek, demek ki çok az vakit geçtikten sonra yeni ay başlayacak” diye ağustosun hangi aya denk geldiğini belirlediler. Arkadakiler yavaşça yürüyerek gitmek için hazırlanmaya, atlarını su kenarından çekip eyere asılı olan üzengileri indirmeye başladılar.

“İzinsiz nasıl gideceğiz?” diye sırtını dönüp gidemeyen bir boluş da demin kilisenin ne olduğunu Mukay’a anlatan köleye fısıldayarak “Halktan asker alacaklarmış, halka söyle” dedi. Babasının yanında duran Mukay da bunu dinliyordu. “Kırgızlardan

²⁹ Artçı: savaş sırasında askerlere yardımcı olacak kişiler, onlara malzeme taşıyacak ve gerektiğinde onları korumak için arkadan destekleyecek kişiler.

³⁰ Ayak oona: Eski dönemlerde Kırgız Türkçesinde eylül ayı için kullanılan ay ismi.

³¹ Baş oona: Eski dönemlerde Kırgız Türkçesinde ağustos ayı için kullanılan ay ismi.

asker alacaklarmış, sen erkenden gidip halka söyle” diye tekrarladı, Boluş. Kırgız kölenin aceleyle köyden çıktığını fark etti, Mukay.

“Nikeley, Nikeley!” nidasıyla savaşıacaklarını akılları alamayan Kırgızlar, başlarını öne eğerek sırtlarını dönüp yavaşça gitmeye başlayınca Komiser onları durdurdu.

-Kırgızlar! Pişpek ile Prceval³² valisine vergi olarak toplanan hayvanlara saldırıp çalanlar çoğaldı. Halkınızı kontrol edin, yoksa ceza alacaksınız! Aklınızda olsun, Kara-Baltanın yukarı tarafında at sürüsüne saldıran Kırgızlar yakalandı, askerî mahkeme onları idamla cezalandırdı. Bu olay size ders olsun! dedi, Komiser.

Komiser yılkı sürüsüne saldıranları anlatırken Kambar Boluş dikkatle dinledi.

-Geçende Rus devletinin tebaaları Çin’e girip, at sürüsüne saldırmış! Yasaya uymayan, imparatorluğun sınırını bozan haydutları hemen kendi isteğinizle bulun!

Toplananlar kendi aralarında fısıldaşarak, sanki hiç ummadıkları bir olayı duymuş gibi birbirlerine bakıyordu. En son Bugu Boyu’nun Turpan’a giderek hayvan çaldığını ve o zaman Rus yönetiminden sert tepki aldığını, bunun son defa olması gerektiğini hatırlattıklarını unutmamışlardı. Şu sıralar afyon kaçakçıları zamanı diye biliyorlardı, meğerse barımtaçılar da mı varmış? Toplananlar “Duymadık, bilmiyoruz, biliyorsak Allah çarpsın!” diyorlardı. İlk defa duyuyormuş gibi gözükmeye çalışan Kambar Boluş da omuzlarını silkip fark ettirmede, “Allah korusun!” diyerek diğerlerine katıldı.

-Tekes’in karşısındaki göçebe Kalmukların yılkı sürüsüne saldıranlar aranmaktadır. Saldıranların yüce Çar’ın tebaasındaki Kırgız veya Kazaklardan olduğu tahmin ediliyor! dedi, Komiser.

Kambar Boluş, “Kazak” kelimesini duyunca “Her zaman Kazakları suçlar İnşallah” diye umuyordu içinden.

-Duymadık valla! Çalınan yılkı sürüsü yoktur bizde! diye Kırgızlar yine bir defa daha mırıldanarak tekrarladılar.

Komiser konuşmasına devam etti:

³² Prezhevsk: Rusça bir kelimedir. Günümüzdeki Karakol şehrine Rus yönetiminin verdiği isim.

-Yılkı sürüsüne saldıranlara kovalayanlar yetiştiğinden sürüyü bırakarak kaçmışlar! Ancak ölen biri varmış. Ağır yaralanan iki Kalmuk da sonra ölmüş! Kim olduklarından haberiniz var mı?

-Nerelilermiş! diye Kırgızlar hep birlikte sordular.

-Sürüye saldıranların bir tanesi ölü olarak dönmüş. Eti çıkartılıp, kemiği getirilmiş! Üzerindeki kıyafeti ve çizmesi Çin yönetiminin polisine verilmiş. Kırgızlardan ölü gelen birisini biliyorsanız kendi isteğinizle haber verin! Son günlerde kimi defnettiniz?

Toplananlar omuzlarını silkip, fısıldaştılar.

-Geçende seksene ulaşmış çok saygıdeğer ihtiyarımızı halkımızla beraber defnettik başkasını bilmiyoruz, dedi bir Boluş. “Hepiniz gelip birlikte defnetmemiş miydik?” der gibi yan taraftakilerine baktı.

“Yalancılar, yüz karaları!” dedi, içinden Komiser. Yasayı anlatıp birkaç gün sonra tüm boluşların halkını gezmeye, incelemeye çıkacağını söyleyerek “Hadi dağılın!” diye oradakilerin gitmesine izin verdi. “Listeyi almak için mi gelecek yoksa hırsızları bulmak için mi?” diye tam olarak anlayamayan boluş ve köy muhtarları ne olursa olsun diye hızlıca buradan uzaklaşmak için başlarını öne eğerek dağılmaya başladılar.

Polislerin gizli ajansı tarafından “Kudayan Boyu’ndan bir genç ölmüş” haberini öğrenmiş olan Komiser, Kambar Boluş’u durdurdu.

-Sizde halk nasıl, her şey yolunda mı? diye sordu.

Kambar Boluş ilk başta çok korktu. Hırsızları söyleyiverecek gibi oldu önce, sonra durdu. Belli etmemeye çalışarak sabırlı şekilde konuştu:

-Yapmayın Komiser Bey! dedi yapmacık bir ifadeyle.

Boluş, barımtaçıları koruyacağım diye Rus yasasına göre büyük suç işlediğini hissetti. Eğer bunları sakladığı duyulursa, cezasının iki kat artacağını hatırlayıp ödü koptu. Gerçeği söylerse Kudayan Boyu’nun dağılacağını düşünüp ihtiyar Kalıbek’in “Hepimiz bir ağız olalım” cümlesini aklına getirerek kendini tuttu.

-Araştırmaya göre Çin sınırında yaşayan Kalmuklara saldıranların sizin boydan olduğu tahmin ediliyor, dedi Komiser.

Yalan söylemek ne kadar zor olsa da Kambar Boluş içinden “Allahım susmayayım yardımcım ol” diyerek konuştu:

-Komiser Bey! Bizim halkta her şey yolunda, yöneticilerin söylediği vergiyi zamanında toparlayıp veriyoruz, yasaya karşı gelen yok.

-Yılkı sürüsünü çalarken bir Kırgız ölmüş. Geçende sizden de birisi, genç biri ölmüş diye duyduk dedi, Komiser.

“Komşu Kırgızlar öğrenirse, kıskanan birisi söyleyebilir, ancak Kudayan Boyu’ndan kimse öyle yapmaz” diye düşünen Kambar:

-Evet, gerçekten de birisi vefat etti. Ancak o Kalmuk’un elinden ölmedi. Kendi eceliyle vefat etti. Yaylada uçurumdan düşerek öldü. Yakınlarıyla da konuşup sorunuz, dedi sesini ciddileştirerek.

Komiser, Verniy’li yazar arkadaşının “Kırgızlar ahmak görünmelerine rağmen iftiracı ve kurnaz olurlar” sözünü hatırlayıp Kambar’ın gözlerine bakarak düşüncesini okumak istedi. Masmavi gözleriyle Kambar’ın kara gözlerine baktı. “Bu da ne?” diye düşünen Kambar Boluş da parlayan gözlerini kaçırmadan ona baktı.

-Kambar Bey! Araştırmayı devam ettireceğiz. Ancak siz bir şey biliyorsanız bir an evvel söylemeniz sizin iyiliğinize olur. Sakladığınız anlaşılırsa, siz de zan altında kalıp ceza alırsınız. Yine tekrarlıyorum yakında köyünüze geleceğim dedi, Komiser.

Kambar içinden “Ne olacağını göreceğiz” diyerek, bir an önce oradan ayrılmak için acele etti. Komiser geçende yaptığı gibi omzundan okşayıp şefkat göstererek uğurlamamıştı.

Bir yandan “Hırsızı bul” diye sıkıştırırsa, bir yandan da erkekleri askere alırsa, böyle birbirimizi kandırıp, çare ararken hangi okul, hangi cami, hangi toprak koruma diye geçirdi içinden... Kambar Boluş Bordu’ya atın üstünde yol alırken sağ gün göremeyip yerin dibine gireyim!” diyerek sinirle tükürdü.

“Pazara geldik de ne oldu? Bu kötü haberi duymaya mı gelmiştik?” diyerek Boluş’un peşinden at sürmekte olan Kırgızlar da kızgındı. Askere giderlerse, yabancı

topraklarda cesetlerinin kalacağını düşünerek kendi topraklarında Kur'an okudukları Kudayan Boyu'nun mezarlığına defnedilemeyeceklerini akıllarından geçirip ne yapacaklarını bilemiyorlardı.

Ulaşır ulaşmaz askerlik işini halkına anlattı. Bu kötü haberi duyan halk sert tepki verdi. “Şimdi bir de askere gitmemiz eksikti?” diyerek kızdılar. Boluş, sorgulayıcı ve topografların beraber geleceğini de söyledi. Halk “Olur mu öyle şey!” dedi. “Bordu'nun içerisine girmeden yollarını keselim!” diyenler de oldu. “Asker gelecek, yüz asker!” dedi Kambar Boluş. Nereye kaçacaklarını bilmeden “kaçalım!” diyenler de oldu. “Sorgulayıcı ve topograflarla birlikte asker de gelecek” dediğinde “Geldiklerinde askere de alacaklarmış” şeklinde anlayanlar “Kudayan'ı Allah cezalandırıyor, felaket üstüne felaket” diyerek kötü işaret olarak kabul ettiler. Kimileri askere gitmekten, kimileri askere çocuklarını vermekten, kimileri askerî sorgulayıcıdan korkuyordu hatta topograflarından bile korkanlar vardı. Halk ne yapacağını bilmiyordu.

Kambar Boluş, kızgın halkını zorla sakinleştirdi.

-Müfettişi dinleyelim, topograflar topraklarını belirlesin, onlarla konuşayım! Sonra hep birlikte ne yapacağımızı kararlaştırırız! dedi.

“Konuşayım” dediğinde halk inanmak istercesine “Bizi kurtarmak için toprak verecek galiba” diye düşündü “Allah'a bırakalım, Karagız Ana'mız başımızda, hiç değilse sonra bakarız” diye dağıldılar. Halkın diğer kısmı da Kambar Boluş'a inanmayıp, onun yüzüne söyleyemeseler de içten içe ondan daha da nefret etmeye başladılar. “Boluş'umuz şehre her indiğinde kötü haber getirmeyi alışkanlık haline getirdi. Bir gittiğinde balcılara toprak alacaklarını, ikinci defa gittiğinde vergiyi çoğaltmak gerektiği haberini getirmişti. Şimdi de asker haberini getirdi” diye bu olanları kötüye yordular.

VI

Üzengileri ayna gibi göz kamaştıran, demirden düğmeleri güneşte parlayan, omuzlarına süngülü tüfek asılı, at üstündeki Kazak-Rusları sıra halinde boğaza doğru giriyorlardı. Hızlı yürüyen atların ayakları altında kara yolun toprağı ezilip, tozu köknar ağaçları boyunca savruluyordu. Almatı'dan gelen silahlı on asker, Komiser

ve Petersburg'dan gelen misafirin bulunduğu arabanın etrafında onlara refakat ediyorlardı.

Dağ arasındaki, Kırgızların yaşadığı hazine topraklarından yer belirlemeye büyük bir grubun gideceğini, onlarla beraber Sootnik'i yöneten Kazak-Ruslarından oluşan asker grubunun da gideceğini duyan Petersburglu etnograf; "Buraya kadar gelip Dağ Kırgızlarını gezmeden gitmek ayıptır" diyerek onlara katılmıştı. Yan tarafında eyerlerinde deri çantaları sallanan topograflar da dizi halinde geliyordu.

Onların geldiğini uzaktan gören göçebe halk, ne kadar kalabalık olduklarını tahmin etmeye çalışarak tedirgin bir şekilde bekliyorlardı. Korku içinde "Askerler geliyor! Bu kadar çok askeri hiç görmemiştik, biz onlara gözükmeyelim, saklanalım" diyorlardı. "Yüz asker olduğu gerçek mi?" diyerek birbirlerine soruyorlardı. Saklanacak yer bulamayanlar, büyük grubu görünce karşılaştıkları yerde donakalıp at üzerindelerse zıplayıp iniyorlar, yürümekterse bulundukları yerde kalpaklarını çıkarıp başlarını yere eğerek ellerini göğsüne koyup grup geçene kadar heykel gibi duruyorlardı. "Gözden kayboldular mı?" diye göz ucuyla belli etmeden bakıp grubun geçtiğinden emin olmaya çalışıyorlardı.

Petersburglu etnograf misafirinin sıkılmasını istemeyen Komiser, geçtikleri yoldaki toprakları tanıtıyordu:

-Aleksandır dağlarının eteğinde, Bordu adı verilen yaylada göçebe hayat süren, Kudayan Boluş'unun Kara Kırgızları işte bunlardır. Buradan ilerideki geçidi geçersen orada Temir-Bolot Boluş'unun halkı yaşıyor, diyerek yol boyunca yaşayan Kırgızları eliyle tarif ediyordu.

İşte bu dağların eteklerinde başından sonuna yaklaşık bir ay içinde gidilebilen, yükseklerde topraklar bulunmaktadır. Oraya genel olarak "Kırgız toprağı" derler. O toprakların öbür tarafında Orol³³ dağları bulunmaktadır. Dağın gerçek anlamda ne olduğunu ilk defa bu topraklarda gören etnograf "dağ dediğin buralardaymış" diyerek göklere ulaşan sivri kayalıklara hayranlıkla bakarak yolculuk ediyordu. Komiser'in konuşmasından onun da aklına bir şey geliverdi:

³³ Orol: Ural dağının halk tarafından söylenen eski ismi.

-Orol'un Kırgız-Kaysakları denilmiyor muydu? "Aleksandır sıra dağlarının Kırgızları! Yeni bir adlandırma! diyerek bir kahkaha patlattı.

-Genelde Kırgızların hepsi vahşi, ama bunlar en vahşileridir dedi, Komiser.

-Nasıl yani! dedi, etnograf şaşkın bir ifade ile.

Komiser fısıldayarak:

-Kan içinde olan cesedi, kesip kemiklerinden ayıran Kırgızları duydunuz mu hiç? Sizin bilim literatürünüzde ne denir buna? İnsan yiyenler denmiyor mu? Ajanların verdikleri bilgilere göre bunlardan bir tanesinin de işte buradakilerin arasında olduğu tahmin ediliyor. Sessiz sessiz anlatacağım bu olayı belki yakalanırsa, kendi gözlerinizle de görmüş olacaksınız, dedi etnografin kulağına.

"İnsan eti yiyen mi var? Ne zoru varmış ki?" diye irkilen etnograf kollarını göğsüne bağlayıp, yol kenarında duran kişilerin yaşlanan yüzünde, yorgun suratlarında vahşiliğin bir belirtisini arıyormuşçasına bakıyordu. Arabada giderken misafir, dikkatle bakarak defterine şöyle yazmaya karar verdi: "Bölge amirliği ve komiserliği buralara çok sert yönetim kuralları getirmiş. Önümüze farkında olmadan çıkıveren Kara Kırgızlar Rusları görür görmez ellerini önünde bağlayıp olduğu yerde heykel gibi donuyorlardı. Yolu boşaltmaya çalışıyorlardı. Boğaz çok dardı, dağa tırmanıp yol boşaltmaları da mümkün değildi, çünkü dağ çok dikti. Bundan dolayı sıkışıp olduğu yerde biz geçene kadar durdular. Onların perişan hallerinden baskı yapıldığı belliydi ve zavallı gözlerinden korktukları hissediliyordu. Vasiliy Radloff'un "Eskiden Rusların kurallarını kabul etmeyip özgürce hayat süren halkın, bu gidişimde koyun gibi sakın olduğunu gördüm" şeklinde yazdıkları aklıma geldi. Âlimin dediklerine kendi gözlerimle şahit oldum".

Sürekli konuşan Komiser "Senin uzaklardan, büyük bir istekle görmek için geldiğin göçebe hayatıyla ilgili benim bilmediğim şey yoktur" der gibi etnografin daha önce hiç duymadığı olayları anlatıp onu şaşırtıyordu.

-Size ilginç gelecektir, kuru tezeği elleriyle ezerek sigara gibi koklayanları görmüş müydünüz hiç? dedi.

-Duymuştum, dedi etnograf.

-Peki, yılmının yeni tezeğini yutacakmış gibi avucuna koyarak koklayanları gördünüz mü?

Etnografin sustuğunu gören Komiser bundan memnun bir şekilde konuşmasına devam etti:

-Kırgızların işte böylece ilginçlikleri “Ne yapıyorsun?” diye sorarsan, atın soyunu öğrenmeye çalıştığını söylerler, diye Komiser kahkaha attı.

“Komiser’e masal gibi gelse de gerçekten de öyle olabilir. Hayvan tezeği olmadan göçebe halkın hayatını geçiremeyeceği aşikârdır. Din ile alakaları nasıl, nasıl bakıyorlar acaba?” dedi içinden etnograf.

-Aklıma gelmişken, Komiser Bey! Hangi dine inanıyorlar?

-Muhammed’in dinini kabul ediyorlar diye biliyorum ama Rus valiliğinin kayıtlarına göre şaman dinine daha çok yakınlanmış. Bana göre masallara inanan saf bir halk! Komiser, kısacası dinleri masal dedi, ciddi bir ifadeyle.

-Affedersiniz ama masal dediğiniz masaldır! Siz sanırım şaman dinini kastediyorsunuz? dedi etnograf.

-Bilmiyorum, siz ve ben, Petro Alekseeviç, ne kadar İncil’e inanıyorsak bunlar da söyledikleri kendi masallarına o kadar inanıyorlar. İki hafta burada kalırsanız, bunları kendiniz de fark edeceksiniz, çok ilginç şeylere şahit olacaksınız.

“Masal” deyince etnografin aklına tekrar Radloff’un yazdıkları geldi “Sözlü halk edebiyatı...” sözünü hatırladı. “Komiser hangisini söylüyor acaba?” diye düşündü.

İkisinin konuşmasını önde gitmekte olan askerlerin “Geldik!” diye seslenmesi böldü. Kambar Boluş, Komiser’i karşılamak için belli başlı kişilerle beraber derenin aktığı köknar ağaçlı bir yerde atlarından inmiş beklemekteydiler.

-Komiser Bey nasılsınız, sizin sıhhatte olmanızı temenni ediyoruz dedi, Kambar Boluş, arabada oturan Komiser’e bakarken, tercümanı söylenenleri aktardı.

-İyiym Kambar Bey, iyiym! dedi her zaman sağ elinde tuttuğu piposuyla Komiser, arabasına yaslanarak.

Diğer Kırgızların hepsi bir ağızdan “İyiyiz!” diyerek başlarını önlerine eğdiler. Komiser onlara baktı. Aralarındaki Mukay’ı tanıdı.

-Aa! Zdravstvuy (Merhaba), Mukaycik! dedi.

Rusça selamlaşmayı öğrenen Mukay kötü telaffuzuyla:

- İstirastuy (Merhaba)! dedi.

Komiser yanındaki etnografa “Rusça eğitim gören Kırgız çocuk” diyerek Mukay’ı gösterdi.

-Saygıdeğer misafirimiz de iyiler mi? dedi Kambar Boluş.

-İyi Kambar Boluş, iyi!

Bu arada tercümanı onun söylediklerini çeviriyordu:

-Önceden de söylediğim gibi Verniy’den, Petersburg’dan büyük memurlar getirdim. Onlar da beraberlerinde birçok asker getirmiştir.

“Bunlar” der gibi bir taraftan da yanındaki askerleri eliyle gösterdi.

Çok askerle gelecek diyordu, meğerse memurlar daha da çokmuş. Kambar Boluş onları da başıyla selamladı. Ardındaki Kırgızlar da başlarını eğip selam verdi.

Komiser’in getirdiği bu memurların kılık kıyafetinden önceki memurlardan farklı oldukları hemen belli oluyordu. Köye vardıklarında arabadan inmekte olan, Petersburglu diyerek tanıştırılan elinde aletleri olan memur ise diğerlerine hiç benzemiyordu.

-Atake Kırgızlarını düzene soktuk! dedi, Komiser arabadan inerken.

Tercümanı ise yüksek sesle herkes duysun der gibi tercüme etti. “Ne diyor? Ne olmuş?” diye Kırgızlar kötü haber duymuş gibi doğruldular. Kambar Boluş’a baktılar.

-Her şey yolunda mı Komiser Bey! diye sordu Kambar Boluş.

-Geçende Atake Kırgızlarının bozukları Ak-Beket’in karşısında arazi belirlemeye gidenleri atlarıyla tehdit edip üstlerine yürüyerek kovalamışlar. O yüzden askerle geliyoruz. Başkaldıranlar sürgüne gönderildi, dedi, Komiser.

Kırgızlar sürgünü duyunca “çatışma çıkmış” diye başlarını salladı.

Bitirborg'dan³⁴ geldi diyerek tanıştırılan memurun sanki tüm evini yanında getirmiş gibi çantaları çoktu. Sandık büyüklüğünde fotoğraf makineleri, boya ile resim çizdiği büyük dürülmüş kâğıtları vardı. Bu bölgenin Kırgızları, ağ ile kelebek yakalayan “kelebekçi memuru”, bitki türlerini sayıp onun tomurcuklarını toplayan “otçu memuru”, araştırarak arazi ölçümü yapan “hesapçı memuru” görmüşlerdi. Ama “bu gelen nasıl bir memur?” diyerek anlam veremiyordu.

Askerler köyün kenarına çekildi, topograflar arazi ölçmeye gittiler. O anda tulum-tulum kımızlar getirilip dolu-dolu kımız koyulan ağaç kâselerle misafirlere sunuldu. Komiser diğer memurlardan farklı olarak kımız içmekten hiç iğrenmezdi. Tahtadan yapılmış kâsedeki kımızı içip “of!” dedi. Kımız bulaşan bıyığını temizledi:

-Kambar Bey! Çin sınırında yılık sürüsünü çalmaya çalışanlar yönünde bir gelişme var mı ? diye sordu.

-Hayır, hiçbir gelişme yok! dedi Kambar hiç düşünmeden. Orada duran Kırgızlar ise “Allah’ım bizi kurtar!” diyerek Kambar’a bakıyorlardı. Sanki Komiser her an “Suçlu sizsiniz, kendi isteğinizle kabullenin!” diyecek diye yüzüne bakamadan gözlerini kaçırıyorlardı.

-Genç birisi öldü demiştiniz. Verniy’den gelen müfettişimiz merhumun ailesiyle konuşabilir mi? diye sordu, Komiser.

-Tabi ki konuşabilir! diyen Kambar Boluş, “Benim yalan söylemem tüm Kudayan Boyu’nun yalan söylemesidir. Sizin için kendimi feda ediyorum!” der gibi yanında duran Kırgızlara baktı.

-Merhumun yakınlarına gidip, memurların evlerine gidip konuşacağımı söyleyin! dedi Kambar Boluş yanındakilere.

Orada olup biteni izleyenlerden bir genç “Tamam!” deyip dönüp gitti.

Komiser etrafına göz gezdirip, Petersburglu misafirine dönerek.

-Bu dağ aşarsan Koçkor’a ulaşırsın, sol tarafa gidersen Şamşı’ya geçersin, sağ tarafa dönerek boğazdan çıkarsan Isık-Göl’e varırsın, diyerek bu toprakları yavaş yavaş tanıtmaya çalışıyordu.

³⁴ Bitirborg: Sankt-Petersburg şehrinin Kırgızlar tarafından telaffuz şekli.

Etrafına bakınan etnografin dikkatini boz üyelerin bazılarının girişlerine yerleştirilen mızraklar çekti. “Kudayan’ın kutlu günü sayılan yılkiyü alma günü, savaş günü nerede? Buna rağmen bu halk kapılarının kenarına mızrak yerleştirme geleneğini halâ unutmamış” diye geçirdi içinden. Buraya gelirken Rus Coğrafya Topluluğunun kütüphanesine gidip, gezgin hemşehrisinin el yazmasından okuduğu şu satırları hatırladı: “Vahşi Kırgızlar Türkistan’ın en hareketli, en bağımsız halkıdır. Konarların toprağı işlemesiyle, ticaret yapmasıyla alay ederler. Yılkı sürüsünü sürüp getirmekte usta olan, malları-mülkleri alıp ganimet getiren kişilere de “bilge” derler. Komşularıyla huzursuzluk çıkarmayı çok iyi bilirler. “Sağ” boyu Kazaklara, “sol iç” dedikleri konarlara rahat vermezler. Kabaca hesapla Kırgız Kıpçaklar, sadece Hokand Han’ının soyundan yirmi civarındaki şehzadenin koyun gibi boğazını kesmişler. Günahını, sevabını hiç düşünmemişler, şehzadeleri çorap gibi değiştirmişler. İşlerine gelmeyen şehzadeyi öldürmüşler. Hançerler yanında olmadığı anlarda yastık ile boğarak öldürmüşler. Kısacası han soyuna kin besleyip onları öldürmeyi bir yetenek saymışlar, gelenek haline getirmişler. Şehzadeleri o kadar korkutmuşlar ki, tahta otur denildiğinde şüpheyle yaklaşırlarmış nefretle bakarlarmış. General Skobelev Hokand’ı ele geçirirken göçebe halklara zorla boyun eğdirmişti. Ne kadar karşı gelseler de, Rusların silahı onları durdurmuştu. Bolot Han adlı haydutu Margalañ’da idam etmişti. Kalanlarını da Alay dağlarında yok etmişlerdi.

Eski mızraklara bakan etnograf şimdi, Orgeneral Skobelev’i önüne mızrakla çıkıp tehdit eden bu vahşi halkın, böyle sakin haline şahit olduğu için sevinerek, onların bu hayatını fotoğraflamak istedi. Ayaklı aletini çıkarıp gün ışığında fotoğraf çekebilmek için acele etti.

Bacadan çıkan dumanı andıran sigarasının mavi dumanını burun deliklerinden çıkararak piposunu içmekte olan Komiser, etrafı tanıtmaya devam ediyordu. Burnundan mavi duman çıkaran birisini daha önce görmeyen Kırgızlar, özellikle dedelerinin elini tutarak bakan küçük çocuklar “nasıl zehirlemiyor nasıl bir özelliğı var?” der gibi Komiser’in büyük burun deliklerinden çıkan dumandan gözlerini alamıyorlardı. Eskiden Kara-Koñuz dunganları³⁵ ile afyoncu Çinlileri görenler “pipo, ona pipo derler” diye fısıldıyorlardı.

³⁵ Dungan: Çinli Müslüman halk.

“Alay seferinin kırkınıcı yılı, General Skobelev’in seferinin kırkınıcı yılı” sözünü bu sene çok duyan etnograf:

-Alay hangi tarafta? diye soru sıkıştırdı araya.

-Bu dağlar gibi daha bir dizi dağ geçmek lazım, Petr Alekseeviç! Taşkent ve Fergana tarafından gidebilirsiniz, ya da isterseniz Suusamır, Ketmen Töbö’yü geçerek ulaşmak mümkündür, dedi, Komiser.

Sonra eliyle Kemin tarafını göstererek “Bu geçidi geçersen Çüy, sonra da Kemin...” demek üzereyken aniden durdu. Komiser’in gösterdiği tarafa hepsi bakakalmıştı.

Yüce dağların zirvesi karla kaplı, maviye çalan buzlu kayalıklardan aşağıda bulunan yeşil tepede, atlı bir Kırgız heykel gibi kıpırdamadan öylece duruyordu. Etrafında hiç kimse yoktu, uzun zamandır öyle yalnız duruyor gibiydi. Hayvan bakıcısı göçebeleri çok görmüşlerdi. Ancak bu Kırgızların duruşu farklıydı. Aşağıda oturanları yukarıdan gözetleyip korkusuzca duruyordu. Başında kazan gibi kalpağı dikkat çekiyordu. Eyer üzerinde atıyla tek vücut gibi kıpırdamıyordu. Sadece atı bazen kıpırdıyor, ayaklarıyla yere vuruyordu. Atının dizginini tutan, o Kırgız ise halâ kıpırdamıyordu. Sadece bakakaldılar:

-Bu kim? diye sordu, Komiser.

-Bizim boyun yiğitlerinden birisi, hayvan kaybetmiş, onu arıyordu, diye cevap verdi Kambar Boluş. İçinden kızdı. Onun yüzünden Komiser’in önünde sorgulanıp, korkuya kapılıyordu. Bir de ben “Ben buradayım” der gibi dağın tepesinden bakıyordu. “Yaptığını görüyor musunuz?!” der gibi gözünün ucuyla yanındaki Kırgızlara baktı.

-Kıpırdamadan mı arıyor hayvanını? Kımızı çok kaçırmış sanırım? dedi, Komiser.

-Kalabalık insan grubunu görünce şaşırmıştır, dedi Kambar Boluş.

Oradaki Kırgızlar kendi aralarında:

-Neden görünmüyor diyorduk, meğerse Narboto tepeye çıkmış! diye konuştular. Tercümanı Kambar Boluş’un dediğini çevirdi fakat Kırgızların konuşmasını anlayamadı. Böylece Komiser dağdaki Kırgız’ın Narboto olduğunu öğrenememiş oldu.

Etnograf çardakta oturanlardan ayrılarak fotoğraf makinesinin kuru köknar ağacı gibi ayaklarını açarak yere yerleştirirken “Sentor³⁶!” diye bağırdı. Onu fotoğraflamak için acele etti. Arkasındaki beyaz sivri kayaların arasından gelenlerin sesini duyarak yuvasından çıkmış gibi duran yamaçtaki yalnız atlı adam, etnografin gözüne ilginç bir fotoğraf gibi gözüktü. Sentor gibi göründü. O şimdi dağ koçunun yaşadığı, bembeyaz yüksek kayaların, bulutlara ulaşan buz mavisi zirvenin arasına dalıp kayboluvercekmiş gibiydi. Şimdi onu gözden kaçırmadan fotoğrafını çekmeye acele eden etnograf telaştan aletlerini yerleştiremiyordu.

Onun “Sentor!” dediğini duyan Rusların hepsi gülüverdiler. Komiser kendini tutamıyor yere düşercesine kakhaha atıyordu. “Amir düştü düşecek!” diye fısıldaşan, onun neye kakhaha attığını anlamayan, ayaklı aletini yerleştirmekte olan memurun bu kadar gülecek ne dediğini anlamayan Kırgızlar şaşırarak bakıyorlardı. Bu durumu Kırgız’ın okumuş oğlu ve Komiser’in tercümanı anlayabilirdi ancak onların da anlayıp anlamadığı belli değildi.

-Hani nerede, Petr Alekseeviç? Nereden çıkardınız Sentoru? O vahşi bir Kırgız’dır! dedi gülmekten gözünden yaş dökülen Komiser.

Bu sırada fotoğraf makinesinin köknar ağacından olan ayaklarını yerleştirip, dört köşe siyah bir örtü örtüp, eğilerek kafasını oraya sokan etnograf aletinin gözünden nişan alıyor gibiydi.

Ona bakan Kırgızlar sandığa benzeyen bu aletten ürktüler. Etnografin tahta ayaklı fotoğraf makinesiyle bakması onlara ayaklı tüfikle nişan alıyormuş gibi geldi. “Nasıl bir felaketi başlatacak?” diye düşünen bazılarının yürekleri ağzına gelmişti. “Ateş mi edecek?” diye düşünenlerin suratları sararıverdi. Onların arasında duran Mukay bile onun ne yapmak istediğini anlayamıyordu. Derken grup halinde duran Kırgızların arasından güçlü olanı tebeteyini eline alıp sallayarak yamaçta duran Kırgız’a “Oradan git!” diye işaret etti. Bağırırsa Komiser ile fotoğrafçının gazabına uğrayacağını varsayarak dilsiz gibi sesini çıkarmadan gözlerini açarak, elindeki tebeteyini durmadan sallıyordu.

Aceleyle etnograf yamaçtaki atlının fotoğrafını çekerken Narboto atının başını çevirerek sürmeye başladı. Yavaş hareketlerle yamacın ardında kayboluverdi.

³⁶ Sentor: Yunan mitolojisinde insan başlı at.

Etnograf hazırlanıp fotoğraf makinesinin düğmesine basana dek ancak atının sırtını ve atının kuyruğunu çekebilmişti, sonra da gözden kaybolmuştu.

Köyün içerisi Rusların kahkahasıyla yankılanıyordu. Kırgızlar gülüşemiyordu bile. Etnograf “Hay aksi!” diyerek kafasını sallayarak kaşlarını çattı. “Çekseydim, Vereşagin’in kumaşları, Prokudin Gorskiy’in resimleri gibi bir resim olurdu!” diye pişman oldu.

Karnı ağrıyana kadar kahkaha atan Komiser gözünden akan yaşını silerek morali bozulan etnografa yaklaştı. Onu teselli etmeye çalışarak:

-Petro Alekseeviç! Üzülmeyin. Bu Kırgızların hangisini çekersen çek hepsi sentora benziyor zaten, dedi.

-Ama az önceki görüntü... diyen etnograf dudağını ısırarak kafasını salladı.

İnsanların korktuğunu fark eden etnograf, tercümanın yardımıyla fotoğraf makinesinin nasıl bir şey olduğunu anlattı.

-Resim. Resme alacağım, korkmayın! Ürkmeyin! diye mahcup bir halde izah etmeye çalıştı.

Güneş dağın arkasına saklanıp etrafa gölge düşene kadar güzel resimler çekme telaşında olan etnograf, Komiser vasıtasıyla halka dediklerini yapmalarını gerektiğini söylettirdi. Misafirinın gönlü olması için kendi işini bırakıp “Uzaklardan sizi ziyaret etmeye gelen misafirimiz! Fotoğrafçı beyin dediğini yapın!” diye emretti. Topograflar, müfettişler yetmiyormuş gibi şimdi de etnograf ayrı bir telaşa sevk ediyordu.

Resim kelimesini duyunca Mukay biliyormuş gibi etnograf ile tercümanın yan tarafına geçerek daha önce gördüğü Çar’ın resmini örnek vererek resmin nasıl bir şey olduğunu halka anlatmaya çalışıyordu.

Kırgızlar önce itiraz edip şaşırdılar ancak sonunda çaresiz başlarını sallayarak kabul ettiler. Onları ben razı ettim der gibi Mukay da kendiyle gururlandı.

Etnograf Kırgızları çeşitli pozlarda çekti. Tebeteyli, kalpaklı erkekleri, boz üylerin yan tarafında ata binenleri sıraya geçirerek çekti. Tazı ve kartal bakan avcılarını çekti. Kapının yanında yerleştirilen eski mızraklarını, ateşli tüfeklerini ellerine tutturarak

çekti. Kırgızlar ses çıkarmadan onun tarif ettiği pozları veriyordu. Elllerinde sopa tutan şapka giyen çocukları boz üylerin kenarına sırasıyla oturtarak çekti. İğ³⁷ tutan, yün döven eleçekli³⁸ kadınların resmini çekti. Narboto'nun karısını çağırdılar, ancak o kavgacı eşinin halktan ayrılıp gittiğine üzülererek gelmedi. Baykuş tüyünden süslenen tebeteylerini giyip mercan boncuklar takan kızları, örtülü atları dizgininden tutturarak çekti. Tüm bunlar olurken Kırgızlar fazla kıpırdamıyor, “otur” dediğinde yere oturuyor, “ayağa kalk” dediğinde kalkıp kazık gibi dikiliyor, etnografin isteğiyle hareket ediyorlardı.

Resmin nasıl bir şey olduğundan haberdar olan Mukay, bu pozların hepsini aklında tutuyordu. Özellikle, su samuru derisinden yapılan tebeteylerine baykuş ve turna tüyleri takan kızların görüntüleri Mukay'ın aklında silinmez bir an olarak kalıyordu. Çizgili ipek gömlek giyen, beş örgülü saçları uçuşan, gözleri parlayan, boynundaki mercan gerdanlığı aşağıya kadar uzanan, gömleği çok yakışan kız hepsinden güzeldi. İşlemeli gömleği rüzgârda dalgalanıyor, başını kaldırmadan gözünün ucuyla Mukay'a bakıyordu. Mukay da fark ettirmeden ona bakıyor kalbi yerinden çıkacakmış gibi çarpıyordu. Bir ara ikisi göz göze geldiler. Utandığından kızın yüzü elma gibi kızarıverdi. Yürüyerek oradan uzaklaştı. Ara sıra “Falancanın kızına dünür gideceğiz, onun kızını istemeye gideceğiz,” ağzından geçirerek “Ayak oona ayının ortasında Solto Boyu'na kız istemeye gideceğiz,” diyordu. O sırada kızını isteyecekleri arkadaşının adını söylemişti ancak Mukay'ın gönlü bugün kendi köyünden, tebeteyi baykuş tüyü ile süslü bu kıza düşmüştü. “Kimin kızıydı bu? Yedi ata geçti mi ki?”(Yedi nesil akrabamız değildir inşallah) şüphesi hemen aklına ve gönlüne düştü.

Etnograf son karede Kambar Boluş ve onun yakın akrabalarını fotoğrafladı. En sonunda da Boluş'un sadece erkek akrabalarını sıralayıp, ortaya da Karagız Ana'yı oturtup çekmek istedi. Asasına dayanarak “Ne günlere kaldık!” diyerek yerinden doğrulan, yürüdükçe saçının ucuna takılan süsler ve gümüş boncukları sallanan Karagız Ana ortalarına gelip oturdu. Eleçeğinin gümüş bağı güneş ışığında parlayarak taş gibi gözüküyordu.

³⁷İğ: Ağaçtan yapılmış, pamuk, yün ve benzeri şeyleri iplik yapmak için kullanılan, ortası şişkin, iki ucu sivri bir alet.

³⁸Eleçek: Evli kadın sarık.

-Kaç yaşında ananız öğrenebilir miyiz? diye sordu etnograf.

-Yedi müçöl! diye cevapladı Kambar Boluş.

Etnograf tercümana “yedi müçölün” ne olduğunu sordu. Tercüman Kırgızların kişi yaşını müçöl olarak hesapladığını, birinci müçölün on üç, sonraki müçöllerin ise on iki sene olarak hesaplandığını ve her müçölün hayvan türleriyle adlandırıldığını izah etti.

-O zaman seksen beşte mi yoksa seksen dörtte mi? diye sordu etnograf.

-Seksen dört! Yakında seksen beş olacak. Güzde yedi müçöldü, dedi Kambar Boluş ilk önce tercümana dönerek, “at senesinde doğmuştu”, dedi

Gözünü etnografıtan almayan tercüman “söyledim” der gibi Kambar’a baktı. “Hangi senede doğduğunu söyleyemedi herhalde” diye düşünen Kambar Boluş, tekrar tercümanın kulağına fısıldadı:

-At senesinde doğdu deyiniz, at senesinde doğmuştu.

Etnograf kafasında bin dokuz yüz on altı yılından seksen dördü çıkararak “bin sekiz yüz otuz veya otuz iki yılında doğmuş. Otuz ikinci yılda ne gibi önemli olaylar olmuştu?” diye hatırlamaya çalışarak ensesini kaşıdı. “Hımm... bin sekiz yüz otuz bir, otuz ikinci yıllarda ne olmuştu? Şanlı Rus askerleri Varşova’yı fethetmişti. Hımm... Çar Birinci Nikolay’ın dönemi değil miydi, o zaman neler olmuştu? Petersburg’da Neva’nın iki ucunu birbirine bağlayan demir köprüler inşa ediliyordu... O zaman bu kadın Petersburg’daki demir köprüler ile aynı yaştaymış. Demek Ruslar buraya gelmeden önceki zamanı görmüş” diye düşündü etnograf.

-Şu an Kudayan Boyu’nun anası bu kişidir! dedi Kambar Boluş gururla.

-Oo, matriarh³⁹! Siz de başlı başına bir boluşmuşsunuz! diye şaka yaptı etnograf.

Tercüman onun konuşmasını Karagız Ana’ya tercüme etti. Fotoğrafçı adamın mavi taş gibi gözleri değmesin diye Karagız Ana içinden kelimeyi tevhit getiriyor “nazarı değmesin” diye mırıldanıyordu.

Etnograf Kudayan Boyu’nu sıraya sokup, ihtiyarları ortaya oturtup, uzunları arkaya geçirerek fotoğraf çekerken Mukay’ın aklına Çar’ın ailesiyle çekilen resim

³⁹ Matriarh: Kadınları öven Rusça bir nida, bütün halkın anası anlamında kullanılır.

geliyordu. Kudayan Boyu'nun bu anının Çar'ın resmi gibi kalın kâğıda çıkarılarak çerçeveye koyulup saklanacağını düşündü. “Okula gidince ancak göreceğim belki” diye hayal etti. “Nereye asılırki bu resim? Çar'ın resmi duvara asılıydı, boz üyün duvarına asılabilir mi?” şeklinde aklından düşünceler geçiyordu.

Fotoğrafçı beyin işi o gün bitmemişti. Sonrasında da masal yazdırmak için Komiser ile Boluş'a “Şimdi de bana masalcı bulun” diyerek başlarına bir daha iş açtı. İçinden “Buna masallar hakkında nereden bilgi verdim ya!” diye geçiren ve bu yüzden işini yapamayan Komiser pişman oluyordu. Kambar Boluş köyün önde gelenlerine sorunca Kalıbek'i tavsiye ettiler. “O, Ormon'un savaşını güzel anlatıyor, memurun istediği masalcı bu” diye iki tarafa dağıldılar. “İşte bu tarafımız zayıfmış, “Manaşımız”, “Semeteyçımız” olsaydı keşke. “Ceerençe çeçeni⁴⁰”, “Toolubay sınıçıyı⁴¹” güzel anlatan bir anlatıcımız vardı, özellikle Toolubay'ı ondan dinlese, Toolubay'ın, atın patırtısından tanıyabilme özelliğini dinlese memur hayran kalırdı!” diyerek anlatıcıyı hazırladılar. Eğer etnograf gerçekten de masal yazmayı öğrenirse ilerde adı “masalcı memur” diye değişirdi...

Müfettiş ve topograflar da kendi işlerini ertesi gün devam edip bitirmek üzere anlaştılar ve o gece köyün dış tarafına onlar için kuralan özel olarak hazırlanmış boz üylere yerleştiler.

“Yerine getirdiği hizmeti için aldığı unvan “komiserlik”, fakat göçebe halkı yakından tanıyan bölge komiserinin itibarına şaşırان Petersburglu misafir, o gece yine başka bir ilginç olaya daha şahit olmuştu. Onu şaşırtan Kırgızların misafirperver olmasıydı. Komiser, topograflar ve askerler Kırgızların bu misafirperverliğine alışmışlardı. Kırgızların her daim böyle misafirperver ve sofrası açık insanlar olduğunu biliyorlardı. Mumun kısıtlı aydınlığında, on iki kanat “Boz üyün ortasında muntazam bir şekilde hazırlanan sofranın doğru düzgün resmini çekemediğine etnograf bir kere daha pişman olarak oturuyordu. “Çok misafirperverler, böyle zengin bir sofrada var mı?” diye içinden geçiriyordu. “Rus Coğrafi Derneği için mükemmel bir makale yazacağım” diyerek kendi kendine söz verdi. Sonra tabak tabak sunulan eti görünce “Ete düşkün halkmış” diye düşündükten sonra kolsuz kürkünün göğüs tarafındaki

⁴⁰ Ceerençe çeçen: Efsane anlatıcılarından.

⁴¹Toolubay Sınıçı: Kırgızlarda sınıçılık geleneğinin ilk temsilcilerindendir. Sınıçılar danışmanlık, aşıklık gibi işlerde uğraşırdı.

cebinden kalemini çıkararak gördüklerini defterine yazarken koyunun ütülenmiş başı önüne getirilip koyulunca sırt üstü düşecek gibi oldu. Onu ürküten boynuzlu koç kafasıydı. Yarısı balta ile kırılmış boynuzun alt tarafı duruyor, kulakları da yerindeydi. “Bunu insan nasıl yer? Hayır, yiyemem!” dese de Kambar Boluş itiraz ediyor “Siz misafirsiniz! Misafirsiniz! Tadına bakın!” diyordu. Kırgızlar ise “Hayran bıraktık, hiç unutamayacakları kadar memnun ettik” diye seviniyorlardı. Etnograf her biri kemik tutan Kırgızlara bakarken “kemik kemirenlerdenlermiş meğer diye geçirdi içinden.” “Sayın Çar’ımıza hizmet ediyoruz. İmparatorluğun uzak sınırlarını koruyup işte böyle ilkel göçebe halklar ile uğraşıyoruz” diyordu, laf arasında Komiser, uzaktan gelen misafirin kulağına eğilerek.

Misafiriyle uğraşmaktan hiç zaman bulamayan Komiser, uygun bir an yakalayınca oradakilere kendisini rahatsız eden sorunu söyledi. Boluş, tercüman ve kendisi yalnız kalınca listeyle ilgili meseleyi hatırlattı. Boluş’un kulağına eğilerek sanki bir sırrını söylüyormuşçasına “Savaşa kendini ve çok yakın akrabalarını göndermemeye, onlar için izin almaya gücüm yeter” dedi.

-Evet! dedi tercümanın çevirisini duyan Kambar Boluş “Hangi şartlarla, hangi yolla? Komiser’in cevabını bekledi.

-Sınırı ihlal eden atlıları bulmak için senin yardımın lazım, diye fısıldadı, Komiser.

Kambar Boluş sustu. Bu konuşma iki insan arasında değil üç insanın arasında geçmişti. Tercüman hem şahitlik yapabilir, hem de Kambar Boluş’un suçunu halkına söyleyebilirdi. İlk önce tercümandan çekindi. Dışarıya bakıp düşünürken Komiser’in tercümanına göz kırptığını bile fark etmedi. “Boluş’a yaklaşip kendine inandır, Kırgızlarla samimi olarak onların düşüncelerini öğren” şeklinde görev alan tercüman, konuşmasına devam etti. Rus polislerinden cinayeti saklamanın mümkün olmadığını anlatıp, eğer tahkikat derinleşirse, mahkeme içinden çıkılmaz hâl alırsa, o zaman çok ağır cezaya çarptırılacağını hatırlatıp Boluş’un kafasını iyiden iyiye karıştırdı. “Avukat tutacak olursan ona çok hayvan vermen gerek ayrıca, Almatı’ya kadar gitmek zorunda kalırsın!” dedi. Komiser ile tercümanın arasında oturan Kambar Boluş sıkılıyor, kafası karışıyordu. “Bu beladan kurtulursam, Narboto’yu listeye yazıp askere sürüp kurtulurum veya Ruslara ihbar edip yakalatırım” diye düşündü.

Şimdilik “Bakarız, bakarız!” diyerek Komiser ile tercümanının baskısını savuşturmuştu.

VII

Asker dolu köye inmek istemeyen Narboto, Kemin’e doğru yola koyuldu. Onun uzak akrabalarından olan Atake-Sarıbağış Boyuna gittiğinden bırak köydeki akrabalarının, kendi ailesinin bile haberi yoktu.

Bu olaylar Narboto’nun zoruna gitmişti. Köyün köpekleri bile onlardan korktuğu için havlayamadı, diye düşündü. Normalde önüne kurt çıksa onu parçalayacakmış gibi havlayan köpekler, kuyruklarını bacaklarının arasına kısıp başlarını koyunların arasına sokarak tandırın dibinde saklanıp yatıyorlardı. Kudayan Boyu’nun beşiği olan bu toprakları almalarına göz yumduk, diye düşünen Narboto’nun içi sızlıyordu: “Kudayan atamızdan miras kalan topraklar, Ala-dağ arasındaki en güzel topraktı. En geniş yaylaydı, tek gittiğimiz otlağımızdı. Kalmuklar, Kazaklar saldırdığında vermediğimiz Betegelüü-Çoñtaş, bizim canımızdı, hayatımızdı. Büyük dağların en bereketli toprağı domuz bakanlara nasıl verilir?”

Narboto başı önde düşünceli bir şekilde atını sürüyordu. İçinden inleyerek Betegelüü-Çoñtaş’ı kaybettiği için sagu okuyordu. Hatta ağıt söylüyordu sanki.

Atının ayakları taşa takılıp sürçünce Narboto’nun düşüncesi dağılıverdi. Düzgün yoldan gitmeyip kimseye görünmemek için taşlık yolu tercih etmişti. Bu sebepten atının yürüyüşü bozulmuştu. Uzun vadinin dar boğazındaki taşlı yolda atı yavaş adımlarla yürüyordu. Atının ayağındaki nallar taşlara çarparak ses çıkarıyor, atı duraksıyor sonra sekerek tekrar yavaşça ilerliyordu. Atının zedelenen ayağını düşünen Narboto atına acıdı. Yavaş giden atının dizginini bırakmış, düşüncelere dalmıştı. Büyük kederinden bir türlü çıkamıyordu, dertliydi. Uzun, dar boğazın ucu da gözükmüyordu. Sarı-Özön, Çüy’e ulaşamayan atı da artık zorlanıyordu.

Boğazın ağız tarafından esen sıcak hava yaklaştıkça daha iyi hissediliyordu. Bu Sarı-Özön, Çüy’ün yaz sıcaklığıydı.

Düşe kalka Narboto boğazdan çıktı. İleride Çüy bölgesi bulunuyor, o bölgenin ortasında Boom boğazından çıkan nehir yatağında akıyordu.

Rus işçiler buraya gelmeden önce Taldı-Bulak adı verilen topraklara doğru atını sürdü. Biraz ileride Rusların Orlovka adlı köyünün beyaz evleri görünüyor, ekin tarlaları uzanıyordu. Tarlaları ekip biçenlerin kara, küçük keçe evleri seçiliyor, harman savuran tek tük insan görülüyordu. Usturanın ucuyla kesilmiş gibi kısa kesilen otlar ev gibi yığılmıştı. Beri tarafında ise Rus ırgatların dirgenini eline alarak ot toparlamayı, ot kesmeyi öğrenen Kırgızlar çalışıyorlardı. Onlara “köle” derlerdi. Kırgız halkı onlar için, Rus ırgatlarının kölesi diyordu.

“Tepelerinden vuran sıcaklığa nasıl dayanıyorlar?” diye şaşırıyordu, Narboto. Karşıdaki yeşil tepenin kenarında uzanan yola koyuldu. Burada Tokmok’a doğru giden patikaya yakın yerleşen yalnız evi fark etti. Üç kilometrelik uzaklıkta yılan izi gibi uzanan patikanın bekçisi gibi, yola bakarak evinin önünde oturan yalnız bir kişi görünüyordu. Haline bakarak köyde kalan fakir insanlardan biri herhalde diye düşündü. O Narboto’yu görünce kapıdan başını evinin içine uzatarak bir şeyler söyledi ve aşağı inerek Narboto’nun geçecek olduğu yolun kenarına oturuverdi. Evden deri, büyük kap elinde koşarak çıkan karısı, eteğinin uçları yere sürülerek hızlı adımlarla gelip ihtiyar kocasının yanına oturdu. İhtiyar, Narboto yaklaşınca selam verdi.

-Yolun açık olsun kahraman! dedi ihtiyar.

Narboto bakınca, güneş sebebiyle gözlerini kısan, yüzü kırışıklarla dolu, kısa sakalı sarı, çelimsiz bir ihtiyar olduğunu fark etti. Eskimiş borkünü sıkıca başına geçirmiş, üzerindeki kaftanının yama yapılmayan yeri kalmamıştı. Yırtık çokoyunun⁴² her yeri yırtılmış büsbütün parçalanmıştı.

-Selamünaleyküm ağa! dedi Narboto.

-Hangi boydan geliyorsun?

-Kudayan Boyu’ndan.

-Akrabalarından sayılırsın o zaman! Nereye gidiyorsun?

-Atake-Sarıbağış Boyu’na.

-Ha, Tınay Boyu desene, “Atake-Sarıbağış” diye Ruslar adlandırıyor. Memurlar yanlarında kalabalık bir grupla buradan geçmişti?

⁴²Çokoy: Keçeden yapılan ayakkabı.

-Bordu'nun içine geldiler. Betegelüü-Çoñtaş'ta arazi belirleyeceklermiş.

Bunları duymak Narboto'nun kanına dokunuyordu, buna rağmen kızgınlığını belli etmemeye çalıştı. İhtiyar kadın kovadaki yarmadan büyük kara kâseye doldurup sundu. Narboto onun yarısını içerek yarma bulaşan dudaklarını diliyle temizledi.

-Hepsini iç oğlum! Küçücük kâsedeki yarmayı sonuna kadar içemiyor musun? dedi ihtiyar kadın.

Kadının sözünü Narboto iğneleme gibi hissetti. Dinlediği masallardan bir olayı hatırladı. Çok eski zamanlarda kaybettiği şeyi arayan kahramanın karşısına ihtiyar kadın çıkmış orta büyüklükte bir kâseye yoğurt koyarak sunup falına bakmış. Yorgun argın gelmekte olan kahraman, kâsedeki yoğurdu tüketemediği için ihtiyar kadın "hayatta çok acı çekeceksin oğlum!" demiş. Onun gibi bu ihtiyar kadını da fal açıyormuş gibi gördü. Narboto kâsedeki yarmayı yutuverdi.

-Balcı Rus işçiler yerleşecek galiba buraya değil mi? diye sordu ihtiyar.

-Balcılar yerleşeli çok oldu. Buraya köy inşa edeceklermiş.

-Rus işçilerin gelmesi bizleri zor durumda bıraktı. Altı sene önce şu Taldı-Suu'nun ağzına dört Rus işçi gelip yerleşmişti. Şimdi bak altı sene içerisinde kocaman köy oldu, dedi. İhtiyar Taldı-Suu boğazının çıkış tarafındaki topraklara yerleşen, Orlovka köyünü elleriyle gösterdi. Narboto'nun gözüne ilk görünen ağaçlarla çevrilmiş değirmeni ile kilisenin çatısının diğer evlerden yüksek olduğu köye uzunca baktı. Aklına kazınmıştı, fakir halde gelen bu dört Rus'u tüm Kırgızlar biliyordu. "İçinde ceplerinde bir akçesi dahi olmadan gelen Rusların altı sene içerisinde ne hale geldiklerine bak" diye geçirerek bir defa daha şaşırdı.

-Çoşkun akan nehir yatağı parçalandı, yan tarafında birçok su kanalı oluştu. Taldı-Suu'nun ırmağı artık kurudu. Kışın Almaluu'ya yerleştirdik, oraya gidemiyoruz bile. Halkın hayvanları oraya giderse geri vermezler, aramaya giderlerse başları belaya girer, bindiği atı elinden alırlar. İhtiyarlara bile saygı göstermezlermiş, ihtiyar genç demeden dövüyorlarmış. Alman savaşında psikolojisi bozularak dönen Çoñkol adlı birisi varmış, elinin büyüklüğü bir kürek kadarmış, İşte o, Şamşı Boyu'ndan olan kara caak⁴³ Kara'yı öldüresiye dövmüş. Kan kusarak öldü zavallı. Elindeki tarını alıp

⁴³ Kara caak: Kara çene, destan söyleyen kişiye takılan mahlas.

başında parçalamış. “Suçu neydi?” diye soran bir Allah’ın kulu da çıkmadı. Şikâyet etmek için gittiklerinde ise dikkate bile almayıp kovmuşlar.

-Destancı, Kara ozan? Narboto onun ismini duymuş gibiydi, ancak hatırlayamayıp ismini tekrarladı.

-Dün kalabalık bir asker grubu gelerek Atake-Sarıbağış’ın gençlerini Katuleş’te hapse attığını yukarı doğru giden yiğitler söyledi, diye konuşmaya devam etti ihtiyar.

-Asker yığıp Katuleş’te hapse atılacak kadar ne suç işlemişler? diye sordu Narboto.

-Geçende Ak-Beket’e arazi belirlemek için topograflar gelince Atake’nin yiğitleri onları kamçıyla kovalamışlar. Almatı’dan bir general komutasında asker getirip “Bizi dinlemezseniz sizi yok edeceğiz” diyerek tehdit etmişler.

Narboto atının yelesini okşayarak bir süre sustu. “İhtiyar her şeyden haberdarmış” diye düşündü.

-Kemin’e neden gidiyorsun kahraman? diye sordu, ihtiyar.

-Kökbörü oynamak, eğlenmek için gidiyorum.

-Kökbörü oynamaya gidiyorsun ha ne güzel, iyi yolculuklar!

Narboto bir şey söyleyecekken ihtiyar gülümseyerek şakayla karışık:

-Yoksa evleneceğin bir sevgilin mi var, Kemin’de?

Üzgün bir ifadeyle oturan ihtiyarın aniden ruh hali değişti, dizine vurarak kahkaha attı. Ağzını açarak kahkaha atarken çekik gözleri kayboluyordu. Dişsiz ağzının içi kıpkırmızı gözüküyordu. Narboto da kendini tutamayıp birden gülüverdi. “Bu çelimsiz ihtiyarın da zamanında sevgilileri olmuş mudur acaba?” diyerek gülümsedi. “Şimdi ise karısının dizinin dibinden ayrılmayıp, dizine vurarak hayıflanan bir ihtiyar olmuş” diye düşünen Narboto kahkahasını zor tuttu. İhtiyar çok geveze birisi gibi geldi. “İnsan her türlü yaşlanır” derlerdi, büyükler. Çok yaşlananlar ise böyle şakacı oluyorlarmış...

Karısının kulağı duymuyor gibiydi. Duysa da duymamazlıktan gelerek kovasını eğip toprak kâseyi tekrar doldurdu. İhtiyar eşine sundu. Yolcu yigide aniden şaka yapması kendinin çok hoşuna gitmişti. İhtiyar kahkahasını zorla tutarak kara kâsedeki yarmanın tadına baktı ve “ben içtim, kahramana ikram et” diye karısına tekrar verdi.

-Kimin oğlusun, ailen var mı? diye sordu ihtiyar.

Narboto kendi durumunu anlattı, ailesinin köyde kaldığını söyledi.

-Bu ırmak akan boğazı geçene kadar akşam olur. Gececeğin yerde su çoşkun akar. Bugün bizim evde kal, yarın su çekilince gidersin, dedi ihtiyar.

İki kâse yarma içen Narboto ihtiyarın tavsiyesine uydu. Böylece Narboto ihtiyar Toltoy'un evine misafir olmuştu. "Şakacı ihtiyar" diye düşünüyordu. Geçmişte yaşananları anlatıp şecereleri çıkarmaya çalışıyordu. Karısı koçun iki butunu ve döşünü kazana koyup ocağı yakmak için hasır perdenin arkasında uğraşırken, Narboto'yla ihtiyar, uzun bir sohbete daldılar. Konuşacak kimsesi olmadığı için sıkılmış olan ihtiyar Tagay atanın "Aküylü"⁴⁴ olduğundan başlayarak Solto ve Sarıbagış Boyu'ndan olup, şu zamanlarda da herkesin bildiği kişilerden bahsetti. Konuşmasının sonunu Sooronbay'ın Dür'ü, Dalbay'ın Sultan'ı, Tölen'in Ibrayım'ı, Şabdan'ın çocukları diye birçok ismi sayarak bitirdi. Kimin hangi boydan geldiğini iyi ayırt edemeyen Narboto dikkatle dinleyip "Biz hangi dönemden beri bir boy olduk?" diye sordu. Böylece halkının, akrabalarının soyunun nereden geldiğini öğrenmiş oldu.

İhtiyar Toltoy, köy ağalarının birliği bozulmakta olduğu düşüncesindeydi. Atake'nin çocuklarının Rusların önünde hemfikir olmayıp kendi aralarında tartışarak bir halkı Boluşlara ayırmalarına üzüldüğünü belirtti. "Tagay'ın çocuklarına Tagay'ın diğer çocukları karşı çıktı" demek istedi. Narboto öyle anlamıştı. "Bu halkın arasında da halk yöneticilerine garezi olan çokmuş galiba" diye düşündü.

-Toprakları hektar hektar satan bir meslek çıktı. Dalbay'ın oğlu Sultan hepsini sattı, bir bud⁴⁵ bala bir hektar toprak sattığı gün oldu diye Kemin halkı memnun değil dedi, ihtiyar Toltoy.

"Toprağı balla değiştiriyorlar" diye duyan Narboto şaşırarak "Balı halk aralarında eşit ayırarak yerler" diye anlayarak:

-Bizim halkın duymaması artık bir hünermiş. Bu nasıl bir şey? diye sordu.

⁴⁴ Aküylü: iktidar adamı, yönetici, bey terimlerini karşılar.

⁴⁵ Bud: Rus ağırlık birimi.

“Toprak artık balcının olur” diye duyunca Narboto sözünden vazgeçti. Bal yalamak için parmağını bala sokmak üzereyken aniden geri çekerek “Faydası olmayan yemekmiş” dedi.

İkisi kazandaki yemek kaynayana kadar sohbet ettiler. Eti çıkartmadan önce ihtiyar kadın tahta kâseye çorba koyarak uzattı, ikisi çorbadan içtiler. İhtiyarın at seçme yeteneği Narboto’nun ilgisini çekmişti. Çorba içerlerken asil atlarla ilgili sorular sordu. Toltoy’un bütün işi at seçip eğitmekmiş. Ondan bahsetti. “Şabdan’ın aşında at yarışmasında beşinci olarak gelen ata ben bakıp ben hazırlamıştım. Rusların Taşkent’ten özel olarak aldirttığı asil kanlı atının birinci gelemeyeceğini de bilmiştim” dedi. Atların türünü anlatıp Narboto’yu hayran etti.

İkisi sohbete dalmışken pişmiş et buhariyla sofraya getirildi. İhtiyar koçun bacak kemiğini misafir diye Narboto’ya uzattı.

-Misafir geldi, diye koyun kesemesem de eline koçun bacak kemiğini verdim, diye şaka yaptı Toltoy.

Kendisi koçun etli kemiğini alıp, karısına etli kaburgayı uzattı. Narboto küçük bıçağıyla kemiğin etini kesip yemeye başladı. Semiz koçun etiymiş, eti kesip ağzına getirene kadar parmak arasından yağı akıyordu. “Oh! Üç yeşil otta semiren koyunun etiymiş!” diye tadını beğenip, yağ akan parmaklarını yalıyordu.

Ağzına uygun şekilde eti küçük küçük parçalayıp yemekte olan ihtiyar koyununu övüyordu. “O zamandan beri sinekleri yaklaştırmadan büyük sıırığa asarak baktım diye karısı da arada ona katılıyordu. İki kemiği ve dört kaburgası kalan eti bir çanaktan üçü yiyordu. Şimdi etin çorbası da gelecekti.

Bir parça eti ağzına getirip yeniden çiğnemeye başlayan ihtiyar dilini ısırmış gibi aniden duruverdi. Et ağzındaydı. Önce ihtiyarın dişleri kırıldı diye düşünen Narboto ağzındaki yağlı eti yavaşça çiğneyerek ihtiyara baktı.

İhtiyar çekik gözlerini süzerek uzaktan gelen sese kulak veriyordu. Eti yemeği unutup, ağzındaki çiğnenmemiş bir dilim eti unutarak yabancı bir ses duymuş gibi dikkatle kulak veriyordu, eğer ağzını kıpırdatırsa gelen sesi kaçıracaktı gibi dinliyordu. Narboto da dikkatle kulak verdi. Atın uzaktan gelen patırtısını işitti. İhtiyar elindeki kemik ile küçük bıçağını çanağa bırakıverip ağzındaki eti yuttu ve

yağlı elleriyle yere dayanıp sese kulak verdi. İlham gelen şaman gibi hızlı hareket edip sağ kulağını yere dayıyordu, yanlış duymuş gibi tekrar sol kulağını dayıyordu. Nefes almadan bu hareketi tekrarlayıp uzaktan gelen sesi dinlemeye çalışıyordu. Sonunda galiba sesi ayırt etmişti, parlayan çekik gözleri gülümseyip kısa sakallı çenesini kıpırdatarak “ha!” dedi. Göz açıp kapayınca kadar az önceki zavallı ihtiyar Toltoy, atın uzaktan gelen patirtisini tanıyıp bilen Tolubay’a benzeyen bir ihtiyara dönüştü.

-Oh, şükürler olsun Kambar-Ata’ya! Aralarında beş yaşına basmış yürük⁴⁶ at da gidiyor! diye ihtiyar kulağını yerden çekmeden bağırdı. Karısıyla Narboto şaşakalmışlardı. Dikkatleri sönmek üzere olan ocaktaki ateşin aydınlığında kulağını yere dayayıp uzanan ihtiyara doğru çekilmişti.

-Eşi benzeri olmayan yürük at gidiyor! Ama iyi bakılmamış zavallı! diye bağırdı ihtiyar.

Koç kemiğini elinde tutan Narboto “eey” diye dikkatle ihtiyar yine ne diyecek diye bekledi.

-Bu at çok iyi bakılırsa, kuyruğu bir kucak dolusu olan yürük olur, kazma tırnak, geniş omuzlu asil at olur! Zavallıya bakabilen var mı acaba? diye ihtiyar başını kaldırarak üzüldü.

Güzel at için karısından bile vazgeçmeye hazır olan Narboto elindeki koç kemiğini bırakıp ihtiyara eğilerek bakıp:

-Bu söylediğiniz gerçek mi ağa? diye sordu.

-Ok gibi uçan yürük atın soyundanmış! diye yerinde oturan ihtiyar ağlayacak gibi oldu.

“Ok gibi uçan yürük atı” duyunca Narboto ganimet bulmuş gibi içinden çok sevindi.

“Oo, Allah’ım bana yardımcı ol!” diye sevindi.

-Ben onu alsam? diye sordu.

-Kaçırmamak lazım! Bir yolunu bulup almalıyız! dedi ihtiyar.

⁴⁶ Yürük: Dayanıklı, hızlı koşan at.

Ellerini yarım yamalak silen Narboto yerinden kalkıp dışarıya doğru yöneldi. İhtiyar peşine koyuldu. Dışarıya çıktıklarında etraf çok sakindi. Ayın ışığı olmayan gökte yıldızlar parlıyordu. “Gece yarısında yine nereden çıkardın bunları?” diye içeriden karısının şikâyeti duyuluyordu.

-Allah aşkına sus cadı! diye ihtiyar kapıdan başını içeriye sokarak bağırıverdi. Tekrar kulak vererek patırtıyı duydular. Tokmok yolunda gitmekte olan atların patırtısını duydular.

-Acele edersen şehre girmeden yakalarsın dedi.

-Asil atı bu karanlıkta nasıl tanıyacağım ya ağa! dedi Narboto.

-Sen beni götür ben kendim sana gösteririm, dedi ihtiyar.

Dışardaki atının kösteğini çözerek eyerini takıveren Narboto, ihtiyarı arkasına bindirerek kamçısını alıp Tokmok’un kara yoluna çıkacak olan yola atını koşturdu.

-Talihimi düzeltemiyorum ama bahtım bu sefer yüzüme gül, diye mırıldandı, ihtiyar. “Sanki koruyucusu varmış gibi çok konuşuyordu, şimdi talihinden bahsedip, ne saçmalıyor?” diye düşündü, Narboto. “Tokmok’un kara yoluna hızlıca ulaşıp, yürük atı görsem” diye acele ederek atını hızla sürmekte olan Narboto, ihtiyarın dediğini anlamadı. Narboto’nun sırtına yapışıp onun gümüş kemerini sıkıca tutan ihtiyarın gözleri yıldızlara bakıyordu. Narboto’nun kazan gibi kalpağı, geniş omzu göğün yarısını kapamış gibiydi, ihtiyar göğe eğilerek bakıyordu. İlk önce Üç Arkar⁴⁷ı sonra da Toltoy’un oku bulunan top yıldızı bularak onlara içinden yalvardı. Gökte dolu olan yıldızların arasından Toltoy’un oku olarak adlandırılan yıldızı kutsal sayıp ona inanırdı.

Hangi zamanda söylenmiş olduğunu hiç kimse bilmiyordu ama akıllı başına geldiği andan beri dinlediği söz şöyleydi: “Tepedeki üç yıldız, sanki kaçmakta olan yaban koyunları gibiydi. Bu üç yıldızın peşinde parlayan yıldız, üç yaban koyunu kovalamakta olan Toltoy’dur. Yayını çektiğinde iki oku uçarak beyaz yıldız dönüşmüştü, yine yayını çektiğinde son oku yaban koyunun kaburgasına saplanıp ondan akan kan ise kırmızı yıldız dönüşmüştü”.

Narboto atına kamçı vuracağım diye ihtiyarın bacağına iki üç defa vurmuştu.

⁴⁷ Üç arkar: Bir efsane ismi.

-Yiğitlerin gülüsün! dedi ihtiyar.

İşte o an savaş için toplanan at sürüsünü kan ter içinde sürüp Tokmok'un kara yolunda götürüyorlardı. Atları sürenler de "Tokmok'a bu gece ulaşalım" diye acele ediyorlardı.

Narboto ile ihtiyar üç kilometre uzaklıkta durarak yeri tekrar dinlerler. At sürenleri omzunda tüfek asan Ruslar diye düşündüler, ama sesler Kırgızların asker sayılan yiğitleri gibi geliyordu. Islığından, bağırmasından anlayarak "Kırgızlarmış" dediler. Saydıklarında iki kişilerdi, "elimden gelecek bir iş" dedi, Narboto. Uygun olunca saldırayım diye hazırlanan Narboto atını sürmeye devam etti.

"Önde gidiyor!" diye ihtiyar atı düşünüp onun patırtısını dinliyordu.

-Sonuna yaklaştık, ben yapacağımı biliyorum! dedi Narboto.

Çok yakından kulak saldı. "Aman! Bu Atake kahramanın yürük atı Noktoluu Doru⁴⁸'nun soyundanmış!" dedi ihtiyar. Narboto'ya "Sakin kaçırma, yakala!" diye yalvardı. Gözleri önünde koşmakta olan kara yal doru at, Noktoluu Doru canlandı.

İhtiyarı bırakmak için kuytu diye çukurun ağzını uygun gören Narboto atının dizginini çekti. "Çok uzaklara gitmesin" diye acele eden ihtiyarın attan hızlıca indiği sırada onları takip eden birileri gelmiş gibi çukurun yukarı tarafında atlı insanlar göründü.

-Birileri var! diye ihtiyar tekrar ata binecekmiş gibi attan uzaklaşmadan durakaldı. Çabuk hareketlenemeyip oyalanan Narboto da çukurun yukarı tarafındaki atlılara baktı. Korkan ihtiyara onlar altı, yedi olarak gözüksü. Narboto iyice bakıp onların dört kişi olduğunu anladı. "Felaket" diye kamçısını sıkıca tutarak seslendi:

-Kimsiniz?

-Siz kimsiniz? diye onlar yaklaştılar. Kötü insanlar değildi, düşman gibi gözüküyorlardı.

-At sürüsünün peşindeyiz, onları takip ediyoruz, dedi Narboto.

Sorduklarında Köl⁴⁹ kenarındaki halktan vergi olarak toplanan at sürüsünün götürüldüğünü duyarak mümkün olursa ellerine geçirmek için sürünün peşinden

⁴⁸ Doru: Gövdesi kıvıl, bacaklarıyla yelesi kara olan at rengi.

gelen Şamşı'lı Kırgızlar olduklarını öğrendiler. “Boom boğazından beri peşlerinden ayrılmadan takip ediyoruz, siz karışmayın” diye tartışılar.

-Nasıl karışmayalım? diye Narboto ile ihtiyar susmuyordu. İhtiyarın kulağında yürük atın patırtısı yankılanıyordu. “Hayvan!” diyordu içinden, diğerleri fark etmemişti. Onlar da baş eğmeyecek gibiydi, ganimeti sadece biz alacağız demek istiyorlardı. Çekişmeye devam ederlerse sonu dövüşmeyle bitecekti, öyle olursa Narboto yürük atı kaçıracaktı.

-Sürü sizin olsun, ama at sürücülerine saldırıp onları durdurmamın karşılığında bana bir at vereceksiniz, dedi Narboto.

-Gece birbirimize yardım edelim yiğitler! diye ihtiyar yalvarıverdi. Onlar da “ihtiyar söylüyorsa tamamdır” diye razı oldular.

Böylece beşi birlikte sürüye saldırdılar. Onlar bağırarak sürüyü dağa doğru ürkütünce kurt gibi aniden çıkan bunlar kim diye at sürenler ilk önce ne olduğunu anlayamadılar. İyice bakarak sürüyü kaybetmek üzere olduklarını fark ettiler. “Savaşa verdiğimiz destek bu, Tokmok'taki amire bizzat kendiniz verin” diye iyice hatırlatmışlardı. Şimdiyse önündeki o sürüyü kaybetmek üzereydiler. “Bozuklar akıllarını başına toplayıp durmazlar mı!” diye, yılık sürücü askerler sürüyü ayırıp korumak için hamle yaptılar.

-Sürücülerine saldıracağım! demiştin diye bağırdı ata saldıranlardan birisi Narboto'ya. “Evet” dedi Narboto. Ucu çelik olan kamçısını eline sıkı tutarak atının dizginini çekip askerlerin önünü kesti. İlk önce saldırmaya çalışanın önüne çıkarak kafasına doğru kamçıyla vurdu. Kamçının zehri mi yoksa kafası mı kırıldı önündeki asker “imdat” diye bağırıverdi. Narboto, kafasına kamçıyı yiyen askerın kafasını iki eliyle tutup eyerinden düşecek gibi olduğunu gördü.

İkincisine saldırmak için ona doğru atını sürdü. Yol arkadaşının acıyla bağırarak eyerden düşeyazdığını gören diğer sürücü kolay bir düşmanla karşılaşmadığını anlayarak kendisini toparladı. Bir kötülüğün olacağını hissetti. “Karanlıkta karşıma çıkan bu korkunç kişi kimdir?” diye Narboto ona yakalayana kadar atını hızlıca sürüp kaçtı.

⁴⁹ Köl: Isık göl şehrinin ismi.

“Allah kahretsin!” diye atına kamçı vurarak Tokmok’a doğru koşturdu. Haber vermek ve yöneticilerden yardım istemek için acele etti. Kamçıyla vuramadığına kızan Narboto “kahretsin!” diye peşinden kovaladı. “Ciğerini sökeceğim senin!” diye ona iyice kızan Narboto “Yakaladığım yerde sana kan kusturacağım!” diye düşündü.

Karanlık gecede iki atlı koşturarak geliyordu. Birisi kaçıyor diğeri kovalıyordu. Narboto kaçan atının önünü keserek Tokmok’un yolundan dönderip kalın kamışların arasına sıkıştırdı. Kamışlardan geçemeyeceğini anlayıp atı da durunca sürücü korkusundan kan ter içinde kalarak ne yapacağını bilemedi. Kamçısını hazır tutan asker, kovalayan Narboto ona yaklaşıncaya eyerin önüne doğru eğilip:

-Canımı bağışla! diye bağırdı.

Narboto, Akbaypak⁵⁰’ın yan tarafına gelerek üstüne yürüyecekken, sürücü atından inerek kaçtı.

-Canımı bağışla, sağ bırak ağa! diye yalvardı.

Sesi ağlayacakmış gibi çıkıyordu. O ayağı takılıp düşünce Narboto onun sırtına kamçıyla vurdu.

-Yalvarırım ağa, canımı bağışla! diye asker başını saklıyordu. Narboto eğilerek bakınca yaşı on yedi, on sekizi geçmeyen Ruslar gibi tepesinde saç bırakmış, ergen bir çocuk olduğunu fark etti. Gözleri fal taşı gibi açılmıştı. Narboto ona acıdı.

-Nereye kaçıyorsun? diye korkuttu.

-Ağa! Canımı bağışla! Göl kenarındaki halktan toplanan yılkılardı. Tokmok’un yöneticisine vermeye gidiyorduk, diyen sürücü başka bir şey söylemedi.

-Gençmişsin yoksa... diye Narboto küfür ederek atını tekrar geriye doğru sürdü.

“Atlar hızlıca gidiyorlar, yiğidim neredesin?” diye ihtiyar acele edip yola çıkmıştı. Narboto atını durdurup, arkasına bindirene kadar ihtiyarın kalbi yerinden çıkacakmış gibi çarpıyordu. Yiğitler durmayacak, atları durdurmadan dağı geçirecekler diye acele edip yerinde rahat duramıyordu. Dağa doğru yönelen yılık sürüsü karanlıkta uzaklaşıp neredeyse görünmüyordu.

⁵⁰ Akbaypak: Narboto’nun atının ismi.

Onlar Şamşı'nın ağzına ulaştılar. “Anlaşmıştık!” dediler. Yiğitler de sürüyü bir dağın kenarına sıkıştırıp durdurdular ve “arasından seçtiğini al!” dediler. İhtiyar karanlıkta sürüyü aralayıp “Şu arça doru atı al!” dedi Narboto'ya. İhtiyarın sürüyü aralayarak doru atı seçtiğini gören yiğitler şüphelendiler. “Bu kurnaz ihtiyarın bir bildiği vardır, boşuna bu kadar peşine koyulmazdı. Yürük atı kaptırdık ya...” diye pişman olmalarına rağmen acele eden yiğitler doru atı vererek Şamşı'nın içerisine doğru ilerlediler.

Başına dizgin çekilen atı tutan ihtiyar aceleyle atın bir sağ tarafına geçip, bir sol tarafına geçip bakıyordu. Onu gören Narboto “Yanlış mı seçti?” diye şüphelendi. Hayır, ta kendisiymiş. Nasıl da tanıdı! Bak, Noktoluu Dorunun soyundanmış! İhtiyar sessizce atın sırtını okşuyordu. Bu işini çok özlemişti, şimdi heyecanını belirtmek istiyordu. Ama ses çıkarmadan dudaklarını ısıırıyordu. Yamaca doğru çıkmakta olanlar sevinç dolu sesini duyarlarsa tekrar gelip elinden alacaklar diye korkan ihtiyar susuyordu. İhtiyarın düşüncelerine saygı göstererek Narboto da ses çıkarmıyordu.

Sürünün patırtısı Şamşı'ya girince artık duyulmaz oldu. İşte o zaman ihtiyar ağlayarak doru atı kucakladı. Boynundan sarılıp yelesini koklayarak, tel tel olan kâkülünü okşayarak ağlıyordu. Gözünden akan yaş sakalından aşağı doğru damlıyordu. Sırtını okşarken sıyrıklarla dolu olduğunu görüp üzüldü. “Ok gibi uçan Noktoluu Dorunun ta kendisiymiş! Neden bu kadar eziyet çektin!” diye ağlıyordu. İhtiyarın ağlaması Narboto'ya ilginç gelmişti. “Tuhaf birisiymiş, delirmiş gibi durduk yerde niye ağlıyor?” diye düşündü.

-Kendinizi tutun, kötülük çekmeyiniz! Karanlıkta böyle kimsesiz yerde ağlamak iyi değildir! Normal insanın yapacağı iş değil bu! dedi.

Atın gözleri yıldız gibi parlıyordu. Ön ayaklarıyla yere vurarak, kişniyordu. Atı “Korkma!” diyerek sakinleştirmeye çalıştı. Onun başını okşayarak göz yaşlarını sildi. Atake zamanına geri gitmiş gibi konuşuyordu. “Atake'nin Kalmukları sürerken Kökcal Barak'ı kovalayıp ensesinden yakalayıp öldürdüğünde bindiği atın soyundandır bu! Abılay ile olan savaşta yaralanan kahramanı düşmanlara bırakmayıp, sahibini alıp kaçan atın soyundandır bu!” diyordu.

Zayıf, yıpranmış doru at da sahibini bulmuş gibi, çok eski sahibiyle buluşmuş gibi yerinde durmadan çırpınıyordu. Gözleri parlıyordu, kulaklarını kamış gibi dikmiş kişniyordu, sesi etrafa yankılandı. Şamşı'nın dağları sanki onunla beraber kişniyor gibi sesi yankılanıyordu. Atake zamanındaki atın kişnemesini duymuş gibi ihtiyar mest oluyordu.

İhtiyarın gözlerinin önünde Atake zamanındaki savaş atları canlanıyordu. “Kırkmaçkeri var ya, Gök Çoloğu var ya, Kerkulun diye adlandıranı var ya, Ak kızılı nerede ya?” diye hıçkırıyordu. Diğerlerinin adı aklına gelmedi.

İhtiyar eski zamanlardaki savaş atlarını anıyorken Narboto'nun aklına işte o savaş atlarının sahipleri gelmişti. Berdike, Sadır, Cayıl... Derken tekrar kötü düşünce geldi, aklına. “Bu ihtiyar bu haliyle bu atı bana verir mi?” diye tartışacakmış gibi atı kısıyordu. “Vermem diye itiraz ederse, ona gününü gösteririm!” diye kötü düşündü.

-Peşimizden kovalayan askerler ya geliyorsa? dedi Narboto.

İhtiyar kendine geldi.

-Hadi gidelim! dedi ihtiyar acele ederek.

Narboto'yla ikisi bir ata binip yürük atı dizgininden sürükleyerek eve doğru yöneldiler.

-Kimseye göstermeden besleyelim, yürük at olduğunu öğrenirlerse Ruslar elimizden alır. Gündüzleri kimsenin gelmediği otlağa salalım, geceleyin de evin içine bağlayalım, dedi ihtiyar.

İhtiyar, birisi gelip elinden alacakmış gibi korkuyordu.

-Sen gitme Narboto! Tam bir hafta içinde kendine getireceğim atı, sonra köyüne götürüp beslersin, arada gelip ben de bakacağım, dedi ihtiyar.

“Hmm, ihtiyar sözünü tutuyormuş” diye düşünen Narboto içinden çok sevindi. Ailesine rağmen burada kalmayı kabul etmişti.

Eve ulaşınca atı hemen evin içine aldılar. Azar işitmesine rağmen karısı uyumadan ihtiyar eşini bekliyordu. Atın başı görünür görünmez, evin erkeklere ait tarafını boşaltıverdi. Tepesi alçak eve girmekten ürken at kişnedi. İhtiyar dizgininden

çekerek Narboto arkasına kamçı vurarak atı çok zorladılar. Sırtı kapıya dokunup yarası kanadı ancak yine de durmadılar atı içeriye soktular.

Az önce kara yolun tozunu savurarak gelen şimdiyse keçe evde insanlar ile beraber sıkıştığını anlayamayan doru at arka ayaklarını açıp işedi. İşediği yer delinivermişti. Azıcık aydınlıkta çekik gözleriyle dikkatle bakıp atın sidiğinin berrak olduğunu fark eden Toltoy:

-Eh, hayvanım! Noktoluu Doru'nun sidiğinden gelen yürük at! diye mırıldandı.

Evin içerisi atın idrarı kokuyordu, nargile içmiş gibi sarhoş oluyorlardı. Karısı dışarıdan bir kucak ot yolarak gelip atın altı kurusun diye bıraktı. Karanlıkta iyi inceleyemeyip anlayamayan ihtiyar evin başköşesinde durup ata bakarak, ona hayran kalıyordu. “Karabacağı dürülü” diye dorunun etli olan bacağını betimledi, “ezilmiş kemiği kazık gibi” diye gözü ona takıldı, “bir topak kuyruklu, geniş göğüslü” diye kuyruğu ile göğsüne hayran kaldı. Sadece anlamadığı bir şey vardı o da Atake zamanındaki yürük atın soyunun, Atake Boyu'ndan başka boya geçmesiydi.

-Neden? dedi.

Bunu duyan Narboto'nun aklına “Atake Boyu'nda birlik bozuldu” denilen söz geldi. Bu yaşa gelip çocuğu olmayan ihtiyar, çocuğu olmuş gibi sevinliyordu. Her zaman üzülen ihtiyar kocasının daha önce bu kadar sevindiğini hiç görmeyen karısı da onunla beraber mutluydu.

Evin içerisi dağınıktı yarısına at sahiplenmişti. Kalan kısmına da üçü yerleşmişti. Yarım kalan tabaklarındaki etlerini bitirip yarmadan içip gece yarısına kadar uyumaya çalıştılar. Geniş toprakların arasından bu küçük tepeye yakın olan evin keregesi çekilmiş gibi dardı, evin içerisi daha da daralmıştı. Üçü zorla yer bulup uzandılar. “Masaldaki at uzmanı Tolubay'la karşılaştım. Karımın gözüne bakmadan yola koyulmuştum, bak çok arzu ettiğim kendime yakışan yürük atı buldum. Ruslara belli etmeden sahiplenmeliyim!” diye düşünerek tandır ocağın dibinde eyerine yaslanarak Narboto uzanıyordu. “Bu gerçek mi? Yoksa rüya mı? Narboto olmasaydı bu atı nasıl görürdüm! İyice bakarsam Narboto gibi kahramana yakışacak bir at olur, Ruslara vermeden biner inşallah” diye düşünerek başköşede ihtiyar uzanıyordu.

“Zavallı ihtiyarım sanki kahraman Toltoy gibi, Surkiyiptiyi⁵¹ bulmuşcasına heyecanlanıyordu!” diye düşünen karısı hasırdan yapılmış perde tarafında uzanıyordu. Gözünün önünde ikisinin gençlik günleri, kendisinin tepede çiçek toplayıp koşarak oynadığı genç kız olduğu zamanlar, kocasının genç, güçlü, yakışıklı yiğit günleri canlanıyordu. Gençliğinde de hep böyle hareketliydi. Gece boyu dikkatli oldular. At kışneyince gözleri fal taşı gibi açılıp, dışarıya kulak veriyorlardı.

VIII

Bordu’ya gelen Komiser askerlerle ve memurlarla o gece Kambar Boluş’un köyünde geceleme için kalmışlardı. “Ruslar geldi” diye korkan Boluş’un köyünün halkı, akşam olur olmaz yataklarına girip erkenden uyudular. Genelde halkın hep birlikte oturduktan sonra dağlarda tepelerde at sürüsüne bakanların şırıldañ⁵² söylemesi, koşuşturan kızların sesleri gülüşmeleri, ak çölmök⁵³ oynayanların bağırışları, dümpöldök⁵⁴ oynayanların kahkahasıyla karanlık gecede yankılanarak Boluş’un köyü neşeyle dolu olurdu. Bugün öyle değildi, sadece dereden akan ırmağın sesi çıkıyordu, köy sessizdi. Rusların burada geceleme halkın hoşuna gitmemişti. Bizim çocuklarımız askere giderse, Ruslar hep böyle gelip bizim topraklara sahiplenecek diye düşünen halkın aklı çıkıyordu.

Uykusu kaçıp, gece yarısına kadar uyuyamadan uzanan Kambar Boluş’un aklına bir sürü şey geliyordu. “Merkezden gelen sorgucu, ölen yiğidin ailesiyle görüşecekti. Yalan söylerlese nasıl anlayacaklar ki? Anlamayacaktır inşallah!” diye düşünüp kendi kendini teselli ederek yan tarafına dönerek uzandı. Derin uykuya dalsam diye başını yastığının altına sokuyordu. Ucu bucağı olmayan düşünceler uykusunu kaçırıp tekrar aklına geliyordu: “Narboto neden dağa çıkıp baktı? Listenin ilk sırasına yazıp senden kurtulmaz mıyım?” diye kızdı. “Bugün evine gelmedi. Karısına çocuklarına bakmadan hangi derenin tepenin içinde geziyor? Evinde gecelemeyip çiyin⁵⁵ dibini yırtan genç delikanlılara evinin çevresinde gezmesine izin vermişti...” aklına aniden farklı düşünceler geldi. “Narboto’nun karısı bırakıp gitmesin sakın” gibi kötü

⁵¹ Surkiyipti: Manas Destanındaki Bağış adlı kahramanın atı (Sarı, 2016: 297).

⁵² Şırıldañ: At sürüsüne bakanların şarkısı.

⁵³ Ak çölmök: Geceleyin oynanan oyun türü.

⁵⁴ Dümpöldök: Oyun türü.

⁵⁵ Çiy: Saplarından hasır yapılan, uzun ve sert bir ot.

düşünceler aklına geliyordu. Aman bu kadınların yaptığı dedikodudur diye başka şeyleri düşünmeye çalışarak, Komiser ile konuşmasını düşünürken uykuya dalmıştı.

Ağır uykusunda ilginç bir rüya görüyordu. Rüyasında yıldız dolu gökte, yıldıza dönüşen hayvan ve insanları görüyordu. Allah'ım tövbe, dünyayı gezerken yaban koyunu kovalayan Toltoy'la karşı karşıya gelmişti. Yerde onun yüzünün nasıl olduğunu bilen kimse yoktu, meğerse o kır burun, bıyıklı birisiymiş, çekik gözlü, ince saçlıymış. Yıldıza dönüşen kahraman Toltoy öküzün beli kadar büyük yayını çekiyordu, yıldıza dönüşen üç yaban koyunu kaçıyordu. Peşinde parlayan küçük yıldızlar sanki Aktaman gibi koşan tazılardı. Yaban koyunu kovalayan kahraman Toltoy sadağını sırtına asıp yayını gererek çekiyordu. Gizli oklar süzülüyor. İki oku beyaz yıldıza dönüşüp, son okla ise yaban koyununu vurup akan kanla kızıl yıldıza dönüşmüştü. Kaburgasına ok saplanan yaban koyununun yan tarafından kızıl kan fışkırıyordu. Yere düşerek yanan köz gibi kırmızıydı. Yaralı yaban koyunu durmadan koşuyordu, yan tarafından akan kan rüzgârla uçuşup yüzüne sıçrayacaktı sanki. Toltoy ve üç yaban koyunu! Bazen görünmez hale gelip, bazen görünüyorlardı, ayağı yere basmıyordu sanki rüzgârla uçuyordu. Rüzgârın sert estiğini hissederek ay ve yıldızın arasında akıp geçen Aktaman tazısıyla birlikte Kambar da geliyordu, Toltoy'un arkasından koşuyordu...

Böyle güzel uyuyarak sarı yıldızın parladığını görmek üzereyken atların patırtısı duyulup, köpekler havladı. Kambar yerinden fırlayarak kalkıp şalvarının ipini yarım yamalak bağlayıp kaftanını üzerine örtünüp aceleyle dışarıya çıktı. Memurların yerleştiği boz üyün önüne atlıların koşturarak gelip “Komiser Bey!” diye bir ağızdan bağırdıkları duyuldu. Komiser'in çıkması için acele ettiriyorlardı.

- Komiser Bey! Komiser Bey! diye bağırdı, atlılardan birisi. İkincisi de askerlerin komutanına aceleyle çağırıyordu.

-Sayın Yüzbaşı! Sayın Yüzbaşı! Acil haber var!

Köydekilerin hepsi uyanmıştı, erkekler boz üyden başlarını çıkartarak bakıyordu, kadınlar ise çok korkmuşlardı. İhtiyarlar kelimeyi tevhit getirip mırıldanıyordu, gürültüden uyanan çocuklar başlarını yorganına sokarak dışarıya kulak veriyordu. Pantolonunu aceleyle giyip, kolsuz kürkünü yarım yamalak sırtına geçiren Komiser çizmesini giymeden aceleyle yalın ayak dışarıya çıktı.

-Ne oldu? diye sordu.

Aceyle gelmiş olan Kazak-Rusların yöneticisi heyecandan zorla konuşarak “kıyamet koptu!” diye bağırdı. Uykulayan Komiser kendini kaybedecekmiş gibi olup sonra kendine geldi.

-Ne oldu söylesene! dedi. Dün akşam Kambar Boluş’un evinde beşbarmakı⁵⁶ doyuncaya kadar yiyen, kımızı içen Komiser geçirdi. Çok geçmeden gözlerini ovalayarak yüzbaşı geldi. “Tokmok’un kara yolunda vergi olarak toplanıp getirilmekte olan at sürüsünü Kırgızlar çaldılar, sürerek götürmekte olan iki askerin birisini öldürmüşler. Düşmanların at sürülerini Şamşı’nın içine doğru sürüp götürdüğünü, kaçarak kurtulan asker söyledi. On civarındaki atı çaldırdık!” diye söyledi Kazak-Rusların yöneticisi. . .

-Ölen kim? diye sordu yüzbaşı.

-Asker Kırgızlardan! diye cevap verdi Kazak-Rusların yöneticisi.

Komiser “Oh, bizimkilerden değilmiş!” diye rahatladı.

-Ne zaman oldu bu olay? diye sordu Komiser.

-Askerin dediğine göre gece yarısında, belki sabaha karşı vakitte, dedi haberci.

-Hazırlanın yola çıkıyoruz! diye emretti Komiser.

Saatine bakarak gece yarısından beri üç-dört saat geçti diye tahmin etti. “Üç saatin içinde Şamşı’yı geçemezler. Belki Şamşı’nın içerisinde dinleniyorlardır” diye düşünen Komiser, hırsızları nerede olurlarsa olsun yakalamak istedi. Hırsızları görmek istiyordu. Peşinden kovalayarak yetişemeseler de, oradaki Ruslara haber göndererek önüne çıkmalarını emredeceğim diye düşündü. “Stolpino’ya nasıl haber veririm?” diye düşünen Komiser Kara Koçkor’daki Stolpino köyüne asker göndermeyi planladı.

Yüzbaşı askerleri uyandırmıştı. Onların yerleştiği evin etrafı canlanmıştı. Şafak sökmek üzereyken askerler hazırlanarak silahlarını arkalarına astılar. Atlarını getirip yola koyulacakken köyün Kırgızları da uyanmışlardı.

⁵⁶ Beşbarmak; Millî bir Kırgız yemeği.

“Ne oldu acaba diye?” Kambar Boluş şaşıırıyordu. Hemen onlara yaklaşamayıp biraz bekledikten sonra konuşanlara doğru yürüdü. Yan taraftaki boz üyelerden çıkan yiğitleri onunla beraber yürüdüler.

-Komiser Bey her şey yolunda mı? diye sordu içi rahat etmeyen Kambar Boluş. Komiser’in çatık kaşlarından kızgın olduğunu fark etti.

Komiser tercümanını çağırıttı. Ona “Aceleyle gitmemiz lazım, halimizi Kambar Bey’e anlatıp, misafirlerin adına teşekkürümüzü ilet” dedi ve başka şeyleri de anlatıp bitirdikten sonra kendisi içeriye girdi.

-Kambar Bey! Memurlar, askerleri alarak aceleyle gidiyorlar. Savaş için toplanan at sürüsünü sürerek Tokmok’a gitmekte olan iki askere Kırgızlar saldırmışlar. Tokmok’a ulaşamamışlar. Gece yarısı yaşanmış bu olay. Hırsızlar askerlerin birisini öldürerek at sürüsünü önlerine katıp götürmüşler. Hırsızların şamşı’nın tepesine doğru gittiğini sağ kurtulan asker söylemiş dedi, tercüman.

“Rusların yıldı sürüsüne saldırmışlar!” diye duyan Kambar Boluş hiçbir şey konuşamadan “Allah korusun!” diyerek kaftanının yakasını silkti. Rusların at sürüsünün Tokmok’a ulaşmasına engel olup, sürüyü sürüp götürmüşler diye ilk defa duyuyorlardı. Hem de askeri öldürmüşler. Hepsi susarak donakaldılar. “Konuşmak için uygun zaman bulamadım. Oğlum okula gittiğinde ona göz kulak olmasını Komiser’e söyleyemedim” diye Kambar Boluş üzülyordu.

Kıyafetlerini giyip Komiser boz üyden dışarıya çıktı.

-Kambar Bey! Aceleyle gidiyoruz, şehirde buluşacağız. Bir hafta içerisinde listeyi getirin, bir de hırsız aramayı da unutmayınız, yakalayıp askere teslim ediniz! dedi. Tercümanı bunları da tercüme etmişti.

-Benim söylediğim tavsiyeyi iyice düşünün dedi, Komiser fısıldayarak. Tercümanı da fısıldayarak çevirdi.

- Tamam! dedi Kambar Boluş, ağzına başka söz gelmemişti.

Atlı askerler hızlıca hazırlanmışlardı. Komiser ve onunla beraber gelen memurlar Boluş ile el sıkışarak vedalaşıp misafirperverliğini gösterip güzel bir şekilde karşıladığı için teşekkürlerini sunup sırtını sıvazlayarak sırasıyla arabaya oturdular. Yüzbaşının sesi gür bir şekilde çıktı, onu duyan atlı askerler düz durdular sonra da

hepsi tek bir kişiymiş gibi atlarını sürmeye başladılar. Kambar'ın yanındaki yiğitler yüzbaşının “gidiyoruz!” diye bağırdığını tahmin ettiler. “Dağ kazı gibi atlarını neden sırasıyla dizdiler?” diye ilk defa görenler şaşırmıştı.

Komiser ve askerler sırayla köyden uzaklaşana kadar şafak ağarmıştı. Az önce boz üylerin kapısından başlarını çıkararak bakan Kırgızlar Rusların gittiğini gördükten sonra börklerini, kaftanlarını giyerek geldiler. Kambar'ın etrafına toplandılar.

-Her şey yolunda mı? diye sordular.

-Tokmok'ta bozuklar Rusların yilkı sürüsüne saldırmışlar, askerlerden ölen varmış. Savaş için hazineye toplanan atlarmış, Şamşı tarafına sürüp götürmüşler. Komiser, peşlerine düşecek galiba dedi, Kambar. Duyduklarına inanamayan Kırgızlar şaşıyorlardı.

-Hayatın zorlaştığı bu zamanda, Rusların yilkı sürüsüne saldırıp, Ruslarla oynamaktan korkmayan yüreği dağ gibi olan nasıl kahramanlarmış bunlar? dediler.

-Hazinenin yilkı sürüsüne saldıran, hangi boyun yiğitleri acaba? diyerek başlarını sallıyorlardı. Yilkı sürüsüne saldıranlara eskiden kahraman derlerdi, şimdiyse “kahraman” diyemiyorlar. “Nasıl bozuklar bunlar?” diyecek gibi oluyorlardı.

-Tınay Boyu'ndan galiba! diyenler oldu.

-Şamşı'ya gitmişlerse Temir-Bolot ya da Çerkiçi Boyu'ndan olabilir, diyenler de oldu.

-“Tokmok'un yoluna yakın başka hangi boy var ki? Ya Tınay, ya Temir-Bolot ya da Çerkiçi Boyu'ndan olacaktır” diyen birisini diğerleri de destekledi.

“Sorun kimin saldırdığında değil. Zaten Tokmok'un yoluna diğer Kırgızlar çıkamazlar ki” diye düşündü Kambar Boluş. O, “Temir-Bolot ile Çerkiçi boylarının yiğitleri Tezekbay ile Kanaat'ı dinlemeyip nasıl bu yaramazlığı yaptılar?” diye şaşıarak bu olayı aklı almıyordu.

-Atake Boluş'undan da olabilir dedi, Kambar.

Toplananlar “Nasıl olur?” diye Kambar'a bakıyorlardı.

-Atake halkı Tınay'dan ayrı bir Boluş olarak ayrıldılar. Onunla kalmayıp, Şabdan'ın çocuklarından şikâyetçi olarak Samüdün'e hapis ettirdiklerinden beri araları iyi değil

diye duymuştum. Sarıbaşı Boyu'nun fakirleri, köy ağalarından boluş olmaz diye fakir birisini boluş olarak seçmişler. Fakiri hangi zamanda dinlediler ki? diye mırıldandı, Kambar.

-Kim olduklarını bilmem de yüreği dağ gibi kahraman birileriymiş! dedi birisi.

-Öyle cesaretli kahramanlar olmayalım, mümkünse tavşan gibi korkak olun diye söyledi, Kambar Boluş.

Toplananlar “O da doğrudur” diye sustular. Kambar Boluş evine girdi. Toplananlar kendi aralarında konuşarak kaldılar.

Sert rüzgâr esecekmiş gibi yelin şiddeti yavaşça hızlanıyordu. Yelin şiddeti artıkça göğe bakarak ay arasında olduklarını hatırladılar. Ay arasını soruşturarak baş oonanın bitip bitmediğini belirtmek için bir saat kadar tartıştılar. Bugu hayvanı⁵⁷ kafası estiği tarafta dolaşmayı bırakmıştı, demek ki baş oona ayı bitti diye belirttiler. Buguların, maralları kovalamaya başladığını sürü olarak görmüştük, bugunun sürülerle çiftleştiğini duymuştuk dediler. Yaşlanmış annesini kimseden eksik bırakmadan bakan yalnız nişancı bir yiğit vardı, işte onun anlattıklarını sanki kendi gözleriyle görmüş gibi anlatıyorlardı. Bunu duyan ihtiyarlar ağızlarındaki tükürüklerini yutup sakallarını okşayarak hayranlıkla dinlediler. Bugunun, maralı rahat bırakmadan kovaladığı zamandır bu. Koşarak gelen bugunun, maralın arkasından gece gündüz ayrılmadığı zamandır bu. Bugu ile maral birbirlerine yaklaşıp, birbirlerini özleyen insanlar gibi yapışırlar, bugu yaklaştıkça dönüp kıcını yaklaştıran maral kuyruk kemikleri dışarıya çıkartıp “Hadi gel, gel, arzu ettiğini al!” der gibi bugunun istediğini yapar diye anlattı. Ay adı da işte bundan dolayı böyle adlandırılmış. Baş oona ayı bitince de avcıların bugu ile maralı vurmak için ava çıkmamaları da bundan dolayıdır. “Ey Yaradanın hayvanı!” diye ona şaşırıyorlardı. Böylece şafak tam olarak ağarıp kızlar, gelinler süt kovalarını hazırlayıp kısarak sağmaya gidecekleri vakte kadar hangi ayın başladığını netleştirdiler. Ayak oona ayı başlamıştı.

⁵⁷Bugu: Maralın erkeği.

IX

O gün Kambar Boluş kâtibini yanına oturarak askere gidecek olanların listesini oluşturdu. İlk önce çok uzak olan akrabalarından başlamıştı. Listeyi oluşturmaya çalışırken gece gördüğü rüya aklına geliyordu. “Falancanın hanesinden bu kadar yaz, ötekinin hanesinden şu kadar yaz” diye ağzının içinden geveliyordu, tekrarlayıp yere tekrar oturuyordu. “Hangi hane kaldı?” diye sorup esneyerek oturuyordu. Gece gördüğü rüyası yine aklına geldi. Liste yarıya gelince “Narboto’yu da ekle” dedi. Kâtibi başını kaldırarak bakınca yüksek sesle “yazsana!” dedi. Böylece bir taraftan rüyasını düşünüp “üç yaban koyunun uçup gitmesi ne anlama geliyor, süzülen okla vurulan yaban koyunundan kan akması ne anlama geliyor? diye şaşkınlık içinde, bir taraftan da “listeye yine kimi eklesem?” diye düşünüp kafası karşıyordu. Bu şekilde kâtibiyle ikisi öğleden sonraya kadar birçok kişinin isimlerini yazıp listeyi oluşturdular.

Listeyi hazırladıktan sonra bir işi bitirmişler gibi rahatladılar. Şimdi geriye sadece gidip listeyi Komiser’e vermek kalmıştı. Kâtibi gidip karısıyla yalnız kaldıklarında rüyasını anlatmaya hazırlandı. İlk önce kımız istedi. Tulumu iyice karıştıran karısı bir kâse dolusu kızı su. Susayan Kambar hepsini içti. Kımızın biraz acı olduğunu hissetti. Acı olduğuna tiksinererek gözlerini sıkıca kapatarak “ot sertleşmeye başladığından kımız da acı olmaya başlamış, ay ayak oona oldu ” diye düşündü. Sonra güzelce rüyasını anlatmaya başladı.

-Efendim, çok güzel bir rüya görmüşsün! diye karısı gülümsedi:

-Yıldızlara uçman bu servetinin artmasıdır. Yay çeken Toltoy’un yanına gitmen şerefın daha da yükselip hep iyi insanlarla beraber olmandır. Uçan oktan kanın akması düşmanın yenilmesidir. Yaban koyunu ardından kovalaman, düşmanın ardından kovalamandır, diye iyiliğe tabir etti.

Karısının tabir ettiğı Kambar’ın hoşuna gidip iyi insanlar dediğı “general di galiba” diye geri kalanını kendisi tabir etti. “Doğru vali, komiserlerle görüşüm, köy ağaları ile aynı çanakta yemek yiyip, boluşlarla beraber oldum, yanına gitmediğim sadece General Kuropat ile Bolubaum kaldı. Düşmanımı yenmem, Narboto’yu askere sürmemdir” diye düşündü.

Askere alınacakların listesini yine baştan düşünerek “Narboto’yu askere sürüp ondan kurtulayım şimdi” diye ensesini kaşıyarak otururken, karısı hiç akıllara gelmeyen bir haberi söyledi. “Abdulla Taykın vefat etmiş!” dedi.

-Taykın kimmiş? Nereden duydun? diye sordu Kambar Boluş, böyle bir adı daha önce hiç duymamıştı.

-Az önce Tınay Boyu’nun yiğitleri aşağıdaki köyün arasından geçerken haber verdiğini kadınlar söyledi. Almatı’nın yöneticilerindenmiş dedi karısı.

-Öyle haber mi verilir? Almatı’nın Kazak’ından ise çok ünlü olmayan birisidir belki diye Kambar Boluş böyle ismi hatırlayamayıp tanıdığı Kazakların hepsini saydı. Ama öyle birisini bulamadı. Üstelik haber verme şekillerine de şaşıırıyordu. “Ne zamandan beri böyle haber vermeye başladılar? Önemli kişilerden biri olsaydı haber getiren yiğit attan inerek Boluş’un evine girip söylerdi haberi, demek ki sıradan bir Kazak ölmüş” dedi, Kambar ama sıradan birisine benzetemiyordu. “Ne zamandan beri fakir bir çobanın öldüğünü tüm halka haber veriyorlar?” diye düşünüp, anlayamıyordu.

Sonra her zamanki gibi karısına “Terkimi hazırla! Kamçımı getir! Heybeyi getir!” diye emrederek kaşlarını çatıp kızmış gibi görünerek çizmesini giyyordu. Tınay’ın yiğitlerinin geldiği köye haberi öğrenmeye gitmek için hazırlanıyordu.

Tam o sırada koşturulan atların patırtısı duyuldu. Kulak verdiğinde onların yaklaştığını anladı, Boluş’un evine doğru koşturarak geliyordu. Kambar Boluş çizmesini hızlıca giyip kementayını⁵⁸ örtünerek “bir bakayım” diye dışarıya çıktığında hızlıca gelmekte olan dört haberci, hiddetle koşan atlarının dizginini çekerek kapı önüne gelip durdular. İkisinin kıyafetinden Ruslara asker olarak çalışanlardan olduğunu anladı, diğer ikisi de omzuna kılıç, tüfek asan Kazak-Rus’tu. Boluş, “Öğle vaktinde böyle acele getirilen haber ne?” demek üzereyken habercinin birisi zorla nefes alarak:

-Boluş’un evi burası mı? diye sordu.

-Evet, Boluş’un evi burası, bir şey mi oldu? dedi, Kambar Boluş heybetini bozmadan.

⁵⁸ Kementa: Keçeden yapılan üst kıyafeti.

-Köyünüzde hırsız var! Yakalamaya geldik! dedi asker.

-Ne hırsız, neyi çalmış?

Kötü haber diye Kambar'ın ödü koptu.

-Gece Tokmok'un kara yolunda hırsızlar vergi olarak toplanan at sürüsüne saldırmışlardı. Hırsızın sizin köyden olduğunu kaçarak kurtulan bu asker tanımış diye konuştu. Kırgız asker genç arkadaşını göstererek.

-Ağzından çıkana dikkat et! Olmadık yere suçlamak iyi değildir! dedi, Boluş.

-Gece yılkılara saldıranların arasında köyünüzden birisi var. Tanıyorum yüzünü de hatta bindiği atı da tanıyorum dedi, genç asker.

-Nasıl tanıyorsun? Aysız gecede gözünde ışığın mı var? diye kızdı Kambar Boluş.

-Ağa, alay etmeyin! Kudayan yiğitleriyle beraber Boroldoy'a gelip Kökbörü oynayanlardandı. İsmi hatırlayamıyorum, tanıdım dedi, asker. Narboto'nun elinden zorla kurtulduğunu söyleyemedi.

Kambar Boluş sinirden titreyiverdi.

-Gerçekten tanıdın mı? Kaç kişilerdi? diye sordu.

-Kesinlikle, kamçısıyla vurmak için önüme gelen insanı nasıl tanıyamayım.

Asker şüpheliyi betimlediğinde Narboto'nun ta kendisini anlatıyordu.

-Uzun suratlı, çakır gözlü bıyıklı yiğit, görsem tanırım dedi asker.

"Gece at sürüsüne saldıranların arasında Narboto da varmış galiba" diye tahmin etti Kambar Boluş.

-Akıtması burnuna kadar ulaşan, ak ayaklı atı var, diye ekledi asker. Atının akıtması ve sağ ayağı ak tüylü olan atı söylediğinde "Bu kâfir Narboto'nun Akbaypak diye adlandırdığı akıtmalı atını söylüyor" diye düşünen Kambar şimdi onun Narboto olduğuna gerçekten de inanmıştı.

Geçenlerde kendi oğlunu ve Çin sınırına gidenleri azarladıktan sonra at sürüsüne saldırmaya hem de Rusların sürüsüne saldırmaya, Kudayan Boluş'undan birisinin gideceğini rüyasında bile görmesi mümkün değildi. "İyice azarladım bunları" diye düşünmüştü.

-Sen hangi boydansın? diye sordu Kambar Boluş küçük askere.

-şamşı Boluş’undan, Nurmambet Boyu’ndan, diye cevap verdi.

-Attan inin, eve girin bir şeyler yiyin! dedi, Kambar Boluş.

-Vaktimiz yok ağa! dedi asker.

Kaşları çatık kılıç tutan Kazak-Rus askere bir şeyler dedi.

- Komiser’e ne diyelim? Hırsızı yakalayabilecek misiniz? diye sordu asker.

-Komiser’e selam söyleyin ve bu sözümü iletin hırsızı arayacağız, tuzağa düşürüp yakalar yakalamaz haber veririm dedi, Kambar Boluş.

Kambar’ın dediğini tercüme ettirerek dinleyen Kazak-Rusların yöneticisi gibi gözükten diğeri, “Boluş’un kendisi Komiser’e gelsin, köye değil, Tokmok’a” dedi.

-Tamamdır! dedi Kambar.

Önceden kımızını hazırlayıp beklemekte olan karısı kâseyi uzatınca Kırgız askerler birer kâse kımızı içtiler, Ruslar ise dudak büküp içmediler. “Diğeri yöneticiler içerlerdi, bunlar ise saygımızı kabul etmediler” diye Boluş, Boluş’un yan tarafında onlara bakanlar ve karısı, onların yaptıklarını ayıplayıp beğenmediler.

Dört kişinin atlarını koşturarak geldiğini gören Kırgızlar evlerinin dibine oturarak, evinin yan tarafına eyerini bırakanlar ise eyerine oturup, eyeri olmayanlar ise körpöçö⁵⁹ ve köldölöñ⁶⁰ getirip oturdular. Uzaktan bakarak yaklaşmadan “yine ne haber geldi?” diye kulak veriyorlardı.

-Liste diyorlardı, liste mi gelmişti? Ama listede görünmüyor? diye kendi aralarında konuşuyorlardı.

Atlıların atlarından inmeden konuştuklarını, kımız sunulunca askerlerden başkası tadına da bakmadığını görünce önceden böyle yapmazlardı diyerek bir kötölüğü hissetmişler gibi gözümüz kötölük görmesin diye Allah’a yalvararak dört atlı uzaklaşana kadar onlara baktılar.

“Bu defa Komiser Bey’e yalan söylemeyeyim. Hırsızı arayayım, Narboto da olsa, başkası da olsa hırsızı yakalayıp vereyim” diye düşündü, Kambar Boluş.

⁵⁹Körpöçö: Eyer üzerine konulan küçük yorgan.

⁶⁰ Köldölöñ: Kuzu postlarından yapılan döşek.

Kudayan halkının sınırlarında önceden adını hiç duymadıkları herhangi bir Taykın'ın vefatinin haberi "Halk hep birlikte Ruslara karşı çıkmaya başlayalım!" diye belirtilen işaret olduğunu, Sarıbaşı ile Almatı Kazaklarının gizlice görüşüp anlaştıklarından Kambar gerçekten de habersizdi. Gizli polisin dediğine göre bu haberin ulaştığı tüm köylerde Tüzem halkı boluşlarını dövüp onlara boyun eğmekten vazgeçmişler. Yılkı sürüsüne saldıranların peşinden giden Komiser, halkın bozulduğunu duyarak Tokmok'a aceleyle dönmüştü.

X

Dağın arasındaki serin yaylada güzel bir hayat sürdüren Kırgızları karıştıran o yaz artık halkın aklından bir daha çıkmaz. Zamanın göz açıp kapayıncaya kadar değiştiği gibi halkın durumu bir anda değişti. Genelde sakin olan komşu köylerde bir karışıklık var gibiydi, atlarının kuyruklarını bağlayıp aşağı yukarı at koşturarak yerinde duramayıp hırslanan yiğitlerin "Yak listeyi! yakın!" diye bağırmaları, boluş ve köy muhtarlarını dinlemeden onlara karşı çıkarak "savaşacağız!" diye hazırlanmaları bir felaketin kopacağına haberi idi. Bu olaylar bir felaket haberi gibi, Kudayan Boyu'nda da duyuldu. Bu halk da "Ruslar Kırgızları savaşa göndererek topraklarımızı tamamen ellerine geçirmek istiyorlar" diye endişeleniyordu.

"Kambar Boluş Komiser ile gizlice anlaşarak askere gidecek olanların listesini oluşturmuş, fakirlerin çocukları askere gönderilip zenginlerin çocukları gitmeyecekmiş" diye dedikodu halk içinde hızlıca yayılmaya başlamıştı. Boluş'un tüm halkın çocuklarını askere göndermekten kurtarabileceğine artık umutları yoktu. İşte bunların hepsi Komiser'in misafir olarak gelip gitmesinden tam bir hafta geçtikten sonra başlamıştı. Sanki köye memurlar değil de, uğursuzlar gelip gitmişti. Onlardan sonra köyde karışık bir dönem başlamıştı. Umutların söndüğü, dileklerin gerçekleşmediği, hayallerin yıkıldığı bir dönem başlamıştı.

"Komiser'in emrini yerine getirip, Narboto başta olmak üzere köyün delikanlılarını askere gönderdikten sonra halk sakinleşince söz verdiğim gibi Mukay'ı, arkadaşına kız istemeye göndersem. Onu bu sene evlendirsem, annem de sıhhatte, onları başka bir boz üye yerleştiririm" diye düşünen Kambar Boluş, hayal kırıklığına uğramıştı. Babasıyla birlikte Mukay da hayal kırıklığına uğramıştı. "İstemeye gideceğimiz

ailenin kızı, Ayçürök⁶¹ gibi güzel” diye yengeleri söylemişti. “Hey şımarık çocuk! Evleneceğin kız ay gibi, güneş gibi görkemli, masallardaki güzeller gibi” diye Narboto’nun karısı da söyleyince Mukay’ın kızı görme arzusu iyice güçlenmişti. “Bu çok güzel kızı bir defa görseydim” diye Mukay kızı daha görmeden ona büyüleniyordu. İstemeye gittiklerinde de herkesin gördüğü herkesin bildiği güzel kızı bir tek Mukay görememişti, görme fırsatı olmamıştı. Öylece ismi bile belirsiz, Ayçürök’ün yazmasına ne dokunmuştu, ne de onun narin yürüyüşünü görmüştü. Arzusu içinde bir ukde oluşturup, ismi belirsiz Ayçürök’ü göremeden bilmeden öylece kalmıştı.

Ayak oonanın sekizinci gününde “Gizli olarak yapılan iş belli oldu” diye Kudayan halkı huzursuzlanıp kendi aralarında savaşacak gibi oldular. Ayın tam sekizinci gününde kavga ettikleri, bu kavganın sabah erken başladığı tüm halkın aklında kalmıştı. Çünkü işte o gün kavga edip tekrar anlaşmışlardı, o sırada yiğitler iki Rusları öldürmüştü, akşama doğru tüm halk artık Ruslara karşı düşman olmuştu. Mukay’ın ise bu günü hiç unutmadan aklından silmemesinin özel bir nedeni vardı. Hayatının ilerleyen dönemlerinde “Ağustosun sekizinci günüydü, ertesi 9 Ağustos’ta, evet 9 Ağustos şafak ağarmadan...” diye her zaman tekrarladığından aklında silinmez olmuştu.

Şafak ağarmadan ata binen yiğitler önceden hazırlanmışlar gibi toplanarak geldiler. Boluş’un boz üyünün önüne geçerek “listeyi göster” diye tehdit ettiklerinde sadece evdekiler değil tüm halk korkuya kapılmıştı. Yedi atadan beri gelmekte olan geleneğe karşı gelenler yüzünden Kudayan’dan kalan zenginliği elinden kaçacakmış gibi Boluş’un ailesi üzölmüştü. “Toplanan yaramazların bu yaptıkları nedir?” diye annesinin mırıldanması Mukay’ın aklında kalmıştı. Annesi, onları “iyilikten anlamayan fakirler” diye azarlamıştı.

Yiğitlerin kamçıyla saldıracak hale gelip, ihtiyarları dinlemediğini gören Kambar Boluş listeyi sakladığı yerden alıp onların eline verdi. Kâtip okumayacağım diye itiraz ettiğinde “Öldürürüz, sağ kalmak istiyorsan oku!” diye korkuttular, kâtip okuyunca gerçekten de hep fakir fukaraların çocukları yazılmış, baktıklarında boşuna şüphelenmemişler. Zengin sayılanlardan sadece Narboto’nun ismi var.

⁶¹ Ayçürök: Semetey’in eşinin ismi, çok güzel olduğu anlatılır.

-Hep fakir fukaraların çocuklarının isimlerinin listelenmesini nasıl açıklayacaksın?

- Komiser Beyin emriydi! dedi, Kambar Boluş.

Genelde kızdığında özellikle fakirler ile konuştuğunda “Bir yerini kıs” diye küfür etmekten çekinmeyip toplum içinde kendini yönetici olarak gören Boluş’un yüzü kızarmıştı, uygun bir cevap bulmakta zorlandı.

-Saygın insanlar ile yöneticiler birleşmişler mi? diye yiğitler sorgucu gibi tekrar sordular.

-Yöneticilerden gelen emir öyleydi dedim ya! dedi, Kambar Boluş tekrar.

-Böyle emir vermesini saygın insanlar mı istemiş? diye yine sordular.

-Demek ki Beyaz Çar, fakirleri çalıştırmak istiyor! diye cevap verdi Kambar.

-Hani bizim boyun yiğitlerini askerden kurtaracaktın? dediler.

-O işi askerî vali biliyor, askerî valiye ise ulaşmak zor dedi, Kambar Boluş.

-Listeyi yakın! diye bağırmaya başladı yiğitler! Liste yanarsa, yaşadığı sorunların hepsi listeye beraber yanıp kaybolacakmış gibi gelip kendileri küle dönüşen kâğıt gibi yakalanmayacağız diye düşündüler.

“Yalnız bununla bu iş biter mi!” diye savaşılmaya düşman bulamayan yiğitler bir olayı başlatmak için atlarını koşturarak gittiler. Yolda Narboto’yu buldular. Baktıklarında o yeni atına binmiş halinden mutluydu. İsmi askere gidecek olanların arasına eklendiğine üzölmüyordu bile.

-Duydunuz mu? diye sorduklarında yiğitler.

-Atake-Sarıbağış’ın yiğitleri Rusları öldürmeye başladı, diye mutluydu.

- Çaresiz, Boluş ağamızı tehdit etmek zorunda kaldık. Seni de askere sürmek istemiş!

-Liste oluşturduğunu duydum. Listede var mıyım yok muyum beni ilgilendirmez, askere gitmeyeceğim. Bize acı çektiren Ruslara hizmet etmeyeceğim dedi, Narboto.

-Atınızı değiştirmişsiniz? dedi yiğitlerin birisi.

-Yürük atın soyundanmış dedi, Narboto.

-Komşulardan haberdar mısınız ağa? diye sordu genç delikanlıların biri.

-Duyduğuma göre Tokmok'taki halk da isyana başlamış Ruslara karşı çıkacaklarını söylüyorlarmış. Kim bilir belki şu an Ruslara saldırmaya bile başlamışlardır. Köl halkı da hırslandı.

-Ohoo! Atake-Sarıbağış buradan, Bugu, Sayak oradan çıkarsa, Kırgız halkının tümü isyan ederek Rusları kovalayacaktır deyiverdi yine birisi.

-Belki.

-Bizim halk ne olacak?

-Bordu'nun içi Koçkor'a da yakın, Boom Kemin'e de yakın. Kemin tarafına girecek olursa Şabdan'ın çocuklarını dinleyeceklerdir, Koçkor'dakilere katılırsa, Kanaat Boluş'u takip edeceklerdir. Kambar ağamız onunla rakip olmasına rağmen Kanaat'la baş edemez. Kanaat'a tüm Koçkor halkı boyun eğiyor.

“Çüy bölgesinin Kırgızları Rusları dövüyorsa, Köl bölgesinin Kırgızları kovalıyorlarsa, biz niye susalım ki?” diye yiğitler Bordu'nun Boom'a çıkan tarafına yerleşen balcı Rusları hatırladılar. “Anasını... Hayvanlarımız köyüne girse, geri vermeyen, kendi hayvanlarını kaybederlerse, bizi çaldı diye suçlayan kendi topraklarımızda gezmemizi sınırlayıp baskı gösteren Ruslara bizim kim olduğumuzu göstermenin zamanı geldi” diye hırslandılar. Narboto “aa” diyene kadar kendilerini zor tutmakta olan yiğitler atlarını koşturup gittiler. Narboto peşinden atını sürdürdü. Yiğitler, balcı Ruslar kendilerinin değil, Çar'ın bal arılarını besliyorlarmış gibi onların üstüne sinirle gidiyorlardı. Onların geldiğini gören balcı Rus önemsemedi. “Baksana ya şunlara! Kırgızlar delirmiş!” diye parmağıyla gösterip, önlerine çıkmak için yürüdü. “Kuru cesarettten ötesi yok bunlarda, bu Kırgız'a göstereyim, atını elinden alıp kendisini kovalayayım hayvan Kırgız'ı” diye düşündü. “Hey!” diye bağırınca tavşan gibi ödü kopan Kırgızların biridir bu da diye düşündü.

Ancak atlılar eskisi gibi korkarak gelmiyorlardı. Durup dikkatlice baktığında atlıların önde geleni kamçıyla vurmaya hazırlanarak geliyordu. O zaman onların neden geldiğini anlayan Rus kendisini toparlayıp kaçmak üzereyken yanına gelen Kırgız kamçıyla sırtına vurup geçti.

-Anasını! diye küfür etti, Rus. Zehirli kamçı canını acıtmıştı. “Anasını diye küfür ederek kötü Kırgızların kamçısıyla mı dövülecektim?” diye düşündü. Ancak atlı sürü halinde Kırgızların karşısında güçsüzdü. Yerinden kalkarak evine doğru koştu.

-Paşa! Paşa! Kırgızlar saldırıyor! diye yaralı ayıdan beter bağıırıyordu. O sırada ikinci atlı gelerek başı çelik kamçıyla vurunca sesi kesilerek, yere yuvarlanıverdi.

Paşası bal arıları tarafta geziyordu. Arkadaşı Grişa’nın haykırması paşanın ödünü patlatmıştı. Başını kaldırarak Grişa’yı aradı. Yerde birisinin yattığını ve bir sürü atlı Kırgızların at koşturarak geldiğini gördü. Felaketten haberdar olan paşa gücünün yettiğince evine doğru koşmaya başladı. Evin girişinde tüfeği asılıydı, kurşunları da hazırды, “Tüfeğime ulaşırsam, bunlara boyun eğmem” diye düşünerek koştu. Ayakları yere değmeden hızlıca koşan balcı “Tüfeğimi elime alırsam önümdeki bu atlı Kırgızların yaklaşmasına müsaade etmem” diye koşuyordu. Bir taraftan koşuyor, bir taraftan da “Anasını, leş kokan Kırgız!” diye küfür ediyordu.

Atlı yiğitlerin birisi onu görünce önünü kesmek için atını koşturdu. “Kör olası! Tüfeği mi var bunun! Sakın tüfeğine ulaşmasın! Kâfiri evine ulaştırmadan yok edeyim!” dedi. Balcı evine ulaşmak üzereydi, biraz daha koşup beş altı adım atarsa evin girişine ulaşacaktı. Tüfeği eline geçecekti. Ama ulaşamadı. Yiğit hızlıca ve bağırarak gelip balcının başına kamçıyla vurup geçince Rus kendini kaybetmişti. Yaralı mı ya da ölü mü belli değildi.

Yiğitlere yeni ulaşan Narboto iki Rus’un yerde süründüğünü görüp şimdi Kudayan ile Rusların gerçekten düşman olduklarına inanmıştı. Derken genç yiğitlerin birisi balcının evini yakmıştı. (Sonra Narboto bu olayı şöyle hatırlardı: Çüy’ün içindeki ve Köl bölgesindeki Rusların köyleri saldırıya uğrayıp, evleri sırasıyla ateşe verildi. Yangın ilk olarak Bordu’nun Boom tarafındaki ağzından çıkmış gibiydi, yanan ateşin odunu haline gelen balcının evinden başlamış gibiydi.) “Rus bunu görünce, Kudayan ile Rusların arasında böyle bir yangın çıkacaktı” diye düşünerek yanmakta olan balcının evine bakarak duruyordu, Narboto. “Elinden gelirse, kin besleyen bu Kudayan Boyu tüm Rusya’yı yakmak istiyor. Keşke elinden gelse...” diye mırıldandı. Narboto bu Kırgızların kızgınlığını böyle anlamıştı. “Bilenmişler hırslanıyorlar, bu nefretle Rusları yok etmek istiyorlar. Öyle yapmazlarsa

rahatlayamayacaklar ”diye yorumladı. Yiğitler bal kovanlarını alt-üst edince uçuşan arılar, sokmaya başladığından ürkerek atlarını hızla sürüp oradan uzaklaşmışlardı.

Yiğitlerin Ruslara saldırdıkları Kudayan Boyu’nun içinde hemen duyulmamıştı. O sırada ne yapacağını bilmeden başı dönerek köyünde kalan Kambar Boluş kötü düşünmeye başlamıştı. “Halkımdan çıkan düşmanı şimdi Komiser’e söylemeliyim” diyordu, ama bunun sonunun nasıl biteceğini bilemiyordu. Hırsız sorgulayacaklar onunla beraber ben de sorgulanacağım diye korkarak köye gitsem mi gitmesem mi diye bir sonuca ulaşamıyordu.

Köy sakin değildi. “Liste” denilen bela nereden çıktıysa artık diye düşünen Kambar, “Halkın birliği bozuldu” diye somurtuyordu. “Bir babanın çocukları sonunda birbirleriyle düşman olur demek buymuş” diye mırıldandı.

-Boluş’u korkuttular! dedi Kambar’ın çok yakın akrabalarından biri.

-Aman! Boluş’u değil, kendi ağalarını korkuttular! diye kadınlar birden bire şaşırdılar.

-Boluş genç çocukları listeleyip sürmek istemiş! dedi halk taraftarı olan birisi.

-Yönetim işini Boluş ağamız kendisi bilmiyor mu? diye Boluş’u savunanlar onlara karşı çıktı.

Her zamanki gibi sabah, akşam köyün kenarındaki yeşil tepeye toplanıp köldölön sererek kürklerini önüne elleriyle örtünerek oturdular. İlk önce havadan sudan konuşup sonra sohbe dalarak geçmiş zamanlardan bahsettiler. Halk böylece gece yarısına kadar sohbe daldı. Hep akıl veren ihtiyarların da “liste” kelimesi ağızlarından düşmez olmuştu.

Eski olayları anlatmaları bitmez ki, büyük tulumdan kımız koyulup kâseler büyüklerden başlayarak sırasıyla sunuluyordu, o kadar insana kımız vermek için iki ya da üç kâse kullanılır, konuşma uzamıştı soyların nereden geldiği konuşması ortaya çıkmıştı. O konuşmaya hemen Kırgız Ata’dan başlıyorlardı, “o dönemdeki Kırgızlar nerede yaşıyordu?” diye birisi soruyorsa, diğeri Analak-Manalak⁶²’tan bahsediyordu, yine birisi Âdem-Ata ile Havva-Ana’dan başlayarak konuşup sonunu Kudayan’ın çocuklarıyla bağlıyordu. Herkes kendisini, kendisi dışında torununun çocuğu,

⁶² Analak-Manalak: Kazak-Kırgızlara islamiyeti getiren bir kahraman, Kırgızların efsanevi babası.

torununun çocuğunun çocuklarını görenleri ise onları yaradana şükür ederek torunlarının çocuğunun çocuklarına değin, boy boya ayırıyorlardı. Sohbet uzayıp “Dünyayı kendisine boyun eğdiren Ayhan-Cengiz Han’a” gelir. “Sözünüzü kesiyorum!” diye, söz ustası “Bu hikâyenin burası şöyle” diye Cengiz Han’ın kulana⁶³ avına çıkan büyük oğlunun attan düşüp boynu altında kalarak öldüğünü söyleyip onun ölüm haberini Kırgız Ket-Buka adlı usta şarkıcı yiğit Kırgızların üç telli komuzun sesiyle güzelce ulaştırdığını söylediğinde “Evet ya!” diye aralarından birisi güzel sözleri hatırlatıyordu. Derken yine birisi eline komuzu alıp işte o melodiyi çalarak şarkı söylediğinde “Hey! Altın düğmeli beyaz kuş, Hey! Altın düğmesini koparmış...” diye başlıyordu. Geçmiş dönemlere geri gidip gelmişler gibi yine bir defa daha güzel sözleri hatırlatikdan sonra evlerine dağılırlardı. Bozulmadan söylenen ve hala söylenmekte olan eski sözler işte böyleydi.

Şu an ise “Analak-manalak, Ayhan-Mayhandan” bahseden hiç kimse yoktu. Boluş “Bu Beyaz Çar’ın direk söylediği emirdir” demişti, ama bu emiri ihtiyarlar daha çok kötü habere benzeterek “liste” uzun tartışmalara yol açtı. Bu gidişattan bir kötülüğün kopacağını herkes hissediyordu.

Kalibek uzun zamandan beri söyleyeyim diye düşündüğü fikrini söyledi:

-Fark etmişseniz Rusların bu “listesi” ilk başta tartışılan olay olmuştu, halkın birliğini bozdu. Taş atıp boluş seçmeye gittiğinde de kavga şu liste yüzünden çıkıyordu, hane başına vergi toplansa da, kavga şu liste yüzünden çıkıyordu! Şimdi Ruslara saldırmanın nedeni de liste oldu...

-Listeye kızan çocuklarımız düşmana karşı çıktılar, ama nereye kadar? dedi birisi. Listedenden memnun olmayan birisi yaklaşıyor:

-Tüm genç çocukları, uzak akrabalarını listeye katıp Kambar Boluş’un kendisini ve yakın akrabalarını koruması nasıl bir şey? dedi.

-Boluş’un kendisi gitmezse askere giden çocukların yöneticisi olarak kim gidecek?

Rusların askere alma kuralını iyi kavrayamayanlar eski geleneğe benzetiyorlardı:

-Garip eskiden böyle haber verilmezdi! Haberci “Düşman saldırdı! Düşman geldi!” diye köyde atını koşturarak gezip bağırınca kahraman yiğitler mızraklarını alıp

⁶³ Kulan: Yabani eşek.

koşarlardı, karılarına çocuklarına bakmadan hemen atını hazırlayarak yola koyulurlardı.

Anlatılanlara göre o dönemlerde karıları ve çocukları onları destekleyerek “Canınız pahasına iyi savaşın” diye “Bırakıp kaçarsanız erkek değilsiniz, giyinip hemen kaçın!” diye pantolonlarını hazırlayıp dışarıda bir şey asmak için yerleştirilen sırığa asarlarmış.

Ondan sonra bu savaşın nasıl olacağını tahmin ediyorlardı:

-Ne savaşı, hangi halkla savaşacaklar? Edil-Cayık’dan daha ileri mi? Ombu’ya⁶⁴ da gidebilecekler mi? Kaç günlük yol? Çok eskiden çok uzak topraklar Celpiniş olarak adlandırılıyordu, onun neresi acaba?

-Kırım-Urum tarafı olmasın sakın!

-Doğuda mı, batıda mı?

-Orunbor da diyorlardı, net olarak söylemediler ki! Geçende Komiser yöneticileriyle geldiğinde ne demişti?

-Kudayan Boyu’nun birliği bozulacak mı? Daha önce bu birliğin bozulduğu bir zamanla karşılaştık mı? diye keyifleri kaçmıştı, üzölmüşlerdi hep birlikte.

Yiğitlerin Ruslara saldırdığından ve Bordu’nun öbür tarafına yerleşen balcı iki Rus’un öldüğünden habersiz güneşli havada rahatça sohbet ediyorlardı. Hiç akıllarına bile gelmeyen böyle bir kargaşanın kopacağını düşünmemişlerdi.

İşte o gün Mukay’ın annesi keçe yapacağız diye köyün kadınlarını toplamıştı. Narboto’nun karısı yeni yeni yürümeye başlayan çocuğunu da getirmişti. Kadınlar “Bu erkeklerin işi bize ne? Kendi işimizi yapalım” diye onlara karışmamaya karar vermişlerdi. Meğerse o keçe Mukay’ın çocukken tekme attığı en son keçeymiş. Karagöz Ana’sı inanç olarak kendisi de yardım etmişti, kadın, genç çocuk, kadınlar toplanarak gelip keçeyi sertleştirmek için tekme attıkları, kadın kısmının toplanarak sepilediği son keçeydi. Eski zamanlardaki alaca keçe. Yapılışı en kolay keçeydi. Hasır otlarının üstüne koyunun siyah yünlerini serip, beyaz yünlerin oyum oluşturup, sarıldıktan sonra kaynar su döküp hepsi toplanarak tekme atarlardı. Birisi kalın iple keçeyi sürüklerdi. Sıra gelince sürükleyen de tekme atardı.

⁶⁴ Ombu: Rusya’nın Orenburg şehri için geçmiş dönemlerde Kırgız halkı tarafından kullanılan isim.

Çocuklar yan yana dizilerek, keçeye tekme atıyordu. Anası sıcak su koyup “iyice tekmeleyin, düz tekmeleyin” diye keçe iyi olsun diye çabalıyordu. Keçeyi tekmelemekten ayakları yorulan çocuklar bırakıp giderlerdi. Onları kandırıp, “hediye vereceğim” diye tekrar getirmek gerekti. Sessizce keçenin etrafında bulunmaktan sıkılıp kavga etmesin diye çocuklar tekme attıkça “Sart öldü, Sart öldü!” dersiniz keçe iyi olur diye onlara oyun yapmışlardı. Bu geleneğin nasıl başladığını kimse bilmiyordu. Çocuklar bunu bir oyun, bir hüner olarak algılayıp keçeyi tekmeliyorlardı.

Güneş tepeye çıkmıştı, aniden yiğitlerin birisi yukarıya doğru at koşturarak geçti. “Çar’ın emrine boyun eğmeyeceğim, çağırdığı yere gitmeyeceğim” diyenlerdendi sanki. Geçerken “Hey, çocuklar bundan sonra keçeyi tekmelerken “Rus öldü, Rus öldü!” deyin!” diye bağırarak geçmişti. Yaramaz çocuklar onu hemen ezberleyip “Rus öldü! Rus öldü!” diye canlanarak keçeye kin beslermişçesine tekmelemeye başlamışlardı. “Lanet olası! Ağzınız kırılsın! Susun!” diye kadınlar zorla durdurmuşlardı. Kadınların gözlerine yuvarlanan hasır otlarının içerisinde birisi bakıyormuş gibi göründü çok korkmuşlardı.

Hiçbir şey bilmeyen çocukların ise onu oyun olarak kabul edip kahkaha atmaları aklında kalmıştı. Onların şaka oyununa, baykuş tüyüyle süslenen tebetey giyen kızların gülüşmeleri Mukay’ın hala aklındaydı. (Sonra Kudayan’ın kaybolan boz alaca bayrağını hatırladığında, “bayrak yapacağım” diye hayal kurup, Mukay’ın alaca keçeyi, eskimiş bayrak olarak göz önünde canlandırma alışkanlığı işte bu alaca keçeden kalmıştı.)

Az önceki yiğit atını boşuna bağırarak koşturup geçmemiş. “Balcı Ruslar öldürülmüş” haberini duyunca Kambar Boluş’un benzi sararıp vücudu titredi. “Allah’ım, bundan hiç kurtulamayacağız” dedi. “Şimdi ne olacak?” diye halk da korkuya kapıldı. Boluş beklemeden diğer Kırgız halklarının durumunu öğrenmek için yiğitleriyle Kemine doğru yola koyuldu.

Kambar Boluş gittiğinde orada çok kişi toplanmıştı. Dikkatle baktığında askere gönderilecek olanların isminin yazılı olduğu kâğıdı elinden alıp yakan yiğitler de buradaydı. Aralarında Narboto da vardı. Bu Kudayan Boyu’nun yiğitleri Bordu’daki balcıları öldürüp, evlerini yaktıktan sonra geri dönerken Atake-Sarıbağış Boyu’nun

yiğitleriyle karşılaşmışlardı. “Yine nereden düşman çıkar?” diye dikkatle gözleyip, kendilerini zor tutmakta olan yiğitler “Kemin’de yaşayan tüm halk Ruslara karşı çıkmakta” diye duyunca buraya gelmişlerdi. Onların hali farklıydı. Bordu’nun içinden at sürerek gelen Kudayan Boyu’nun yiğitlerinin, Ruslara karşı çıkan bu halka katılmak istemesine bak. Tüm halkın toplanarak karşı çıkmasına, hayran olarak toplanıp at sürerek gelmelerine bak. Aynı düşüncede oldukları büyük halka katıldıkları için yiğitler heyecanlanıp ayaklandılar.

Toplanan halka ilk başta uzaktan bakan Kambar Boluş, tam bir hafta kaybolan Narboto’nun bindiği yerinde duramayan Doru atı görüp at değiştirdiğini fark etti. “Atını değiştirmiş, demek geçende asker doğru söylemiş galiba?” diye düşündü. Kambar Boluş yine dikkatle bakarak Doru atın kâkülüne mavi ipeğin bağlandığını görüp “övungen” diye düşündü. (Neden rengi mavi kimse bilmiyordu. “Eskiden sındılar⁶⁵ öyle yaparmış” diye Toltoy ısrar ederek doru atın yelesine mavi ipeği bağlatmıştı.)

-Gözden kayboldun? dedi Kambar Boluş Narboto’ya yaklaşarak.

-Boy, boy geziyordum... dedi Narboto.

-Ailene bakmadan mı? dedi, Kambar Boluş.

-Kadını yolda bulursun, çocuğu dağ sırtında... dedi, Narboto atını oynatarak.

-Altındaki atın? diye sordu, Kambar.

Narboto şimdi neyi gizleyecek ki:

-Tokmok’un kara yolunda gitmekte olan at sürüsüne saldırıp oradan aldım! dedi sakın bir şekilde.

Şimdi ona karşı gelip azarlamamanın zamanı olmadığını anlayan Kambar Boluş:

-Bu arada! dedi, Komiser’den asker geldi!

-Şu an askeri dinleyecek bir zaman mı? dedi Narboto.

Boluş susarak Narboto’nun dediğini duymamış gibi halkın arasından ilerledi.

⁶⁵ Sındı: savaş atlarını, asil atları, yürük atları tanıyıp yetiştirenlere verilen meslek ismi.

-Bordu'nun içinde yaşayan balcılar öldü! diye bağırdı, Kambar Boluş'un ardından Narboto.

“Halkından bozuk adam çıkarsa, bana haber ver, askere gideceklerin listesini getir” diye söyleyen Komiser'in sözü Kambar'ın aklındaydı. “Geciktirme” diye özellikle tekrarlayarak söylemişti, Komiser. “Şimdiyse bu kadar insanın listesini kim yazacak?” diye düşünen Kambar Boluş atını sürerek halk yöneticilerinin yanına gitti.

Söylediklerine göre Çüy ile Kemin'de yaşayan halk Ruslara saldırmış balcı Ruslardan ve ekin tarlalarına bakan Ruslardan ölen çokmuş. Bununla da kalmayıp “Tokmok'a kadarki, hatta Tokmok'tan sonraki taraflarda da sırayla dizilen köylere saldıralım” diye burada toplanıyorlarmış.

-Rusların köylerini yakacağız! diye toplananların tarafından bağışmalar geliyordu.

Bunları duyan Kambar Boluş ilk önce “Rusların yöneticileriyle aramız iyiymi, Komiser Beyin köyü ne olacak? Askerleri çoktu, bu bozguncuları kolayca yok etmez mi?” diye düşünüp kafası karıştı. Kendisinin Komiser ile kavga ettiğini hiç düşünememişti.

-Silahlı askerler getirmişti dedi, Kambar Boluş.

-Sen kâfirden mi korkuyorsun? dedi saygı duyulan boluşların birisi.

-Ya Almatı'dan asker getirirse? dedi Kambar Boluş.

-Almatı'nın Kazaklarıyla amacımız aynı! Öyle diyerek halkı vazgeçirme, korkuyorsan şu an git Ruslara katıl! dedi az önceki Boluş.

Sert cevap alan Kambar susmuştu, onun duyduğuna göre Çüy ile Koçkor'un köy ağaları, Rusları döverek bu topraklardan kovalayacağız kararına çok önceden varmışlar, Köl tarafındaki yöneticiler de bunları destekliyor gibiydi. Bunu onlar, Rusları topraklarımızdan sürüp çıkarma planı diye adlandırıyordu galiba, duyduklarından öyle tahmin etmişti.

Şabdan'ın çocukları, Abayıda'nın çocukları daha yazın ortalarında (tahmine göre baş oonanın ortalarında) gizlice toplanıp görüşerek konuşma yapmışlar. Orada alınan karar şöyleydi: Rusları sürüp çıkarmamız lazım, bu aşikâr. Rusların en çok yerleştiği yer Almatı, o yüzden Kazak ile önceden anlaşarak onların, Rusların önünü kesmesini

sağlamamız gerek. Bu topraklardan Sarıbagış, Solto, Bugu, Sayak Kırgızları ile hep birlikte köylerini bozalım sonra Tokmok ile Pişpek'e saldıralım. Toguz-Toro, Ketmen-Töbö'den inerek Ancıyan ve Alay'ın Kırgızlarını da Ruslara karşı ayaklandıralım. Bu şekilde Rusları Taşkent'e kadar sürelim. Eğer Ruslardan asker gelip işimiz zorlaşırsa, halkı dışarıya çıkarıp, Boom'un içi ve Boom'un iki tarafından uzanan tüm Ala dağıdaki geçitlere çıkıp Rusların önünü keseceğiz!"

Sarıbagış ile Atake Boluşlarının ve köy ağalarının bu sözlerine halk inandı.

-Şu an Almanlar ile savaşmakta olan Rus zaten gücünü kaybetmekte. Biz buradan savaş açarsak, Ruslar daha da güçsüz hale gelir. Kazaklar da bizi destekler. Rusları Taşkent'e kadar sürmeliyiz. Topraklarımızı verip acı çekmektense, ölmemiz daha iyidir! dedi gözleri yuvarlak, uzun suratlı, zayıf Kırgız. "Bu kim?" diye toplananlar birbirlerine sordular.

-Belek adlı Boluş işte budur, Soltonoy'un oğlu Atake Boyu'nun Boluş'u, o fakir bir aileden dedi, toplananlardan birisi.

-Fakirleri destekliyor, okuma yazmayı biliyor dedi, yine birisi.

O sırada Sarıbagış Boyu'ndanım diye kendini tanıtan kırmızı tebeteyli köy ağası konuştu:

-Sarıbagış Boyu'nun toprakları çok yıprandı. İyi toprakların hepsine Ruslar yerleştirildi. Tokmok'un içerisi hep Ruslarla doldu. Önünüzdeki Samsunubka'dan başlayarak sırasıyla, hepsi Rusların köyü! Arlubka, Bakurupka, Ustolbun, Samsunubka... Daha çok var!

Kızıl tebeteyli kişi "Samsunubka'yı" iki defa tekrarlayınca, çırpınan halk "Şimdi nerede?" der gibi sallanarak herkes kendi boyunun köy ağası, boluş, köy muhtarlarına bakıyordu. Üpçündöp⁶⁶ giyen at binen halkın saygın kişileri ortada boğuk sesle bağırarak bayrağın dibinde sıkıştılar, yerinde durmadan sanki şu an saldıracaklarmış gibi hareketliydiler. "Han seçelim, Şabdan'ın çocuklarından birini han seçelim" diye sesler geliyordu. "Şabdan'ın çocukları gelecek" diye halk onların çıkmasını bekledi. "Ne zaman gelecek?" diye bekliyorlarken Şabdanlardan birisinin şehirde olduğunu öğrendiler. O gelmeden diğerleri saldırmaya başlarsa, onu

⁶⁶ Üpçündöp: destanlarda geçen bir zırh ismi.

göndermeden Komiser öldürtmesin diye korkarak soydaşları bunu kimseye belli etmeden duruyorlardı. “Şabdanların şartlarına kim karşı çıkar?” diye düşündü, Kambar Boluş. İçinden bir defa daha Narboto’ya şaşırdı, hep Ruslara küfür ediyordu. “Şabdan’ın çocuklarıyla anlaşmış gibi bir felaketin kopacağını daha önceden hissetmiş bak şuna!” diye düşündü. Kendisinin bunu anlayamadığına şaşırdı.

Yaygara çıkartan halkın önde gelenleri, hangi halkın isyana katılıp, hangi halkın katılmadığını söyleyip, halkı eleştirdiler.

-Canını vererek savaşmak Solto halkının kanında vardır, diye ihtiyarlar söylerlerdi. Atake ile Temir-Bolot halkı kahramandır, onların ataları Üçükö ile Tülkü’dür! diye söylediler.

Kambar Boluş yiğitleriyle bu konuşmaları dinliyordu.

-Bu boyun yiğitleri kahramandır, şu boy canını vererek savaşır! diye Çüy ile Koçkor’da yaşayan boyları övmüşlerdi. Kudayan’ın çocuklarıyla ilgili ağza alınan bir şey olmadı.

-Hey Kambar! Halkını isyana çıkar! dedi, dişleyen atının dizginini çeken köy muhtarı.

-Çıkartacağız! dedi, Kambar Boluş.

-Ne zaman? diye sordu köy muhtarı.

Toplananlar güler gibi oldu. “Köy muhtarına küçük düştü” diye gücenip yanında duran Narboto, Kambar Boluş atını sürüp gidecekken:

-Ağa! Kudayan’ın bayrağını ver! dedi, fısıldayarak.

Köy muhtarının sözüne incinen “Göstereceğim sana!” diye kin besleyen Kambar’a, Narboto’nun yan tarafına gelerek bayrağı sorması beyliği soruyormuş gibi geldi.

-Bayrak getirilecek! diye kızarak söyledi.

-Kim getirecek? diye baktı Narboto.

Kambar, boluş olduğundan bu yana bugünkü kadar küçük duruma hiç düşmemişti. “Şabdan’ın oğulları gelene kadar halkımın durumuna bakayım” diye atının dizginini çekerek toplananlardan uzaklaştı, onunla beraber Narboto da atını sürmüştü.

Boluş, giderken “Tam zamanında gelmişim, han otağı kurmaya hazırlandıklarını duymasaydım her şeyden geri kalmış olurum” diye düşündü.

“Şabdanlar!” dedi. “Şabdanların saadeti geldi. Gerçekten de çok eski zamanlarda da önem verilen saadetli halkın boylarındandılar. Tekrar Kırgızları yönetmek için birleşmişler” diye düşündü.

Yolda giderken Şabdanlar aklından çıkmıyordu. On kardeşlerdi, hangisinin Kırgız halkına han olacağını tahmin etmeye çalışıyordu. Kırgızların göç ederek yaşadığı topraklardan ilk önce Çüy ile Köl şehrini düşündü. Sonra Talas, Narın, Üç-Almatı’yı düşündü, buradan sonrası da Kazakların dedi. İşte bu topraklarda yaşayan Kırgızların geleceklerini gözleri önünde canlandırdı. “Genel olarak hepsinin tek bir yöneticisi olmadan farklı boylara ayrılarak her boyu kendi beyi, kendi bildiği gibi yönetmiş, bu halkı. Kırgızlar, önceden valisi olmadan, dağınık bir hayat sürerdi. Bugüne kadar Kırgızlarda herkes kendi topraklarına sahip çıkıp otlak ve hayvan sorunlarını ataların geleneğiyle çözmüşlerdi”, diye düşünerek giden Boluş’un düşüncesini yanında konuşarak gidenlerin sesi bozuyordu.

-Karaca gibi koşuyor bu at, dedi bir yiğit.

Onu duyan Narboto övünerek atını koşturuyordu ancak ağasına duyulan saygı yüzünden Boluş’un önüne geçemiyordu. Yol kenarında büyüyen ermen, kır pelinini aralayarak atını hızlıca koşturup sonra dizginini çekiyordu.

-Nasıl tanıdın bu atı? diye sordu bir yiğit.

-Karanlık gecede ben nasıl tanıyım ki? Atake Boyu’ndan çıkan çok ünlü bir at eğitmeni ihtiyar Toltoy, patırtısından tanıdı!

-Patırtısından?

-Evet, patırtısından...

-Maşallah at tanıma becerisine! Tolubay’ın hünerini bilen birisiymiş demek diye şaşırان yiğitler, “Askerleri ne yaptın?” diye sordular.

-Karşılık gösterenini öldürdük, feryat eden ise Tokmok’a kadar kovaladık.

-Narboto baksana! dedi Kambar Boluş yine net olarak öğrenmek için:

-Tokmok'un yolunda hazinenin at sürüsüne saldıran senmişsin. Tokmok'a kadar kovaladığın asker seni tarif etmiş, bana omzuna kılıç asanlarla beraber gelmişti. Komiser öğrenince peşine düşüp seni yakalayıp vermemi isteyerek asker gönderdi. Onun isteğini yapmadım.

-Ruslara asker olarak hizmet eden delikanlı, ispiyoncu muymuş? dedi Narboto.

-Bizim boydan olduğunu Komiser'e söylemiş, o yüzden kılıçlı askerlerle beraber geldi ya.

-Kahrolası! Eninde sonunda karşıma bir kez daha çıkacak! diye Narboto kızdı.

Kısrak sağma vaktinde köye gelmişlerdi, olup bitenden haberdar olan Kudayan Boyu'nun yarısı paniğe kapılmıştı. Yaramaz çocuklar ise atlarını hazırlayıp gitmek istediğinde ihtiyarlar "Şimdi bir de siz mi kaldınız!" diye onları azarlamışlar. Atını kan ter içinde koşturarak gelen Kambar Boluş'u ve onun peşinden gelen, atını değiştiren Narboto'yu görüp merakla haber beklemekte olan halkın hepsi çağırılmadan toplanmıştı. Toplananların arasında büyük küçük herkes vardı. Halk önünde kavga edip birbirlerini sevmeyen bu ikisinin beraber gelmesi halkın gözünde büyük bir umut oluşturmuştu. Kadınlar yapmakta olduğu işleri bırakarak onlara bakıyorlardı, genç kızların da dikkatini çekiyorlardı. Bu işi büyükler anlamıyorlarmış gibi çocuklar da ilgileniyordu. Kambar'ın ailesinin de ilgisi onlara çekilmişti.

-Atake-Sarıbaşı Boyu'nun tamamı toplanarak Rusları sürmek için ant içtiler. Solto ve Bugu Boyu da aynı düşüncede, Kurmankoco, Kulcığaç Boyu'ndan da gelenleri kendi gözlerimle gördüm. Şabdan'ın çocuklarından han seçilecek. Kazaklar Almatı'yı halledecek, Kırgızlar ise Ketmen-Töbö, Toguz-Toro'nu geçerek Ancıyan ile Alay'daki Kırgızları isyana katıp ondan sonra Rusları Taşkent'e kadar kovalamak için anlaştılar. Kambar Boluş attan inmeden, Kırgızların Rus köylerini yaktığını, oralara at sürdüğünü kendi gözlerimle gördüm, diye söyledi.

At üzerindeki hırslandı. Ganimetlerini kaybetmiş gibi "Biz de katılsaydık" diye üzüldüler. Gençler "Halk gerçekten Rusları Taşkent'e kadar sürme kararını almışsa, biz de katılalım" diye şu an bile saldırmaya hazırды. Toplanan halk ise kötü bir haber duymuş gibi oldu. Boluş'un hangi tarafta olduğunu bilemiyorlardı. Sonunda bunu öğrenmek için:

-Balcı Rusların öldürüldüğü gerçek mi? diye sordular.

Kendi gözleriyle görmeyen Boluş, Narboto'ya baktı.

Narboto:

-Onlar gebereli çok oldu! Saldırmak için önümüze çıkınca yiğitler onu sağ bırakır mı? Kamçıyla kafasını yere vurdular, dedi.

Heyecanla toplanan bu topluluğun önünde, bu olanları dinlerken Kambar Boluş'un surat ifadesinden hiçbir şey anlaşılmıyordu. Allah-tövbe balcının öldüğünü duyunca kızarak isyancıları yakalayıp askere verecekmiş gibi atını sürüp giden Kambar Boluş değildi bu, her zaman Ruslardan tarafta olup "Kırşiber⁶⁷! Kırşiber'e sürüleceksin!" diye korkutan Boluş değildi bu! Onun bu davranışı isyancıları desteklemesini göstermez mi?

Önceden özgürce gezdikleri topraklarını ellerinden alıp, birçok Kırgız'a acı çektiren iki Rus'un öldüğünü bir sinek ölmüş gibi kabul ederek hele Boluş'un önünde söylemesi "balcılar" dendiğinde ödü kopup korkan Kırgızları daha da canlandırmıştı, daha da hırslandırmıştı. Büyüğü-küçüğü uğuldayıp, bundan çok memnun olduğunu artık içlerinde saklayamıyorlardı:

-Nankörlere zarar verip iyi ki sürmüştüz!

-İyi yapmışsınız!

-Tabi ki iyi yapmışsınız!

Çömelerek arka tarafta oturan ihtiyar kadınlar da telaşla beddua ettiler:

-Ölüp, kahrolduğunuzu görelim!

-Cesetleriniz bulunmasın!

Artık Boluş'un bozukların tarafında olduğu belli olmuştu.

-Bugün karnınızı iyice doyurun, silahlarınızı hazırlayın! Silah tutabilen herkes hazır olsun! Sabah erken yola çıkacağız! Azıklarınıza kavut⁶⁸, süzme, kurut alın! dedi Kambar Boluş.

En sonunda da "Atınızı iyice dinlendirin!" demeyi de unutmadı.

⁶⁷ Kırşiber: karakolun, hapishanenin ismi.

⁶⁸ Kavut: Unla kavrulmuş içine tatlı şeyler katılan yiyecek, güneşte kurutulmuş peynir.

Hırslanan erkekler de hep bir ağızdan:

-Hazırız! Hazırız! dediler.

-Tüfeğini hazırladın mı? diye sordu Kambar, nişancıya.

-Hazır! diye cevap verdi gömleğinin üzerinden yamalı kementayını örtünen kalpağını sıkıca giyen nişancı.

“Karabaşlı eyerlerimizin tergisini bağlama zamanı geldi halkım! Atalarımızın oğullarıyız diyorsanız, geri durmayın!” demişti, Kambar. Sadece boy boy gezilerek savaşa çağırma işi yapılmıyordu oysa, Boluş’un bu dediği halkı hırslandırıp çok eski zamanlardaki yöneticilerin “Savaşa! Savaşa hazırlanın!” diye söylediklerini andırıyordu sanki.

-Han seçilecek olan topluluk toplanana kadar Kemin’e ulaşmış olalım! dedi, Kambar Boluş.

Halkını isyana katmak istese de Kambar Boluş, Komiser’den korkuyordu, silahla vuracak diye korktu. “Halkını durdurmamışsın diye suçlayarak vurdurtmasın sakın!” Toplananlara belli etmedi, kâtip diye bağırdı, kâtibini çağırttı:

-Komiser Bey’e mektup yaz. “Değerli Komiser Bey! Boşkoy oğlu Kambar Boluş, unvanını geri veriyor, halk boyun eğmekten vazgeçip birlik bozulduğundan dolayı boluş olmaktan vazgeçti” diye yaz!

Kâtibi söylenenleri yazıp bitirmek üzereyken Kambar, kulağına fısıldadı:

-Şunu da ekle: Komşu Kırgızların bozulması Kudayan boyu’nu da etkiledi, yiğitler askere gitmeyi kabul etmediler.

Boluş tüm halkın önünde boluşluk rozetini çıkardı. Atalarından kalan mirası elinden çıkmış gibi hisseden Karagız Ana’nın gözü fal taşı gibi açıldı. Korktu, “Bir bildiği vardır” diye kendini teselli etti. Toplananlar ise onun bu yaptığına şaşırdı. Kambar’ın, boluş olmaktan vazgeçmesi sanki tahttan vazgeçmesi gibi gelmişti. Böyle olacağı kimin aklına gelirdi? Toplanılıp taş bırakarak oy verilen boluşluk seçimleri yoğun tartışmayla geçirdi, birçok köy ağasının arzusu olan bu iktidar her defasında Kambar’a nasip olmuştu. Taşı sayarken, saygın kişiler başında dururlardı. “Kambar Boşkoyup’un partisi kazandı” diye ilan ederlerdi, toplananlar Çar’ın emrini

duymuş gibi dağılırlardı. İşte böyle yoğun tartışmayla kazanılan bu rozeti öylece çıkartmıştı.

Mektup yazıldıktan sonra Kambar, Rusların verdiği mühürü bastırıp, boluşluk rozetini verip Komiser'e göndermek için bir delikanlıyı çağırdı.

-Bu mektubu Komiser Bey'e ver. Şehirdeki duruma dikkat et, asker gelmiş mi, gelmemiş mi, ona da bak! Askerler gitmiş mi öğren! diye iyice tembihledi.

“Zavallı delikanlı! Rusların çok bulunduğu yere gidiyor, sağ salim döner inşallah” diye toplanan halk üzüldü.

-Yaşlanmış birisini gönderseydiniz! diye Karagöz Ana'nın üzülerek mırıldandığı duyuldu.

Boluş'un dediğini iki etmeden yerine getiren yiğit, mektubu koynuna koyarak halka biraz baktıktan sonra “Bismillah!” diye atını sürüp gitmek üzereyken toplananların arasından birisi seslenerek durdurdu. Baktığında sopasına dayanarak duran beyaz sakallı ihtiyardı. İhtiyar Kalıbek'ti!

-Sen kal oğlum ben gideyim! dedi, Kalıbek.

Toplananlar ona bakakaldılar.

-Sen gençsin, Ruslar sana zarar verebilir, yaşlı diye bana hiçbir şey yapmazlar, diye ekledi, ihtiyar.

Bunu Kambar da doğru bulmuştu. Tamam, o zaman diye atın iyisi seçilerek bindirildi. Öylece ihtiyar Kalıbek'i “Allah-ü Ekber! Allah korusun!” diye dua ederek uğurladılar. Yakınları ağlayarak diğerleri ise üzülerek ihtiyar uzaklaşana kadar baktılar.

Toplananların arasından birisi halkı teselli etmek için konuştu:

-Gençken Kazak'la olan savaşta elçi olan, Cantay döneminde de korkmadan Ruslara mektup taşıyan birisiydi. Tecrübeli ihtiyar bir çaresini bulur!

İnsanı hayatında hiç olmasa da bir kere Hızır korurmuş. İçinden gitmek istemeyerek yola çıkacakken, ihtiyarın onu durdurup yerine gitmesini yiğide, Hızır korumuş gibi geldi.

Böylece kimisi kendisini, kimisi de tüm halkı düşünerek hepsi Kambar yine ne diyecek diye bakarlarken ihtiyarlar konuştu:

-Ruslar olmadan da Boluş'a, boyun eğen halk olduk. Atalarımıza bağışlamak için kurban kesmek gerek, at keselim! dediler.

-Han! diye bağırdı bunu duyar duymaz, şapkasını sıkıca giyen birisi. Sonra o konuşmasına devam etti: Boluşluk sonradan gelen bir şey, bu unvanı Şabdan'ın döneminde Ruslar vermişti. O döneme kadar Kırgızların yöneticisine "Han!" denilirdi.

Beline örülmüş ip bağlayıp, dar gelen kaftanı birbirine kavuşturup kuşaklayan birisi, yanındakinin şapkasının yırtık yerinden çekip tutmaya çalışarak:

-Şabdan'ın çocukları demedi mi? Şabdan'ın çocuklarından "Han" seçilecek demedi mi?

Ancak halk alıştığı gibi Kambar'ı Boluş olarak adlandırmaya devam ettirecekti. Kambar Boluş, ihtiyarların tavsiyesini reddetmeden:

-Ta oradaki beyaz boz kırsrağı kesin! deyip döndüğünde, yiğitleri kalın ip alarak kırsrağı yakalamaya koştular.

Narboto'nun at değiştirdiği tüm halkın dikkatini çekti. Yiğitler iğneleyerek sordular:

-Tam bir hafta köye gelmeden, ailene bakmadan kaybolmuşsun, ganimetli dönmüşsün?

-Tokmok'un kara yolunda askeri öldürüp Rusların elinden alıp bindim! dedi Narboto herkesi şaşırtarak.

Çok önceden halkın önde gelenleri fakirlerin atını elinden alıp binerlerdi. Bu zamanlarda ise boluşlar öyle yapıyorlardı, askerleri de bunu hüner olarak yapıyorlardı. Hatta Mukay gibi Rusların okulunda okuyan gelecekte yönetici olacak çocuklar da yapardı bu işi. Ancak Rusların elinden atını alıp binenleri ilk defa görüyorlardı.

-Meğerse hepsini başlatan senmişsin! Burada ise askerleriyle gelen Komiser'e peşinden kovalamak için hazırlanıp, köye asker göndererek Boluş'u rahatsız etti! dediler toplananlar, hepsi anlaşıldıktan sonra.

-Eşi benzeri olmayan yürük atın soyundanmış! dedi Narboto.

-Sen sıradan bir atı almak için koşmazsın!

Yürük atın soyundan olduğunu duyunca herkes ata hayranlıkla bakıp kıskandı. Onun yürük olduğunu kendi gözleriyle fark edenler ise “Maşallah!” diyorlardı. Toplananlara Narboto’nun yakalanmadan bekçilerden kurtulması ilginç geliyordu.

- Silahı nereden bulacaksın? diye sordular toplananlar Narboto’ya.

-Şimdi aybaltamı kullanma zamanı gelmiştir! Dedemden kalan aybaltanın ucuna bilek taşı hiç dokunmamıştır. Bu gece boyu onun ucunu bileyip sivri yaparım. Sizin silahınız var mı? dedi, Narboto.

Ruhlara yalvarmanın, toprağı suları kutsal saymanın zamanı gelmiş gibi toplananların neşesi yerine gelmişti. Boluş’un kendisi söyledi diye Rusların işini yapmadığımız, Rusların karışmadığı bir hayat geçireceğiz, geçmiş zamanlardaki hayatlarını tekrar devam ettirecekmişler gibi seviniyorlardı. Ataların ki gibi, mujiklerden korktuklarından ölüleri anmak için mezarlığa gitmekten korkmayan, hayvanları otlaklarda özgürce gezen, yağı, sütü bol olan çok refah bir hayat olur. İşte o hayat gelecekmiş gibi hayal ediyorlardı. Toy-düğünlerde beyin-boluşun evine giderek tam da böyle neşelenip mutlu olurlardı.

Gece boyu halk kurban kesmekle ve savaşa hazırlanmakla uğraştı. Yaşlısı, genci hepsi yiğitleri savaşa göndermeye hazırladılar. Kapı kenarında duran mızraklar alınmıştı. Kırık mızraklara tahta bağladılar, tuğlarını yeni taktılar, mızrağın ucunu ise bileyip kurdun dişi gibi yaptılar, böylece bu mızrakları kullanacak hale getirmişlerdi. Mızrağı olmayanlar da dolaşıp aybalta, çolu baş⁶⁹, eğri kılıç aradılar. Hiçbir şey bulamayınca elde tutmak için sopa yaparak savaşa hazırlık yaptılar.

Bir aileden kaç yiğit çıkacağını kimse hesaplamıyordu, büyümüş erkeklerin hepsi savaşa hazırlanıyordu. Mızrağı olanların hepsi savaşa hazırlanıyordu.

Zırhları, cebeleri⁷⁰ kullanmak için göğüslerine giydiklerinde ihtiyarlar, “Bizim gençken kullandığımız mızraklar, zırhlar, cebeler” der gibi bakıyorlardı.

⁶⁹Çolu baş: Bir kılıç türü

⁷⁰Cebe: Savaş sırasında düşman silahlarının etkisinden korunmak için giyilen çok parçalı zırh.

-Geçmiş zamanlarda bu zırhları, cebeleri omuzlarında taşıyan atalarından birisinin ismini söyleyip atamızın ruhu korusun! diyorlardı.

Gece yarısına kadar gözünü yummamış uyuyamamışlar, girip çıkanları, boz üyün erkek tarafında bir şeyle uğraşanlara bakan çocuklara, anneleri “Yat, yavrum hadi! Çocuk, çocuk gibi olsa!” diye azarladığında yorganına başlarını çekerek küçük delik yapıp yine de bakmaya devam eden çocuklar ocakta yanan ateşin aydınlığında parlayan zırhdan, aybaltanın ucundan gözlerini alamayıp bir sürü şey düşünüyorlardı. Büyüklere söylemeseler de kendi kendilerine yarın ne olacağını tahmin ediyorlardı:

-Babalarımız Ruslarla savaşacaktı!

-Babalarımız Ruslarla savaşacaktı!

-O mızrağı elinde tutan kişi bir Rusla karşı karşıya mı gelecek?

-Kim çıkacak acaba?

-Benim babam çıkmasın!

-Yok, benim abim kahramandır! Benim abim çıkmasın!

-Ejderhanın kafasını kesecek gibi olan o aybalta... diye düşünürlerken büyüklerin sesi kulağa geliyordu:

-Kurban olayım, yarın erken kalkacaksınız, hayvanlara bakacaksınız! Uyuyun, hadi uyuyun!

Hasırdan yapılmış perdenin arkasında çuvalın dibini silkip, terkiye asılacak olan erzak tulumunu hazırlamakta olan kadınların meşgalesi ve sonrasında kederleri şundandı: Ne kadar sabretsen de, düşmanın heybeti korkutuyor, içten içe üzüyorlardı; kim duymuş şehit olmayan, kan dökülmeyen, kimse ölmeden dönülen savaşın olduğunu? Başı yarılıp, gözü çıkıp, eli ayağı kırılıp gelse de razıydılar, kısacası sağ salim dönmesi için dua ediyorlardı. Bunları düşününce gücünü kuvvetini kaybedip, gözleri yaşla dolup kendilerini tutamayıp ağlıyorlardı. Tekrar kendilerine gelerek “Durup dururken kötü düşünmeyeyim!” diye kendilerini tutup yiğitlere göstermeden yaşını siliyorlardı. Ama yine de bu kalp durmuyordu, inliyordu...

Yüzündeki üzüntüsüyle sarı yağın heybesine koyarken birisinin saçını ağarmış anası “yardımcın yanında olsun” diye yalvarıyordu. Son kalan eti kavutla karıştırıp

yazmaya koymakta olan yine birisinin ablası ağlıyordu, kendini zor tutarak “Sağ salim dön” diye yalvarıyordu. Kendi elleriyle yapmış olduğu un çuvalının ağzını bağlarken yine birisinin kardeşi “Tek kardeşimsin, senden başka kimsem yok, sevinçle dön” diye yalvarıyordu.

-Ne yapalım, et az, sadece kavut ve kurut yemeyin diye yağ da ekledim diyordu, tez sinirlenen Narboto’nun kötü karakterini iyi bilen karısı, üzülerək.

-Açlıktan gebermeyeceğiz inşallah! Ruslara saldırdığımız yerde elimize geçen hayvanı keserek yemeğimizi yaparız. Sen bırak bunları düşünmeyi, çocuklara iyi bak! diyordu Narboto.

-Düşmanını yenip, sağ salim dön! dedi yedi gün boyunca eşini görmeyen karısı.

-Allah yardımcımız olsun! dedi Narboto.

Herkes kendince üzülyordu. Kutsal ruhların gücüne, Allah’ın kudretine yalvarıyorlardı.

Halkın rahatsız olduğu bu gecede, kuş tüyü yastığına başını koyarak, gözlerini kapayıp ancak uyuyamayan bir ihtiyar kadın uzun düşüncelere dalıyordu. Kudayan’ın anası sayılan Karagız Ana, herkes için üzülyordu, hepsini düşünüyordu. Köyün üstünde dönerek uçuyordu sanki boz üyleri aralayarak uçup, ucu bucağı olmadan uçuyor gibi azap çekiyordu. İçinden inliyordu.

“Halk Boom’un dışına taşınmalı” denildiğinde yanlış duymuş gibi hissetti, “Ruslarla savaşıacak” denildiğinde kötü haber duymuş gibi Karagız Ana’nın yüreğı yanıyordu. Şu yedi müçöl yaşına kadar neleri görmemişti ki. Bu yoğun kar fırtınasını izlerken çok eski olaylar aklına geliyordu, bir kötülüğün olacağını hissetmiş gibi yüreğı param parça oluyordu. Kazak Kenesar ile Ormon Han’ın savaşında da halk Boom’un dışına göç etmişti, halk o zamanki gibi telaşa kapılmıştı. O zamanlar genç bir kızdı. Erkeklerin hepsi savaşıa gidince kadın ve çocuklar gece gündüz demeden, savaş meydanına yemek taşımışlardı. Yiyecek koyulmuş olan tulumları omuzlarına asarak kadınlarla erkek çocuklar beraber koşmuşlardı. Irmağın kenarından koşarak dikenli çalı, akdiken ağacına ayaklarını kollarını yırttırarak, taşlı derelerle koşarak ayaklarının tabanlarını kestirmişlerdi. İşte o savaştan, yiğitlerin çoğı dönememişti. Sarıbağış ile Bugu Boyu’nun savaşında da bu halk bir defa daha sarsılmıştı.

Erkeklerin çoğu ölerək cesedi ata asılarak gelmişti, dul kalan bir sürü kadın bağıırıp çağırıp kan ağlıyorlardı, kahrolmuştu. “Tokmok’u, Ruslar alacak” denildiğinde de bu halk endişeye kapılmıştı. Son zamanlarda halk sakindi, barış gelmiş gibiydi, ama yine bir felaket başlıyordu galiba. “Bordu’nun halkla dolu olduğunu gördüm ya iki dünyada da başka dilediğim yoktur” derdi. Hangi bela başlamak üzereydi?

“Ölmeme az kalmışken, bu kötülüğü görmeden keşke ölseydim. Göçteki gibi üzüntüyle dönmezler inşallah” diye dua ediyordu. Acımasızca savaşılan, savaş meydanından birilerinin muhakkak kaybedeceklerini biliyordu. Sopayı sopaya vurursan da şak diye kırılır, bunun gibi canı kıymetli insanoğludur, bunlar. “Canhıraş savaşıarak” diye boşuna söylenmemiş, düşman senin canını almak istiyorsa, sen düşmanın canını almaya çalışırsın. Elinden gelse saldıranın gırtlğından ısırarak, yolunan bu kargaşada nasıl olur da hiç bir yiğit ölmesin? Demek ki bu gidenler döndüğünde kesinlikle yas olacağını biliyordu, ama umut işte...

Aynı gençliğinde yaptığı gibi mektubu Ruslara götürmeye giden, kayını Kalıbek’i hatırladı.

“Ben gelin olarak geldiğimde uyanık, genç bir delikanlıydı, benden dört ya da beş yaş küçüktü” dedi. Vazifeye gitmesiyle, genç delikanlının hayatını korudu.

Allah’a yalvardı, yaradana dua etti: “Zor durumda bırakma, diz çöktürüp ağlatma bu halkı!” diye içinden binlerce defa, gece boyu, şafağı kadar tekrarlamıştı.

Ertesi gün köy halkı erkenden uyanmıştı. Kambar Boluş çobanlara, keşifçilere hayvanlara bakmasını iyice tembihleyerek, çocuklara ve karısına eve göz kulak olmasını söyleyip, ihtiyarlara tüm halkı emanet ederek askerlerini topladı.

-Buraya birilerinin saldıracağını hissederseniz göç edin, saklı bir yere yerleşin! Koçkor tarafına yakın bir yerde olun! dedi, köyde kalacak olanlara.

-Neden Koçkor tarafında? diye sordular.

-Diğer halkların durumuna da bakacağız. Savaşı kazanamazsak Boom’un dışına çıkmak gerekeceğı hususunda tüm Sarıbağışlar anlaşmıştı.

Kambar Boluş, gitmek üzereyken bayrağın getirilmesini emretti. Atalarından kalan Kudayan’ın boz alaca bayrağını getirdiler. Bu bayrak rüzgârda dalgalanmayalı çok zaman geçmişti. “Her şeyi versem de bu Kudayan’ın bayrağını kimseye

vermeyeceğim!” dedi, içinden. Komiser’e mektup götürecekken tekrar köyde kalan yiğidi, bayrakçı olarak ilan edip, “Hep yanımda ol!” dedi. Onu sağ tarafına oğlu Mukay’ı da sol tarafına geçirdi.

Boluş’un evinden alınıp çıkan bayrağı görünce halk heyecanlandı. “Kambar Boluş, Kudayan atadan kalan bayrağı dalgalandırdı, bakın Kudayan’ın bayrağı dalgalandı” diyerek “Bayrağımız buymuş!” diye ihtiyarı genci hepsi birden hayranca bakakaldılar. Bayrağın etrafına yaklaşıp, Boluş’un evine yakın olanlar erkenden ulaşarak bayrağın ucuna yüzlerini dokundurarak öpmüşlerdi. Yetişemeyenleri de uzaktan bakarak gururlanıyordu.

Kambar Boluş bu bayrağı çok kıymetli bir eşya gibi korurdu. İhtiyarlar toplandığında veya saygın misafir geldiğinde onların isteğiyle tahta sandıkta saklandığı yerden çıkartırdı. Kolay kolay herkese göstermezdi. Halk Kudayan’ın bayrağı Boluş’un evinde saklanmakta diye bilirdi. Misafir gelince onlara gösterdiğinde, orada bulunanlar da görürdü görmeyenleri de görenlere sorardı. Efsane olarak anlatırlardı. Kudayan atamız bu bayrağı Kalmuklar ile olan savaşta dalgalandırmıştı. Üç-Almatıyı Kazakların elinden almak istediklerinde çıkan savaşta, arkasına Kırgızları toplayarak Kökeal Barak’ın karnını yarıp öldürdüğünde ve Hokand hanlığı ile olan kavgada dalgalanmıştı bu bayrak. Birçok savaşta okla vurulup zarar görse de, hiçbir zaman yıkılmayan bayrak diye anlatırlardı. Bayrağın hikâyesi böyleydi.

İşte bu boz alaca bayrağa hayranlıkla bakan Kudayan’ın çocukları kendince seviniyorlardı. Kırıışıkları düzelmeyen boz alaca bayrak mızrağın ucunda dalgalanıyordu. Kalın halat iptе asılı dalgalanan bez gibi eski bayrak rüzgârda uçuşuyordu. Ancak halkın gözüne dalgalanıyormuş gibi görünüp, mutlu oluyorlardı.

Başta Kambar Boluş kendisi durup, yiğitlerle birlikte dua etmek için kollarını açtılar.

-Âmin!

İhtiyarlar hayırlı dua ettiler:

-Âmin! Atalarımızın ruhu koruyup, Yaradan yanınızda olsun. Sağ salım dönsün yiğitler!

Bununla beraber ihtiyar kadınlar, genç gelinler üzüntüyle çıkan sesleriyle konuştular:

-Oğlum, umudum! Canını koru...

-Kahramanım, beyim! Sağ salim dön...

-İyi savaşın!

Yalvararak dua eden bu kadar sesin içerisinde nişancı yiğidin anasının kalın sesi Narboto'nun kulağında yankılanarak, dedikleri aklında kalmıştı.

-Bir tanem, umudum! Seni Kambar Boluş ile Narboto'ya emanet ettim! Ağalarını ise Tanrıya emanet ettim!

Narboto onu teselli etmek için:

-Ana! Oğlunuzu merak etmeyin, ağabeyleri yanında!

-Öyle de kurbanın olayım, öyle de!

-Oğlunuz Kudayan Boyu'nun en iyi nişancısı, biz onun gölgesine saklanarak gidiyoruz!

-Onun hangi gölgesi var kurbanın olayım...

Kambar Boluş "hadi!" dedi bayrakçıya. Kendisi öne geçti. Kalbi hop hop atıyordu, yiğitlerinden ayrılarak arkada bakakalan halkın.

Atlarını sürerek yiğitler Boluş'un peşinden gittiler. Atlar nallı ayaklarıyla yere basınca toz savrulmuştu. Önde gitmekte olan atlı yiğitler bayrağın yanında gitmek için çaba gösterdikleri için üzengileri birbirine çarpıyordu. Kalın kuyruğunu uçurup, karaca gibi koşan Noktoluu Dorusunu ok gibi koşturan Narboto Kambar Boluş'la aynı hızaya geldi.

Çok eskiden Kudayan zamanında bayraksız toplanan boyla "Utanmazlar!" diye dalga geçip, dedikodu etikleri zamanda, bayrağı dalgalandırmak için özel bir tören yapılmış. Davullar çalınıp onun sesi dağ derelerinde yankılanmış, toprağı suyu ayağa kaldırmış. Kulaklar duymaz hale gelip, bakan insanı heyecana sokarmış. Geçmişten bahseden ihtiyarlar böyle anlatırlardı.

Şu anda ne davulu? Ormon Han'ın zamanından sonra davulun sesi kesildi, unutulmakta diyorlardı. Bütün bunlara rağmen bayraklı askerle beraber gittiğine Narboto heyecanlanıyordu. Heyecanlanan kalbi küt küt vuruyordu, yerinden fırlayacakmış gibi vuruyordu. Baktıklarında bu kadar insanın kalbinin çarpması davul sesi gibi olmuştu.

Narboto, “Bayrağın yanında, onu tutarak gitsem keşke” diye arzu ediyordu. “Boluş’un yerinde olsam, bayrağı da tutsam, yiğitleri de ben yönetsem” diye kötü düşünceyle kendisini Boluş’a eşit sanıyordu. Yaklaşmaya çalışan Narboto’yu yaklaştırmak istemeyen Kambar Boluş atına kamçı vurarak öne çıkıyordu. Bayrakçısı onunla birlikte atını hızlandırıyordu. Onların tozunda kalan Narboto gücenerek tekrar yaklaşmaya çalışmak için atına vurunca doru atı diğer atlara çarparak onların arasında kalıyordu. Narboto biraz bayraktan uzak kalıp sonra tekrar yaklaşıyordu.

Bayrağı kovalayarak gelen Kudayan’ın çocukları dağ deresinin içinde kah yavaş yürüyerek kah bayrakçıya yaklaşıp toplanarak Çüy’ün suyunun geçidinden hızlıca geçip Şabdan’ın Möküş adlı oğlu han seçilmek üzereyken öğleye doğru Kemin’e vardılar.

Kudayan halkı geldiğinde halkın hepsi toplanmıştı. İki dağın arası insanlarla doluydu. Bayrak tutan bayrakçılar da çoktu. Hey! Bayrak kaldıranlar kaç kişi oldu? Hilali altın işlemeli mavi bayrak, boz alaca mavi bayrak, hilal nakışlı kırmızı bayrak, doğan nakış edilen bayrak! Tınay Boyu’nun bayrağı diye bayrakları sayıyorlardı. Bayrağı olmayanlar ise küçük kumaş bağlanan mızrakları kaldırmışlardı. Mızrak tutanları da, sopa tutanları da çoktu, aybalta tutanları da çoktu, tüfek tutanlar çok azdı, bu tüfekler de ayaklı ateş tüfekleriydi.

Şabdan’ın büyük ziyafetinde dalgalandırılan kara bayrak getirilirken bu ziyafetin bayrağıdır diye onu tuttular. Şabdan’ın büyük bayrağını getirdiler. Halk böyle toplanırken yönetici Kırgızlardan birisi çıkarak konuştu. “Karışık saldırmayı durduralım, biz askerlerle savaşalım, silahlı mujikleri yok edelim, kadınlara, çocuklara ve ihtiyarlara saldırmayalım” dedi. “Han seçelim!” dedi. Kambar Boluş da yöneticilerin sırasına doğru geçti. Narboto ile Mukay kalabalık grubun içinde kalıp başlarını kaldırarak meydana bakıyordu. Bu kadar toplanan halktan meydandakiler gözükmüyordu. Mukay gruptan uzaklaşarak bir tepeye çıkıp baktığında meydan çok güzel gözükmüştü.

Han seçmek demek ki böyleymiş. Ortaya altı metrelik beyaz keçe serilerek etrafında halk toplanmıştı. Çok geçmeden başköşedekiler ikiye ayrılarak tebeteyli, yüzü yuvarlak, kısa sakallı, kalın bıyıklı biraz şişman orta yaştaki kişiyi kollarından

tutarak gelip ayakkabılarını çıkartmadan beyaz keçeye oturtular. O kişi bağdaş kurarak oturdu. Kolundan tutarak gelenlerin birisi elini açarak “Tanrı korusun!” diye dua etti. “Tanrı korusun!” diye toplananların hepsi bir ağızdan tekrarladılar. Mukay da onların yaptığını yapıp ellerini açarak dediklerini de tekrarlayarak, “Tanrım!” dedi. Şimdi ne olacak der gibi meydana baktı. Bağlanan beyaz boz kırsığı yıkarak kestiler. Kanını beyaz keçeye saçtılar. Yakın duranlar kana boyanarak açık kırmızı renge değişen keçeyi tutarak, kaldırdılar. Beyaz keçede oturan kişiyi kollarından tutarak gelenlerin birisi keçenin bir ucunu sıkı tutarak “Yukarı, yukarı kaldırın!” diye emrediyordu. Kendisinin kalpağı itişme, kakışmalarda başından düşecek gibi oluyordu. Ama yine de “Yukarı!” diye kan ter içinde bağııyordu. Derin derin nefes alıyordu.

-Dokuz adım atalım! dedi, keçenin sağ tarafını tutanlar. Onu duyan öndekiler öne doğru adım attılar.

-Dokuz defa dönelim! dedi, sol tarafını tutanlar. Döndüler, dönünce keçenin üzerinde oturan kişi düşecek gibi oldu. Han’ı keçeye kadar getirip gelen kişi sinirlenip bağırarak herkesi yönlendirdi:

-Atalarımız dokuz adım atarak dönmüşlerdir, dokuz adım atın! Hangi âdeti başlattı, bu salaklar! diye söylendi.

Oturan kişi korkup bir koluyla keçeye dayanarak, ikinci eliyle dizinin üstüne eğiliyordu. Dönenlerin arasından birisi “Atake’nin ruhu korusun!” diye bağırdı. O sırada hepsi bir ağızdan “Atake! Atake!” diye seslendiler. “Atake!” diye, dere içinde dağ içinde yankılanıyordu. İlk önce onları görüp beraber bağırarak olan Mukay ağzını yarım yamalak açıp sonra durdu. Aniden aklına geldi, “Tüm halk böyle bağııyor mu?” diye iyi ayırt edemeden dikkatlice etrafına baktı. Öyle yapmasının bir nedeni vardı. Birkaç yıl öncesinde birçok boyun katıldığı at yarışmasında başka boyun sloganını kullanarak at koşturan birisini “Yabancılarla beraber onların sloganını kullandın!” diye döverek malını elinden almışlardı. İşte o zaman “Başka boyun sloganını söylemek ayıptır!” diye duymuştu. Mukay kimi takip edip kimi dinleyeceğini bilemedi.

Çok geçmeden keçenin bir ucunu tutan birisi “Sarıbağış!” diye bağırdı. Halk da bir ağızdan “Sarıbağış! Sarıbağış! Sarıbağış!” diye üç defa bağırdı. Bu defa halkın sesi

daha yüksek çıkmıştı. Coğunluğun ne diye bağırdığına dikkat ederek bakmakta olan Mukay, kendini toparlayıp bu sloganın sonunda katıldı. Coğunluğu takip ederek “Sarıbağış!” diye avazı çıktığı kadar bağırdı. Ziyafet ve düğünlerde halk toplanıp “Kudayan!” diye bağıırıyordu, ancak akli ermeye başlayıp büyümeğe başladığından beri “Sarıbağış!” diye bağıırmamıştı. Bu kadar çok insanın toplanarak hep beraber slogan attığını ilk defa görüyordu. Kulağında yeni bir slogan duyuluyordu, bu onun hayatında yine yeni bir şeydi.

-Cangoroz! diye bağıırdı yine birisi.

-Ataların sloganı Cangorozdu! diye ekledi.

“Cangoroz!” diye bağııranların sesi daha da yüksek çıkmıştı.

Mukay ortaya bakıyordu. Beyaz keçe serilmiş, beyaz boz kısrak kesilmiş, toplanan halkın ayağından tozu savrulan meydandakiler, ona bir ordu gibi geliyordu. “Han’ın ordusu burası” diye düşündü.

Boluş, köy muhtarları toplanarak “Han” olan kişiyi kollarından tutarak eyeri altın, gümüş ile süslenen ata bindirdiler. Ayaklarıyla yere vurarak yerinde durmadan oynayan atının dizginini çekip elindeki gümüş saplı kamçısını iki büküm tutan han şimdi konuşmaya başlamıştı. Arada sırada gümüş saplı kamçısını sallıyordu. Halk ise ona bakıyordu. Sesi Mukay’a kesik kesik olarak duyuluyordu.

-Atalarımızdan, Adigine-Tagay’dan beri süregelen, Üçüke-Tülkü’nün çağındaki Kırgızların hayat tarzı! diye söylediği sözler kulağına geliyordu. İki büküm tuttuğu kamçısıyla göstererek han:

-Topraklarımız dağ-taştır! diye bağıırdı.

Mukay, Narboto’nun yanına yaklaşıp, konuşmasına iyice kulak verdi.

-İyi konuşuyormuş, kendisinin görünüşü de hoşmuş! Halkımız hanlı oldu! dedi Narboto sevinçle.

-Ruslara yakın yerleşen halkı, vefalı halkı iyi yere göç ettirip, askerlerinizi toplayın! dedi han.

“Han demek böyleymiş, ordu demek böyleymiş!” diye içinden düşünüyordu, Mukay. Han’ı şehirdeki Rusların evinden gördüğü resimdeki Beyaz Çar’la karşılaştırıyordu.

O Beyaz Çar'dan geriye kalmıyordu, ondan daha da iyi görünüyordu. Çar'ınki gibi sakalı vardı, Çar yalın baştı, bu kişi tepesi kırmızı tilkinin derisinden yapılmış tebetey giymişti. Çar eski ceket giymiş gibi görünüyordu, ama bu kişi kemha⁷¹ giymişti. Çar tahtadan yapılmış sandalyede oturuyordu, bu kişi ise eyeri altın ve gümüşten süslenen atın üzerinde oturuyordu! Bu kişinin neyi Nikeley'den eksikti? "Sarıbağış'ın Nikeley'i! Kırk boy Kırgız'ın Nikeley'i!" diyordu içinden. İşte o böylece Han'ın konuşmasına dikkat etmeden birazcık kendi düşüncesine dalıp, hayal ediyorken büyük halk aniden harekete geçip su gibi dağdan aşağı doğru inmeye başlamıştı. Halkın hep beraber "Âmin!" diye kollarını açması gözüne çarpmıştı, yan tarafına baktığında atlarının kuyruğunu bağlayıp aşağı yukarı koşturan, elindeki silahını sallayan savaşıma düşman arayıp hırslanan yiğitlerin göz açıp kapayıncaya kadar rüzgâr gibi atlarını koşturduğunu fark etti. Han'ın, "Köylere at sürün, yakın!" dediği emrini Mukay duyamamıştı. Az önce yanında duran Narboto'yu kaybetmişti, uzaktan birbirlerine çarpan bayrakların arasından Kudayan'ın boz alaca bayrağını tanıyıp, atını onun peşinden koşturmaya başladı.

Koşmakta olan atların ayak patırtısı, birbirinin peşinden öne çıkıp kişneyen atların sesi, üzerindeki kişilerin bağırışları birbiriyle karışıp yankılanıyordu. Birileri "Cangoroz!" diye bağırıyorsa, diğerleri de "Kırgız!" diye bağırıyordu, "Atake!" diye bağırانların da sesi geliyordu. Bu bağırımların arasında yine birilerinin "Tokmok'u, Tokmok'u alacağız!" diye bağırdukları duyuluyordu. Bu sesler gittikçe yükselip "Tokmok'u, Tokmok'u yakacağız!" diye yankılanıyordu. Çüy'deki kalabalık şehir ve köyün içerisindeki bu halkın Tokmok'a olan kini daha güçleniyor gibiydi. Tenekeden yapılmış büyük çadırlı, uzun kuleli kulak zarını patlatacak kadar ses çıkaran kilisesi olan köydeki Ruslara özellikle Tokmok'ta yaşayanlara çok kızgındılar.

Alacakarga gibi Kırgızlar rüzgârla beraber atlarını koşturup "Tokmok'u alacağız!" diye avazı çıktığı kadar bağırarak, "yakıp külünü savuracağız!" diye haykırarak gitmeleri Mukay'a masaldaki olaylar tekrarlanıyormuş gibi geldi. Bu Kırgızlar masaldakiler gibi olmuştu, masaldaki olaylar gerçekleşmiş gibiydi. "Tokmok!" diye bağırarak at koşturmaları, Beecin'e doğru savaşı giden ataları canlandırıyordu. Tokmok yakılıp külünün savrulacağı gözünün önünde canlanıyordu. Köy köy gezerek Manascıların söyledikleri satırlar aklına geliyordu:

⁷¹ Kemha: Üzeri hafifçe tüylü bir ipekli bir kumaş.

“Bayraklar, bayraklara çarpışarak,
Birleşen Kırgızlar ayağa kalktılar,
Ölümü başlarına bağladılar

Tüm Kırgızlar gittiler” diye beyaz sakalı göğsüne kadar uzanan manasçı, göğsüne vurarak haykırmaya dalıp, kara cini yakaladığında boz üyün ortasında dönerek ağlar, gözyaşlarını döktüğü gün böyle olur” diye düşündü.

Büyüklerinden geri de kalmadan Mukay da at koşturuyordu. Manasçının sözleri onu büyülemiş gibi görünüyordu, büyükleri takip ederek “Tokmok!” diye bağııyordu. Sesi çok yüksek çıkıyordu. Ruslara karşı savaşı gitmeleri sanki büyük savaşı gidiyormuş gibi geliyordu.

XI

Tokmok’un yukarı tarafındaki ikiye ayrılan yola ulaşınca Kırgızlar da ikiye ayrıldı. Bir kanadı şehre doğru yöneldi, kalanı da Komiser’in evinin bulunduğu büyük köye doğru gittiler. Birçok bayrağın arasından Kudayan’ın bayrağı da, Komiser’in evinin bulunduğu köye doğru gidenlerin arasındaydı. Bildiği yoldu, özellikle Kudayan Boluş’unun bildiği yoldu. Köye inerken çok defa buradan geçmişlerdi. Atla da, yürüyerek de geçmişlerdi. Yolun büyüklüğü Rusların at arabası sığacak büyüklükteydi. İşte bu yolda giderlerken ekin tarlalarını basmayalım, mujikin azarını işitmeyelim diye atlarını dikkatle sürüp, köye gelirlerdi. İşte bu yolda Kambar Boluş çok defa Komiser’e gitmişti, Mukay da okula...

Şu anda ise atlılar bu yola sığmıyordu yola sıkışıyorlardı, atları yürük olanlar arıklardan atlayıp ekin tarlalarında at koşturdular.

-Komiser’in başını alacağız! diye bağııyorlardı.

Mukay buna şaşırdı. “Babamın Komiser ile arası iyiydi. Bütün ailece Komiser’e düşman olduk!” diye düşündü.

Genelde köy büyük gözükdü. Komiser’in evi bulunduğundan mı ya da Tokmok’a yakın olduğundan mı kısacası köy çok korkunç gözükdü. Şimdi bu köye Kırgızlar yıkacakmış gibi atlarını koşturunca, yaklaştıkça yayılarak her taraftan at koşturuyordu, bu köy atın ayakları altında ezilecekmiş gibi geliyordu.

Köye az mesafe kalınca kilisenin çanı çaldı. Kilisenin kulesinde sabahtan beri çanın sopasını tutup her yere dikkatle bakarak nereden ses geldiğine kulak verip etrafa bakınan keşiş, tepeden at koşturan Kırgızları görür görmez delirmiş gibi çanı çalmaya başlamıştı. Çana çok sert vuruyordu. Tepeden Kırgızları görmüş gibi değil, kıyamet kopmuş gibi vurduğundan çanın acı sesi yankılanıyordu.

Mukay'ın bildiği kadarıyla sabahtan akşama kadar kilisede bulunan delikanlılara “inok” derlerdi. Onlar belinde kemeri olan, eteği yere sürüklenen kaftan giyerlerdi. İşte onlar sırasıyla çanı çalarlardı. “İşte onlardan birisi!” diye düşündü. Çanın sesi Kırgızlara cadı kadının bağırış çağırışları gibi duyulmuştu. Sesine daha çok kızmışlardı.

Yalnız Kambar Boluş korkmuştu. Komiser'in at koşturarak gelenlere baktığını düşündü. Önde gelenleri arayarak ava çıktığında omzunda taşıdığı iki delikli tüfeğiyle nişan alıp onları vuracakmış gibi hissederek, saklanmaya çalıştı. “Yanında askerleri çoktu bu bizim cezamızı vermez mi? Halkını durduramamışsın diye beni de vurdurtmaz mı?” diye korktu. “İhtiyar Kalıbek ulaştı mı? Mektubu verdi mi?” diye merak etti. İşte bu düşüncelerle uğraşarak heybetini kaybedip, atını geriye çekti. Aniden Komiser bakarsa ona görünmeyeyim diye düşünüp beş altı atlı yiğidi öne geçirdi. Oğlunu aradı.

-Mukay! diye bağırdı, Bana yakın koştur atını!

Kırgızlar köye girmek üzereyken ön taraftan “Atınızı durdurun!” diye emir geldi. “Durun! Durun! Atınızı durdurun!” dediler. Arkada gelenler atlarını hemen durduramadan bayrakçıların önüne geçerek zorla durdular.

Kilisenin çan sesi de kesilip, köy tarafı da sesiz hale gelmişti. Sakalları kıvrıcık bir grup Rus, beyaz bayrak kaldırarak geliyorlardı. Ta arka tarafta köyün kenarındaki arık kenarındaki kavakların, yeşil dallarının çalılarından çevrilen ağillara saklanarak Ruslar gizlice bakıyordu. Erkeklerin birkaçı tüfeklerini tutarak duruyordu. Diğerleri ise genciyle, yaşlısıyla, kadınıyla tırpanını tutmuş bekliyorlardı.

-Elçi geliyor! dedi Kırgızlar.

Ruslar atlılara yaklaşmadan ortadan biraz uzakta durarak,

- Rusça bilen birisini gönderin! Konuşmamız lazım! diye bağırdı.

-Ne diyor? diye aybaltasının uzun sapını kavrayan birisi somurtarak sordu:

-Rusça bilen var mı gelsin?

Sırasıyla duran saygın kişiler, Kambar'ı iterek:

-Oğlunu çağır, konuşursun bizi, dedi.

Mukay öne doğru çıktı. Uzun sopanın başına beyaz bez bağlayan Rusların ön tarafta durduğunu gördü. Suratları tanıdık Ruslardı. Bir ikisini tanıyorlardı. Kırgızların kendi aralarında “Kâfirin duasını eden uzun kaftanlı Mihail” diye küfür ettikleri Rus'du. Aralarında “Mihail baba” dedikleri papaz vardı, diğerleri mujiklerdi. Ruslar bezi sallayarak:

-Adam gönderin! Konuşmak gerek! diye hep bir ağızdan bağırdılar.

Mukay çevirdi. Bunu duyan amirler kendi aralarından yönetici birini konuşmaya gitmesi için seçtiler. “Köye çok defa gittin, Rusları iyi biliyorsun” diye hep beraber Kambar'ı seçince o, biraz itiraz etmiş gibi olsa da “Hayır” diyememişti. Altı kişiyi seçip, ellerine beyaz bayrak verdiler. Beyaz bayrağı Kambar Boluş tutmuştu. Tercümanın görevini yapan Mukay yedinci olarak onlara katılarak mujiklere doğru koşturarak gittiler.

-Nereye gidiyorsunuz? diye sordu Mihail baba.

-Ruslara düşman olduk! Kırgızlardan asker almak istemişler, halkımız isyan etti, çocuklarımızı vermeyeceğiz, vermektense, Ruslarla savaşmamız yeğdir diye karar verdik, diye konuştu, Kırgızların birisi.

Mukay çevirmişti:

-Bizim ne alakamız var? Bizim ne yapmamız gerek? diye sordu, Mihail baba.

-Siz bizim en iyi topraklarımızı elimizden aldınız! Köy kurdunuz, bizi dağlara sıkıştırdınız. Bizim isteğimiz, bu köyleri boşaltıp bu toprakları bırakıp sizin gitmeniz! dedi Kırgız.

Suratlarını asarak bakan Ruslar kafalarını salladı.

-Topraklarımızı nasıl bırakacağız? Topraklar bizim! Boşaltın demeniz, Çar'ın kurallarına karşı gelmektir! dedi, mujik.

-Biz Çar'ın emrine karşı geliyoruz. Savaşmaya karar verdik! diye konuştu, Kırgız.

“Çar'a karşı geldik diye saçmalayanlarmış” der gibi Ruslar Kırgızlara şaşırarak baktılar. Bunu iyi anlayamayan birisi tekrarlayarak sordu:

-Siz Çar'a karşı savaşmak mı istiyorsunuz? diye sordu. Mukay Kırgızca'ya çevirdi.

-Siz Çar'ın halkısiniz. Biz Çar'a ve tüm Ruslara karşı çıkıyoruz. Köy almaya geldik. Canınızı seviyorsanız köyü boşaltın. Tokmok'a doğru giden yolu boşaltacağız! dedi Kırgızlar.

-Ama sizler de Çar'ın tebaasısiniz?

-Hayır, bizim kendi Çar'ımız var! Han seçtik, Han'ımız var, bu Han'ımızın emri, köyü boşaltın! dedi Kırgızlar.

“Han'ımız var” diye kibirlenen Kırgız'a, Rus aklını kaçırmış bir insana bakar gibi baktı.

-Bizde tüfekler var. Köyün halkı vurmak için hazır duruyor, diyerek mujikin birisi arkasına baktı:

-Üstelik Komiser Tokmok'tan yardım için asker getirecek. Boşuna kan dökülmesin!

“Komiser Tokmok'ta ise o zaman Kalıbek mektubu verememiş” diye tahmin etti, Kambar Boluş. Ondan sonra asker geleceğini duyunca yanındakiler korkar diye düşünmüştü. Konuşmak için seçilen Kırgızlardan biri konuşmasına devam etti:

-Tokmok şu an Kırgızlar tarafından abluka altına alındı. Sarıbağış, Atake, Şamşı halkının yarısından fazlası Tokmok'a yaklaşıp fethetmek üzereler!

Tokmok'un abluka altına alındığını duyan Ruslar sustular. Kendi aralarında konuştuktan sonra cevap verdiler:

-Öyleyse biz geri giderek halkla konuşalım. Sonra cevap vereceğiz.

Kırgızlar kabul ettiler. Ruslar dönüp giderken Kambar Boluş, seslendi:

-Köyde Kırgızlar var mı?

-Var.

-Kırgızları hemen buraya gönderin! diye bağırdı Kırgız.

-Halk ile konuşalım, anlaşalım! dedi mujik dönüp giderken.

-Mujikin “Anlaşalım” demesinden Kambar şüphelendi. Bununla “Köydeki Kırgızları hapis ederek bizi korkutup, kendimizi korumak isteriz veya öfkelenirsek öldürürüz” demek mi istediler acaba diye tahmin etti.

Konuşma bitmişti. Bu Ruslar ile yüz yüze yapılan son konuşmaydı. Kambar Boluş beyaz bayrağı katlayıp, eyerinin altına sıkıştırdı. Seçilmiş elçilerin dönüp gelmesini, ne konuştuklarını duymayı merakla beklemekte olan halkın sabrı tükenmekteydi, “Kahrolası Ruslarla konuşmayı çabuk bitirseler” diye şikâyet ediyorlardı.

-Köyü boşaltın dedik, Tokmok’tan asker gelecek, dediler. Tokmok’tan yardım gelmeyecek, şehre Kırgızlar saldırmak üzere dedik. Savaşacağız diyorlardı galiba, Tokmok’u duyunca düşündüler. Halklarıyla anlaşmak için tekrar köye gittiler dedi, Kırgız.

-Hey adam! Savaşacağız diye mi düşünüyorlarmış? Daha yeni Möküş’ü “Han” seçmeden önce küçük köyleri kestikleri akıllarındaydı, o yüzden cesareti artan Kırgızlar küfür ediyorlardı.

Kısrak sağımı kadar vakit geçmişti, haber yoktu!

-Yakmak lazım, yer ile yeksan edeceğiz! diye bağıırıyordu Kırgızlar.

Toplanan halkın kanı kaynıyordu. Hırsına yenik düşen birisi yerinde duramayıp “Kurmankoco-Kulcığaç var mısınız?” diye bağırdı. Halk çığlık atmaya başladı. “Şamşı’yı geçerek Cumgal’ın Sayakları geldi mi onlar nereden geliyor?” diye sormak üzereyken kenarda duran Kırgızlar sırasıyla ayrılarak köye doğru at koşturdular. Bağırarak gidiyorlardı. Kurmankoco-Kulcugaç Boyu mu gitti, yoksa başkaları da mı karıştı, bu kalabalık halkın arasından anlayamadılar.

-Durun! Elçilerden haber bekleyelim! diye söyleyenleri duymadılar bile.

Kambar Boluş’un kulağına “Kudayan!” diye bağırın ses geldi. Tahminine göre bu Narboto’ydu. Atını koşturarak gidenler çoğalmaya, geride kalanlar azalmaya başladı. O sırada Kambar Boluş da atını koşturmaya başlamıştı.

“Balcıları, ekin tarlalarına bakanları öldürmüşler, ot kesmeye, hayvanını otlaktan getirmeye gidenleri öldürmüşler” haberi köyün içerisine şimşek gibi hızlı yayılmıştı.

Ruslara, çok saygılı olan Kırgızların, boynuna şeytan dolanmış gibi gelmişti. İnsanın derisini ayırarak öldürüyorlarmış, canı çıkana kadar kesiyorlarmış diye dedikodu yayılmıştı, çok korkuyorlardı. Yakın zaman içerisinde Almatı veya Tokmok'tan yardım geleceğini bir Allah biliyordu. Dağın arasında çok çabuk kötü duygular sezildi, kin besleyen Kırgızların ablukası altına alınıp, saldırıya uğramak üzere olduklarını akıllarına getirerek ödleri kopmuştu. Mal ve hayvanları bırakarak Tokmok'a kaçmak da zor bir işti. Tek bir yol savaşımdır. Güçlü olanları öne çıkıp, olan silahları toparlayıp gece boyu savaşa hazırlanmışlardı.

Şimdiyse, sabahdan beri Kırgızların toplandığından haberdar olarak ne zaman saldırıacaklar diye bekliyorlardı. Çok geçmeden Kırgızların bağırıp, çağırdığı duyuldu. Baktıklarında mızraklarını uzatarak, topuzlarını, sopalarını tutarak Kırgızlar at koşturarak hızla geliyorlardı. Atlılar yaklaşıncı, Rusların tüfekleri arka arkaya ateşlendi. Önde gidenler atlarından yere yuvarlandı. Bunu gören atlılar geriye çekilecek gibi değildi. Ölenlere, yaralıları bakmadan var güçleriyle köye girdiler.

Rus dendiğinde siniri bozulanlar şimdi onları tüfekle vurunca daha da kızmışlardı. Dirgen ile karşı gelenleri görünce daha çok hırslandılar. Kırgızlar çoktu, önüne çıkan Rusları kovalayarak yakalayınca yere düşürmek için vuruyorlardı, mızrak ile vurarak ucunu kana boyuyorlardı. Tüfekli Ruslar avluların arasına kaçtılar. Kırgızlar peşini bırakmadan kovalıyorlardı. Tüfeğiyle nişan alan Rusları görürse uzaktan mızrak ile yay çekip ok atıyormuş gibi vuruyorlardı. Fişegini tüfeğine koymaya çalışanları görünce atına kamçı vurup hızla yaklaşarak topuzuyla vuruyorlardı, dirgen tutanını görünce yine sopa sallıyorlardı.

Yaşlılar, kadınlar ve çocuklar feryat ederek evlerinin arkasına doğru, avluları aralayarak koşuyorlardı. Kaçıyorlardı! “Kırgızlara yakalanmayalım, gözüne görünmeyelim!” diye canlarını kurtarma çabasıındaydı. Bir grup Rus köyden çıkarak uzunluğu göğse kadar ulaşan henüz ezilmeyen ekin tarlalarını aralayarak kaçtılar. Atlı Kırgızlar, boyu ekinden uzun olarak görünenleri yakaladığı yerde öldürüyorlardı. Ekinin arasında emekleyerek gizlice kaçanları da buldukları yerde öldürüyorlardı.

Tokmok'tan askerin geleceğinden umutları kesilen Ruslar, vahşiliği uyanmış Kırgızların aman vermeyeceğini düşünen köy halkının yarısı canlarını kurtarmak için

kiliseye saklandılar. Son umutları kiliseymiş gibi, kilisenin çam ağacından yapılmış kapılarını kapatarak Tanrıdan yardım isteyip yalvarıyorlardı. Önde duran Mihail babaydı. Uzun kaftanlı Mihail, gür ve sevimli sesiyle incilin satırlarını okuyordu. Kilise öğrencilerinin bazıları ellerine ikon⁷² bazıları ise haç alıp Mihail'i tekrarlayarak Tanrıya yalvarıyorlardı. Önde duranların şarkısı, saklanan halkın feryadıyla karışarak kilisenin içi kıyamet kopmadan önce olacak olaylara benziyordu.

Kadınların içerisinde birisi bağırarak, şimdi kıyamet kopmadan önce son sözümüzü söyleyelim, hayatta çok günah işlemişsek Tanrıdan af dileyelim der gibi Mihail babaya “Tanrı için akafist⁷³ oku!” diye yalvardı. Mihail baba hemen onu okumaya başladı. “Umut yolunu kaybettiğimizde yüzümüze neşe getiren, ağlayanları teselli eden tanrım yardım et! Çare bulamayıp, üzülünce, yorulduğumuzda yardıma gelen tanrım bizi duy! Sen bizim sevincimizsin, mutluluğumuzsun...”

O bunları söylerken büyük küçük hepsi diz çökerek son günahlarını saklamadan söyleyerek üzerindeki yükten hemen kurtulmak istiyorlardı. Oysa bu kutsal kilisenin içine gelip çok defa diz çökerek sırlarını söylemişlerdi. Bu hayatta işlediği günahları için çok defa özür dileyerek işledikleri günahları saklamadan söylemişlerdi. Hangi günahını söylememişlerdi işte bu kilisenin içinde? Hangi günahını sakladığı için Tanrı işte böyle cezalandırıyordu?

Gözlerinden yaş akan Ruslar, söylemeyip yerimizi bırakıp gideceğiz mi der gibi içinde sakladıkları son sırlarını söylüyordu, daha önce kimsenin duymadığı Tanrı'dan başka kimsenin bilmediği sırları dökülüyordu. Kimisi hırsızlık yaptığını, kimisi de yalan söylediğini, kimisi birisinin iyiliğini kışkırttığını, kimisi de cimrilik yaptığını söylüyordu. Birisi komşusunun karısına saldırdığını, birisi de savaşa giden kocasını aldatıp komşusunun koynunda yattığını, birisi ise şeytana uyarak yanlışlık yapıp nikâhsız çocuk yaptığını söylüyordu. Telaşla söylüyorlardı.

Kendi sırlarını söyleyerek af dileyenlerin söylediklerini duyan Mihail Baba kendisinin hep günahkârların arasında bulunduğunu hissederek çok üzüldü.

⁷²İkon: Ortodoks Hristiyanlarında, Hazreti İsa, Meryem Ana ya da Hristiyan ermişlerinin, geleneksel olarak tahta üzerine yapılmış, kutsal kabul edilen resimlerine ya da küçük heykellerine verilen isim.

⁷³Akafist: Kilisede okunan Allah'ı ve peygamberi öven bir şarkı türü.

Yeryüzündeki cehennemde bulunuyormuş gibi hissedip kendi günahlarını da hatırlamaya çalıştı.

Yalvaran bu kadar sesin içerisinden birilerinin Kırgızlara yaptığı haksızlığı söyleyerek ağladığı duyuluyordu. Yine birisi çok önceleri bir yere giderken önüne çıkan Kırgız ihtiyarın başını kesip çenesinden delerek tergisine astığını hatırlayarak ağlıyordu. “Yaradan! Günahsız zavallının başını kesmem günahmış!” diyerek kendi başına vuruyordu.

Dışarıdaki atlı Kırgızların bağırışları daha yakından duyuluyordu. Kadınların feryadı, çocukların ağlaşmaları duyuluyordu. Kilisedekiler bağışlamak için yalvarıyorlardı. Rusların Tanrısı Tokmok’un yukarı tarafındaki göçebe halkın saldırısına uğrayan, unutulmuş olan kiliseye inerek onlara bakıyormuş gibi yalvarıyorlardı. “Yaradan, bizi koru! Ölümünden kurtar! Kırgızların saldırısından, eziyetinden koru!” diye yalvarıyorlardı. Tanrıdan cevap yoktu. Resmin arkasında durduğu sanılan peygamberden haber yoktu. Tam tersi Azrail gelmiş gibi canlarını almaya kapıya vuranların sesi gittikçe sertleşiyordu.

-Aç kapıyı kâfir! diye bağırarak kilisenin etrafında dönerek at koşturuyorlardı.

Sonunda kapıyı kırarak içeriye girdiler. Kaftanlarını yenlerini düren, mızraklarının ve kılıçlarının ucu, sopaları kana boyanan Kırgızlar önceleri gördükleri Kırgızlara hiç benzemiyordu. Bozkurt gibi görünüyorlardı. Genç yiğitleri çokmuş, önde gelen Narboto aybaltasını hazır tutarak dümdüz resme doğru saldırdı. Mihail baba ve inoklar kelime-i tevhidi söyleyerek, haç-ikonlarını başına koyup sürünerek korkup köşelere saklandı. Çok eski balta ulaklardan kalan aybalta keskindi. Narboto onu bir salladığında Mihail babanın İncil tutan sağ kolu dirsek kısmından kesilerek kolu bir tarafa, İncili bir tarafa fırladı. “Ah!” diye acı acı bağırarak, canını acıtan acıdan bayılacakmış gibi olup kesilen yerinden kanını durdurmaya çalışırcasına sol eliyle sıkı tutmak için iki büklüm olunca Narboto var gücüyle aybaltasını yine bir defa salladığında Mihail babanın başı fırlamıştı.

-Hadi yiğitler, bakın kafasını kopardım! diye bağırdı, Narboto.

(Bu olaydan sonra “Uzun kaftanlı Mihail’in kafasını kesen Narboto” diye Narboto’nun ismi övgüyle yayılmıştır.)

Papazın köpek gibi geberdiğini gören inoklar hep beraber ayağa kalkarak ayakları takılmasın diye uzun kaftanlarının eteklerini elleriyle kaldırıp bağırarak kilisede halkın saklandığı tarafa kaçtılar. Kırgız yiğitleri paniğe uğrayan Rusların peşinden koşturup büyümüş sayılan erkeklere, inoklara mızraklarla, kılıçlarla vuruyordu. Domuz gibi karşılık gösterenleri ise kılıçla kesiyorlardı. Kadınları ise yalvararak, erkeklerini kurtarmak için yakalarına sarılıyorlardı. “Defol cadı” diye iteleyip bağırır da tekrar ayaklarına yapışıyorlardı.

Erkeklerin hepsi geberdikten sonra ayakları sallanan ateşli tüfeğini tutan birisi “Çıkm dışarı!” diye bağırarak nişan almadan ateş açtı. Pat pat! diye ateş saçan tüfeğin gürültüsü kulak zarını patlatır gibi olmuştu. Kadınlar ile çocuklar ölümlerin üzerinden atlayarak “Tanrım koru bizi!” diye bağırıp, çağırarak dışarıya doğru koştular.

“Düşmanlardan kadınlar ganimet olarak alınır” diye duyan Kırgızlar “Ruslardan kadın ganimet alalım” diye kadınlara saldırdılar. İşte o zaman Narboto’nun uzun bıyıklı bakkalcı Rusların beyaz tenli kızını kolundan tuttuğunu Mukay, kendi gözleriyle görmüştü. “Ağam cariye aldı” diye düşünürken, ona bakarak geçen birisi Mukay’ın omuzlarına vurarak “Yengeli oldun!” diye sırtmıştı.

Elinden almak isteyenler, Narboto’nun tuttuğu kızın çıplak kollarından tutmaya çalışıp, sırtından sıvazlayarak yaklaşip koltuk altına ellerini sokmaya çalışıyorlardı.

-Çek elini! diyerek, Narboto onlardan uzaklaşmıştı.

(Sonraları “Noktalı Doru ata binen Narboto şimdi Ruslardan cariye almış” diye halk arasına yayıldığında bu olayı kendisi “Saçları uzun, gözleri mavi Rus kızın “Anne!” diye bağırdığında, onu görüp hoşuna giden geniş omuzlu ağasının kucağında kaldı” diye hatırlandı).

Kızların hangisini kim alacak diye tartışırken birisi kiliseyi ateşe verdi. Kilisenin çam ağacından yapılan tahtaları, taşları petrol dökülmüş gibi alevlenmişti. Burana gibi kulesi olan kule alevlenerek dumanı göğe savruluyordu. “Oradan uzaklaşın, uzak durun çocuklar!” diyordu, etrafında bulunan Kırgızlar. Destek kolunu olan tahta direği yanınca kule bir tarafa yamuldu ve sonra yere düştü. Külü savrulmuştu. Bronzdan yapılan çanı da yere düştü. Sadece yere düşünce “çın!” diye ses çıkardı. Buna bakan Kırgızlar Rusların ordusunu yıkmış gibi seviniyorlardı. Hepsi bir ağızdan yüksek sesle bağırdılar.

Şimdi de saklanan Rusları aramaya başlamışlardı. Onların içinden Çoñkolu, çokça arayan vardı. Ruslara köle olarak çalışıp onlarla zaman geçiren Kırgızlar, Kırgızların onları bularak öldürmelerini izleyip seviniyorlardı. Ayı gibi büyük Çoñkol ilk önce önüne çıkan küçük Kırgız'ı, "Kaldırarak yere vurup ezerek en azından birisini öldürüp sonra öleyim" diye düşünmüştü, galiba. Delirmiş gibi saklandığı yerden "Kırgız!" diye küfür ederek çıkıp saldırınca topuzunu sallamaya bile vakit bulamadan, Kırgız iri Rusun belinden tutu ve iri Rusu yan çevirip yere vurdu. Çoñkolu yere yıkarak ense tarafına topuzuyla vurmuştu. (İşte o zaman söz ustalarının birisi dizine vurarak Coloy'un⁷⁴ yıkıldığını görmüş gibi sevinerek:

Dağ gibi büyük Çoñkolu,

Genç Kırgız yıkmıştı.

Kendini büyük hissedен Çoñkol'u,

Küçük elli Kırgız yıkmıştı... diye yine buna benzer birçok satırı söyleyerek atını sürüp gitmişti.)

Ondan sonra Komiser'in evi saldırıya uğramıştı. "Avlusunda çok defa bulunduğum evdi" diye Kambar Boluş atını sürerek yaklaşınca "Yaklaşmaktan korkardık, ne varmış içinde?" diyerek Kırgızlar evin içerisini karıştırarak lazım olan eşyalarını alıyorlardı. Erken ulaşanlar bağlanan askerlerin atlarını sahiplenip, diğerleri de mallarını paylaşıyorlardı. Birisine tırpan iyi görünmüştü, birisi baltayı aldığına seviniyordu, birisinin ganimeti kap-kacak, yine birisinininki mum, başka birininki bakır dürbün olmuştu. Kısacası ele geçen her şeyi alıyorlardı. Yine birileri merak edip evin içerisine girerek "Ev sıcak diyorlardı, ortası duvarlarla bölünerek, sıkıca kapatılan kale duvarı gibiydi! Bu dört köşeli evde nasıl boğulmadan yaşıyorlar?" diye şaşırarak tahtalarını tekmeleyerek, duvarına vurarak, evin köşelerine kadar dağıtmışlardı.

-Kalıbek ağayı bulun! dedi Kambar Boluş, yiğitlerine.

Bildiği ev olduğu için Mukay da eve girdi. Girişinden geçerek dümdüz başköşedeki odaya girdi. Komiser'in oturduğu tahtadan yapılan masa kırılmış, yazılı belgeleri yere saçılmıştı. Onunla beraber kâğıtlar resimler yerde dağınık haldeydi. Askere

⁷⁴Coloy: Manas destanındaki kötü kahramanlardan biri.

alınacak olanların listesi diye mi düşündüler ya da onunla ilgili bir şey diye mi kim bilir kâğıtları parçalamışlardı. Dikkatle baktığında parçalanan kâğıtların arasında şefkatle bakan İsa Peygamber'in resmi onun hemen yanında Çar'ın resmi yatıyordu. Tüzem okuluna geldiğinde gördüğü kendi köyünde yaşayanlara masal gibi anlattığı, Karagöz Ana'sının iyiliğe tabir ettiği resimdi. Bu resmi bilerek mi böyle yaptılar, bilmeyerek mi kim bilir ama resmin ağaç çerçevesi kırılmıştı, üstünde çizmenin izi kalmıştı.

- Çar'ın resmi! diye bağırdı Mukay, bu Nikelay'ın resmi ki! diye ekledi.

Bunu duyanlar hemen durdular, “Nerde kâfir?” diye savrulan kâğıtların arasından aradılar. Mukay eğilerek yerden almak üzereyken birisi elindeki ganimetlerini yere koyarak “Bu mu?” diye resime ayrıca kin beslemiş gibi ayaklarıyla bastı. Çar'ın kısa sakallı yüzü yansıtılan kâğıda basarak sanki Çar'ın kendisini boğarak basıyormuş gibi, çizmesinin pisliklerini onun burnuna sokuyormuş gibi sanki gerçek Çar'ın üzerine çıkmış gibi basıyordu.

“Dağılan yerden bir şey alma!” diye söylenen eski sözü hatırlayarak özellikle Karagöz Ana, ihtiyar Kalıbek gibi yaşlıların söylediği sözleri aklına getiren Mukay, hiçbir şeye dokunmadan dışarıya çıktı. Giderken “Komiser'le beraber gelen fotoğrafçı bizim resmimizi çekmişti” diye düşündü. Dışarıya çıktığında babası:

-Bağın arasını, ahırını arayın! diye yiğitlere at üzerinde bağırarak, Kalıbek'i arattırıyordu.

“Boluş'un mektubunu vermek için bu taraflara gelecekti” diyerek yiğitler Komiser'in avlusunda araştırıyorlardı. Ahırını araştırdılar, büyük bağı vardı, orayı araştırın. Otlara saklamışlar, cesedini ot yığınlarının arasından buldular.

-Gitti! Gitti! diye bağırarak birisinin sesi geldi. Kalıbek'in yakın akrabalarıydı bunlar.

Yaklaşarak baktıklarında ünlü Kalıbek'in tırpanla boğazı vurulmuş, boğazı ayrılmıştı, boynu kırmızı kana boyanmış olarak yerde uzanıyordu. Sakalı da kana boyanmıştı, vücudunda kana boyanmayan yer yoktu.

-Zavallı! Çok insanın hayran olduğu, Ormon'u gören kişiydi! diye üzüldüler akrabaları.

-Kudayan Boyu'nun bu savaşını görmeden öldü, gözümüzün nuru! diye iç çektiler.

“Ormon Han’ın savaşını görmüştüm, Ormon’un zamanındaki Kırgızların savaştığını görmüştüm,” derdi. “O zamanlarda Tokmok şehrini yeri sarı bozkırdı. İşte o bozkırda Kazaklarla savaşıp onları Irgayt’ı ile Kordoy’u geçirerek Moyunkum’un kuru bozkırında kovaladığını görmüştüm”, diye anlatırdı. “Kan içen Kırgız, savaşta ölen kahramanlarımızın hürmetine diyerek esir alınan Kazakların birçoğunu keserek kanından üç yudum içen Kırgızları görmüştüm,” diye anlatırdı. “Kenesarı’yı görmüştüm, onu kibleye döndürerek kafasını kestiğini görmüştüm,” derdi. “İhtiyar kadınların kesilen kafayı, erkeklerin elinden zorla alıp kulaklarını ve burnunu kesip ezdikten sonra demir kazana koyarak üzerine su koyup, kazanın altına odun koyarak ateşte haşladığını görmüştüm,” diye anlatırdı. “O zamanlarda dokuz yaşındaydım, kazanda kaynayan kafayı sopayla dışarıya çıkarıp heybeye koyarak gittiklerini görmüştüm,” derdi. O zamanı onun gibi kimse güzel anlatamazdı.

Mukay ocağın etrafında oturarak sohbet ettikleri, uzun geceleri aklına getirdi. Ateş yakarak ocağın etrafında oturdukları uzun geceleri... İhtiyarın ağızına bakarak “Ormon’ın kendisini görmüştüm” dediğinde dikkatle bakan halk, geçmişe geri gitmişler gibi şaşırarak “Ormon nasıl birisiydi? O kahraman nasıl görünüyordu? Kime benziyordu?” diye sorarak çok eski zamanlarda yaşayan kişilerin, suratlarını gözleri önünde canlandırmak istiyorlarmış gibi parlayan gözleriyle baktıkları hali, Mukay resmi sorduklarındaki hallerine benzetti. İhtiyar Kalıbek işte bunların hepsini üşenmeden anlatınca göz önünde canlanarak bu olaylar tanıdık hale gelirdi. Bu ihtiyar çok tatlı konuşurdu, sadece kelimeleriyle olayları göz önünde canlandırıyordu. Bu ihtiyar işte böyle onun aklında kalmıştı.

Kalıbek’in akrabaları “Gitti! Gitti!” diye bağıarak, sakallarını bıyıklarını yolup, kimden bu kinini soğutacaklarını bilemeden sinirlendiler. Kambar Boluş kendisini suçlu hissetti. “Cami kurma tavsiyesini doğru kabul etmişti gözümüzün nuru! Birlikle ilgili çok konuşurdu gözümüzün nuru!” dedi içinden.

Kilisenin yanması yetmiyormuş gibi Kudayan’ın yiğitleri şimdi de sırayla dizilen evleri ateşe vermek için koştular. Ateşleri ellerinde tutarak koştular. Saman ile örtölen evlerin çadırları hızlıca alevlenerek ahıra ve yığılmış kuru otlara bulaştı. Tüm köy alevlenmişti, yaklaşırsan eteklerine kollarına alev saracak gibiydi, mavi duman insanları boğuyordu, orada durarak bakmak artık mümkün değıldi.

-Sağlamken buradan uzaklaşalım! diyerek Kırgızlar ölülerini atlarına alarak, esirleri ganimete geçirilen hayvanları sürerek köyden aceleyle çıktılar.

-Kanla boyadık Rusları! diyorlardı.

Çanı en azından her gün bir defa çınlayan köyden şu anda domuz ve onun yavrularının acı acı haykırışları duyuluyordu. “Haram” diye bırakılan domuz ve yavruları evlerin etrafında dönerek koşup görünen duvara çarpıp, alevlerin arasında koşarak bir farklı haykırıyorlardı. Alevlerin arasında kalarak yuvarlanıyorlardı. Cehennem ateşinde yanan kâfirin sesini duymuş gibiydi Kırgızlar:

-Sesi kesilsin! diyerek arada sırada arkasına dönüp bakıyorlardı.

Kırgızlar böylece köyden çok uzaklaştılar. Şimdi de Tokmok’un büyük çanını yıkmaya giden Kırgızlara katılmaya yönelmişlerdi.

XII

Komiser köyü kurtarmak için yola koyulmuştu, ama geç kalmıştı. Tokmok’tan on kilometre uzaklaşınca, Kırgızlar önüne çıkıp saldırarak sıkıştırınca geriye çekilip tekrar şehre girmişti. Erken giden yiğitler onları kovalayarak Tokmok’a kadar gelmişlerdi. Şehrin dış tarafındaki çadırı kamıştan yapılan evlerin arasından yağmur gibi yağın kurşunlara dayanamadan geri çekilerek akşama doğru şehrin doğusundaki büyük bağın içinde dinlenmek için durmuşlardı. Birkaç insan ölmüştü, buna rağmen “Komiser’i askerleriyle beraber şehre kovaladık. Atı ölünce bağırarak koşarak kaçtı” diye seviniyorlardı. Komiser’in kaçtığını durmadan anlatıyorlardı. Şişman Komiser’in iki üç defa yuvarlanarak düştüğünü, kalçası ağır olduğundan koşamayıp düştüğünü söylüyorlardı. “Askerlerinin yardımıyla kurtuldu lanet olası!” diye söylüyorlardı. “Şu an o pantolonunu yıkıyordur!” diye kahkaha atıyorlardı.

Buradan sadece akrabalarından ayrılanlar üzülerek “bizden onun oğlu öldü, şunun abisi öldü” diyerek cesetlerini atlarına asarak dururlarken köye saldıran Kırgızlar akşam olunca bağırarak geldiler.

Gelenler “Köyü yerle yeksan ettik, en önemlisi de Komiser’in evi ile kilisesini yaktık, karşı çıkan erkeklerini geberterek, kızları kadınlarını esir aldık” diye söylediler.

Yöneticiler “Bugünkü başarımız bu olsun, gece olmak üzere, şimdi sabredin biraz, dizginlerinizi çekin sabaha kadar bekleyelim. Her boyun askerleri ayrı ayrı yerleşsinler!” diye karar verdiler. Böylece hırslanan yiğitleri durdurdular. Her boyun askerleri kendilerine uygun yer seçerek yerleşmeye başladılar.

“Birlik” dediğin işte buydu, ilk önce her boyun yiğitlerinden birisini nöbetçi seçip, sınıra koydular. Sonra yöneticiler için ortaya boz üy kuruldu. Kuru kır pelininin üzerinde kurulan boz üyün etrafında Tınay Boy’u yerleşti. Askerler “Sağ kanat” ve “Sol kanat” olarak ikiye ayrıldılar. Köyü yakın olduğundan Nurmambet Boyu eski keçe, şırdak getirterek çadırlar oluşturuldu. Kurmankoco-Kulcığaç, Kudayan boyları ise yere eyerlerini yastık yapıp, teğeltilerini⁷⁵ de döşek yaparak uyumaya hazırlandılar. Eyersiz at binenleri de hiçbir şey örtünmeden uyumak için uzandı. Bugün sıcak yatak yoktu, sopa tutanları sopalarını kucaklayıp mızrak tutanlar da mızraklarını kucaklayıp uyumaya hazırlandılar.

Araziye kazan asıldı. Ganimet olarak ele geçirilen küçük hayvanlar fakir fukaralardan gelen askerler için diye kesiliyordu, semiz at ise halkın önde gelenleri için kesilmişti. Canı pahasına savaşmaya gelenlere kavut, süzme yoğurttan ayran yaptılar. Kazandaki et pişip yemeye hazır olana kadar, ateş yakın diye emir verildi. Tokmok’un karanlık tarafındaki zirvesi göğe ulaşacak gibi olan dağların aşağı tarafı uygun görünerek “o dağların eteğine giderek ocak yapıp ateş yakın, şehirden görünsün!” diye emredildi. Kuru kır pelinini kucak dolusu toparlayarak, ormandaki kuru dalları keserek getirip ateş yaktılar. Bunu onlar Tokmok’taki Rusları korkutalım diye yapmışlardı. Bunu Rusların gözüne “Bir başımız yedi baş olarak gözüksün, çok kalabalık gözükelim” diye yapıyorlardı. “Bu topraklara Cılgın-Başı derlerdi, çok eski zamanlarda tam bu topraklarda atalarımız, Kenesarı’yı işte böyle korkutmuşlar” diye konuşarak Kırgızlar yaptıklarından çok hoşnuttular. “İşte o zaman korkan Kenesarı “keşke!” diye yaptığına pişman olarak Tokmok’un Kara-Koñuz adlı uzun sarı arazisinde arkasına bakmadan kaçmıştı. Gece yarısında gümbürtüden uyumadan önce Rusları aynı şekilde korkutmak için onlara sadece top ve tüfek yetmezdi. Diğerlerinin yaptıkları ise “Han Orman’ın Kenesarı’yı korkuttuğunda yaptıkları gibiydi,” Rusları korkutmak için dağınık bir şekilde yerleşip kalabalık görünüyorlardı.

⁷⁵Teğelti: At veya eşek eyerinin altındaki kaba keçenin ismi.

Yerleştikten sonra bugünkü olayı hatırlayarak, gece yarısına kadar eğlendiler. “Halkımız uzun zamandan beri savaşıyordu, atalarımızın savaş hünéri unutulmuştu, bizde buna alışmıştık, oysa Komiser’i kaçırmadan yakalayabilirdik!” diye hata yapmış gibi üzüldüler. Komiser’i kovalayanların hikâyesini köye saldıranlar dinliyordu.

-İyice yaklaşmışım, pis tüfekli asker atımı vurmaz mı? dedi Tınay Boyu’nun bir yiğidi.

-Evet, Komiser senin sopandan çok korkmuştu! dedi Tınay Boyu’nun başka bir yiğidi.

-Ne seninki sadak⁷⁶ mı ya da aleñgir kılıç⁷⁷ mı? diye sordu birinci Tınay.

Köye saldıranların hikâyesi uzundu. İlk önce uzun kaftanlı Mihail’in kafasının kesildiğini anlattılar.

-Kudayan Boyu’ndan Narboto kesti! Aybaltasını güçle sallayınca Mihail’in kafası koparak top gibi fırlayıvermişti. Kesilen baş ile yiğitler, orompoy⁷⁸ oynuyorlarmış gibi ayakları altında ezip gittiler diye köyden gelenler kilisedeki olayı anlatarak bu olayı masala dönüştürüp duyanlar duymayanlara anlatıyorlardı.

Kadınların esir olarak ele geçirilmesi olayının köy ağaları tarafından tartışılması, ilginç bir sohbete neden oluşturmuştu. Tokmok’a saldırmak için gelenler “Kadınları” duyunca önüne gelen yemeği unutarak, “Keşke” diye köy saldırısına katılmadıklarına üzülmüşlerdi.

-En güzelini de Narboto aldı! Çıplak kollarından tuttuğunda güzel benizli kar gibi beyaz tenli vücuduna gömleği yapışan kız, “maa” diye meleyerek kendisi Narboto’nun kucağına geldi, saçları iki örgülü kız Narboto’nun kollarında kalmıştı, diye anlatınca “Nerede o kız?” diye etrafında dönerek bakıp, Rusların güzel kızını görmek istediler. Birisinin kulağına kızın “mama” (anne) demesi kuzunun melediği gibi duyulmuş.

-Narboton’uz bu işlerde çevik birisiymiş! dediler.

⁷⁶ Sadak: İçine ok ya da kurşun konulan, torba ya da kutu biçiminde kılıf.

⁷⁷ Aleñgir: Coloy bahadırın kılıcının adı, kılıç türü.

⁷⁸ Orompoy: Tek ayak üzerinde zıplayarak yapılan kovalamaca oyunu.

-O deli Çoñkolu ne yaptınız? Birçok insanı öldürmüştü, ona karşı geleniniz oldu mu? diye sordular. “Kahramanınız karşı gelebildi mi?” diye sınıyarak soruyorlardı sanki.

-Evet, onu sizin çocuğunuz yıkarak topuzuyla vurarak öldürdü, diye cevap verdi, Kudayan Boyu’nun yiğitleri.

Bunu duyan tüm yiğitler sevinmişlerdi. Sabah olur olmaz Tokmok’a güçle saldırmaya hazırlandılar. Ölenleri yiğitleriyle köye gönderdikten sonra, Kambar Boluş kendi askerlerini yerleştirdi. Esirleri ayırın “Zarar vermeyin!” diye hatırlatarak yerleştirdi. Sonra da kendisi, atın eti pişip hazır olunca, önde gelenlere özel olarak kurulan on iki kanat boz üye giderek halkın önde gelenlerinin yemeğine katıldı.

“Şabdan’ın çocukları da orada” diye duyup girdiğinde Samansovka’ya saldırma işini bizzat kendisi yöneten Möküş Han az önce gelerek halkın önde gelenlerine katılmıştı. Boz üyün içerisine kuru kır pelinin üzerine şırdak, alaca keçe serilmişti. Başköşedeki körpöçönün üzerinde bağdaş kurup kementayını sırtına örtünerek oturuyordu, han Möküş. Diğerlerinin konuşmasına fazla katılmamıştı, ağır bir düşünceye dalmıştı.

Yöneticilerin hazırlattığı eti yiğitlerin almasına müsaade edildi, sıra-sıra etler çuvallara koyularak kara tabaklar ile sunuldu, önde gelen yöneticilere ise atın özel olarak pişirilen eti tabak tabak bölerek dağıtıldı, bir kucak büyüklüğündeki ağaç çanağa atın uçası⁷⁹ koyulmuştu. Yemekte de Kudayan Boyu hakkında çokca konuşuldu. Kalıbek’in ölümü konuşulup “Çok değerli bir kişimizi kaybettik!” diye üzüldüler.

-Gençken mektup taşıyan Kalıbek mi? Sonunda mektup taşıyarak gidip öldüğüne bak! Lanet olası Ruslar! dediler.

Oturanlar “Mektup taşıyıp getiren kişiyi, halk arasında saygılı ihtiyarı öldürmüşler, şimdi bu Ruslar bizimle karşı karşıya konuşmaz iki halk arasında elçi gönderme işi bitmiştir” diye düşündüler. “Dedemin yiğidi olmuştu, zamanında General Kalpakıp’a korkmadan mektup taşımıştı” diye başköşede oturan Möküş Han da iç çekerek kafasını salladı. Han’ın, “Söyleyeceğim” diye söyleyemediği, ya da “Duyacağım”

⁷⁹ Uça: Atın kuyruk sokumu kemiği.

diye duyamadığı bir sözü varmış gibi biraz düşünceli kafasını sallayarak oturuyordu. Sonra:

-Kırgızların savaşını çok iyi anlatırdı! dedi.

Sohbet iyi savaşmakla ilgili oldu. Canlarını koruyarak nasıl iyi savaşılır anlatıldı.

-Bugün yiğitler Kalıbek'in zamanındaki gibi savaştlar, diye konuştu köye saldırmaya katılan ileri gelenlerden birisi.

Yöneticiler konuşurken sonunda Kambar Boluş "Halkın, köyü ele geçirdi" diye övüldü. Diğerlerinin hepsi "Başka boylardan da yiğitler vardı" diye bundan memnundu, bir tek Kambar Boluş düşünceye dalmıştı. Ancak "Kudayan'ın yiğitleri" denildiğinde anlayışsız köy ağaları halkı eleştirirlerken adı söylenmeyen Kudayan'ın yiğitlerinin böyle namusunu korumasından gurur duydu. Yiğitlerin arasında kendi oğlunun da harp zamanında onların aralarında bulunduğuna çok sevinmişti.

-Kudayan'ın çocukları! dedi Kambar Boluş.

-Kudayan'ın yiğitleri birer cariye aldı, diye duyuyoruz. Kendine cariye bulamadın mı? diye şaka yaparak güldüler.

-Bulacağız, bize de Tokmok'un Rus kızları nasip olsun! dedi Kambar Boluş.

-İnip de Ruslardan cariye yakalasak! diye dizlerine vurarak şakaya dönüştürdü, kahkaha attılar.

-Evet ya, Tokmok'un Ruslarından seçeceğiz! Şehrin sokaklarında çubuk gibi dik kalçalarını sallayarak yürüyen kadınlar görmüştük!

Bunları gözleri önlerinde canlandırıp "Kırgız, Kazaktan aldığın kadın dışarıda iş yaparken, Ruslardan ele geçirdiğin yan tarafta kurulan boz üyün başköşesinde eteğini kaldırarak, toplanan yorganlara sarılarak büyük kalçalarını sallayarak beklese keşke" diye gözleri önlerinde canlandırarak kahkaha attıklarında boz üyün içi neşeye dolmuştu.

(Bu konuşma dışarıya duyularak halka yayılmıştı. Boluşların Ruslardan cariye alıp yatsak diye söylemesi, tüm Ruslarla yatacaklar diye söylenilmiş. Sonra da genç yiğitler köyün kadınlarını bize verin diye tartışmışlardı.)

-Büyük çanağa koyularak getirilen atın uçasını yemekte olan, başköşedeki köy ağası hiç gülmemişti, bırak gülmeyi gülümsememişti bile. Atın etini keskin küçük bıçağıyla keserek ağzına götürüp büyük kesilen etleri tabaklarla yanındakilere uzatarak oturuyordu, suratı asıktı.

Köy ağasının bu halini anlamasalar da “tadına bakın” diye et parçasını uzatınca oturanlar gülmeyi bırakıp sunulan eti iki eliyle alarak saygı gösteriyorlardı. “Sıradan birisinin bıçağı kesmezdi bu eti” diye mırıldanarak keskin bıçak kesti diye etin kıymeti artmış gibi çiğneyerek yiyorlardı.

Oturanlar köy ağasının elindeki bıçağı Manap-Ata’nın zamanından kalan kutsal bıçak diye duymuşlardı. Kambar Boluş’un duyduğuna göre bu bıçak Cangoroz’dan kalmıştır. Çok eskiden harp zamanındaki kahraman ataların düşmanla karşılaştığında “Kanımız tulumda, tulumda!” diye bağırarak zamanlarda bir ataları, yöneticinin yanına gider. Rus diye söylem olmasa da, o zamanlar da tam şimdiki gibi savaşmışlar. İşte o ata, beyaz boz üyde kaldığında ordu sahibinin izniyle ordu kızlarının birisiyle evlenir. Tam da bugünküne benzer Ruslardan cariyeye almış gibi o zamanın büyüklerine cariyeler bulunmuş. Sonra ordudan ayrılıp halkına dönerken oradaki karısına “Karnında çocuk kaldı” demiş. “Kız olursa, iyi birisiyle evlendir, erkek olursa kendi boyunu bunun yardımıyla bulsun” diye vasiyetinde küçük bıçak bırakmış. Başka boyda büyümesine rağmen kendi boyunu bulan, o bıçağın yardımıyla kendi halkını bulan çocuk işte Cangoroz’muş. Sonra onun akrabalarının dediğine göre o bıçak bu köy ağasının eline geçmiş. Yalan mı, gerçek mi kimse bilmiyor ama soyu belirlemede başarılı, hatta soy soruştururken savaşan birisi diye anılan bu köy ağasının anlattığı bu hikâyedir. İki Kırgız’ın konuştuğu yerde “Sayak mısın? Sarıbağış mısın?” diye sorulduğunda her zaman anlatılan hikâyedir bu.

Bugün birçok insanın atalarından kalan mirasını çıkarma günü olmuştu sanki, kimileri bayrağını kaldırmış, kimileri kılıcını, mızrağını ellerine almış, başka biri de demirden yapılan zırhını miğferini giyinip çıkmıştı, sağlamca sakladığı bu bıçağı köy ağası, işte bugün çıkararak “han” olduğu günde uça keserek oturuyordu. Hikâyesini bilenler bıçağı tanıyorlardı.

O bıçakla kesilen etten yiyenler şükür ederek eti güzelce çiğniyorlardı. Ta eski zamanlarda yaşayan Cangoroz’un ruhu keskin bıçaktan ve o bıçakla kesilen etten

ıkarak yarın onları koruyacakmış gibi iyiliğe tabir ettiler. “len beyaz keçe sererek Mkş han seçtiğimizde ‘Cangoroz!’ diye seslenmemiz boşuna değildi. Ruhunu koruyarak şu an da onun bıçağıyla kesilen eti yedik” diyerek şükür ediyorlardı.

Somurtan köy ağası, uanın etinden yiyip bitince konuyu değiştirdi. “Ruslardan cariyeye alma” sohbeti işte o zaman durmuştu.

-Almatı’nın Kazak’ından haber yok! dedi Han.

“Neden somurtuyor? Han oldum diye insan kendini bu kadar mı sert gösterir?” diye düşünmüşlerdi. Meğerse han “Kazak Almatı’ya saldıldı mı? Saldırmadı mı?” diye endişeleniyormuş.

Kızıl brkl Kazak “Almatı’nın etrafındaki köylere saldıldı, yerle yeksan ettik” diye dört gün önce Sarıbağış Kırğızlarına haber vermişti.

-Onlar Uzun-Ağaç ile Kařkeleñ’i ele geçirdikten sonra Almatı’ya saldıracaklardı. Saldırmışlardır! dedi, bir boluş. “Dört gün geçti, Kazaklar Almatı’yı ele geçirmişlerdir!” diye diğer Kırğızlar endişelenmiyorlardı.

“Tokmok’un Komiser’i bizden kaçarak zorla kurtuldu, generali Bolubaum ile Kuropat’ın d kopmuştur” diye düşünenler de oldu.

-Keşke generali Bolubaum’u kendi ellerimizle ldrseydik! Kafasını mızrağın ucuna saplayıp halka göstersek keşke! dediler.

Oturanlar, generali Kuropat ile Bolubaum hakkında konuşunca Kambar Boluş’un aklına geçende gördüğü rüyası geldi. Göğe uçtuğu, gökte yürüdüğü rüyasını hatırladı. O rüyasında Toltoy’un yanında tazı koşturarak ay ve yıldıızı aralayarak umamış mıydı? İşte o rüyasını hatırlayarak tabir ettiklerinin yanlış olduğuna içinden üzüldü, “Yanlış tabir etmişim” diye düşündü. “Vali ile komiserlerle beraber oldum, köy ağaları ile beraber yemek yedim, grşmediğim sadece General Kuropat ile General Bolubaum kaldı” demişti. şimdiyse onları lanetleyenlerin arasında oturuyordu, onlara düşman olarak oturuyordu. Meğerse “Cangoroz” diye bağıranları duyarak Arka’nın önde gelenleriyle bir boz üyde toplanıp, Cangoroz’dan kalan bıçakla kesilen etten yemek nasip olmuş ona. Kambar Boluş rüyasını böylece düzelterek tabir etti, köy ağasının et kesip vermesini tabir etti.

Çelik bıçağının ucuyla dil değdirmeden dişleyen köy ağasının akıllılığına hayran kalmıştı. Geçmişlerde Kırgızlar yemin ettiklerinde bıçağın, kılıcın ucunu dişlemişler işte onların geleneğini sürdürerek “Bilen bilsin, anlayan anlasın” diye Han’ın bu yaptığına bak.

-Almatı Kazaklarına elçi gönderelim, buradaki durumu da iletelim dedi, Boluş.

Keskin bıçağının kemikten yapılan sapından tutup, cilasına bakarak oturan köy ağası:

-Sadece Almatı’ya değil, şafak ağarmadan her tarafa Adigine-Tagay’ın oğullarına haber vermek lazım! dedi.

Onu duyan yöneticiler Almatı Kazaklarına, Koçkor’a, Eki-Narın, At-Başı’na kadar Köl şehrine, Talas’a, Ketmen-Töbö, Suusamır’a ondan sonra Anciyan Kırgızlarına sonra Çüy’e yiğit göndermeyi doğru buldular. Atalarının hepsi han olanların kanından, Han Cantay’ın çocuklarını han seçtiklerini, köye saldırırken yaptıkları kahramanlıklarını, Komiser’i kovaladıklarını tüm halka söylemeye karar verdiler.

Konuşma Tokmok’a saldırmanın yollarını aramaya döndü.

Köy ağası akıl verdi:

-Dört tarafından çevirerek askerle saldıracağız. Kimin boyunun nereyi çevireceğine karar verelim dedi, köy ağası.

-İçerde kaç askerin var olduğunu bilmiyoruz. Almatı’dan getirilen askerleri de var, dedi Boluş.

“Asker” dendiğinde Kambar Boluş’un aklına Komiser’le beraber gelen on civarındaki askerin köyüne misafir olduğu geldi. Yüzbaşı bağırınca süngü tüfeklerini omuzlarına asarak dümdüz olarak dizilerek, kaz gibi sırasıyla yürüyen kuş burunlu sarışın askerler canlandı gözü önünde.

-Etraflarından atlı askerlerle çevirirsek, silahlı askerleri dağınık kalır. Öyle yaparsak, sonrası kolaydır, dedi Kambar Boluş.

Bunu “Öyle yaparsak amirlerinden uzaklaşıp, düzenleri bozulur” diye düşünerek söylemişti.

-Bu doğru gerçekten! dedi başka bir boluş.

-Yalnız kalan askere saldırarak elindeki tüfeği alacak kadar gücümüz var!

-Nişancılardan seçerek birliklerinizin önüne koyun! dedi köy ağası.

Tokmok'u çevirerek askerleri bölüp saldırmayı hepsi doğru bularak hangi boyun hangi taraftan saldıracağını konuştular. “Tınay Boluş’unun askerleri doğu tarafından, Atake ile Kudayan askerleri güney tarafından, Bayseyiy ve Nurmambet askerleriyle kuzey tarafından çevireceğiz” diye anlaştılar. Kuzey tarafından çevirenlere Şamşı ile Burana Boluş’undan yardım gelirse, Abayıda ile Temir-Bolot Boluş’undan da yardım gelecektir, bir giriş kapısı vardır diye, Koçkor vadisinde yaşayan halklardan da umutlandılar.

-Başarırsak mümkün olursa esir alın, yöneticileri öldürmeden yakalayın! dedi, köy ağası.

Oturanlar “Öyle yapmanın faydası nedir?” der gibi baktıklarında köy ağası:

-Konuk esir yapacağız. Onları esir alarak Ruslara şart koyacağız! dedi.

“Şart koşacağız” demesi “Almatı’daki generalle veya Taşkent’teki askerî valiyle ile konuşup, şart koşmakta onları kullanacağız dedi, galiba” diye yorumladılar halkın önde gelenleri.

-Topluluğumuz arasında bugünkü saldırımız sırasında yakalanan esirler varmış, dedi köy ağası Kambar Boluş’a bakarak:

-Yarın onları köye göndermek lazım, diye ekledi.

-İyi olur! dedi Kambar Boluş.

-İlk önce ipek gibi uzayarak Almatı, Karakol’a giden telli sütunları yıkmak lazım! diye konuştu, köy ağası.

Oturanların yarısı yine bir defa daha şaşırarak “Delirmiş gibi onlarda ne işimiz var?” diye köy ağasına baktılar. Onu iyi tanıyanlar ise “Okuyan birisi bunu boşuna dememiştir” diye sözüne devam etmesini beklediler.

Çüy’de “cılıkı zoot⁸⁰” diye adlandırılan küçük Rus köyü yerleştiğinden beri Rusların izniyle aygır seçtiklerini, yürük atları çıkardıklarını söylediler, köy ağası gençken babasının isteğiyle Almatı, Pişpek’e gelerek “Asil at yetiştirme” okulunda okurken

⁸⁰ Cılıkı zoot: Yılkı zırhı anlamındadır.

bu telleri olan direklerin ne işe yaradığını duymuştu, onu güzelce buradakilere anlattı.

-Bu telli direkler boşuna burada durmuyor. Onun sayesinde burada olup bitenleri haber veriyorlar ve buradan büyük şehirlere mektup gönderiyorlar, ona “telgraf” derler. Tokmok’taki bir kişi bir şeyi, bir haberi iletmek isteğinde burada durarak teli salladığında telgraf, direklerle haber götürülerek telin öbür ucundaki generale veya askerî valinin eline geçer, dedi köy ağası.

Çok korkunç haber duymuşlar gibi Kırgızlar:

-Töştük⁸¹’ün Dört Maamıt⁸²’ı şurada kalsın! diye şaşırdılar.

Şaşırdıklarından kafalarını sallayarak gözlerini fal taşı gibi açıyorlardı. Buradan gönderilen haberin şimşek gibi generalin eline geçmesine inanamıyorlardı, “Mektup nasıl koşar?” diye akılları almıyordu. “Mürekkeple yazmanın” nasıl olacağına akılları ermeyip düşünemiyorlardı bile. Sonunda “İpin ucundan tutarak salladığımız gibi tel de öyle mi sallanır telgraf, taylarının yelesi gibi birbirinden ayrılmadan gider mi? Peki onları nasıl çözeriz?” diye düşündüler.

-Telli direkleri erkenden paramparça etmek lazım! dedi köy ağası.

Rusların arasında eğitim gören köy ağası diyorsa doğrudur diye oradaki halkın önde gelenleri razı oldular.

Herkes kendi bildiği kadarıyla tartışmadan iki arada bir derede işaretleri belirlediler. “Gözetlemek, Rusların hizmetinde çalışan yiğitler seçilsin, ansızın saldırıya uğramayalım, özellikle Almatı ile Taşkent tarafına dikkat etmeliyiz. Askerlerin geldiği tarafa bakıp dikkat edelim,” diye çözüm bulundu. “Ansızın saldırıya uğramayalım bayrağınız her zaman dalgalansın, bayrakçı her zaman önde dursun. Birbirimizi bayraklardan tanıyalım, bayrağa nakış edilen damgadan tanıyalım” diye iyice birbirlerine hatırlattılar. “Aynayı güneşe yansıtarak işaret etmemiz, yan tarafınıza dikkat edin askerler gelmekte dememiz olacak, uzaktan bayrağı beş defa sallamamız “düşmanı yok ettik” işareti olacak. Eğer üç defa sallayarak görünmez

⁸¹ Töştük: Kırgızların eski bir kahramanlık destanıdır. Töştük ana kahramandır.

⁸² Dört Maamıt: Töştük destanında geçen dört kahramanı ifade eder. Töştükün dört kahramanının her birinin farklı özellikleri vardır. Bu kahramanların isimleri Körögöç maamıt, Certınşar maamıt, Kuyan maamıt, Cergensekit maamıttır.

hale gelirse “geriye çekilmemiz”, ateş yakarak kara, mavi dumanı kaplatmamız “öne doğru gitmemiz”, göğü kuş uçurtmamız “yardım istememiz” olacaktır” diyerek savaşta çok tecrübeli olan ataların işaretlerini kullanmaya karar verdiler. Söylediklerine göre Çin ile Mancu, Şibee ile Solobo, Kalmuk ile Kazak, Hokandlı Sart ve Beremil Yönetici ile savaşan ataların yaptıklarına benzer şeyler yapmaya karar verdiler. Bildikleri kadar benzetmeye çalıştılar. Ama kaçmak için bir işaret düşünmemişlerdi.

Gece yarısı olunca askerler yerleştiği keçe çadırlarına dağıldılar. Özel bir birlik olarak ayrılan Kudayan’ın yiğitleri de atları köstekleyip otlağa bırakarak, kuru yer bulup eyerlerine yaslanıp teğeltilerini sererek kemerlerini, üzerindeki kalın kıyafetlerini çıkarmadan uzanmışlardı. Kambar Boluş bağın içerisinde düz yerde yıldızlı göğün altında uyuyanların, bazı yerlerde de ocağın etrafında oturarak ateş yakan kişilerin arasından kendi keçe çadırını arayarak nereden bulacağını bilemiyorken, oğlunun “Baba, buradayız!” diye seslendiğini duydu. Yiğitler uyumak için birbirlerine yaklaşıp sırasıyla dizilip uzanıyorlardı. Boluş onlara biraz baktı. Çoğu daha dün askere alınacak olan listede isimleri geçenlerdi, yine bazıları işte o listeyi Boluş’un elinden alarak yakanlardandı. “Çok eski zamanlarda, harp zamanında Kudayan’ın çocukları tam da böyleydi, mızrak ve sopa kucaklayarak uyurlardı” diye düşündü, Kambar. Akrabalık duygusu mu uyandı, savaş duygusu mu canlandı, sözün kısası “Bir atanın oğulları, Kudayan’ın çocukları” duygusu tüm vücudunu sarmıştı. Aralarından Narboto’yu bulamamıştı. Kenarda uyumadan uzanan yiğitlere seslenerek sordu:

-Narboto nerede?

-Bağın arasında! diye cevap verdi yiğitler.

-Sabahleyin yurda gideceksiniz. Mukay sizinle gelir. Esirleri de götüreceksiniz, dedi Kambar Boluş.

-Olur, dedi yiğitler.

Geriye gidip, köylerinde kalacaklardı. Gümüşle süslenen eyerini kaldırarak gelip, oğlunun yanına teğelti seren, Kambar Boluş:

-Narboto ağız burada beraber uyumayacak mıymış? diye sordu.

Sesi şefkatli çıkmıştı. Ona beslediği kını soğumuş, aralarında hiçbir şey kalmamış gibi seslenmişti. Mukay Narboto'nun "Ruslardan cariye aldım" diye ayrı yattığını hatırlayarak:

-Ayrı uyuyacak galiba, dedi.

-Ah Narboto! dedi, Kambar Boluş eyere yaslanırken.

Mukay anlayamadı. Genelde "Narboto" dendiğinde morali bozulurdu, özellikle Kalmuk'un at sürüsüne saldırdığından beri ondan nefret eden babası şimdi onun neyine hayran kalıyordu? Rusların tüfeğinden korkmadan saldıran kahramanlığına mı ya da şimdi bizden ayrılarak Rus kızla güzel bir gece geçirmesine mi?

Deve tüyünden yapılan kaftanını örtünen Kambar Boluş, uygun bir zaman olunca Narboto'ya "Tokmok'un kara yolunda hazineye giden at sürüsüne saldırdığın gerçek mi?" diye sormak gerektiğini düşündü. Çekinmeden sormak istedi.

Yıldızlı gök oyalamasın, biraz dinleneyim diye kürkün bir ucuyla yüzünü kapadı. Göğe bakarsa, parlayan üç yaban koyunu ile Toltoy'un yıldızı gözüne takılıp, rüyasında görünecekmiş gibi, bu rüya kâbusa dönüşecekmiş gibi korkarak kaftanının ucuyla yüzünü kapatıyordu. Uyumakta zorlanıyordu. Bugünkü olayları düşünmekten kendini alamıyordu. Bir gün içerisinde akla gelmeyen olayların olduğuna şaşırarak daha dün Komiser ile yan yana gezerken şimdi Ruslarla düşman olup Tokmok'un yanında eyere yaslanarak yattığı yere alışmadığından aklını toparlayamayıp gözlerini kapatarak bir sağa bir sola dönerek uyumakta zorlanıyordu. Uyuyamamıştı.

Barımtaya gittiğinde ya da babasıyla beraber avcılığa gittiklerinde dağda taşta çok defa uyuyan Mukay ise bu kadar çok insanın "Cangoroz!" diye bağırarak gelip geceleri böyle açık göğün altında yalın yeri kucaklayıp soyunmadan uzandığını ilk defa görüp şaşırarak düşünceye dalıp o da uyuyamıyordu. Sanki uyumamak için gökteki yıldızlara bakıyordu. Bu parlayan yıldızlar onu oyalıyordu. Yıldız dolu olan bu göğün tepesinde Samanyolu uzanıyordu. Ta oralarda Büyük Cetigen, Küçük Cetigen, Altın Kazık, Ürkör diye adlandırılan yıldızların hepsini barındıran bu gökyüzü işte burada deyip gülümsedi. Cılgın-Başın'da, Tokmok'un üzerinde gözükmüş gibi, sadece Tokmok'un üzerinden bu yıldızlar parlıyordu sanki. Taşsız, düz bu topraklarda sırt üstü uzanan kişiye toplu yıldızlar farklı gözüküyordu. Kuyruklu yıldızın kuyruğu yanarak kâh kuzeye, kâh güneye kayıyordu. Güneye

doğru kaydığında sanki bu Şamşı dağlarının arkasına kütürdeyip düşmüş gibi oluyordu.

Atların kişnemesi, Çüy'ün suyunun dönerek doğrudan aktığı küçük sazlıkta öten kurbağaların sesi, tek tük yerde ateş yakarak oturan insanların konuşmalarından başka ses çıkmıyordu. Dağ taş sessizleşmeye başlamıştı. İşte bu yıldızlarla parlayan gecenin zevkini sadece Narboto çıkarıyormuş gibi geldi, Mukay'a. "Narboto yeni aldığı cariyesine ayna gibi bakarak oturmamıştır herhalde, nerede yatmış?" diye düşündü. Yakın olsaydı, sessizce giderek bakmak isterdi. "Askerlerin hepsi kemerini bile çıkarmadan uzanmışlardı, kemer çıkarmaya çizmelerini çıkarmaya dermanı kalmamıştı. Bu Narboto cariyesi ile nasıl yatıyorlarmış?" diye yan tarafına dönerek iki büklüm olarak uzandı. Ellerini iki bacağının arasına sokarak gözlerini kapadı.

İşte o zaman Narboto esir kızla yine bir defa debelenip, şalvarını giyerek kalkıp geliyordu. O anlarda kendisini Rusların damadı gibi hissetmişti, merhum uzun bıyıklı bakkalcının damadı olmuş gibi hissetmişti. Ancak Rus kız ağlıyordu, Narboto "buna alışmayıp nereye gideceksin ki?" diyordu. Kız "Zorbalık yaptı" diye düşünüyordu, Narboto ise "Tövbe, Ruslardan da kız gördüm ya" diye düşünmüştü...

XIII

Şafak ağarmaya başladı. Gökyüzündeki yıldızlar tek tük parlıyordu, gece boyu dağları, tepeleri kaplayan karanlığı şafağın aydınlığı yıkıyordu sanki. Karanlık bir yere kaçmış, hava sanki emmiş gibi etraf gittikçe açılıp şafak ağarmaya başladı. Ağarmaya başlayan şafağın tek tük aydınlığı karanlığı silerek keçe çadırdakileri uyandırıyordu. Keçe çadırdakiler canlanmaya başlamıştı.

Bağın içerisinde derenin iki tarafında uzanan kişiler yavaşça başlarını kaldırarak kalkıp kamçılarıyla, kalpaklarıyla üzerindeki kıyafetlerine vurarak, elleriyle pantolonlarını çırpıyorlardı. Üzerlerini düzeltiyorlardı. Altlarına serdikleri eyer üstünde kullandıkları kuzu postundan küçük yorganlarını yerden alıp silkip tozlarını temizlediler. Harp zamanında emirsiz yapılan iş, büyüğü de küçüğü de hepsi atlarının kösteğini çıkararak eyerledi.

Keçe çadırlardakiler öylece uyurken gözleri açılıp, Ruslar saldıracak diye korkmuş gibi silahlarını hazırlayarak şafak ağarana kadar hazırlandılar. Bugünkü yiğitler dünkü gibi değillerdi. Dün kızıl tebeteyli Atake ile Sarıbağış Boluş'unun yiğitleri

savaşa kafalarına kırmızı yazma bağlayarak gitmişlerdi. Bugün ise tüm genç yiğitler kırmızı yazma bağlanarak savaşa hazır duruyorlardı. Kıp kırmızı yazmalı yiğitler hep beraberdi.

O sırada etrafta devriye için gezen yiğit dönüp “Şehrin dışında kavun yetiştirici Sart’tan başka kimse yok, Almatı’nın yolu da açık” haberini de getirmişti. Ancak etraf canlanmasına rağmen boz üy tarafı sessizdi, yöneticiler tarafından gelen bir emir yoktu, ordu beklemekten kederlenmiş gibiydi. Genç yiğitler atlarını aşağı yukarı koşturarak yerlerinde duramıyorlardı.

O anda oradakilere Şamşı Kırgızlarıyla, Burana Kırgızları gelerek katıldı. Dağdan aşağıya akan iki derenin suyu birleşip büyük ırmak oluşmuş gibi, insanlar çoğalarak Cılgın-Başı’nın sararmış arazisine sığmayıp aşağı yukarı dalgalanıyorlardı. “Gece boyu yaktığınız ateş Şamşı tepelerinden daha kalabalık göründü, Köl’den Bugu ile Sayak mı geldi? diye düşündük” dediler gelip katılanlar. “Tokmok mu yanıyor?” diye de düşünenler olmuş aralarında.

Keçe çadırların sesinden yöneticiler de uyandılar, gece anlaşıtları gibi ilk önce tüm halka haber vermeye hazırlandılar. Hepsi toplanana kadar şafak ağarmıştı. Aralarında anlaşarak mektubu Şabdan’ın oğlu yazsın diye karar verdiler. Han Möküş, kısa sakalını ve bıyıklarını okşayarak biraz düşündü. Mektuba nasıl başlayacağını düşündü. Dar çantasından kâğıdını, kamıştan yapılan kalemmini, mürekkebini çıkararak kapının yanına bağdaş kurarak oturan kâtip mektup yazmaya hazırlandı. Toplanan bu kadar insan köy ağasına ve kalem tutan kâtibin ellerine bakıyorlardı. Kâtip, yaşananların Kazaklara ve Kırgızlara iletilecek olan haberi kendisinin yazmakta olduğuna heyecanlanıp gururlanıyordu. Kendini halkın arasında çok saygıdeğer bir insan olarak hissetti. Önüne koyulan tahtaya, daha iyi görmek için sağ dizine koyduğu kâğıdı serdi, kapı tarafında duranlar kafalarını kaldırmadan gözlerinin ucuyla baktı:

-Kapının önünden çekilsenize! Aydınlık girsin! dedi kâtip.

“Ala-Dağın karşı tarafına mektup ile haber verilecek, tüm Kazaklara, Kırgızlara söylenecek” diye duyan dışarıdakiler boz üyün etrafına toplanarak mektup yazana şahit olmak için yazandan daha fazla merak etmişlerdi, bazıları yenlerini kaldırarak, bazıları da sopalarını kaldırarak, kapının kenarına sıkışmışlardı. Toplananlar “çekilin,

çekilin!” diye birbirlerini iterek boz üyün yan tarafına çekilerek kapıyı boşaltılar. Sığmayanlar da dışarıya çıktılar.

-Mollaya rahatlık verin! Onu dinleyin, gürültü yapmayın! diye seslenenler de oldu.

-Mektuba Sarıbağış, Atake, Kurmankoco-Kulcığaç köy ağaları diyerek başla dedi, köy ağası.

Kâtip kaleminin ucunu mürekkebe yavaşça batırarak içinden “bismillah” diyerek sağ dizine doğru eğilerek nakış gibi görünen Arap harfleriyle kâğıdı doldurdu. Tatar mollalarının öğrettiği mektup yazma üslubunu kullanarak “Sarıbağış, Atake, Kurmankoco-Kulcığaç köy ağalarının adına selam!” diye kâğıda yazdı.

-Biz Beyaz Çar’a düşman olduk. Hep beraber Cantay’ın bayrağının dalgalandığı yere toplandık dedi, köy ağası.

Kâtibin kalemi bunları yazıyordu. Orada duranlar ise onun elindeki kaleme ve satır satır yazılmakta olan siyah harflere bakıyorlardı, onlar kalem tutan kişiyi ilk defa görüyorlardı. “Mektup böyle yazılmış” diyorlardı.

-Şabdan’ın oğlu Möküş’ü han seçip, yemin ettik. Kırk bin asker toplandı. Tokmok’un köylerini yakarak hazine atlarını ele geçirdik. Bu mektup elinize geçer geçmez hepiniz Ruslara karşı isyan etmeye başlayın köyleri yakın dedi, köy ağası.

Kâtip bunları yazıp bitirdikten sonra herkes duysun diye yüksek sesle okudu.

“Sarıbağış, Atake, Kurmankoco-Kulcığaç köy ağalarının adına selam! Biz Beyaz Çar’a düşman olduk. Hep beraber Cantay’ın bayrağının dalgalandığı yere toplandık. Şabdan’ın oğlu Möküş’ü han seçip, yemin ettik. Kırk bin asker topladık. Tokmok’un köylerini yakarak hazine atlarını ele geçirdik. Bu mektup elinize geçer geçmez, hepiniz Ruslara karşı isyan etmeye başlayın, köyleri yakmaya başlayın” diye yazılan mektup işte böylece hazır olmuştu.

Kâtip, “Hay ananı senin, yazılan mektubun bir de Kazakça ve Nogayca yazılması çıktı!” diye söylediğinde yan tarafında duran Boluş şaşırды. Engel olmasalardı, köy ağalarının gözüne bakarak tepesine kamçısıyla vurmaya kalkmıştı.

-Şimdi mektubun dilini tartışmanın zamanı değil! diye diğer boluşlar onu durdurdu.

-Kulağıma Kırgızca duyulmuyor! diye boluş sürekli kızdı.

-Kırgızca duyduk sakın ol diye onu durdurdu, yanındakiler.

Kâtip genç bir yiğitti, kafasını öne eğerek “Mektubu hep böyle yazardık” diye kurtuldu. Mührü olanlar mühürlerini bastı. Mührü olmayanlar ise sol eliyle, sağ kolunun yenini yukarı çekip sağ parmağının ucunu mürekkebe batırdıktan sonra mektubun alt kısmına bastılar. Altı satırlı küçük mektuba mühür basmak isteyenler çoktu, mektup dışında mühür basılan iki tane kâğıt dolmuştu.

İşte bu mektuptan altı tane yazdırıldı. Köy ağası mektubu göndermek için altı tane yiğit seçmişti. İşte bu altı yiğidi Ala-Dağın altı tarafına göndermeye karar verdiler. Birisi Almatı’ya, birisi Köl Kırgızlarına, birisi Koçkorla Atbaşı tarafına, biri de Suusamır, Ketmen-Töbö ile Talas’a doğru, birisi Toguz-Toro’yu geçerek Ancıyan-Alay Kırgızlarına at koşturarak bu mektupları ulaştırmaya hazırlandılar. Çüy’ün içerisine bu haberi ulaştırmak için yine başka birini seçtiler.

Ala-Dağın etrafındaki “Göçebe halkız, Ak oğul, Kuu oğulun soyundanız” diye kendilerini tanıtan boylar yaşıyor derlerdi, “Zamanında Hokand’ı, kara şehir Kaşgar’ı fethetmişlerdir” diye söylenirdi. Bazı insanların dediğine göre yabancıların alaca kaftanlarıyla değiştirilmeseymiş onlar bile kalpak, tebetey giyerlermiş. Onlara kadar haber gönderilmesi, bir ittifaka çağırmanın bir belirtisiydi.

Tepesi sivri kalpaklarını alınlarına kadar kıvrıp gözlerine kadar büküp giyen, endamlı koyu bıyıklı yiğitler, aslan gibi yiğitler atlarının dizgini önüne çekerek geldiler. Beyaz dişleri parlayıp gülümseyerek yaklaştılar. Köy ağasının elindeki kıvrılmış sarılı mektuplardan birer tane alarak koltuk tarafında, bellerinden kemerle bağlı kaftanların içine koyup atlarına bindiler. Avuçlarını açarak “Hadi o zaman halkım!” diye dua ettiler. Halk “Hızır yanınızda olsun, yolunuz açık olsun! Tanrım korusun, atalarımızın ruhu korusun! Amin!” diye avuçlarını yüzlerine sürdüler. Çoğunluğun heybetinden mi? Ayaklarını yere vurup yerinde duramayan atların ve birbirine çarpan silahların sesi mi? Duanın kudreti mi ya da dünden beri atalarını anmışlardı, acaba onların ruhlarının gücü mü? Kim bilir. Halkın “Amin!” diye çıkardığı sestten doğa, yer, sular uyanmış, canlanmış gibi etraf yankılanıyordu. Halkın hep beraber çıkardığı sestten Şamşı dağlarının zirvesini kaplayan bulutlar bozularak, kayaları dönerek devrilmiş gibi oluyordu, sanki sarı tarlada yetişen kır pelinlerinin ucu sallanıp, otlar yere eğilmiş gibi oluyordu.

Aynı dünü yaşıyor gibiydiler. Dün han seçtikleri zamandaki gibi hissediyorlardı.

“Bu altısı uzağa gidecek” diye oradakiler onlara ve altındaki argımlara⁸³ bakıyorlardı. “Atı ulaşabilir mi?” diye bakıyorlardı. Köy ağası atları sadece dinlendirip bırakmamış, o atların eyer süslerini de yerleştirmişti. Yürük atların üzeri çul ile örtülmüştü, yeleleri kesilerek taranmıştı, ucuna mavi bez bağlanmıştı, kuyrukları bağlanarak bir topak şekline getirilmişti. “Ala-Dağ’ın insan geçemeyen geçitlerinden işte bu yürük atlar geçecek, tüm halkı gezecek, Ala-Dağ’ın arası birkaç günlük yoldur, işte o yolları bu yürük atlar geçecek” denildiğinde yürük atların sevimliliği göze daha güzel geliyordu.

Tıksıran yürük atlar kuyruklarıyla kâh sağ kâh sol yanına vurup, ayaklarıyla yere vurarak tepinip duruyorlardı. Ne kadar yol gideceğini biliyor gibi üstündekinin ona acımadan kamçıyla vuracağını hissetmiş gibi işte şimdi canımızı vererek dört ayağımızı gererek koşmanın zamanı geldi der gibi atlar ayaklarının üstünde durmadan tepiniyorlardı. Bakan insanlara gözlerini parlatarak sanki bir şey demek istiyorlardı. “Yardımcın olurken iyi at insan gibi konuşur” diye inanan Kırgızların dediğine göre ylık yavrusu ilk önce kulaklarını kaldırarak “Benim duyduğumu duydun mu? Benim hissettiğimi hissettin mi?” diye başlarmış sözlerine. Şimdi bu atlar da konuşuyorlardı sanki. “Benden başka senin neyin var hey insan! Hangi halkla, hangi yurtla atla olduğun kadar yakın oldun hey insan? At olmazsa Kırgızlar bir şey yapabilecek mi? Hareket edebilir mi? Deri çizmesini kaldıramadan takılıp düşerek, kamçısını kaldıramıyordu öteden beri sürükleyip hareketsiz kaldın!” diye aynı Kambar-Ata gibi konuşuyordu sanki.

İşte o zaman Kambar-Ata’nın sesini duymuş gibi:

-Kambar-Ata size yar olsun! diye bir Kırgız avaz avaz bağırdı.

Halk onun bağırışını anlamaya çalışıp, bağırmasıyla dikkat çekilen bu olayın bir kısmını anlayıp bağırışına sevinerek:

-Kambar-Ata korusun! diye hep beraber dua ettiler.

Kimin bağırdığına dikkat etmemişlerdi. Toplananların arasından birisidir diye düşünmüşlerdi. İşte bu bağırış, bu ses savaşa davet edercesine çıkan nida insanın

⁸³ Argımak: Asil, değerli, iyi at türlerinden biri.

yüreğindeki duygularını uyandırarak, yüreğine ailesini düşürüp heyecanlandırmıştı. Ancak kimin bağırdığı belli olmamıştı.

Sadece tanıyanlar “Haa, atı tezeğinden tanıyan, yürük olduğunu bilen Toltoy isimli at eğitmeninin seslendiğini!” tahmin etmişlerdi. “Atın dilini anlayan Toltoy ağam, nerede, Kambar-Ata’nın oğlu gibi!” diye mırıldandı, Narboto.

Halkın duasından sonra yiğitler at üzerinde sallanarak, üzengileri çarpışarak beraber gittiler, biraz uzaklaştıktan sonra altısı altı tarafa ayrılarak atlarını koşturmaya başladılar. Onların sarı arazinin tozunu savurarak atlarını koşturduğunu gören halk “Sesimiz At-Başı, Alay’a duyulacak!” diye düşündüler. Eskiden adet böyleymiş. Beyaz kalpaklı halkın hepsi bir bayrak altında toplanmış, bir halk gibi olmuşlardı. Hatta atlar bile Kırgızlara destek oluyormuş gibi insanlarla beraber atlar da orada her şeye hazır duruyorlardı. Bu bir araya gelen halka güç verip destekleyen işte bu atlardı.

Ata binen yiğitler “Hadi!” diye güçlerini topladılar. Yenlerini yukarı çekerek “Saldırın!” diyen emri bekliyorlardı. Baktıklarında yöneticilerle beraber boz üye giren köy ağasından hala ses çıkmıyordu. Gece her yere ateş yakmalarını emreden köy ağası bu sefer de bir fikir düşünüyordu. Çok eski zamanlarda ataları Ormon ile Cantay işte tam buralarda Kazak’tan gelen düşmana karşı akılla kazanmışlar. Davullara vurdurarak zurna üfletince onun sesini duyan Kazak’ın Han’ı “Bu sesler ne?” diye sormuş, “Askerler geldi” diye duyunca çok korkmuşlar. Onun gibi “Rusları nasıl korkuturum?” diye düşünüyordu, han Möküş. Rus zurnadan korkmaz ama onun gibi bir fikir arıyordu, köy ağası. Kâtibi çağırarak yeni bir mektup yazdırdı. Bu sefer Tokmok’taki Ruslara diye yazdırdı.

“Tokmok Komiser’i, memurlar ve şehirdeki sartlar, ihtiyarlar. Kırgız soyundan olan Sarıbağış, Atake, Kurmankoco-Kulcıgaç, Temir-Bolot boylarının değerli yöneticilerinin emri şöyledir: Elinizdeki silahları bırakıp esir olunuz veya Almatı’ya çekilin. Biz kırk bin askeriz. Tokmok’un bağında toplandık. Çüy’ün suyunun yönünü değiştirip, tarlaları suyla kaplayacağız. Kemindeki köyler yakıldı. Razi olmazsanız şehri yıkacağız, bu emri kabul etmezseniz öleceksiniz. Amin”.

Toplanarak gelip yine bir defa mühür bastılar, mührü olmayanlar mürekkebe parmağını batırarak gelip parmak bastılar, bazıları da imza atmış gibi kâğıda çizdiler.

Kalibek öldükten sonra “Bu mektubu kim götürecektir?” diye korkarak beklerlerken köy ağası yiğitlerine:

-Tokmok’un dışında kavun bakan sart vardı! Onu yakalayıp getirin! diye emretti.

Yenini dürerek kenarda duran kahraman güçlü yiğitlerin birisi:

-Emredersiniz efendim! diye dönerek üzengiye basmadan fırlayarak atına binip sabah erkenden kavun bakan sartı gördükleri tarafa doğru at koşturdu.

O sırada “Yöneticiler Ruslara mektup yazdılar, barış içinde topraklarımızdan ayrılın ya da esir olun. Almatı’ya giderseniz oranın, Taşkent’e giderseniz Taşkent’in yolunu açacağız” şeklinde bir mektup hazırladılar” diye topluluğa duyulmuştu. Dün Kambar Boluş’un askerleri ile beraber köye saldıran Kırgızlar saldırmadan önce mujiklerden elçi geldiğini, onlarla olan konuşmayı hatırlayıp Tokmok’un Ruslarının barış içinde buralardan ayrılacağına inanamıyorlardı. “Beyaz bez sallayarak önümüze çıkmışlardı. Anlaşacağız diye düşünmüştük onlar tam tersi Çar’ın tebaası olduğumuzu söyleyip kızdırdılar, bize ateş açtılar. Onlardan Tokmok’un Rusları farklı mıymış?” diye sinirleniyorlardı.

“Köy bu kadar yanmıştı. Tokmok’u yakarsak, sönmez. Çüy’ün suyunu getirip burayı kaplatsan da sönmez” diye konuşuyorlardı kendi aralarında. “Ondan sonra daha çok köy var, daha sonra Pişpek... İş çok” diye düşünüyorlardı.

Bir çay kaynayacak kadar vakit geçmişti. Sart’ı getirmeye giden yiğitten haber yoktu. “Kötü Sart’ı çay içmekte olduğu yerden, atına asarak getirecekmiş gibi hemen emri kabul edip gitmesinde bir şey vardı” diyerek yiğitler küfür ediyorlardı. Sık sık onun geleceği tarafa bakıyorlardı. O sırada Şamşı tarafındaki kırdan “Müjde!” diye bağırarak Kırgız at koşturarak geliyordu. Kavun yetiştiren Sart görünmüyordu, yalnız geliyordu bağırarak. Dikkatle baktıklarında Sart’a giden yiğit değildi. İyice kulak verdiklerinde “Müjde!” diye gücünün yettiği kadar bağırıyordu.

-Müjde! Halkım Müjde! diyordu.

Müjde ne?” demeyle olmuyor diyerek kalpağını sallayarak bağırıyordu:

-Solto’nun Kırgızları Ruslara saldırdı! Kötü sartın halkı da Ruslara saldırdı!

Bir zamanlarda korkmadan anadan doğma çıplak vücuduna sadece deri kürkünü örterek çıplak ayaklarına çizmelerini giyip başına hiçbir şey giymeden düşmana karşı koşan işte bu yaptıklarından dolayı Şaymerdenden⁸⁴ daha güçlü olan “Çaa” adlı çıplak kahraman varmış. İşte onun oğulları da babası gibi kahramandı, onlar eline sadece balta, kara balta alarak yay çeken düşmana karşı çıkarlarmış. “Çaa!” düşmana karşı gelen işte o baltacı kahramanların adından dolayı “Karta Balta” diye isim verilen yer bu zamana kadar böyle kalmış. İşte bu Kara-Balta’nın etrafında çok eski zamanlarda kıtlık yaşanınca Kalmuk ile Sart sıkıştırıp daha da yıprandığından “Kötü sart” olarak adlandırılan halk yaşamaktadır.

Atını koşturarak gelen işte o kötü sart halkından gelen elçiydi. Ağzından beyaz köpük çıkan atının dizginini zorla çekerek yöneticilerin tam önüne kadar gelip onlar “Nereden?” diyecekken beş adım kadar kalınca attan fırlayarak inip yürüyerek yaklaştı. Elçinin haberini duymak için halk toplandı. Heyecanlanıp koşturarak geldiğinden zorla nefes alan elçi konuşmadan tıkanıyordu. Demin at üzerinde haykırarak gelen bu elçi yere inince söyleyeceği sözü unutmuş gibi “Saldırdı! Saldırdı!” diye doğru düzgün konuşamıyordu. Sonra biraz nefes alıp anlatmaya başladı.

-Müjdem var! Bölökbay’ın bozkurtları Ruslara saldırdılar! Tüleberdi, kötü sart Boluş’un halkı da Ruslara düşman oldular. Dün başladı bu olaylar diye konuştu, elçi gelen yigit.

-Kaç köy yakıldı? diye sordu köy ağası.

-Kenardan sırayla yakıp, yöneticileri ve boluşları dövüyorlar dedi, elçi.

“Boluşları dövüyorlar” diye duyunca rahatsız olan boluşların birisi:

-Halkı yönetenler kim? diye sordu.

-Boluş ve köy muhtarları diye cevap verdi, elçi.

-Hangi boluşu dövüyorlar? diye sordu boluş.

-Liste oluşturarak Rus taraflı olanları dövüyorlar dedi, elçi.

O sırada köy ağası:

⁸⁴Şaymerden: Kırgız destanlarında anlatılan kahramanlardan birinin ismi.

-Ak-Suu'yu ele geçirdiniz mi? diye sordu.

-Beni buraya göndermeden önce oraya saldırmaya hazırlanıyorlardı, dedi.

-Bizden de elçi gitmişti, önüne çıkmadı mı? diye sordu köy ağası.

-Pişpek'in yolunda gitmekte olan yiğitleri görmüştüm diye cevapladı elçi.

Köy ağasının gözü önünde çeşitli halkların haberini diğer halklara ulaştırmak için yola koyulan beyaz kalpak giyen yiğitlerin atlarının kuyruklarını bağlayarak Sarı-Özön Çüy'ün arazisinde oraya buraya at koşturup yolun tozunu savurmaları canlandı. Solto'nun halkı Sarıbagış'a elçi gönderip, Sarıbagışın halkı Solto, Bugu, Sayak, Kazak'a söyledirip, onlar ondan sonraki topraklarda yaşayanlara söyledirip, soyu Kırgız olanların hepsinin oraya buraya haberci, elçi göndermesi gözünün önünde canlandı. "Bizim gönderdiğimiz yiğitler daha onlara ulaşmadan bu halklar da isyan etmeye başlamış zaten" diye düşündü, köy ağası.

Komşu Solto Boyu'nun Ruslara saldırdığını duyan halkın kalbi hızlı çarpıyordu, heyecanlandılar. "Devriyeye giden yiğit hala gelmedi, saldırıya başlayalım!" diye atlı yiğitler harekete geçince "Hey! Yiğitler nereye! Durun biraz!" denince zorla durdular. Yöneticiler onları zorla durduktan sonra sadece don giyen biçimsizce yürüyen kavuncuyu hızlı hızlı sürerek gelen yiğit gözükte. Önünde koşturup kavuncuyu, devriyeci nefes aldırmadan kamçısıyla kalçasına vurup sırtından iterek yöneticilerin önüne getirdi.

Sırtına vurulan kamçıdan kaçacağım diye arıktan ayakları ayrılana kadar gererek sıçrayıp atlayan kavuncunun sol ayağındaki lastik ayakkabısı düşerek yalınayak kalmıştı. Kavuncu ne sağ ayağındaki lastik ayakkabısını çıkararak fırlatıp atabiliyordu, ne yalınayak ayağının pislik dolu sivrilip çıkan tırnakları sallanan parmaklarını saklayabiliyordu, ne de tabanına batıp kesilen yerini ovalayabiliyordu, kavuncu durdu ve bir gariban şekline büründü. Bu kadar Kırgız'ı görünce dili boğazına kaçtı. Ne olduğunu, bu kadar insanın kendisinden ne gibi bir ihtiyacı olduğunu anlayamıyordu. Kırgız ile Ruslar savaşırsa iki arada kalıp ezilmeyim diye sabahın köründe kavun toparlamaya tarlaya gittiğine çok pişman olmuştu. Tek kat gömleğinin dışından geçirilen kemeri boşalmıştı, onu sımsıkı tutup çekmeye gücü yetmemişti, kemerini bırakıvermişti, vücudu titriyordu. "Köpek Kırgızların Müslümanlığı az, hakikatinde onların inandığı hayır yapmaktır, dereye tepeye tapıp

her yere tapıp Ruhlara inanırlar” diye çocukken duyan kavuncu “Beni ruhlara bağışlayıp boğazımı kesecekler mi?” diye düşünmüştü.

Köy ağası kavuncunun yanına yaklaştı. Yüce gönüllülük yapıp, heybetini sezdirerek konuştu:

-Korkmayın, korkmayın! dedi.

İşte o zaman kavuncu köy ağasının şefkatli sesini işitince biraz kendine gelerek kendini güvende hissetti.

-İsmin ne? diye sordu köy ağası.

-Kırgızboy! dedi kavuncu.

-Kırgızboy kardeşim! dedi, köy ağası sonra:

-Şehirde mi yaşıyorsun? diye sordu.

-Evet, efendim, evet! Şehrin sart mahallesindenim! diye cevap verdi, kavuncu.

Diğer Kırgızlar onu anlamamışlardı. Sart’ın dilini anlayan köy ağasının hünerine bak diye şaşırıp, Sart’ın dilini bilen köy ağasının kabiliyetine bakıp buna şaşıyorlardı. “Köy ağasının bilmediği bir şey yokmuş” diye düşündüler.

-Şehrin yöneticilerini biliyor musun? diye sordu köy ağası.

-Duymuştum, ancak hiç görmedim. O insanlar çok değerliler, dedi kavuncu.

-O zaman eğer öyle ise, bu mektubu Komiser’in eline vereceksin. Yarı yola kadar yiğitle beraber gideceksin senin şehre girdiğini kontrol edecek, dedi köy ağası.

-Tamam! Tamam! diye kavuncu mektubu almak için elini uzattı.

-Toprak yola kadar gidip, uğurla! dedi köy ağası yiğidine.

Fırlayarak atlayıp atına binen yiğit sol tarafına yaklaşarak kavuncuyu da ata binsin diye üzengiden ayağını çıkarıp atın yanına biraz eğildi. Mektubu koltuğunun altına kıştırıp, tembel kavuncu nasıl ata bineceğini bilmediğinden zorlanıyordu. Yiğidin dar kaftanının eteğini mi tutsam veya eyerin başını mı tutsam diye bilemedi, yiğidin boz kemerinden tutmak isteyince de onun için boyu kısa olduğundan ulaşmadan ne yapacağını bilemiyorken oralarda duran genç yiğitler gelerek kollarından tutup kaldırıp, kalçasından dayanarak ata bindirdiler.

Onun durumundan memnun olmayanlar:

-Bu kötü Sartı şimdi böyle yavaş yavaş yürütüp, şehre ulaştırana kadar öğlen olacak! diye mırıldandılar.

Şabdan'ın oğlunun bu yaptıklarından da memnun olmamışlardı. “Han’ımız bizi boşuna durdurdu, şehirdeki Ruslara askerlerini sıraya dizdirmeden saldıracaktık” diye kızdılar. Askerlerin sabrının tükenmekte olduğunu hisseden köy ağası kavuncuyu götüren atlı yiğide bakarak durdu, onlar şehre giden araba yoluna ulaşmış durduğunda yalnızca yöneticilere dönerek.

-Askerlerinizi bölerek şehri kuşatın! diye emretti.

Boom'daki dağların tepesinden güneş ışığı geliyordu. Gece anlaştıkları gibi askerlerini ayırarak bayrakçıları öne geçirerek kıra doğru çıkıverdiler. Herkes kendi bayrağını takip ederek, kaybolanların ismini, ağası olmayanları atasının adıyla çağırarak, birileri “Atake!” diye bağırırken, diğerleri “Kudayan!” sayılarını hesaplayayım diye kendilerini tamamlayarak birlik tümüyle harekete geçti. Cılgın-Başının bu düz yerinde toplanan bu askerlerin iki başı iki ayrı tarafa kanat gibi yayılıp iki kanat sürüklenerek çıktı. Askerler böylece üçe ayrıldı.

Atake Boyu'nun yiğitleri bağırarak gittiler. Onların peşinden gidecek olan Kambar Boluş biraz yavaşlayıp, halkını durdurdu. Tokmok'ta kolay kazanılacak askerler bulunmuyor, geçende Almatı'dan gelen askerın bıyıklarını okşayıp tüfeğini tutarak oturduğunu hatırlayıp bu sefer kolay bir savaşın olmayacağını hissetti, halkına acıdı. Esirleri alarak halka gidecek olan yiğitlere dönerek:

-Halka haberimizi ulaştırın. Cılgın-Başın'da toplandığımızı söyleyin. Dikkatli olsunlar ne olur ne olmaz hayvanları Boom taraftaki otlaklara çıkarsınlar. Bir şey olursa göç etmeye hazırlanın. Askerlerin oraya gittiğini duyup da biz onlardan önce ulaşamaz yolda kalırsak Bordu'nun kırımından bayrağı üç defa sallayarak işaret edeceğiz, sonrasında başınızın çaresini bakın! dedi Kambar Boluş.

Konuşurken arada sırada oğluna bakarak “Duydun mu?” der gibi sesini sert çıkarıyordu. Eninde sonunda bir gün Kudayan halkının tüm sorumluluğunu alacaksın boynuna, babası “Büyüdün artık halkını düşün” öğütünü direk söylemese de böylece söylemiş gibi oldu. “Hazineden para alan tercüman yapacağım” diye “Rus gibi

yukarıya doğru sivrilen etrafı çizgili kalpak giyen, kısa etek kaftan giyen çok güzel ünlü yönetici yapacağım seni” diye düşünerek oğlunu Tokmok’taki Rus-Tüzem okuluna, Verniy’deki lisede okutacağım diye düşünürken. Şimdi bu Kudayan halkına diz çöktürüp seslenmekte geciktiği için, kara bir felaket başladı diye düşündü, Kambar Boluş.

-Tepeden inince boz alaca bayrağı diğer bayraklardan ayırıp tanıyın! dedi Kambar Boluş.

Yiğitler, birkaç yıl boyunca yüklüğün altındaki tahta sandıkta saklanan bayrağın, çıkarılıp dalgalanmasından bu yana daha bir gün bile geçmeden bayrağa bakıp sonra:

-Tanırsınız, nasıl tanımayalım? dediler.

Yayan esirleri, ganimet olarak alınan kızları önlerine alarak süren yiğitler geri halka doğru döndüler. Narboto’nun cariyesini de beraberlerinde götürdüler. Ses çıkarana “Çok dikkat et!” diye çokca hatırlattıklarından Mukay, gözünün kenarıyla bakarak hırslanıp, üstü başı yıpranmış Rus kıza bakarak halka ve oradaki hayvanlara bakmaktan daha zor bu cariyeyi halka tanıştırma işi diye düşündü.

- “Kadınlar ‘Ne bu diye?’ diye saldırırlarsa, ne yapacağım, ne diyeceğim?” diye düşündü.

“Hey, şımarık çocuk! Onların ay dese namusu yok, gün dese güzelliği yok, masaldaki güzeller gibi” diye parıldayan yengesine “İşte senin kıskanacağın kadın” diye bunu nasıl söyleyecek? “Herkes çeşitli sorumluluk yüklenen bir günmüş bugün birine savaşa gitme, birine mektubu ulaştırma, birine halkı koruma, bana ise cariyeyi koruma görevi verildi” diye düşündü, Mukay. Sanki Beecin’e saldırmaktan beter ta Boom’un ağzından beri “Tokmok!” diye bağırarak gelip, büyük savaş zevkini yaşamadan, taa Tokmok’un dibinden ağasının cariyesini koruyarak, geri döndüğüne üzülüyordu, Mukay. Bu atlı askerlerle beraber hücum emri almayı çok istiyordu, arada-sırada geriye başını çevirirdi. Geriye dönüp baktığında, ta uzakta, uzaktan görünen düp düp patlayarak ses gelen, Tokmok’un boğazında atlı Kırgızlar sıraya dizilip, yavaş adımlarla gidiyorlar.

XIV

Genci-yaşlısı, iyisi-kötüsü tüm Kırgızlar'ın içine cin girmiş gibi mızrak ve sopalarını tutarak at, develeriyle gelerek gece boyu Tokmok'u kuşattığını duyan şehrin halkı korkarak gece boyu uyku yüzü görmemişlerdi. Buradaki Ruslar ilk önce şehir dışındaki köylerin sırasıyla yakıldığını görüp nasıl bir kargaşa başladığını anlayamayıp savrulan kara dumana bakarak gördüklerine inanamayıp “Akrabalarımız ile dindaşlarımızı yalnız bırakmayalım!” diye bağıarak bir çare ararlarken şehrin her tarafından akrabaları at arabalarıyla kaçarak geldiler. Onların ağzından Kırgızların yaptıklarını duyunca şaşırdılar. “Neden böyle yaptılar?” diye korktular. Sonra “Rusların evini yakanlara, Rusların kanını dökenlere göstereceğim, hepsinin başını keserek Çüy'ün suyuna topluca atacağım!” diye kızarak yola koyulan Komiser ile askerleri kötü bir sefere başlayıp, kuyruklarını bağlayarak kaçıp geri gelince tüm Tokmok halkına korku salındı.

Akşam olunca evin çadırlarına, kilisenin tepesine, ağaçlara tırmanarak ucuna çıkıp baktıklarında, şehrin doğu tarafındaki bağda, nadasa bırakılmış, ondan ötede Kaştekin ucuna kadarki ekin tarlasında şeytan, cinler toplanmış gibi ateş yanıyordu. Bu kadar alevlenen ateşleri görünce Rusların gözleri fal taşı gibi açılarak ocağın etrafında oturan Kırgızlar aklına gelmeyip cini şeytanları düşünmüşlerdi. Şeytan Kırgızlara dönüşerek Kırgız suratlı olup ta oralarda ateş yakıp oturuyormuş gibi çok korktular. Akılları başına gelerek tapınmaya başladıklarından itibaren “Şeytan ateş ile büyüler, büyüleyerek cehennemin yoluna getirip oraya itmeden önce şeytan yere ateş yakmış” diye öğrenen mujikler kin besleyip, İsa ile İov'u? hatırladılar. Peygamberlerin “Şeytanı görürsen yüzüne tükürerek sırtını dön!” diye söylediği nasihatini hatırlayarak “Tükür, tükür!” diye kadınları, çocukları zorla tükürttüler.

Şehrin sokaklarında:

-Kırgızlara cin girdi! Kırgızlar kudurdu! diye bağıran sesler geliyordu.

Her alevlenen ateşin etrafında en azından beş, on civarında insanın oturduğunu düşünen şehrin yöneticileri de ne yapacaklarını bilemediler.

-Oo Tanrım! Gerçekten de tüm Kara Kırgız ordusu toplandı mı? diye Komiser de şaşıırıyordu.

Alevlenen binlerce ateşe bakarak otuz-kırk bin civarında kişinin toplandığını tahmin edip kafası karışıyordu. “Sadece Sarıbaşı, Atake Boluş’u toplandı diye düşünmüştü, dağın öbür tarafındaki boluşlar da mı katılmış?” diye şüphelendi. “Ne zaman saldıracak? Ne taraftan saldıracak?” diye korkan halk, şehir yöneticilerine isyan ederek:

-Bir çareniz mi var? diye bağıyorlardı.

-Sakin olun! Sabırlı olun! Demekten başka hiçbir şey konuşamayan yöneticiler ne yapacaklarını bilemeden şaşakalmışlardı.

Acele eden mujikler yöneticilerden emir beklemeyip “Eskisi gibi tırpanla korunacağız” diye hepsi tırpanın sağlam sapısını alarak toplanarak sokağın girişinde beklediler. “Serseri olarak buralarda gezerdi!” diye şehirdeki bir iki Kırgız’ı aradılar. Kırgız’a benzeyen hiçkimseyi sağ bırakmadılar. Dungan ile Şor-Töböl’ün Kazaklarından da ölenler oldu. “Çekik gözlü yüzleri görünce mujikin içinden kötülük fişkırıyor. Tırpanla vurarak öldürür, şimdilik saklan” diye Komiser tercümanını saklamaya yetiştirmişti.

Şehrin yöneticileri Komiser’e nefretle bakıyorlardı. “Nerede senin casusların? Her Boluş’un yanında birer tane casus seçtim, bazı boluşların yanına iki, üç casus bıraktım, polislerimi gizli ajanlarımı ağ gibi yaydım dememiş miydin? Her yerde övdüğün generallere ve valilere kadar övdüğün ajanlarının yaptıkları iş bu mu? Hatta Almanlar bile bu kadar kandırmamıştır Rusları!” diyerek şapkalı Kırgızlardan kaçtığına gücenerek zaten harap olan Komiser’i sıradan birisi gibi gözünden düşürdüler. Önemsemedikleri Kırgızların saldırısına uğradıklarına üzüldüler.

-Komiser korkak ve hain! Kendi ailesini bir gün önce köyden buraya getirmiş diye bağırdılar.

Onun, ailesini Tokmok’a kendisiyle beraber getirdiği gerçektir. Ancak bir kötülüğü hissettiğinden değil “Bu yaban dağların arasında vahşileştik, doğru düzgün yenilik duymuyoruz, medeniyetten de geride kaldık. Kırmızı kemerli, eteği ağı gömleğim, Fransa’dan satın alınan şapka giyilmeden sandıkta saklanarak çürüdü” diye eşi sitem ettiğinden “Petersburglu misafirlerle beraber oturup, süslenip eğleniriz” diye getirmişti.

Bir tarafından casusları beceriksiz olup Kırgızların bu kadar kötülük yapacağını önceden hissedemediğine, bir taraftan da Petersburglu misafirlerinin önünde azar işittiğine Komiser çok gücenmişti. “Kırgızların cezasını ellerimle vermez miyim!” diye sinirlendi. Kendini toparlayarak şehri koruma sorumluluğunu üstlendi. Çok şükür Almatı’dan makineli tüfeği yüklenip gelen Kazak-Ruslar hala gitmemişti, şehrin memurları da halkı da onlara ümitlenerek bel bağladılar. “Askerî-valilerden ya da valilerden izinsiz savaş araçlarını kullanmak doğru mu?” diye tartıştılar, sonunda başka çare olmadığını anladılar. Savaştan geri dönen erkekleri seçerek “Askerlere yardımcı ol!” diye ellerine birer tane hazine silahlarından verdiler. “Onlara yardımcı olsunlar” diye özellikle mujiklerden gönüllü olanları seçtiler.

Şehri korumak için savaşa başlamadan önce Komiser hepsini toparlayarak onları güçlendirmek amacıyla “İsa’nın dinindekiler! Kardeşlerimiz, Almanlar ile savaşırken bizim burada güçlü olmamız gerekiyor! Şeytandan gelenlere, hatta şeytan olanlara karşı gelelim!” dedi. İşte o zaman mujikler canlanarak birbirlerini desteklediler. Bu yaptıklarını “Tokmok Cephesi” olarak adlandırıp savaşa hazır durdular. (Sonraları işte bu mujikler Pişpek, Prcevalsk, Narın illerinde olan isyanı durdurma hareketini yüzbaşılardan, “Türkistan cephesi” olarak adlandırdığını duyunca “Biz de boşuna cephe dememişiz” diye hatırlarlardı.)

Ceti-Suu bölgesinin valisine ve bölge müdürüne olup biteni genel durumu üstünkörü betimleyerek anlatıp bildiri yollamak için Komiser köyden kaçıp çıkarak, köy muhtarının ofisinin avlusuna saklanarak kurtulan Rusları sorguladı. "Duyduklarınızı, gördüklerinizi anlatın! Nasıl başladı? Neden başladı?" diye sordu, Komiser. Herkes gördüğünü anlattı. “Yonca kesen Kırgızlar, aniden anlaşılmış gibi bizi duymadan elindeki tırpanlarını atarak dağa doğru gitmeye başladılar” diye konuştu göçebe halka, ot kestirip çalıştıran mujik. “Sabahleyin suratları bozuk Kırgızlar, bize bakmadan gelerek manastırın işlerini yapan akrabalarını toplayıp götürdüklerinde kötü bir şey olacağından şüphelenmiştim” diye konuştu, keşiş.

-Neden şüphelendin? diye sordu, Komiser.

-Burada on yıldan fazladır yaşıyor olmama rağmen Kırgızların dilini anlamıyorum. Ancak onların saldırısında ölen keşişlerin birisi onların konuştuklarını biraz anlardı. Kırgızların kendi aralarında “Cañcal! Cañcal!” diye kızıştığını bana söylemişti.

“Cañcal”, “Kesmek” anlamına geliyormuş” dedi keşiş. “Hm... tırpanları bırakarak köyden bu haberi duydukları için çıkmışlar demek! Gelenlerin konuşmasından “Kesmek!” dediğini duymuşlar demek onlar köydeki Kırgızlara “Rusları keseceğiz buradan ayrılın” diye hatırlatmışlar” diye düşündü, Komiser.

Mujikler birbirlerinden duyduğu Kemin’de olan olayları anlatırken “Koşma”, “Koşma” kelimesi çok söylemişlerdi. “Burada koşmanın ne alakası var?” diye sordu, Komiser. Koyunun tüylerini hasır otlarına sararak tekme attıktan sonra kadınlar diz üstü oturarak hamur yoğuruyormuş gibi kollarıyla basarak hazır olunca da hem yere serip kilim yapan, hem üzerine örtünerek yorgan yapan, kışın da yazın da kullanıp hatta duvar yerine geçen ve kıyafet olarak da kullanılan “keçe” dedikleri şey vardır, bu Kırgızların. İşte onu Ruslar “koşma” diye adlandırmışlardı. Onunla ilgili olayı anlatıyorlardı.

-Önce dua ettiler. Sonra bir Kırgız’ı “koşmaya” oturttuk kaldırdılar sonra da felaket başladı. Kâbus gibiydi! diye anlattılar.

-Keçenin rengi nasılmış? Beyaz mı? diye Komiser’in sorgulamasını dikkatle dinlemekte olan etnograf konuşmaya katılarak soru sordu.

-Bilmiyoruz biz görmedik, duyduğumuzu söylüyoruz! diye cevapladı, mujikler.

-O neyi anlatıyor Petro Alekseeviç? diye sordu, Komiser etnografa.

-Genel olarak göçebe halkların keçeye insan oturttuk kaldırma geleneği, yönetici seçtiklerinin haberini verir. (Voobşeto, ritual podniyatiya na beloy komşe u koçevnikov oznaçet vıpor predvoditelya!) diye cevap verdi etnograf.

Etnograf eksik olan bilgileri birbiriyle birleştirerek sonuç çıkardı. Kemin adlı bir yerde “Han” seçme töreni olduğunu tahmin etti. Tam da bunun gibi bir töreni anlatan Rus tarihçilerinin yazdıklarından okumuştı. Nikola Mihayloviç Karamzin miydi ya da onun ölümünden çok geçmeden vefat eden Vladimir Vladimiroviç Velyaminov-Zernov muydu? Kısacası herhangi bir ordunun Kasım Ordusu, Nogoy Ordusunun birisinin beyaz keçeye insan oturttuk “Han” seçme geleneği olduğunu, hanları Moskova ile Tver’i kibritle yakıp karşı koyduklarını yazmışlardı, değil mi? Sadece, Komiser’i sinirlendirmeyeyim diye, yine sara hastalığına tutulmuş gibi titremesin

diye düşünerek “Kırgızlar han seçmiş” diye söyleyemeyip “Asker yöneticisi” deyiivermişti.

-İşte o keçeeye oturan kimmiş? diye sordu, Komiser.

Birbirlerine sorarak sonunda ismini öğrendiler.

-Ha, Möküş Şabdanov mu? At fabrikasının sahibi mi? diye Komiser’in gözleri fal taşı gibi açılıp şaşırmişti. Ancak bunu öğrendiği için memnun olarak gülümsedi. “Düşmanların yöneticisi belli oldu!” diye düşündü.

-O kim? diye sordu, etnograf.

-Möküş Şabdanov diyen birisi var. Üç sene önce bir Tatarı öldürdüğü için yakalanarak kısa vadeli hapishaneye hapsedilip sonra serbest bırakılmıştı. Eski Boluş yöneticisi. Duyduğuma göre Moskova’dan avukat getirterek babasının yardımıyla kurtulmuş olan bir Kırgız dedi, Komiser.

-“Tatar’ı öldürüp mü? Ancak bir Tatar’ı öldürdüğü için halk ona değer vermemiştir” diye düşündü etnograf. “Moskova’dan avukat getirdiğine göre sıradan bir Kırgız değil” diye düşünen etnograf yine netleştirmek amacıyla sordu:

-Ünlü bir soydan mı?

-Evet, onların ailesi Kara-Kırgızların arasında çok değerli...

Komiser’in bu cevabını duyan etnograf keçeeye insan oturarak kaldırmanın gerçekte ne anlama geldiğini söylemeye karar verdi.

-Kırgızlar Han seçmiş, bizim dille söylersek, kendilerine Çar seçmişler, diye söyledi.

“Etnograf yanlış anlayıp saçmalıyor mu?” diye düşünerek bakan Komiser “Bu kadar yıl göçebe halkın arasında yaşayan benim, ama bu Petersburg kütüphanesinin tozunu koklayıp kâğıtlardan kafasını kaldıramayan etnograf benim bilmediğim şeyi nereden biliyor?” diye tereddüt ederek etnografı yine bir defa dinledi. Kırgız boluşlarının durumunu şimdi iyice göz önünde canlandırdı. “Onların bu yaptıklarından toplanmanın ve plan yapmanın unsurları net olarak belli oluyor” diye düşünerek bunları aklında sakladı. “Kırgızların sorununu, düşüncesini okuyormuş gibi biliyorum, bunlar “Boluş” olmak için birbirleriyle kavga ederlerdi, ben görmüştüm. Derecesi “Boluştan” yukarı yükselmemiştir diyorsa, Kırgızlar durumu “Han” seçecek

seviyeye kadar değiştirdiğini, “Han” seçecek düzeye kadar geldiklerini fark etmediğini hissetti. “ocuk gibi olan saf halkın gizli sırrı olmaz diye düşünürdüm, meğerse bunlar han bile seçmiş!” diye hırslandı. Hırslandığından saçını sakalı dağıtarak, yumruğunu sıktı.

-Han seçmeye kim izin vermiş bunlara! Belalarını ar’dan bulacak bunlar! Ben onlara “Han” seçmenin nasıl olduğunu göstereceğim, keelerine hepsini sararak diri diri yakacağım! dedi.

Etnograf Komiser’i desteklemek için:

-İmparatorlukların birbirlerine rakip olduğu kıtaları paylaşmak için yarıştığı bu zamanlarda ocuk oyunu gibi eski gelenekleri çıkartıp, göçebe Kırgızlar abartıyorlar sanki yanlış yapıyorlar dedi.

Kaçıp sağ salim kurtulanlar yerleşene kadar Kırgızların tepeye yayılıp yerleşmesine kadar Komiser çok şaşırtıcı daha çok olayları duydu. Tahminimce Moğol ile Tatarların zamanından beri Rusların hiç görmediği hareketlerini duydu. Evinin soyulduğunu, kilisenin külünün göğe savrularak yakıldığını halkı kuşatan yönetici Kırgızların, “Erkekleri toplayıp öldürün! Erkekleri toplayıp öldürün!” diye bağırdığını, özellikle Narboto adlı birisinin aybaltasıyla birçok insanın kafasını kestiğini kiliseye fırlayarak girip Mihail babayı kendi elleriyle öldürdüğünü duydu. (Sonraları vali M.A. Folbaum’a yazdığı mektupta şöyle geçer: “Tanıkların söylediğine göre özellikle Narboto, mujikleri çok ağır bir şekilde öldürmüştür ve en çok Rusları öldüren de o olmuştur. Onu muhakkak akrabası, Kudayan Boyu’nun eski Boluş’u Kambar Buşkaev kışkırtmıştır.”) Kadınların esir olarak alındığını duydu. O kadar olayın içerisinden iki şey ona çok ağır gelmişti. İlki Kırgızların “Han” seçtiği, ikincisi de köydeki Rusların saygıdeğer Mihail babasının öldürülmesine çok zlmşt. Rusya’nın ta uzak yerlerinde iyi bir hayat geiremeyip Kırgızların topraklarında mutluluk aramak için gelen Rusların yeni topraklara hızlı alışmasına yardımcı olup onlara destek vermek için çok çaba gösteren Mihail’in öldürülmesi onu çok üzmüştü. (“nl günah çıkartıcı papaz Mihail’in öldürülmesinden derin bir acı çekiyorum. Komiser, uzun kaftanlı Mihail’i bu topraklara Rus kültürünün yerleşmesi için çok emek göstermiştir” diye anmıştı.)

Komiser odasına girerek mum ışığında rapor yazmaya koyuldu. Ana raporun parçasını Ceti-Suu Kazak-Rusların askerî güçlerinin yönetim tarafından seçilmiş yöneticisi, Ceti-Suu bölgesinin valisi, orgeneral Mihail Aleksandroviç Folbaum'a yolladı. Kendi gözleriyle gördüklerini duyduklarıyla tamamlayıp bir metin oluşturdu. Raporun yarısında Kudayan Boluş'unu anlattı, orada olup bitenleri şöyle yazar:

Yerinde duramayıp ağustos ayının başında bir gidişte iki iş bitireyim diye Çin sınırını bozup atla gezenleri sorgulamak için Kudayan Boluş'una giderken, idarenin topograflarını Betegelüü-Çoñtaş'tan toprak bölmek için beraberinde getirdiği, “Rus kolonizasyonu için serbest toprakları sahiplenmek amacıyla Betegelüü-Çoñtaş'ta çiftlik oluşturma kararı alınmıştı. Burası birçok insan tarafından seçilen Rus köyü oluşturulması gereken bir araziydi.” İşte o gidişinde Petersburglu misafirlerinin de yanında olduğunu yazdı. Kudayan Boluş'undan şüphelilerin üzerinde gizli bir araştırma yapıldığını “Resmi olmayan bir araştırma yapılıyordu” satırlarını yazarken Kambar Boluş'un şahit olması için iki üç defa öğütlediğini hatırladı. Çeşitli yollarla kandırarak hatta “Kendini ve çok yakın akrabalarını askerden kurtaracağım” dediğini hatırladı. “1 Ağustosa girdiğimiz gece Tokmok'un yolundan hazineye gitmekte olan at sürüsüne saldırıldı, diye önemli bir haber alınca Çin sınırlarına giren kaçakçıların sorgulama işi yerine getirilemedi. Benimle beraber gelen Kazak-Rusları aceleyle uyandırıp haydutları aramaya koyulduk. Kırgızların bu haydutları Şamşı'yı geçip gitse de biz onların arasında Kudayan Boluş'dan Narboto adlı bir Kırgız'ın bulunduğunu öğrendik. Sağ kurtulan at sürücüsü bu söylenileni doğrular. Narboto, Çin sınırına girip at sürüsünü çalmaya çalışan grubu kurmuştur diye haberimiz vardı. Ancak onu yakalamakla yükümlü Boluş Kambar Boşkoev'e emir verilmesine rağmen onu yakalayıp hapse atmak mümkün olmadı. Şimdi de işte o Narboto'yu Kudayan Boluş'unun asıl kışkırtıcısı olarak duymaktayız” diye yazdı.

Hayatında eli yorulana, gözü yorulana kadar kalem tutarak oturup, kâğıtlara dolu dolu yazmamıştı, polis olarak çalışmaya başladığından beri en uzun raporu yazarak bitirdikten sonra da uykusu kaçtı, gözlerini kapayamadan sabah oldu. Korkarak geçirdiği karanlık gecede her anı yadırgayıp, yabancılaşıp, şafak nedendir ağarmıyordu. Üstelik öfkesini emerek piposundan çıkarıyordu.

Aydınlığı çok istiyordu, ancak o da ona bir rahatlık getirecek gibi değildi. Yamalı kürkünü altına sererek dağlarda, dağda taşa geceleme alışmış Kırgızlar şafak ağarır ağarmaz uyanıp koşarak gelip aniden şehri kuşatacakmış gibi geldi. Toplanarak Tokmok'un sokaklarına girip geleceklermiş gibi şafağın ağarmasından daha da korkmaya başladı. “Hadi” dedi, “Şehri uyandırıp düşmanın saldırısını beklemeden biz onlara saldıralım” diye düşünerek sokağa çıktı.

Sadece devriyedeki askerler, mujikler, etnograf ve kendisi bütün gece uyuyamamış diye düşünüyordu ancak şehrin genci yaşlısı kısacası tüm halk uyumamışlardı sanki. Çitle kuşatılan avlularının sokağa bakan tarafında ince tahtadan yapılan “Kalitka” diye adlandırdıkları küçük kapıları vardı işte onlara vurarak Rusların “Stepanıç! İvanıç!” diye bağırdıkları, kapıdan atlayıp girenlerin “Paşalap, maşalap!” diye seslendikleri, komşularının kapılarına vurarak haykırdıkları duyuluyordu. Şehir şafak ağarmadan uyanmıştı. Komiser ceketinin döş cebinden zincirli saatini çıkarıp saatinin akrebin beşe az kaldığını gördü. Her gün bu vakitlerde mujikler tırpanlarını omuzlarına asarak, ayrılan omuzlarına yükleyerek köle Kırgızları önüne sürerek ot toplamaya giderlerdi.

Her sokağın başında beş altı mujik toplanarak hırslanıp endişeyle sabahın ağarmasını bekleyen arkadaşlarına gelip katılarak köylerin adını söyleyerek bağırdılar:

-Samsonovka'lı akrabalarımız! Orlovka'lı akrabalarımız! Podgornıy'lı kardeşlerimiz! diye hırslanarak birbirlerine güç veriyorlardı.

Komiser askerlerle ilk önce Samsonovka bağı tarafından gidip tüfeklerle vurarak dağıtarak Kırgızları kovalamayı düşündü. “Birden bire Verniy'den asker gelecektir” diye umut etti. O sırada mujikleri biraz durdurmak için şehir yöneticilerinin mujikleri “Yerinizde kalarak siper kazın” diye söylemesini istedi.

Askerleri hazırlayıp mujiklere ise siper kazmaya gönderene kadar saat yedi olmuştu. Çüy ırmağının kenarıyla yola koyulmak üzerelerken, şehrin doğu tarafına bakan mujikler “Gizli gizli buralarda gezen yerli birisini yakaladık! Pis kokan yerli birisini yakaladık!” diye yalın ayak birisini sürükleyerek getiriyorlardı. “Hızlı yürü!” diye sırtından ittikçe yerlinin ayakları dolanıp “Suçum yok!” diye yalvarıyordu. Kamış çadırılı ofisin önünde yola koyulmak üzere olan Komiser'i uzaktan görür görmez

koltuğundaki mektubu çıkarıp vermeye acele etti. Onun tek kat gömlek giymesinden, beline yazma gibi kemer geçirmesinden göçebe olmadığını fark etti, Komiser.

-Kimsin? Haydutların yöneticisinin altında çalışan biri misin? diye sordu, önüne geldiğinde.

Yerli onun sorusunu anlamasa da, dili dönmesede konuştu.

-Bu şehrin şartlarından oluyorum! dedi.

Komiser, sart'ın elindeki mektubu alarak açtı. İki kâğıt dolu görünen mektupta sadece altı satır vardı. Onun altı mühürlerle doluydu, kocaman kocaman parmaklar basılmıştı. Üstelik bu mühürlerini de sadece Ruslar mı mühür basar "Alın işte size!" der gibi toplu halde basmışlardı.

-Basurman! diye bağırان Komiser dün akşamdan beri Rusların gözünden kaybolan tercümanını çağırttı.

İçeriden omuzlarını büküp korkarak gelen tercümanına sart'a sorduğu soruyu tekrar sordurdu:

-Düşmanlarla nasıl bir ilişkin var? diye sordu tercüman.

-Kavuncuyum. Düşmanların yöneticisi beni yakalattırıp bu mektubu götürmemi söyledi, dedi sart.

-Oku! diye Komiser mektubu tercümanına uzattı.

Tercüman ilk önce mırıldanarak mektubu gözden geçirdi. Ruslar ona bakarak yüksek sesle okumasını beklediler. Düşmanlara katılan kendi soyunu mu buldu ya da parmakla mühürleyenlerin arasından akrabalarını mı tanıdı veyahut Kırgızlardan gelen haber çok mu kötü zorlanıyor mu? Kısacası tercümanın suratı sararıverdi, mektubu tutan ellerini küçük titreşimler sarmıştı. Yazılan mektubu Rusçaya hemen çevirebilen tercüman bu sefer öyle yapamadı.

-Hızlıca çevirsene! dedi, Komiser.

-Komiser, Tokmok yöneticilerine ve sartların aksakallarına! diye başladı, tercüman. Kırgız halkının Sarıbağış, Atake, Kurmankoco, Kulcıgaç, Temir ve Bolot boylarının saygıdeğer önde gelen yöneticilerinin emri şöyledir: Hepinize emrediyoruz...

Böyle bir mektubu hayatında çevirip görmeyen tercümanın damağına kıl sarılmış gibi hemen durdu. “Özür dilerim, bu benim sözüm değildir” der gibi biraz yan tarafına bakarak sonra da Komiser’in tarafa baktı. Nefes almıyorlarmış gibi sesini çıkartmadan dinlemekte olan Ruslarla göz göze geldi. Gözlerini hemen kaçırıp sesini düzelterek çevirisine devam etti:

Herkese silahlarını bırakmasını veya bize teslim olmasını ya da Verniy’e doğru göç etmesini emrediyoruz. Bizde kırk bin asker ve savaşçılar var. Bizim kamp Tokmok’un bağında bulunmaktadır. Birazdan biz, Çuy ırmağını çevirerek şehri suyla kaplatacağız. Kemin’deki köylerin hepsi yıkıldı. Eğer siz barış içinde buralardan ayrılmazsanız, biz şehre saldıracağız. Eğer bu emri yerine getirmezsensiz öleceksiniz. Amin.

“Eğer bu emri yerine getirmezsensiz öleceksiniz” dediği yere gelince yüzleri kızarak içinden “Utanmaz salak birisinin saçmaladığı bu sözleri zorla söyledim” diye üzüldü. Gerçekten de ağzı dili kuruyup zorla konuşmuştu.

-Kahrolası pisler! diye mujikler hep bir ağızdan bağırıyorlar. Tercüman onlara bakamayıp utandığından yerin altına girecekmiş gibi başını öne eğiyordu. Suratını asan Komiser yanındaki etnografa bakarak “Bak! Bunlar kolay bir teba değiller!” diye anlatmak için kaşlarını kıpırdattı.

İmza atanların listesi okunup bitene kadar Komiser tercümanı acele ettirdi. Bu sefer tercüman hızlanmıştı:

-Listenin başında Möküş Şabdanov kendisini han olarak tanıtmış Ondan sonra köy ağaları: Sultan Dalbay oğlu, Mambetaalı Murataalı oğlu, Toktosun Bekten oğlu...

Önceleri fark edilmeyen önde gelenleri çokmuş Kırgızların. Möküş’dan sonra çok insan imza atmış.

“Bunun oğlu şu, şunun oğlu bu, bu boluştan, şu boluştan” diye tercüman sayarken Komiser birini tanıyorsa ikisini tanımıyordu. Küfür eden mujikler kim oldukları ilgilerini bile çekmediğinden ona kulak vermiyorlardı. Komiser tekrar okutmuştu.

-Kudayan Boyu’ndan olan insanların listesini okur musun? dedi sonunda Komiser.

-Kambar Boşkoev, Narboto... diye tercüman birkaç insanın ismini saydı.

-İkinci sıradaki insanın soyadı yazmıyor mu? diye sordu Komiser.

-Hayır, Komiser Bey, sadece ismi yazıyor! dedi tercüman.

-Demek Kambar Buşkaev de onlarla berabermiş! diye Komiser kaşlarını çatı. “Narboto, galiba o Narboto’nun ta kendisi!” diye düşündü.

Kavuncuyu hapis etmeyi emrettikten sonra gece yazdığı rapora bu mektubu eklemek için ofisine girmek üzereyken şehrin ırmak tarafında saklanarak tüfekte vurmak için siper kazmakta olanlardan birisi koşarak geldi.

-Yerliler geliyor! Kırgızlar geliyor! dedi.

Bunu duyunca duranlar şaşkınlığa uğramıştı. Merdivene çıkan Komiser dürbünüyle bakınca şehrin kuzey tarafından meyleden Çüy ırmağının kenarından koşturarak gelmekte olan atlı insanları gördü. Bu sefer Kırgızların askerleri net olarak görünüyordu. En sonuncusu suyun ta öbür tarafından geliyordu, baya kalabalıklardı. Alaca, mavi bayrak kaldıranları ise yöneticilerine yakın at koşturup önde geliyorlardı. Ayakları sallanan silahlarını kaldıranlar, onların peşindeydi. Galiba bu tüfekleriydi. Komiser yaban koyununa, dağ koçlarına avcılığa çıkan nişancılarda görmüşü bunun gibi silahı. Kurşunu atılmadan önce üzerinden mavi duman çıkar. “Lanet olası! Çok güçlü bir silah bulmuş gibi, sanki top tutmuşlar gibi işe yaramaz tüfeklerini getiriyorlarmış!” dedi, Komiser. Dürbünden gözlerini alamadan “Belki yarısını tanıyorum, hanları ya da Kambar Boluş var mı aralarında?” diye gelenlerin önde gelmekte olanlarına dikkatle bakıyordu. “Erkenden yola koyulsam önünüzü keserdim” diye düşündü, Komiser. Öylece düşüncesini toplayana kadar birisi:

-Bıstırovski yolundan ve dağ eteklerinden hızlıca atlı Kırgızlar yaklaşıyor! diye bağırdı.

Irmak tarafından küreğini tutarak koşan yine birisi yaklaştı:

-Kırgızlar çok yakına geldi, onlar kalabalıkmış! dedi.

-Biliyoruz! Lütfen panik yapmayın! dedi, Komiser.

-Onlar şehri kuşatarak her taraftan saldırmayı planlamış! dedi yüzbaşı.

-Verniy’den veya Pişpek’ten destek gelene kadar şehri fethedelim diye düşünüyorlar galiba dedi, Komiser.

Birlikte aceleyle karar verip askerleri dörde ayırarak şehrin dört tarafına gönderdiler. Onlara hazine silahlarını omuzlarına asan, avuçlarında bir sürü kurşun tutan mujikler de katıldı.

Sadece makineli tüfeği ırmak tarafını savunacak olan askerler ile mujikler sürükledi. Onlara kumandanlık sorumluluğunu yüklenen Komiser Tokmok'un kuzey tarafında dizilerek sonu şehrin arasında kalan, göçebelerin "Kalmuk tepe", "Kalmukların mezarı" dedikleri yerlere gidip yüksek olan bir yeri uygun görerek oraya makineli tüfeği yerleştirtti. Silahın ağzını sel gibi gelmekte olan atlılara yönlendirdikten sonra:

-Hazır olun! diye bağırdı.

-Hazırız! diye herkesten önce nişan almakta olan makineli tüfeği kullanan asker bağırdı.

Önce giden mujiklerin dize kadar kazdığı siperine sığmayıp gelenler Kalmuk tepelerin arasında bazıları diz çökerek, bazıları da uzanarak tüfeklerini ateşlemeye hazır durdular. Atlıların sesinden şaşakalan mujikler hiçbir şeye dikkat etmeden tüfekte vurmaya başladılar.

-Emri bekleyin! diye Komiser onları askerlerin yardımıyla durdurdu. Saate baktığında dokuz olmuştu.

Karışık patlayıp hemen duran tanıdık tüfeğin sesini duyan göçebeler "Rusların elinden tüfek görmemiş miyiz? Görmüştük bu tüfeğini!" diye kızarak yine de hırslanmışlardı, onlarda geri çekinecek hal görünmüyordu. Önceleri Abiyir kahraman, sonraları da Osman kahramanların olaylarında Rusların önünü keserek savaştığında Rusların kullandığı tüfektir bu, daha dün Kudayan'ın yiğitleriyle beraber giderek mujikin elinden alıp attıkları tüfeğin sesiydi bu diyerek hiç korkmadılar. Bunları düşünüp kanındaki kahramanlık sıfatı uyanıp "İki deliğinden çıkan sıcak çelik kurşunu olsa olsa göğsümü delecektir, ondan daha sert giderse kaburga kemiklerimi kırıp bağrımı yarıp geçecektir. Yeter ki bu arazide düşmanlardan korkup kaçarken bu kurşun sırtımıza saplanmasın! Ölmeyen can var mıymış?" diye kurşunu koyunun tezeği kadar görüp topluca koşarak gelen Kırgızların, bu sefer Komiser'in iki delikli tüfeklerinin kurşunu yağmur gibi tepeden yağacağı aklına gelmedi.

Çok yaklaştılar. Üç yüz metreye yakın gelmişlerdi.

-Tüfekle vurmaya mümkün olacak kadar yaklaştık! dediler nişancılar. Bunlar Rusların tüfeğini değil kendi çakmaklı tüfeklerini akıllarına alarak konuşmuşlardı.

-İlk önce tüfekle vurun! dedi yöneticiler.

Atlarından hemen fırlayarak inen nişancılar ateş tüfeğinin ayaklarını yere yerleştirdiler. Sadaklarından kurşunlarını alıp tüfeğin fitiline ateş yakana kadar at üzerindeki bağıracak durmadan onlara güç vermek için:

-Ta orada iki delikli silahına sarılmış Komiser'in ta kendisi durmuyor mu? Bekçi gibi Kalmuk tepeye çıkarak bakışına bak! diye bağıracak atlı Kırgızlar mızraklarını sallıyorlardı.

-Ta kendisi! Ta kendisi! dediler tanıyanlar.

-Gerçekten iyi nişancıysanız Komiser'i şurasından gözünden vurun! Saldırın süvariler!

-Yiğitler doğru söylüyor! Tüfeğiyle bizi öldürmez mi, o yüzden ilk önce iki deliği olan tüfek tutanları yok edin! diye bağırdılar Komiser'in iki delikli tüfeğinin olduğunu bilenler.

Çakmaklı tüfekleri hazır olmuşa benziyordu. Bir anda nişancılar art arda ateşleyince tüfeklerden çıkan mavi duman havaya yükselmişti. Bundan ürken atlarının dizginini çekerek üzengilerinde tepinen atlı Kırgızlar öne doğru bakıyorlardı. Bakarak gördüklerine inanamıyorlardı. Orada duran Ruslar bırak sırasıyla yıkılmayı, yerlerinden kıpırdamamışlardı. Nişancılar yanlış nişan almış gibi ateşli tüfeklerin kurşunları Kalmuk tepelere ulaşmadan beri taraftaki boz topraklara “tıp-tıp” diye düşerek tozun altına gömüldüğünü hayretle izlendi.

-Ne oldu? diye buradan atılan kurşunların hiçbir şeye yaramadan kaybolmasına, arkalarında duranlar bağıracak gibi oldular.

Hızlı hareket eden nişancılar yine ateş açmak için acele ederek ilk ateş açtıklarında kimseyi öldüremediğine çok üzülenler “Kahrolası! Sorun fitilinde mi? diye düşünerek fitillerini temizliyordu, harbinde⁸⁵ bir sorun var diye düşünenler de

⁸⁵ Harbi: Çakmaklı ve kapsüllü tüfeğin ağızdan doldurup fişegi bastırmaya yarayan demir çubuk.

oralarını temizlediler. Bardaňkeden⁸⁶ daha iyi ateş açmalıyız diye düşünen yöneticiler:

-İyi nişan alın! İyi ateş açın! Tüfeği doğru tutun! diye nişancılar acele ettirildi.

Tam önünde, üç yüz adım ileride siyah tüfeğiyle uğraşan Kırgızlara bakıp arasından Kambar Boluş'u ve daha bir sürü boluşu tanıyıp "Göstereceğim!" diye sinirlenen Komiser makineli tüfek ile ateş açmanın uygun olduğunu düşündü. Bırak makineli tüfeği ile beş atarı, bardaňkenin fişegine yıkılacak kadar yaklaşan atlı Kırgızlara, nişan alan askerler de:

-Neden ateş açmadan bekliyoruz? diye Komiser'i daha da hırslandılar.

-Ateş! diye bağırdı, Komiser makineli tüfeği tutan askere.

Makineli tüfekten büyük bir ses çıktı. Asker biraz yukarı nişan almıştı, tüfeğin fişegı insanın boyundan üç kat yüksek olan ilk başta mızrakların uçları parçalanmıştı. "Kahrolası!" diye bağıran Kırgızlar topluca harekete geçerek çakmaklı tüfeklerin sesiyle beraber atlarını koşturmaya başladı. İlk önce Atake Boyu'nun yiğitleri ve Çoň Çarık, Carbaň, Abıla, Çagaldak boylarının yiğitleri at koşturmuştu. İşte o zaman makineli tüfek tutan asker iyice nişan aldı, Komiser'in "ateş!" diye bağırdığını duyar duymaz diğer Ruslar da hep beraber ateş açtı. Kurşunlar yağmur gibi yağmaya başlamıştı...

Önde at koşturarak gelenler Rusların kurşunlarıyla göğüsleri delinip atıyla beraber yere yuvarlanıyordu. Eyer üzerinde ölen atın sahibi yerde sürüklenince atlar da karışarak birbirlerine çarpışıp yere düşüyorlardı. "Aa!" diye bağırarak atın üzerindeki kahraman yiğit yere düşünce hemen peşinden atı düşüyordu. Acıyla bağırarak hırslanan Kırgızlar, yere düşen kişilerin ve dört ayağını aynı anda sallayarak geberen atların üzerinden atlarını koşturarak atlatıp çekirge gibi zıplayarak geçiyorlardı. Çekilmeden öne doğru koşturuyorlardı, ucunu batırsam diye mızraklarını uzatarak tutmuşlardı. Ortalık karışmıştı yiğitler can telaşıyla atlarını koşturuyorlardı.

-Ateş! Ateş! diye bağıran Komiser kendisi de iki beş atarı ile ateş açıyordu.

Buradaki dağlara dağ keçisi, keklik avlamaya çıkardık, tarlalarda yabani domuzu ve karaca avlayarak alışan Komiser da güzel nişancı olmuştu. Nişan alıp sırasıyla

⁸⁶ Bardaňke: Bir çeşit tüfek.

kafalarına sıkarak tam beş kişiyi öldürdü. Beş defa ateş ettikten sonra biraz durup tekrar tabancasına kurşun koydu. Ateş açmanın zevkini alan askerler ile mujikler tüfeğin kurşunu tükenince de ona hızlıca kurşun koymak için acele ediyorlardı. Askerin elleri sapına yapışmış gibi bir taraftan da makineli tüfek durmuyordu. Bir kez tetiğe basınca yüz kurşun fırlatan makineli, Kırgızları yok ediyordu.

Canını esirgemeyip Rusların tüfeğinin deliğinden çıkan ecele doğru tuz yemek isteyen koyunlar gibi Kırgızlar öne doğru at sürmeye devam etti, beri tarafta duranlar da ateş etmeyi bırakmadı. Bu ateş açanlar at koşturup gelenleri yüz metre bile yaklaştırmadan çok fazla Kırgız'ı öldürmüşlerdi. “Sadece bardaňke tüfeği olursa, onlara boyun eğmeyeceğiz” diyen Kırgızlar bardaňkeden başka da tüfeğinin olduğunu fark ettiler. Bu tüfek bardaňke değildi, “top” diye duymuştuk, ama bunun sesi topun sesi gibi değildi, iki delikli tüfeğe de benzemiyordu diye düşündüler.

Buna dayanamayan birileri kendilerini tutamayıp

-Ağa! Tükeneceğiz galiba! Tükendik! Kırıldık! Kırıldık! diye bağırdı.

İşte bu sesi duyanlar da sabrının tükendiğini hissetmişlerdi. İşte bu sesi bekliyorlarmış gibi korkaklar geriye doğru kaçtılar.

-Kaçmayın! Eninde sonunda zaten öleceğiz! Kaçmayın! diye bağırdı, bazı kahramanlar.

Ne kadar korkmuyorum deseler de makineli tüfek ile beş atara dayanmak zordu. Çoğunluk “Kaçmayın!” diye bağırانları duymamıştı. Kahramanların peşinden koşturmaktan korkup sözünde duramayıp kenardan birbirlerine sürtünerek atlarının dizginlerini çekip, dağılıp kaçmaya başladılar. Makineli tüfekten kaçmakta olanlar da sağ bırakılmamıştı. Beş yüz arşına uzaklaşmışlardı, ancak makineli tüfeğin kurşunu beş yüz arşın ileriye kadar ulaşıyordu, tamam artık kaçtık diye altı yüz arşın mesafeye kadar uzaklaştık oraya da kurşunları yetiştı.

Kaçanlar boş buldukları tarafa gitmişlerdi. Yarım kilometre, bir kilometrelik yerden dönerek gelip bayraklarının dibine toplandılar. Uzaktan baktıklarında insanlarla beraber atlar yerde yatıyordu. Aralarında kıpırdamayanı da vardı, yerde yaralananları da vardı her yerde ellerini uzatıp başlarını kaldıranlar gözüktüyordu. Bazıları da

mızrağına dayanarak kalkmak istese de kayarak tekrar yere düşüyordu. Yaralanan atlar ayaklarını, başlarını kıpırdatıp çırpınıyordu.

Her boy, her grup kendi askerlerini yokluyordu. “Bu askerî gruptan şunun oğlu öldü, şu askerî gruptan şunun oğlu öldü” diye konuşulan sesler geliyordu. Bu kadar çok insan kaybına uğramaları Kalmuk tepeye yerleştirilen tüfek yüzünden oldu, dediler. Bu halk daha tabancanın ne olduğunu bilmiyorlardı. Makineli tüfeği yarım yamalak fark edenler “Kalkanlı tüfek”, “Kalkanlı çakaloz topu⁸⁷” dediler.

- Kahrolası! Tepedeki ne biçim bir tüfektir? Kurşun değil de kâfirin ateş fişkırان nasıl bir tüfeğiydi bu? dediler.

-Çakaloz topu! Kalkanlı çakaloz topuymuş! diye cevap verdiler, sürme topun mevzisinden kaçarken iyi kötü görmüş olanlar.

-Ateşli çakaloz topu! diye diğerleri de bu cevabı düzeltiyorlardı.

“Bakalım!” diye dürbün ile baktıklarında deliği kendilerinin kara tüfeğinin ağzından bir karış kadar büyük olup boynu yarım kucak olan yere koyularak ateş açılan çakaloz topuna benziyordu. Gerçekten de Kalkanlıydı. Mujikler ırmaktan kovayla su getirerek çakaloz topunun üzerine su koyuyorlardı, su veriyorlardı sanki. Onlar Rusların makineli tüfeğinin ateş gibi kıpkırmızı olan ucunu soğutmak için su koyduklarını düşünememişlerdi bile.

-Şarjörüne su veriyor galiba? diye düşündüler.

-“Öldük!” diye bağırımlarına rağmen “Geri çekildik, kaybettik” demiyorlardı. Makineli tüfek ile beş atarın kurşunundan hala korkmuyorlardı. “Orada kalan cesetleri nasıl alacağız? Nasıl toplayacağız?” diye düşünüyorlardı. O kadar insanın arasından Kalmuk tepeye çok yaklaşıp at koşturup gelip Ruslara saldıracakken vurulup kan kusarak ölen iki yiğidi çokca anıyorlardı. Ta oralarda yeri kucaklayıp ölen o kadar kahramanın arasından “Kurmanbay’ın Aalı’sı, Bakıtay’ın Sulayman’ı” diye sadece ikisinin ismi duyuluyordu.

“Siper olacağım diye gitmişlerdi, kalkan olacağım diye gitmişlerdi” diye anlattılar onların peşinden at koşturarak yarı yoldan tekrar geri kaçanlar. O ikisi makineli tüfeğin nişancısını ya da Komiser’in kendisini mızrakla vuracaktı. Kısacası

⁸⁷ Çakaloz topu: Makineli tüfek.

yanındakilerin dediklerine göre, “Ulaşıp mızrakla vuracakken, saldıracakken” Kalmuk tepeye çok yaklaştıkları belliydi. “Önündeki çakaloz topuyla vurularak elinden mızrağı düştü” diye anlatıyorlardı, ikisinin de alnından vurularak yuvarlanarak yere düştüğünü kendi gözleriyle görenler.

Çoğunluk onların isimlerini ilk defa duymuştu, önceden tanıyanlar da o ikisinin ismini son defa duymuşlardı. (Savaşta cesedi gömülmeden, bu kadar çok ölen insanın içinden kim olduğu, nasıl öldüğü kimin aklında kalır ki? Onları sonraki nesillere kim anlatır ki? İlk önce ağlayarak, bağırarak, acı seslerle söylenen bir iki satır halinde kafiyeyle söylenen bu olayı folklorcu Mukay Kambarov, sonraları yirmili yıllarda herkesin söylediklerini toplayarak bir araya getirip eksik olan satırları da kendisi tamamlayp, “Aalı ile Sulayman’ın kahramanlığı” diye adlandırarak Ürkün şiirlerine eklemişti. Sonradan bu şiir şöyle ağıt olarak söylenmiş:

“Güçsüz düşen halkıma,
Siper olacağım diye giderek,
Çaresiz kalınan tepeye,
Dönüp duran halkıma,
Kalkan olacağım diye giderek,
Tüfekten çıktı, acı ateş.
Geçerek gelip vuracakken,
Ulaşıp vuracakken,
Arkasına baskın yapacakken,
Korkmadan gidip vuracakken,
Arkasından baskın yapacakken,
Çakaloz topu önünden vurunca,
Elinden düştü mızrak,
Cesur yiğitlerden ikisinin,
Kurmanbay’ın Aalı’sı

Bakıtay'ın Sulay-man'ı..."

Bu ikisinin kim olduğu belirsizce kalmıştı, soruşturarak da kim olduğunu netleştirememişti. Ancak bu satırlar Mukay'ın söylediğine göre çok uzun zamanda yazılmıştır. Zırh giyerek savaşa gittikleri anlatılır, akolpok⁸⁸ gibi zırhından kurşun geçmeyince Rus önüne çıkararak açık alnından vurularak öldürüldüğü söylenilir, sonunda.

şehri fethetmek çok kolay görünüyordu, saldırıp geri dönen halk "Akşama kadar saldırıp, güneş batana kadar fethedelim" diye düşündüler. Sonunda hep birlikte şöyle anlaşmışlardı: "Bu saldırdığımızda yarısı acele ederek önde gitti, yarısı geride kalmıştı, bu sefer hep birlikte at koşturalım, nden direkt koşturmamak olmaz, dağılarak Kalmuk tepenin yan tarafından saldıralım. ne nişancılar çıkmalı, sağ tarafından Atake, Tınay Boyu'nun yiğitleri saldırınsın, sol tarafından da Kudayan'ın yiğitleri, geri kalanları da arkalarından saldırınsın".

-Askerlerinin altında atı yoktu, yaya askerler! diye yöneticiler heyecanlıydı.

Tekrar acele ettiler. Nişancıları ne çıkardılar, onlar bu sefer at üzerinde ateş edecek oldular. Tfeklerinin ayaklarını beline bağlamakta olan Kudayan Boyu'nun yalnız nişancısı:

-At üzerinden nasıl vuracağız? diye endişelenince:

-Cambıyı⁸⁹ nasıl vururdunuz? Cambının kıyıđını⁹⁰ koparıp vurduğunuz gibi vurun! diye svd, Kambar Boluş.

Sadece kıyık ile uğraşıp nişancılar başka iş yapmıyormuş gibi konuşmuştu, Kambar Boluş. Tüfeğin mavi dumanını savurarak eski zamanlardaki gibi eğlenip cambıyı vuran kim kaldı, bu zamanlarda? Geçende babası için verilen yemekte atın tırnakları kadar gümüşü "cambı" yapıp, kesilen öküzün derisinden "kıyık" yapıp cambı atış oyunu düzenlenmişti. Galiba Kambar Boluş onu kast ediyordu. Bu yarışmaya ünlü nişancılar katılıp sabahtan akşama kadar at koşturarak atlarını yormuştu. Kendileri de kan ter içinde birçok kurşunu da harcamışlardı. Bu işle nişancılar çok uğraşmışlardı.

⁸⁸ Akolpok: Zırh ismi.

⁸⁹ Cambı: Gümüş akçe.

⁹⁰ Kıyık: Atış müsabakaları sırasında ucuna gümüş akçe bağlanan iplik.

-Bir yolunu bularak tepede oturup o tüfekte vuran askeri yok et bize oğlum! diye oradakiler ona yalvardılar.

Nişancı ise kurşunlarını sayıyordu.

-Kaç tane kurşunun kalmış? diye aybalta tutan, Narboto sordu.

-On tane, diye cevap verdi nişancı.

-On kurşunun varsa tüfek tutan on askeri yok et kurbanın olayım! dedi Narboto.

-Yaklaşabilirsem yok ederdim! dedi nişancı.

Kambar Boluş, Narboto'ya yaklaşarak:

-Nişancının oraya yaklaşabilmesi için sen onu korur musun? dedi.

-Tamam, dedi Narboto.

Böylece Narboto askerlerin arasında itişerek "Ta oradaki bardañke tutan askere nasıl ulaşırım?" diye alt dudağını sıkıca dişleyerek dururken Kambar Boluş, kendi yiğitlerini kontrol edercesine Narboto'ya:

-Bindiğın yürük atın gücünü göster bakalım, dedi.

-Allah izin verirse! dedi Narboto.

Atıyla ilgili başka konuşulmadı. Onunla ilgili konuşmaya fırsat kalmadı.

-Savaşta dinlenmek yoktur yiğitler! Geç olmadan saldırın! Saldırın! diye kışkırtmak için bağırıp, hep birlikte aceleyle hazırlandılar.

"Yaya Tınay" ve "Yalnız Tınay" olarak adlandırılan boyun yiğitleri "Atakelep!" diye bağırarak atlarını sürmeye başladılar. Kudayan'ın yiğitlerinin önüne çıkıp onları kurşundan korumaya hazırlanarak on kurşununu hazır tutan nişancının yanında bekleyen Narboto gövdesini öne çıkartarak kalkıp, gürültü çıkan tarafa biraz bakakaldı. Narboto "Dünyadaki asil atın soyu işte bu boydur. Tınay'ın yiğitlerinin at koşuşturmasına" pür dikkat baktı. Baktığında, Tınay'ın yiğitleri at koşturup gidiyorlardı. Binlerce atlı gidiyordu. Bağırarak at koşturup gidiyorlardı. "Tınaylar!" dedi. O anda şöyle bir görüntü gözünün önünde canlandı: "Bir Tınay'dan çıkan bin Tınay gidiyor, bir Tınay şu an bin Tınay olarak gidiyor. Bir Tınay atadan çıkanlar. Sana şükürler olsun, Allahım. İki yüzyıl vakitte Tınay atanın Sarı-Özön vadisini

dolduran nesilleri işte şu an böyle başlarına kırmızı yazma bağlayarak düşmana karşı bin Tınay olarak gidiyordu! Yalnız bir Tınay bin Tınay'a dönüşmüş gibi, onun mızrak tutan iki eli bin el olmuş gibi gidiyorlardı. Farklı farklı Tınaylar vardı, aralarında. Sarışını, karası, büyüğü, küçüğü, uzun, kısası, güçlüsü, güçsüzü bir olup yaşlısı genci hepsi toplanarak gidiyordu! Etrafa bakınıp duran Narboto'nun gözü önünde böyle bir görüntü canlandı. Bakarken "Ben de Tınay'ım" diye onlara karışıp gidenleri de fark etti.

-Yiğitler! Yiğitler! Hadi o zaman atalarımızın ruhu korusun! diye bağırdı Kambar Boluş.

"Tınay Boyu'ndan bizim neyimiz eksik?" diye Kudayan'ın yiğitleri de atlarının dizginini çektiler.

Ruslara yan tarafından saldırmak için cesetlerle dolu olan geniş arazinin kenarından at koşturdular. Atını hızlıca koşturarak gereken yere ulaşana kadar Narboto atalarının ruhuna yalvararak geldi: "Bir Kudayan atadan çıkan yüz Kudayan gitmekteyiz. Bir Kudayan yüz Kudayan olarak gitmekteyiz! Atalarımızın ruhu bizi koru!" diyordu.

Rusların dizilen sırası bozularak oraya buraya koştukları fark ediliyordu. Kırgızların yan taraftan kuşatalım diye yaptığı kurnazlığı anlamışlardı sanki.

Kudayan'ın yiğitleri sol tarafından saldırana kadar makineli tüfeği döndürerek ateş açtı, onun tanıdık sesiyle beraber onunla birlikte ateş açan diğer tüfeklerin sesi de yankılanıyordu. Sağ tarafından gelenler beklemeden saldırmıştı galiba. Ruslar hala ateş açıyorlardı. At üzerinde giden nişancılar da gücünün yettiği kadar çakmaklı tüfeklerinin fitiline durmadan çakmak çakarak vurmaya çalışıyorlardı.

Aceleyle ulaşan Kudayan yiğitleri "Durmayalım!" diye damağı ayrılacak kadar bağırarak yaygara koparıp atlarına vurdular. Boz tarlanın tozunu savurarak toz içinde gittiler. Çok yaklaşıncı çakaloz tüfeğinin başında tek kişi değil ikişer, üçer kişi durduğunu fark ettiler. Ruslar sabah yarım yamalak kazılmış olan siperi bu sefer hep birlikte daha derinleştirmişlerdi. Beline kadar o sipere sarılarak bardaňke ile beş atalarına sarılıp ateş açmaya hazırıldılar. Kenarda bir askerin siperden çıkardığı başını fark eden Narboto nişancının atına üzengisiyle çarpışacak kadar yaklaşıp bağırdı:

-Sipere saklanana vur! Görüneni takip et orada ötede!

Bu uzaklığın bir atımlık yer olup olmadığını belirleyemeyip yel gibi uçan atın adımını sayarak gitmekte olan nişancı vurmanın uygun yerini arıyordu.

-Şimdi! Şimdi! diye atını koşturuyordu.

-Hazır ol! diye Narboto onu acele ettiriyordu.

Bir taraftan da “Nişancı ile Narboto’ya ne oldu!” diye kızan Kambar Boluş bağıırıyordu:

-Gözünü aç! Tam önünde asker var! Vursana, vur!

Bu aralığı sadece nişancı değil ta oradaki Ruslar da gözüyle ölçmeye çalışıyordu. Dürbününü gözüne geçirerek sol taraftan gelmekte olan Kırgızlara bakan Komiser aradığı adamı bulmuş gibi “Haa, o burada geliyor!” dedi yanındakilere duyulacak şekilde. “Bugün kendin önüme geliyorsun, geriye seni yakalamak işi kaldı!” diye düşündü.

Önceden söylediği emrini yine tekrarladı:

-Ta orada gelen eski halk yöneticisi, ben size söylemişim işte o sol taraftan geliyor! Ön tarafta meşin atla geliyor, bayrakçısının yanında! Onu öldürmeden yakalamaya çalışmalıyız!

Dürbünle bakan Komiser Kambar Boluş’u eski Kambar Boluş’a benzetemiyordu. Gördüğü yerde “Dost! Dost!” diye saygı gösteren, seçim olunca da “Benim taşım ne kadarmış” diye mütevazı bir tavırla konuşan yuvarlak yüzlü Kara Kırgız değildi galiba boz üyünün üzerinden çıkardığı tuurduktan⁹¹ bayrak yapmış. Onu ise alaca sıırığa bağlayıp askerine tutturmuş (Bu Komiser’in gözüne öyle görünmüştü) sanki kamçısını sallayıp yanındakilere emredip kışkırtıyordu. “Rusları vurun!” diyordu sanki. Kambar Boluş değişmiş, sadece üzerindeki deve derisinden yapılan kaftanı değişmemişti.

Komiser “Halk boluşlarının ta kendisi kışkırtıcı” diyenlerin sözünün gerçek olduğuna artık inanmıştı. Kambar Boluş suç işleyenleri yakalayacak bir insandı, şimdi bak kendisi suç işlemiyor mu? Bir yolunu bularak yakalamayı düşündü. İki kolunu bağlayarak getirip önüne diz çöktürdüklerinde görecekti, Kambar Boluş’un ne yapacağını! Verniy’deki hapisnede çürüyüp öleceğini duyunca gözlerini parlatarak

⁹¹ Tuurduk: Boz üyün keregesine örtülen keçe.

“Affet Komiser Bey, canımı bağışla!” diye yalvardığını görecektiyim, Tabancamın ağzını kafasına dayadığımda ağzından köpük çıkınca düşmanı kimlerin yönettiğini güzelce söylediğini görecektiyim, bir hırsız saklamıştın bu sefer “Yanlışlık yaptım, elimle yaptığımı boynumla çekeyim, tüm halkımı, tüm düşmanı koyun gibi sürüp getireyim sana” diye yalvarır mı acaba?”

-Sol taraftan at sürerek gelen Kırgızları vurmayın! Öldürmeden yakalayın! diye sert bir şekilde emretti.

“Bunların arasında birçok çok insanı öldüren Narboto adlı birisi de olmalı. Bütün büyük suçları işleyebilir. Mihail babayı öldürmüştür, Rus köylerine de ilk saldıranlardandır ve Çin sınırını da o bozmuştur” diye düşündü Komiser. Boluş’un yanında at koşturarak gelen Kırgızların yüzlerine dikkatle bakarak Narboto’nun hangisi olduğunu bulamıyordu. “Bu mu? O mu?” diye dürbünüyle kâh buna, kâh ötekine bakıyordu. Aybalta tutan bıyıklı mı ya da borkünü kaşlarına kadar indirip giyen bıyıklı mı? Kara birisi varmış, güçlü görünüyor belki odur? diye dürbünüyle dikkatle bakıyordu. Sarışını geliyor, kara tüfek tutanı da vurmak için var gücüyle uğraşıyor... Bunların hangisi Narboto?

Kudayan Boyu’nun yiğitleri beş yüz adım kadar yaklaşıncı askerler ateş açtılar. Tüfeklerle ardarda ateş açılınca Kudayan yiğitlerinin sağ ve sol tarafından gelenler yere yuvarlandılar. Atlılar biraz geriye çekilecek gibi olunca azalmış gibi görünüyorlardı. Bayrağın yanında gitmekte olanlar orta taraftan şehri atlarının ayaklarıyla ezeceklermiş gibi durmadan hızlıca ilerliyorlardı. Ruslar Boluş’u ayırarak, ortada gelmekte olanlara ateş açtı. Nişancı yıkıldı. İki kolu boşalınca çakmaklı tüfeği omzundan yukarıya doğru fırladı. Bırak kurşunlarını yerleştirip fitiline çakmak çakmayı tüfeğini eyerin başına yerleştirmeye bile zaman bulamamıştı. Zavallının başı öne eğilerek cansız vücudu eyerden kayınca elinde tuttuğu fişekliğinde on kurşun var demişti, o kurşunlar dağılmıştı.

Bunu görünce “Lanet olsun!” diye bağırırken Narboto’nun ayakları çözülerek yola düşen çakmaklı tüfeği atlar tepeleyip kırılmadan almak için atından yere eğildi. Uyanık Narboto göz açıp kapayıncaya kadar tüfeği almak için eğilip elini uzatmıştı. Tam o sırada doru atına kurşun gelmişti, ah zavallı! Acı acı kişniyordu, canı acıdığından kişneyerek ayağının altındaki yer göçmüş gibi dibi olmayan çukura

düşmüş gibi doru at kendini bırakıverince sağ ayağını üzengiden hızlıca çıkarıp ayağıyla eyerin arka tarafına basarak elini tüfeğe uzattı. Sol tarafına eğilen Narboto, öylece yere fırlayarak düştü. Kafasından börkü fırladı, elindeki aybaltası ondan da uzağa düştü. Doru atın burnu yere sürterek yuvarlanıp düştü. (Sonraları “Çakmaklı tüfeği almak için eğilmeseydi, orada alınından vurulup ölebilirdi” diye söylenildi.)

Birbirine bakacak zaman değildi, gelenler durmadan hızlıca geçip at koşturmaya devam ettiler. Neredeyse boynu altında kalacak olan Narboto, yere iki büküm olarak düşüp yuvarlanarak atın ayakları altında kalacak gibi olup toz içinde ayağa kalkıverdi. Baktığında demin karaca gibi ayaklarını gererek koşup gelmekte olan doru atı ayaklarını göğe kaldırıp yerde yuvarlanıyordu. Narboto “Hayvanın kalmasın, kahrol!” diye küfür ederek koşarak yanına yaklaştığında kurşun giren yerinden akan kara kırmızı kandan yan tarafı boyanmıştı, ağır ağır nefes alıyordu. Canı acıdığından mı demir gemini dişleriyle çiğneyip koparacak gibi çenelerini sıkıyordu. Öyle yapınca atı karaca gibi fırlayarak kalkıp oynayacak gibi mi geldi ya da böylece yürük atından ayrıldığına mı inanamadı, Narboto dizginini hızlıca çekti. At yine bir defa ayaklarını kıpırdatarak ağırca hırladı. Sanki vedalaşıyormuş gibi hırlamıştı. Narboto’nun ciğeri yanıyordu.

Eyvah büyük savaş daha yeni başlayacakken nasıl bir durumla karşılaşmıştı? Doru atı daha yeterince kuvvetlenmeden, kanatları büküldü, Narboto bu atı koşturup daha zevkini çıkaramamıştı, vah vah. Yürük at buldum diyordu, Noktoluu Doruyu buldum diyordu, nasip olmadı mı? Vah! Narboto, argımak atı öldüğü için kalbinde bir sancı hissetmişti. Umutsuzlanarak gözünü açıp kapatıp, yürük atından ayrılacağı günün geldiğini anladı, bundan sonraki yaşanacak kargaşalardan korktu ancak hala pes etmiyordu. Atının sönmeye başlayan yıldız gibi gözlerinin cam gibi parlamaya başladığını fark etti. Tüfeğin sesi ve yan tarafından at koşturarak geçen yiğitlerin bağrıışmaları birbirine karışıp kulağı çınlatan bu karışıklıkta, atın ölürlen hırıltısını net olarak duyuyordu. Göğsünden hırıldayan bir ses çıkartıp, ayaklarının kıpırdaması durdu. Ayakları gerilerek cesetlerden biri gibi sadece karnı görünüyordu göze. Diriyken asil at olup olmadığı belli olmuyordu. Şu an ise kuş gibi uzatılan boynundan, dağ keçisinin kalçası gibi baldırından, büyük çanak gibi ters çevrilen tırnaklarından, bir kucak dolusu kuyruğundan yürük atın soyundan olduğu belli oluyordu. Onu sadece bilen fark edebilirdi, bilmeyen insan anlayamazdı...

Kuvveti tükendiğinden atının dizgini çıkarıp başını elleriyle kaldırdı. Askerlerin on tanesini öldürecek olan nişancının alını yere yapışmış yatıyordu. Buraya gelirken nişancının yaşlı annesinin kalın sesiyle “Seni Narboto’ya emanet ettim!” dediğini hatırlayıp kalbine bir sancı inmiş gibi acı çekti. Kendisi düşerken sadece nişancının yuvarlandığını görmüştü, göz açıp kapayıncaya kadar, helak olan yürük atın dizginini çıkarıp alana kadar ölenlerin sayısı artmıştı, sanki. Sırt üstü düştüklerinden suratları tanınıyordu. “Dost, dost!” diye şakalaştığı arkadaşlarının, “Listeyi aldık ağa” diye sevinen ince bıyıklı genç yiğitlerin yüzü, Narboto’nun gözüne kesik kesik görünmüştü. Harp eden Kudayanlar uzağa gidemedi, aciz duruma düşüp de feryat ediyorlardı.

Narboto borkünü aramaya başladı, atın ayakların altında ezilmişti, içi dışına geçerek beride borkü yatıyordu. Yıpranmıştı. Aybaltasını aradı, aybaltasının başı yarısına kadar toprağa gömülmüştü. Tüfeği tam ortasından kırılmıştı, ayakları parçalanmış fitili ile kundağı ayrı ayrı duruyordu. Yalın baş Narboto, ölenlerin üzerinden atlayarak borküne ulaşarak onu giyip aybaltasını eline aldı. Sonra doğrularak koşacakken gördüklerine inanamadan donakaldı. Gözün bu felaketi görmesin! Makineli tüfeğin ağzı onlara doğru çevrilmişti sanki Kudayan’ın oğulları tırpanla kesilmiş ot gibi yıkılıyordu, sesleri kesilene kadar “Kudayan!” diye bağırırları artık duyulmuyordu. Karma karışık yaygaraların, feryatların sesi daha da artmıştı, bağırırlar inlemeler geliyordu. Mızrak tutarak koşanları mızrağına yaslanarak, elinde sopayla koşanı da sopalarına yaslanarak yerde yatıyordu. Kudayan’ın oğulları saldıramadan sırasıyla yıkılıyorlardı. Bir Kudayan on Kudayan olup, onu bir vurulup yere yuvarlanıyordu. Kalmuk tepeye yaklaşmadan Ruslar tarafından yok ediliyordu. Rusları ayaklarımızın altında ezeceğiz diye giderek birbirlerini ayakları altında eziyorlardı, sanki.

Yaralanan Kambar ayı gibi bağırarak “Sağken geri çekilin yiğitler!” diyerek atının dizginini çekip kenara çekilmişti. “Yalnızca kendisi kaçıp gidemiyordu, halkını ölüme bırakmaya kıyamıyordu galiba” diye söylüyordu onu gören kişi. Bayrakçının ölü mü diri mi olduğu belli değildi, atın yelesine düşüp örtü gibi serilen alaca bayrak arada sırada bir göze çarpıyordu. Sağ kalmak isteyenler kendilerine gelerek atının başını çevirip kenara çekiliverdiler. Aralarından birisi bayrakçının atını dizgininden tutarak kenara kendisiyle beraber sürükleyerek çekti. Sonra tam da az önceki gibi

atları birbirine sürtünerek kulak çınlatan kurşundan kaacaklarmı gibi balarını omuzlarını eğerek geri kaçtılar. Altı tanesi sağ salim olarak hızlıca uzaklaştı yaralıları ise dudaklarını sıkarak eyerin baını tutarak at üzerinde sallanarak geliyorlardı. Kudayan'ın düşünceli bir yiğidi, atsız kalan Narboto'yu görüp oraya at koturup giderken bağırdı:

-Arkama atlayın ağa!

Ona doğru koan Narboto fırlayıp ata atlamaya gücü m yetmedi "Kotur!" diye yiğidi bağırttırıp zorla yetimiti. Komakta olan atın kuyruğundan yakalayarak kotu. Çukurlara bakmadan atı koturdular. Bolu ve eyerin başına doğru yaslanan bayrakısının peşinden, beri taraftakiler de koşturarak kaçan Kudayanlar iki kilometre uzaklatıktan sonra kurşunun bu kadar uzağa ulaamadığını fark ettiklerinde atlarını durdurdular. Göğsü patlayacak gibi olup kara bir buhar bastı, çok ağır terlediğinden kolsuz kürkünün düğmesini göbeğine kadar açıp aybaltasını göğsüne dayayarak dili ağzına sığmayıp zorla konuşan Narboto'nun ne insana ne ata bağırdığı belli olmuyordu.

-Mah... Mah... Mahvolduk halimiz ne olacak! diye kekeliyordu.

-Yarasının acısına dayanamayan Kambar Bolu, eyerin başına yaslanarak bir tek ecelimiz kaldı, diyordu.

zengileri çarpışarak at koturan yiğitlerin bir kaçı yağmur gibi yağan kurşundan ölmeden sağ salim çıktıklarına aırıyordu. "Bu bir işaret! Tanrıdan, yaradandan bir işaret! Ecel ile karşı karşıya gelerek sağ salim kurtulmamız bir işaret olmayıp ne olabilir? Bu dünyada içecek suyumuz daha tkenmemi!" diye yaka silkti.

-Mızrakları en azından bir defa bile sallayamadan dönüp kaçmamız çok çabuk oldu! dedi, Narboto.

-Kaybettik! dedi, Kambar Bolu.

Narboto başka söz edemedi. Yiğitler omuz tarafından kurşunla yaralanan Bolu'un kaftanını ıkarıverdiler. Kurşun yumuşak etinin parmak baı kadar yerini delip geçmiş. "Neyin kurşunuymu?" diye yaklatılar, "akalozun kurşunu olmasın, ayırıp geçer miymi yoksa delip geçer miymi?" diye merak ederek ayırıt edemiyorlardı.

Sağ salim kurtulanlar düşmanların tarafına kafalarını döndürerek üzümlere acı dolu gözleriyle dudaklarını sıkarak bakıyorlardı. Kendilerini toparlayarak etrafına bakınarak birbirlerinin ölü ya da sağ olduğunu öğrenmek için ilk önce kardeşlerinin sonra akrabalarının ismini söyleyerek çağırıyorlardı. Yerinde duramadan atlarını oraya buraya döndürerek “Sağ sağlamdır, aramızdadır” umuduyla “... Burda mısın? Sağ mısın? Onu gördün mü?” diye bağırarak “Burada!” diyen sesi duyacağız diye bekleyerek oraya buraya bakıyorlardı. Aradıklarını bulunca göz göze gelince rahatlıyorlardı. Aradığı seslenmeyince de, onun sesi duyulmayınca “Ahh!” diye ses duyulmaz, ses çıkartamaz yere gittiğini hissediyorlardı, ondan ayrıldıklarını hissediyorlardı. Farkında olmadan göğüslerine vurarak “Bağırım! Bağırım! Kardeşim! Kardeşim!” diye bağırarak tekrar Ruslara saldırmaya kalkışıyorlardı. Sinirlenenlerin önüne çıkarak teselli etmeye çalışanların sesi duyuluyordu:

-Gayret gösterin yiğitler! Gayret gösterin! Ölen sadece seninki değil, hepimizin! Ne yapalım...

-Cesetleri ne yapacağız? Alınmadan orada mı kalacak?

-Yerine gömülmeden kurda kuşa yem mi olacak?

-Ruslar keserek alay etmezler mi? Üzerlerine tuvaletini yapmaz mı?

“Cesedin terk edilmiş” diye lanetleyici bir söz var Kırgızlarda, bu halk düşmanına “Cesedin yere verilmeden yerde kalsın!” diye beddua eder.

Kimseyi duymadan “dur” diyeni dinlemeden “Cesedi bırakamam” diye utanıp hançerlerini, bıçaklarını çıkarıp bir ikisi koşturarak gitmişlerdi. Beri taraftakiler baktığında nişan alarak vuran Rusların kurşununa yakalanarak bulanı o bulunduğu yerde cesedin üzerine düşüp bulamadan arayanları da koşarken vuruldular. Beri tarafta onu izleyenler cesedi almak için oraya gitmekten tamamen vazgeçmişlerdi. Üzülen Kambar Boluş, zavallı nişancı ailesinde tek çocuktı, akrabası yoktu onu arayan, yoklayan hiç kimse yoktu.

-Çakaloz mu diyorsunuz? İşte onu kullanan askerini gebertebilseydik bu kadar kayba uğramazdık! Lanet olası nişancı nazlanıp vurmadı! Çok iyi bir nişancı diye düşünmüştüm! Tüfeği de kaybettik! dedi Kambar Boluş.

Sesi kalın çıkan yaşlı annesinin uğurlarken elini açarak “Seni ağalarına emanet ettim, ağalarını da Allah’a” dediğini hatırlayıp kendisini sorumlu ve aynı zamanda suçlu hissediyordu Narboto, ancak Kambar Boluş bilmiyordu. Uzaktaki Atake-Tınay’ı yöneten diğer boylar hala geriye çekilmeden savaşıyorlardı. Savaşta öleceğine bile bile yağmur gibi yağın kurşuna göğüslerini açarak koşup yüz yüze gelecek kadar yaklaşmaya çalışıyorlardı. Baktıklarında onlar da Ruslaar yaklaşıyorlardı.

Cantay’ın nesilleri “Mızrak ile yaralayalım” diye koşuyorlardı, “Kurt dişi gibi olan mızrakla kafasını koparalım” diye Atake-Tınay’ın oğulları koşuyordu, aralarında “Atın ayağı altında ezelim” diye Carban ile Çağaldak’ın oğulları da koşturup gidiyordu. Hiç yaklaşıyorlardı. Derin siper kazıp onun içine uzanıp arada sırada kafasını çıkararak tüfekte vuran Rusları mızrakla vurmak mümkün değildi.

Kalmuk tepenin başında makineli tüfek tutan Rus hiç durmuyordu. Kırgızlar etrafa atını koşturdukça makineli tüfeği çevirip ateş açıyordu. Kırgızlar geriye çekilmiş gibi olarak tekrar at koşturunca makineli tüfek tutan Rus yine çevirip ateş ediyordu. Tınaylar Kudayan’ın oğulları tarafına çıkarak at koşturunca makineli tüfek tutan Rus oraya dönerek ateş açtı. Kudayan oğullarından farklı değil ki, o Kırgızlar da, onların vücudu demirden değil ki. Çok fazla vuruldular. Sonunda makineli tüfek ile beş atar tüfeğe saldıramayacağına inandıklarından geri çekildiler. İlk “Öğle olmak üzereydi” diye Ruslara saldırmaya acele etmişlerdi, şimdi öğle olunca da kafaların estiği tarafa kaçtılar.

Tokmok’un kuzey tarafından saldıranlar “Çoñ Çarık, Carban, Çağaldak bunların arasında Abıla, Tınay olarak saldıramadan kaçtık, şehri fethedemeyeceğiz” diyorlardı, şehrin diğer tarafından saldırarak olanların, dağ tarafı ile kıble tarafından saldırarak olanlardan hiç haberi yoktu. Ne dün gece anlaştıkları bir işaretten belirti vardı. Bırak bayrağı beş defa sallamayı, üç defa sallamaya fırsat bulamamış gibiydiler. Bırak ateş yakıp, kara duman çıkarmayı atmaca-şahin uçurmaya güçleri kalmamış gibiydiler. En azından yarısı saldırıp şehre girmeyi başarsaydı şu an Tokmok’un göğünde kara duman sivrulmuş olurdu. Şehrin içinden bağırış çağrışmaları duyulurdu. Öyle olsa bu Komiser burada bulunmazdı ki. Fal açmış gibi yorumlayan Kambar Boluş:

-Bugünkü savaşın alameti kötü! dedi.

Kimse ses çıkartmamıştı. Tokmok’u fethetmek için daha kaç gün uğraşmalıyız? Bu savaşta daha kaç kişiyi kaybedeceğiz?

(Sonraları Mukay Kambarov bu olayı şöyle şiir halinde anlatır:

Söylemezsem ruhlar beni çarpmaz mı ?

Tokmok’daki savaşı,

Dokuz gün çekilen azabı

Var gücüyle gelen birçok Kırgız,

Her tarafından kuşatıp,

Tam dokuz gün savaştı,

Tam dokuz gece savaştı,

... Ahır zaman Rusların

“Domuzu çok” diye savaştı.)

“Ataa, Ya rab! Bu savaş Kazak ile Kalmuk ile savaşmaya benzemezmiş kötülüğe bürünen sarta azap çektirmek gibi değilmiş!” diye düşünüyordu Narboto, akıllı tüfekleydi.

Kudayanlar Han’ı unutmuşlardı. İnandıkları, emrini bekledikleri, akıl bekledikleri Kambar Boluş ile Narboto’ydu. “Bir Tokmok’u fethedeceğiz diye tüm Kudayan halkının yok olmasına mı yol açacağız? Bu halimizle Tokmok’u fethedemeyeceğiz.” İşte bu düşünce ikisinin kafasını yoruyordu. Dikkatle baktıklarında daha dün bayrağın dibine sığmayan Kudayan’ın yiğitleri azalmıştı.

-Yine saldırmaya kalkarsak, karabaşımızı da kaybedeceğiz! dedi Kambar Boluş.

Korkanlar belli oldu. Kurşun altında kalıp at sürenler de şimdi savaşanlar da yok oldu.

-Yanında duranlar hep bir ağızdan evet! dediler.

Kambar Boluş’un bu dediği, Narboto’nun kulağına tekrar Ruslara boyun eğelim, onlara hizmet edelim düşüncesinden haber veriyormuş gibi duyuldu. Bununla savaşı durduralım mı demek istiyor diye düşündü.

-Başka çaremiz var mı? diye sordu.

-Yağan kurşuna doğru çıplak göğüsle koşarsak boşuna kan dökülecek! Böyle yaparsak Kudayan Boyu yok olur! diyerek Kambar Boluş bir çare söylemeden yiğitlere kötü bir öğüt vermişti.

-Şimdi kaçarsak herkese rezil olacağız! Şabdan'ın oğulları yarın bizi “kaçak” diye adlandırır dedi, Narboto.

“Han” seçerken herkes kendince yaşayıp, her boy kendi isteğini yapabilecek hayâlinden umudunu kesen Kambar Boluş, “Şabdan'ın oğullarını takip ederek bu yolda geberecek miyiz?” diye düşündü. Hayatında Narboto'dan akıl sormayan Boluş ne yapacağını bilemeyince:

-Sen ne düşünüyorsun? diye sordu.

-Böyle savaşmayalım. Ruslarınki gibi tüfek lazım! dedi, Narboto.

-Evet! Doğru diyorsun! diye bağırıldılar yanında duranlar.

Dün gece “askerleri kovalayarak üzerine saldıramayacak kadar gücümüz yok mu?” diye konuşan Kambar Boluş'a şimdi de Rusların elinden tüfeği almak hiç de mümkün gibi gelmiyordu.

-“Ver” dersen Rus “Al” diye kolay kolay tüfeğini sana verecek diye mi düşünüyorsun? Elinden aldırır mı onlar. Nereden bulacaksın öyle bir silahı? diyordu.

-Gerçekten de böyle silahı nereden bulacağız ki? dediler, duranlar.

Neyi bildiği belli olmayan Narboto geri çekilmeyi kabul etmiyordu.

-Burada kimse Rus “al” diye tüfeği verecek demiyor! Bir yolunu bularak!

-Nasıl bir yol bu? dedi, Boluş.

Aybaltasına dayanan Narboto düşündü. Kambar Boluş ise “Kendini kahraman zannediyorsan Rusların elinden tüfeğini al bakalım” diye düşündü.

O zamanlardaki halkın kederini anlatmak mümkün değildi. “Lanet olası! Keşke kullandığım bir tüfek olsa “Ataların akbarañ⁹²” dediği, ak barañ olsa ne işe yarar ki ? Hiç olmazsa elimde Ruslarınki gibi bardañkeden bir tane olsa göstermez miydim

⁹² Ak barañ: Pistonlu bir tüfek türü.

onlara?” diye çoğu acı acı hıçkırdı. Ondan akıl sorarak Narboto’nun düşünmesine neden olan Kambar Boluş bir şekilde bu savaştan çıkmanın yolunu arıyordu. Bu vaziyetten çıkma yolu olarak ölenleri yere defnedelim diye bahane bulmak mümkündü. Kurşun yetişmez o uzaktan buraya, askerler ile mujiklerin attığı tüfeğin sesi durdu. Makineli tüfeği toz toprak arasında sürükleyerek şehre doğru götürdüler.

-Yorulcular! Kovalayalım, şehre girmeden saldıralım! dedi Kırgızlar.

-Sabır edin yiğitler! Böyle saldırmanız işe yaramaz! dedi alimler.

-Hakikaten yorulcular mı? Çok eskiden “Eğer düşman mızrağına dayanırsa, o zaman yorulduğu doğrudur” diye söylenirdi. Gözleri iyi görenler baksanıza, bu kâfirlerin tüfeğine veya dirgenine dayanıp çizmesini zorla kaldırarak yürüyenleri fark ediyor musunuz?

-O halde kimse görünmüyor! dedi Rusların gittiği yola bakan yiğitler.

Ruslar şehre girince Kırgızlar yayılıp cesetlerini almak için tekrar geldiler. Sonradan giderek ölenleri görünce çok üzüldüler. “Sabır etseydiler Rus gittikten sonra da cesedi almaya koşardık” diyorlardı. Bir defa gidip Kalmuk tepeyi dönerek at sürüp kâfirin yattığı işte bu tepe yüzünden çok ölen olmuş der gibi küfür ediyorlardı. Çok kızıp gücenen bayrakçı birisi tepeye atıyla çıktı. Bayrağının sopasını iki eliyle sıkıca tutarak askerlerin gittiği tarafa salladı. Galiba Rusların gözüne çok güçlü biri gibi görünmek istemişti.

XV

Sadece Kudayan Boyu’ndan otuz civarında yiğit ölmüştü. Yalnız otuz yiğidin her tarafı yanmıştı. Cesetleri atlara yüklenerek üzerine kara bez örtülen atları, otuz civarında yiğit, dizgininden tutarak duruyorlardı. Demin çok azaldıklarını fark etmeleri çok acı vermemişti, şimdi böyle bir sürü cesedin ata yüklendiğini görmek şüphesiz çok acı veriyordu. Ta Bordu’nun içinden başlayarak “Kudayan!” diye damağı ayrılana kadar bağırıp üzengilerini çarpıştırarak at koşturup gelen güçlü yiğitlerin cansız vücudu işte böylece ata asılarak sallanan ayak ve kollarını bağlayıp yarı yoldan halkına üzüntüyle dönmekten daha ağır bir şey yoktu bu dünyada.

Köyünün uzak olduğunu bahane ederek kendisinin de birlikte gitmeyi, diğer Kırgızlardan isteyen Kambar Boluş Narboto’ya bakarak:

-Hadi yola koyulalım! dedi.

Yayalar ve atlılar somurtarak göç yoluna koyuldu. Ölen birisinin atına sahiplenilen Narboto, ölen nişancının cesedi asılıp üzerine bez örtülen onun üzerinden de yamalı kürkü örtülen terkisine ise çakmaklı tüfeğinin kocaman ayakları, ateş koyulan aleti ve kırılmış dipçiği bağlanan atı dizgininden tutarak önde gidiyordu. Ruslara saldırmanın zevkine büyülenerek Tokmok'a kadar ulaşmışlardı, Bordu'dan çok uzaklaşmışlardı. İşte o geldikleri yolla tekrar gidiyorlardı. Önlerinde mujiklerin tarla aralarında açtırttığı yol, otunu yarım yamalak kestiren, tek tük yerde yığılmış olan otlar, tırpanla kesilen evin büyüklüğü kadar yerlerin kalın otu arasında kare-kare olarak görünen bataklık çayırlar, dağ eteğindeki araziler, atlıların, yürüyenlerin ayak altında ezilmiş olan ekin tarlaları uzanıyordu. Dün bunların hepsini mujiklere bırakarak kaçmışlardı. Bunları koruyan mujikler olmadığından Kırgızlar tedirgin olmadan geçiyorlardı. Dünkü yakılan ateşten yarım yamalak yanan köylerin dumanı göğe yükseliyordu. Belki de isyana geç katılan Kırgızlar yakılmamış köyleri, balcıların arazilerini yeniden ateşe vermişlerdir, büyük duman dağın öbür tarafından yükseliyordu.

Mujiklerin dilinde "Podgornıy" diye adlandırılan beri taraftaki köye yakın geçtiler. Evlerin tepeleri yıkılıp kapı ve pencereleri kovanın ağzı gibi açıktı, genelde çarşafıla örtülmüş gibi gözükten beyaz duvarlar kazanın dibi gibi simsiyah olmuştu. Burayı "Çaldıbar"⁹³ diye adlandırıyorlardı, Kırgızlar. Böylece Padgornıy'ın, çaldıbarının yanından geçmişlerdi. Rusları telaşa maruz bırakmış gibi his bırakan bu görüntü Taldı-Bulak'ın dağlarının eteğinden çayıra ulaşana kadar devam ediyordu. Ancak bu da onlara neşe veremiyordu. Dün bayrağa yakın gitmeye çalışıp sanki kendilerini şanlı hissedip yola koyulmuşlardı. Şu an ise suratları asık sıra halinde üzüntüyle gidiyorlardı. "Köye saldırdıklarında bir iki insanın ölmesine üzülmemişlerdi. Bir anda yirmisinin, otuzunun bir ölmesi ne demek?"

Aralarında vicdan azabı çekip derin düşünceye dalan bir tek Kambar Boluş'tu. Bu kamış çadırlı Tokmok'a saldırma çok kargaşalı olmuştu. Bir kenarından ateş yakınca, durmadan alevlenerek tahta taşları kül olup duvarları kara renge boyanarak çok az zaman içinde çaldıbara dönüşecekmiş gibi görünmesine rağmen kolay kolay

⁹³Çaldıbar: Perişan hale gelmiş, harabe yer.

fethedilecek gibi değildi, bu şehir. Her gün bir defa askere saldıracağız diye beşer, onar makineli tüfeğin kurşunuyla vurularak, Kudayan Boyu tükenir. Bunlar Sarıbağış'ın büyük halkıyla kendilerini karşılaştırmamalılar. İşte böyle ağır düşünceye dalıyordu. Böyle durumdayken yolları kısalıyordu. Yolda önlerine mızrak, sopalarını tutan savaşacak düşman arayan Tokmok'a saldırmak için acele eden Kırgızlar çıkıyorlardı. Acılı olmalarına bakmadan, göçü durdurarak soruyorlardı.

-Hangi boydansınız?

-Kudayanız! Kudayan Boluş'undanız!

- Böyle yaralı nereden geliyorsunuz?

-Tokmok yakınlarından, çok kayba uğrayıp Tokmok'u fethedemedik.

-Ölenlerinizin başı sağ olsun. Sabır edin!

Kimse ses çıkarmadı

-Fetih edilmeyecek kadar askerleri çok muymuş?

-Sadece askerleri olsaydı geri çekilmezdik! İyice yaklaşmıştık. Bunu daha önce hiç görmemiştik. Kurşunları fırlatarak atan, insanları bir atışta yok eden on atarı, hatta yüz atar diyebilecek bir tüfekleri varmış. İşte o bizi sağ bırakmadı.

-Orada yakından bakalım! diye önlerine çıkan Kırgızlar hırslanarak atlarını koşturup yoluna devam ediyorlardı.

Kudayanlar ise kendi yoluna devam ediyorlardı. Beşer, onar bölünüp kurt gibi koşarak derede tepede balcı, değirmenci, ot kesen mujikleri arayan Kırgızlar yine toplanıyordu. Kırılardan atlarını dörtnala koşturarak gelip ilk önce Tokmok'da ne yaşandığını soruyorlardı. Bugünkü olanları her önüne çıkana anlatarak Kudayan Boyu gidiyordu. Yola çıkan bu Kırgızlar dağın arasına girene kadar önüne çıkanlara Tokmok savaşını anlattılar. Çok üzüldüler. Ölen insanlar kendi azabını kendisi çeker, diye söylenirdi. Öyle değilmiş, gencecik yiğitlerden ayrılmak kolay bir acı değildir. Bunları kaybetmek tüm halkı üzmüştü. Tüm bu halkın acısına dönüşmüştü. Geçen günleri sayarak yola bakıp kederle bekleyen halk, gelen göçü ta uzaktan Bordu'nun ağzındaki tepeden görür görmez tanıdılar. Kalpleri bir kötülüğü hisseden kadınlar

perişan hale gelip feryat ediyor, bağrına vuran erkekler bağırıp ağlayarak geleceği düşünerek için için inliyorlardı. Akşama kadar ulaşacaklardır, halkın göreceği yere ulaşınca “Zavallılar!” diye ağlayarak geleceklerdir.

“Zavallılar!” dedi, Kambar Boluş, bu zavallıların bağırıp çağırıp savaşa davet nidasını söylediklerini hatırladı. Çok aşırı derecede Kudayancı, Sarıbağışcı ve milliyetçi Kırgızlar olmuşlardı. İşte şimdi kendileri isteyerek, beddua ederek öbür dünyadaki Kudayanlara katıldılar. Aniden Kambar Boluş’un kafasını böyle düşünceler sarmıştı. Başını öne eğerek “Ruhlardan çok şikâyetçi olmayayım! Dikkat edelim!” diye kendi düşüncelerinden kendisi korundu. Tahminine göre Kudayan’ın ruhu böyle çağırılmaya daha hazır değilmiş. Şimdi de “Kudayan baba! Ruhun hala yaşıyorsa, neslini bu kargaşadan kurtar! Halkına doğru yolu göster!” diye yalvarmaya başladı. Tekrar savaş meydanına dönmek istemiyordu. Ancak savaştan ne yapacak? Kamçısını boynuna asarak teslim oldum diye Ruslara tekrar katılsa mı? Katılacağım dese de onlar katmaz ki? Öldürecektir! O zaman kim araya girecek? Komiserlere mektup taşıyan eski Kalıbek de yok, kim araya girecek? Mukay’ı mı? Kambar Boluş’un umudu tükeniyordu.

Sanki halkını alıp kaçmanın zamanı gelmiş gibiydi. Eskiden Çinliler yöneticilerini “Caysañ⁹⁴” diye adlandırırlardı, şu an ise “Dootay⁹⁵” diye adlandırdıklarını duymuştu. İşte o Dootayın topraklarına sığınsak mı? “Neredesin Bedel, neredesin yazın da kışın da fırtına olan ustura gibi soğuk rüzgâr esen geçit. Kendimizi tutarak senin beyaz kar, mavi buzla örtünen geçidini geçelim, izin ver! Neredesin Kara Çin’in toprakları, çok eski zamanlardan beri düşman olduk, kin besleyen düşman olduk. Seni düşman saysak da, senden de fena düşmanla karşı karşıya geldik, bizi kurtar Kara Çin’im! Çok eski zamanlarda bu geçidin öbür tarafında atalarımızın yaşadığı Kök-İrim, Kök-Serek, Ak-Çiy, Kara-Çiy adlı kışlık ve yaylalarımız varmış, o topraklara bizim yerleşmemize izin ver Kara Çinim! Tekrar geldik, bizi sığıdır topraklarına Kara Çin, Kalmuk’um!” diye Kaçan ilk Kırgızlar olarak oraya doğru yola koyulsa doğru olur mu? Öyle yaparsa, tüm halk onun peşinden gidecek mi? Onlar kendisiyle beraber gelseler bile yarın ne olacağını bilemeden nasıl göç edecek ki? Gececeği yolda birçok halk yaşıyor. Temir-Bolot, Esengul, Bugu, Sayak,

⁹⁴Caysañ: Kelimenin aslı olan “Zaysan” Çince bir kelimedir. Destanda Kalmuk serdarı olarak geçer.

⁹⁵ Dootay: Çince bir kelimedir. Çinde bir vilayet amiri, vali kelimesine karşılık gelir.

Tınımseyit boyları yaşıyor. Kötü bir işi başlatarak o kadar halkı aralayarak yalnız kendi halkını nasıl kaçırarak? Eğer Sarıbağış, Solto'nun çocukları Tokmok'u fethederlerse ne yapacak? Aralarında Kulcığaç adlı küçük boy da vardı galiba, işte onlar Kudayan Boyu'nun topraklarını bırakıp kaçtığını duyarsa, işte o zaman çok kötü bir duruma düşmezler mi? Beklese mi? Beklerse, bu ölenlerin yedisine kadar mı bekleyecek ya da kırkına kadar mı bekleyecek?

İşte böyle karışık düşüncelere daldı, tekrar kendine gelince arkasına dönerek “Geliyor musunuz?” der gibi göçe bakıyordu. Dirilerinkini bilmiyor ama ölenler yük olmuştu. İnsanın cesedi ağır olur sözü gerçek miydi? Yukarıya doğru çıktıkça ceset yüklenen atların beli tahta gibi eğiliyordu. Öyle olunca yüklenen cesetler daha da ağırlaşmış gibi olup bezle bağlanan kolları ve ayakları çözülüp neredeyse yere dokunacakmış gibi sallanıyordu. Atlarını dizgininden tutarak çeken yiğitler ateşli çakaloz topundan bahsederek geliyorlardı, onların konuşmasına kulak verince, kimin nasıl öldüğünü kimin neresinden vurulduğunu konuştuklarını anlamıştı. Sadece bir kurşun değil bir anda on kurşun fırlamış gibi topluca vurulduklarını söylüyorlardı.

Yiğitçe yürüttüğü doru ata bindiği halini kaybedip, aybaltasını omzuna asan Narboto kara atına “deh-deh” diyerek geliyordu. O da kederliydi. “Seni Narboto'ya emanet ettim, Narboto'yu ise Allah'a” demişti nişancının annesi. İhtiyar kadının iyi dileklerinden mi Kuday korudu mu kim bilir Narboto sağlıklı dönüyordu. Oğlunu Narboto'ya emanet etmişti, Narboto iyi koruyamadığından mı oğlu öterek dönüyordu. Narboto işte böyle düşüncelerle uğraşıyordu. “Bu kadar yiğidin kinini soğutmadan nasıl ölürüm?” diye düşündü. “Askerlerden en azından onunu öldürmeden ölürsem öbür dünyada bu yiğitlerin yüzüne nasıl bakarım! En azından mujiklerden bir kaçını yok etmeden nasıl ölürüm! Ölürsem Narboto, ismimi kimse hatırlamasın.” Gücüm buna yeter mi dedi, gücünü bilip onu öldürebilirim mi dedi kim bilir on tane öldürmeyi düşünmüştü, ne fazla ne eksik. “On asker ya da on mujik... Askerlerden öldürürsem, o zaman kahramanlık yapmış olurum, ateşli çakaloz topunu tutanı öldürebilirim, iki dünyada da başka isteğim olmayacak!”.

-Öcümüzü almadan nasıl yaşarız? Ruslardan on tanesini öldürmezsem Narboto ismim unutulsun! diye kızgın konuştu.

Nasıl öldüreceğini bilmeseler de yiğitler ağız ucuyla destek verirmiş gibi oluyorlardı:

-Kan davası güdelim! Öç alalım! Hepimiz beşer tane öldürelim!

“Lanet olası Narboto’nun kışkırtıcılığı! Halkı Ruslara böyle kışkırttığından düşman olup bu duruma gelmedik mi? Bu sefer ne yaparsan yap, karnın yarılсын geber! İsteyenler savaşsın, Ruslarınki gibi kurşunlu tüfek arayanlar onu bulana kadar savaşmaya devam etsinler, bir bahane uydurarak bunlardan uzak durmam doğru olacak” diye uzaklaşmak için bir yol arıyordu, Kambar Boluş.

Endişeyle derin düşünceye daldığında, bir düşünce çıkırık gibi beyinde dönüp dolaşıyordu: “Ölenlerin yedisine ulaşabilecek miyiz ya da kırkına kadar yaşayacak mıyız? Ölenlerin yedisine ulaşacağız ama kırkına kadar yaşayacak mıyız ki? Kırkına kadar ölmeyelim sakın...”

-İşte buradan başlayalım, ağa! diye çıkan sestten Kambar Boluş kendine geldi.

Başını kaldırarak baktığında köye yaklaşmışlardı. Söyledikleri gibi akşamüzeri ulaşmışlardı.

-Evet! dedi, Kambar Boluş yanındakilere bakarak.

Sonra atına kamçı vurarak bağırarak ağlamaya başladı:

-Zavallı kardeşlerim! Kahraman kardeşlerim, şimdi sizi nereden bulacağım!

Onun peşinden hızlıca atlarını süren yiğitler başlarını öne eğerek dereden tepeden yankılanacak kadar bağırarak ağlamaya başladılar.

-Zavallı kardeşlerim! Zavallı akrabalarım!

Köpürerek güçle akan Bordu ırmağının sesini duyarak tek tük gölge yapan serin dağların arasındaki sakinliği bozarak kötülükten haber veren feryat sesleri, bu yiğitler gittiklerinden beri öksüz kalan çocuk gibi her gün Tokmok’un yoluna bakan köydeki halkın kalbini kabından çıkaracakmış gibi oldu. Büyüğü, küçüğü şaşırarak ilk önce hemen ses çıkan tarafa baktılar. İyice baktıklarında, gözleri bir kötülüğü görecekmış gibi bakmadan önce kelime-i tevhid getirdiler, yakalarını tutarak gelenlerin tarafına doğru yürüdüler. Ceset yüklenmiş atların çok olduğunu görüp korkuya sarılmışlardı. Göçün başındaki bağırıp ağlayarak gelen Kambar Boluş net olarak tanınıyordu, onun yan tarafında gelmekte olan Narboto da tanınmıştı. Diğerleri tanınmıyordu, kimin sağ kimin de ölü olarak döndüğü belli değildi. Halkın gözüne Kudayan Boyu’nun

yarısı ölmüş gibi göründü. “Kimi kaybettik, kimi kaybettik?” diyerek sabırsızlıkla bakıyorlardı, dizilerek gelenleri izliyorlardı.

Aniden kadınların birisi kocasını kaybettiğini anlayarak acı acı bağırıp ağlamaya başladı. Onunla beraber eleçek giyen analar “Gözüm kör oldu!” diye acı acı bağırmaya başladı. Gelinler kendilerini kaybederek bayıldılar. Analarının eteklerini tutarak duran küçücük çocuklar büyüklerin bu feryadından korkarak bağırıp ağlamaya başladılar. Gelenlerin arasından kendi kocasını arayıp bulamayınca da bir çare bulamayan, gücü tükenen kadınlar başlarından yazması çözüldüğüne bakmadan eteklerinin uçları rüzgârda dalgalanarak göç tarafına doğru koştular. Yaşlısı da genci de ağlıyordu, bunları teselli edecek kimse yoktu. Göçü karşılayıp gelenlerin atını alan kimse yoktu. Ata yüklenen cesedin üzerine örtülen siyah bezi açarak cesedi kucaklayıp ağlıyorlardı. Atın yan tarafına yapışarak yüzlerini kanatarak ağlaşıp, feryat ediyorlardı.

Bu köyün feryadını sadece esir Ruslar anlamıyordu. Hem karısı hem erkekleri bağırıp ağlıyorlar, bu vahşi halkın yine ne tür bir geleneği? diye şaşıyorlardı. Tüm köy halkının bağırarak ağladığından boz üde hapsedilen Rusların ödü kopmuştu. Boz üyün keçesinin güneşe durarak çürüyüp inceleşmiş yerini parmaklarıyla oyarak oradan olup bitene bakıyorlardı. Keregeye yaklaşarak boz üyün başköşesindeki bir delikten baktıklarında, bir sürü cesedi atlarına yükleyerek gelenlerin bir ikisini tanıyorlardı. Kilisenin kapısını kırarak giren, acımasızca saldıran Kara Kırgız da geliyordu, aralarında. Aybaltası hala omzundaydı. Bakkalcının kızını kolundan yakalayıp benimseyen, onu gören genç çocuklar ona yaklaşıp kızı almak istediklerinde kıskanarak onlara vuracak gibi yapan Kırgız değil mi o? Bıyıklı, çakır gözlü Kırgız... Ona Ruslar nefretle bakıyorlardı.

Onun kucağında kalan ganimet kız, onu görür görmez korkuverdi. Onun karısı olmalı, onu kıskanan hırçın kadın her gün gelerek o kıza kızıyordu. “Yaşatmayacağım!” diye mi kim bilir elleriyle o kızı göstererek saldırmak istiyordu. İlk geldiğinde onun iki yanağını çimdiklemişti, izin verseler saçlarından sürükleyecekti. “Ona borcum varmış gibi niye böyle yapıyor?” diye Rusçayı az çok bilen Mukay’a sordurduğunda o “Benim üzerime aldığı cariyeye bu muymuş, çirkin!” diye kızıyormuş. Şimdi o kendisi geliyordu...

-Orada Mihail babayı öldüren Kırgız'ın ta kendisi geliyor! diye fısıldadı, Rus gelin.

-Şşş! Yavaş! diye onu durdurdu, Rus karı.

Hepsi, “Akrabalarından ayrılıp üzülen Kırgızlar şimdi bizi öldürerek kinlerini soğutmasınlar” diye düşünüyordu. Birbirlerine yakın oturarak bu dünyaya veda etme zamanı gelmiş gibi açık tündükten güneşin batışındaki aydınlığa bakıyorlardı. “Bize sahiplenene Kırgız bizi nasıl ölüme bıraksın” diye boz üye birisinin gelmesini bekliyorlardı. Dışarıdakilerin feryadı daha da yükseliyordu, baktıklarında boz üyün etrafı insanla dolmuştu. Kaftanlarını belinden kemerle bağlayan genç çocuklar bazısı eğri dayağa bazısı boz üye dayanarak ağlıyorlardı. Kadınların ne şarkı söylediği ne de ağladığı belliydi. Boz üyün içerisinde onların sesi geliyordu. Onlar, ölenler için ağıt söylüyorlardı.

Esir Rusların hapsedildiği boz üye bekçi olan Mukay, yanlış hatırlamıyorsa Karagöz Ana'sı şöyle ağıt dökmüştü.

Ninni söyleyerek büyüttüğüm çocuklarım,

Sizlerden önce ben ölseydim.

Ellerinden tutarak gezdirdiğim çocuklarım,

Yerinize yedi müçöl yaşımda ben ölseydim.

Tekrar sizin gibi olacak mı?

Bordu'nun içerisi halka dolacak mı?

Beyaz keçeli boz üy kurulup,

Bu vadinin içi dolacak mı?

İşte o zaman bu köyün içerisinde kopan feryat tam yedi gün durmamıştı. Ölenler için kırk aşu düzenlemeyi düşünmüşlerdi. Sonra Mukay'ın fark etiğine göre o zaman edilen feryat, feryat değildi. Öleni yere vermenin geleneği çoktu, insanoğlu hayattayken görmediği saygıyı bazen ölünce görürdü. Bu şekilde ölenlere saygı duyularak mezarları çok geniş kazıldı. İçerisine insan girip mızrağı döndürecek kadar genişlikte kazılmıştı. Kudayan mezarlığına yakın yerleşen Rusların ekin tarlalarını tepeleyerek oradan bir öç alıyormuş gibi kazdılar.

Kaçacaklarını düşünmeyen Kırgızlar bunların yedisindeki ölüm toyuna hazırlanıyorlardı. Haber bekliyorlardı, nişancıdan kalan kırık çakmaklı tüfeği tamir ederek eline verip Kemin'in içi ile Çüy'de olan bitenleri öğrenmek için Narboto'yu Kambar Boluş, tekrar geri göndermişti. Narboto'yu bekliyorlardı.

-İki gün saldırdık sadece bizden bu kadar ölü oldu, beş gün boyunca saldıran Sarıbağış Boyu'ndan kaç kişi öldü acaba?

-Belki bu güne kadar Tokmok'u fethetmişlerdir?

-Ne diyorsun? Tokmok yakılmış olsaydı, savrulan kara duman bu dağın öbür tarafından gözüktüdü!

Birbirlerinin sözünü keserek konuşuyorlardı:

-Öç almaktan bahsediyordu, geç kaldığına göre Narboto on tane Rus öldüreceğim diye gitmesin sakın?

Almatı'nın Kazak'ına gitmiş gibi geciken Narboto, altı gün oldu yarın yedisi olacak. Sadece Tokmok'a gitmişti, Ala-Dağın etrafını gezmiş gibi Köl, Koçkor halkından haberler getirmişti. Bu durum onu duygulandırmış mıydı? Habere Han hakkında olandan başladı. Onlar hakkında çok konuştu.

-Han Möküş'ün askerleri Tokmok ile Samsunupka'yı hala kuşatmakta. Kara-Koçkor'daki Çerikçi'nin çocukları asker toplayarak Tülkü'nün çocuğu Ibıke'nin Kanaat'ını Han seçmişler, Esengul Boyu Tülkü'nün oğlu Tezekbay'ı Han seçmişler. Söylediklerine göre onlar Ustolbun'u yakmışlar.

Anladıklarına göre Sarıbağış boylarının hepsi kendine Han seçmişlerdi. Cılgın-Başın'da toplandıklarında elçi göndermemişlerdi, işte o halkın hepsi kendilerine han seçmiş gibiydiler. Demek diğer halklar geri çekilmeyi düşünmüyorlardı bile.

-Han olanların hepsi Üçüke-Tülkü'nün oğulları! dedi, bilen birisi.

Narboto ise duyduklarını söyledi:

-Çerikçiler Kanaat'ı Han olarak seçtiklerinde, Ormon'ın oğulları Ormon soyunun hanlık makamına layık olduğunu göstermek için Tezekbay'ı beyaz keçeye oturtmuşlar. Aslında Tezekbay Orman'ın akrabalarından olur, aynı zamanda

Tülkü’nn de oğludur. Bapa, Celdeņ, Kdık Boyu’nun Han’ı, Sayak Boyu’ndan Baatırkan olmuş.

-Onlardan neyimiz eksik? Kudayan’ın oğulları Kambar’ı han seçelim! dediler, kızgınlıkla.

Bu Kambar’ın hoşuna gitmişti. “Kırmızı tebetey giyip o hanlara eşit olayım” diye düşünmemişti. O sadece halkının, onu o hanlara eşit görmesine razı olmuştu.

-İlk olarak isyanı başlatan Solto Boyu’ndan haberin var mı? diye sordu, Kambar.

-Galiba onlar han seğmemişler... diye cevap verdi Narboto.

-“Brbay” diye bağırarak elęisi hızla gelmişti...

-Pişpek’e yaklaşmışlardı gibi...

Kambar Boluş biraz düşündü. “Toplantıdaki konuştukları geręek galiba, yine biraz beklerlerse, Tokmok ile Pişpek’i alacaklar galiba”.

-Kl taraftaki haberleri iyice anlat? dedi.

-Orada Rus köylerinin hepsi yakılmış. Hepsi yok edilmiş. Mujikler ldrlp kadın ve çocukları esir alınmışlar. şu an orada tek Karakol şehrine saldırılmamış. Sarıbağış’ın İbrayım adlı oğlu arabayla silah götüren bir grup askeri Ktmaldı boğazından durdurarak, iki yüz tüfeği ele geğirmiş. Tüfekli olanlar kırkar kırkar ayrılarak savaşmakta!

Kanı kaynatan habermiş, “Krk ęoroyu yola ıkartan Krgızlarda hala kahraman varmış!” diye düşünürlerken, Kambar Boluş yine soru sordu:

-Almatı’nın Kazak’ına ne olmuş?

-O tarafın Kazakları isyan edip sonra durmuşlar. şu anda Mkş’n iki yüz civarında tüfekli askeri Kaştek, Ceti-Col’un dağlarında dere tepeye yerleşerek Kordoy, Irgaytın’ın yoluna kadar halkını korumakta.

Kambar Boluş kaşlarını ıattı. Almatı haberini duyunca morali bozuldu. “Hm, kolay kolay durmayacağız galiba, barışı göremeyeceğiz” diye düşündü. Narboto konuşmasına devam etti:

-Herkesin ağızında: “Kudayan, Ruslara tekrar katılmak için savaştan çekilmiş” diye söyleniyormuş. “Katılacak mısınız?” diye sordular. Halk ile bir görüşeyim dedim.

Halkı, Kambara bakıyor:

-Şüphesiz Boluş bilir...

Boluş’un bir hafta boyunca düşünüp aldığı karar şöyleydi:

-Ruslara katılacak insan yok. Katılacağız desek de onlar bizi istemez. Daha ilk başta savaşa katılmayın dediğimde beni dinlemediniz. Şimdi dinleyin, Kudayan Boyu kaçtı diyecekler ama halkı Bordu’nun ta öbür başına göç ettirmek lazım. Onu geçerek Toñ’a gidilen yola yerleşilsin. Ben önde, yiğitler göçün arkasında halkı korumalıyız. Rusları görürseniz, göçü korurken öldüreceksiniz.

-O kadar acele edip, korkulacak burada ne var? dedi Narboto.

-Geçidi kapatmak kolay değil, eğer anlarsalar. Almatı Rusların elindeyken savaşılamayacağız, sınırlar açık askerler gelecek, geçende gördüğünüz gibi bir tüfek değil, sonraki savaşta onun gibi tüfeğin onu, yirmisi olacak.

Tokmok’taki askerlere karşı savaşanlar Boluş’un bu dediğini doğru buldular. Bu dediklerini Möküş’ün kendi ağızından dinlemişti “Möküş kendisi ne yapacak?” diye düşünmüştü, Kambar Boluş.

Mezarlığa gidilerek yedisinin yemeği yapıldıktan sonra göç edecek olan bu halkın ölenlerinin kırk aşını Bozgun-Karıp yolunda yapmaya karar vermişlerdi. Sonraları birileri diyordu “Boluş öngörmüş gibi söylemiş” diye diğerleri de: “Keşke o aklını daha erken söyleseydi!” diye. Ondan sonra ne olacağını Rus bilir, başka kimsenin aklına gelmez.

Ertesi sabah erkenden erkekler şehitlere bağışlamak için kurban kesip, bildiği kadar kur’an okumak için mezarlığa gidiyorlardı. Kargaşanın bu kadar erken başlayacağından habersiz diğer halklardan önce göç etmeyi düşünerek gidiyorlardı. Bordu’ya girilen vadide yürüyerek kaçıp gelen kalabalık bir boy halkla karşılaştıklarında kelime-i tevhid bile getirmeye imkânları olmamıştı. “İlk önce kimler?” diye sordurarak ne yapacaklarını bilemediler. Eskiden genel olarak sadece “Cantay” olarak adlandırılıp Ruslar geldikten sonra “Birinci Cantay”, “İkinci Cantay” diye sıra numaralarıyla adlandırılan boy vardı, Kudayanlara akraba

oluyordu. İşte bu kaçıp gelmekte olan halk onlardı. Aralarında eline hiçbir şey alamadan kaçanları çoktu, yük taşıyanları ise azdı. Bir iki hayvanlarını önlerinde sürüyorlardı. Galiba hayvan ve eşyalarını bırakarak kaçmışlardı. Çocukları ağlıyordu, kadınları inliyordu. Bordu'nun Kırka-Kırka dağları onları kurtaracakmış gibi bir çabayla Bordu'nun içine girerlerse canlarını kurtaracakmışlar gibi can telaşıyla geliyorlarmış...

Arkalarından kovalayan düşmanın önünü kesen, göçü koruyan tüfekli askerler arada sırada ateş açıyorlardı. Bazen bu yamaca, bazen öbür yamaca koşarak köknar ağaçlarının arkasına, taşların arkasına saklanarak ateş açıyorlardı. Dağın topraklarını oyan makineli tüfek ve beş atarın mermisinden kaçarken yürüyemeyip arkada kalan zavallılar aralarına karışıyorlardı. Zavallıların peşlerinden gelip onlara yetişemiyorlardı, bağılıyorlardı:

-Yürüyün acele edin!

Yolunu şaşırmış gibi yolundan çıkan Kudayan yiğitlerini görür görmez onlara hatırlattılar:

-Kara-Kastek'den geçip gelen beş yüz civarında asker kovaladı. Aceleyle kaçtık. Bölündük, Sarıbağış Boyu'nu keklik gibi dağıttılar. Kurbanınız olayım sağ kalmak istiyorsanız aşağıya inmeyin!

"Beş yüz asker mi diyor!" Kudayanlar mezarlığı unutmuştu. Bordu'ya gelecek olan düşmanların sayısını hiç düşünmemişlerdi. Cantay'dan kaçmakta olanların yolunda bekleyen Boluş'tan göç etmek için haber beklemekte olan halkı aceleyle göç ettirmek için atlarını koşturarak gittiler.

-Halkım toparlan! Hızlıca toparlan! Düşman geliyor! Felaket başladı!

Mezarlıktan gelmekte olanların yüksek sesle ağlayarak gelmelerini bekleyip kendileri de ağıt söylemeye hazır olan kadınlar yerlerinden bir anda fırlayarak kalkınca köy karışmıştı. Boz üyelerini çözüp toparlıyorlardı yetişemeyenler eline geçen eşyalarını atına yüklüyordu. Fakirler kap-kacaklarını ve yedisi için kesilen kurbanın eti koyulan heybelerini ve içinden yünü çıkan yorganlarını alıp koşuyorlardı. Değerli eşyalarını bırakmak istemeyenler de yakası kunduz derisinden

yapılan kürklerini, donlarını, zırlı eyer ve nakışlı örtülerini koltuklarına kısıarak koşuyorlardı.

-Atları getirin! diye bağıırıyordu, Kambar Boluş.

Atalarından kalan, Ruslara hizmet ederken de kullandığı boz üyünün içi dolu olan, dünyada canı pahasına koruduğu eşyalarını Kambar, dün toparlayıp hazırlamıştı, hemen ata yükleyerek kaçırdı. Bu karışıklıkta ortadaki eski boz üyde hapsedilen esirleri hatırlayan kimse yoktu. Bazı eşyalarını toparlayıp ata yükledikten sonra Narboto kendisinin cariyesi sayılan esir kızı elinden tutup sürükleyerek alıp göçe kattı. Bırakılan eşyaları yakıp halkı kaçırdıktan sonra sahipsiz kalan köyde, Cantaylara katılarak düşmanların önünü kesmeye karar verdiler. Atlarını koşturarak gelip yamaca çıkarak baktıklarında beş yüz asker değildi. Saydıklarında süngülü tüfek tutan, makineli tüfeğı sürükleyen otuz civarında Kazak-Ruslar vardı. Arada sırada ateş açarak geliyorlardı.

-Otuz civarındaymış! Durduralım! dedi Narboto.

Tüfek tutanlar hazırlandılar.

-Bize destek olun! dediler onlara.

-Kurbanın olayım Narboto, halk uzaklaşınca kadar tüfekle vurarak durdur, diyordu, Kambar Boluş da bir taraftan.

Peşinden gelmekte olan yiğitler hayal meyal gördükleri tüfek tutanlar için, boğazın dar deresinde tepeye, taş, çalılara, ağaçlara, kütüklerin arkasına saklandılar. Başlarını otlardan aşağı sokarak hiç ses çıkarmadan çakmaklı tüfekle Kazak-Ruslara nişan alıyorlardı. Yaklaşınca baktıklarında sarışın suratları tanınıyordu. Konuşmaları karışık geliyordu kulağı, üst tarafı bükülen çizme giyen, üzerine de ceket olan önde yürüyüp tabancasını sallayan başlarıydı galiba. Onlar, geyik vuracak kadar mesafeye gelince ateş açtılar. İlk olarak kimin ateş açtığı ve kimin kurşununun vurduğu belli değildi, yönetici asker attan düştü, onla beraber dört tane düştü. (Sonraki dönemlerde bu yönetici askerlerin vurulması hikâye olarak anlatılırdı).

-İlk olarak Cantay Boyu'ndan olan yiğit vurdu! diyordu birisi.

-Hayır, ikinci Cantay Boyu'ndan olan yiğit kulağının dibine vurarak düşürmüştü! diyordu ikincisi.

Ama gerçekte Narboto, vurmuştu).

Askerler her tarafa ateş açtı, ölenlere eğilerek baktılar. Nişancılar deliğinden kurşun koyulan tüfeklerine yine kurşunlarını koyarak bir defa daha ateş açtılar. Birkaç askerinin yine yere düştüğünü gören askerler makineli tüfeği bırakarak ölenlere bakmadan kaçmaya başladılar. Ta oradaki yüksek yamacın tepesine çıkıp taş saklanarak olanları izleyen Kırgız yerinden fırlayarak kalkıp börkünü sallayarak bağırdı:

-Kaçtı! Kaçtılar!

Yaklaşıp baktıklarında on tanesi ölmüştü. Hepsi Kırgızların kurşunlarıyla başından vurulmuştu. Erken ulaşanlar silahlara sahip oldular. Narboto'nun nişan alacak yeri dökme demirden yapılan, maşası parlayan, kurşun koyulan yeri de kapaklı, kısa süngülü bardañke, ilgisini çekti, cilalı görünen bardañkeye sahiplendi. Narboto, ipi olan dürbüne ilk önce ulaşip sahiplenen Cantay Boyu'nun yiğidinin boynundan "Burada benim hakkım çok" der gibi dürbünü çekip aldı.

Makineli tüfeği tanıdılar.

-Ateşli çakaloz topu bu değil mi? diyerek aşağı yukarı kımıldatarak etrafında dönüyorlardı.

-Keşke bunu kullanmayı bilsek birçok askerin kanını ırmak gibi akıttırdık!

Cesetleri aşağı yukarı sürükleyip üzerindeki kıyafetlerini hatta çizmesini çıkarttılar. Yönetici askerin ceketinin göğüs tarafında cebi vardı. İşte o cebinden iki büküm olmuş bir mektup buldular. "Şimdi bunu kim okuyacak?" der gibi birbirlerine bakıyorlardı.

-Rusçaymı! Rusça bilen var mı?

-Boluş'un oğlu Mukay biliyor! Nereye gitti bu çocuk Mukay diye bağırdı Narboto.

-Mukay! Bu nasıl bir mektuptur? diye Kambar Boluş oğlunu çağırarak mektubu verdi ve:

-Okur musun oğlum, elinden gelecek mi? dedi.

Herkes Mukay'a bakıyorlardı. Tüzem okulundaymış gibi Mukay her zamanki gibi başını dik tutarak mektubu açıp iki eliyle tutup ilk önce üç kelimeyi seslice okudu.

Sonra bayılacakmış gibi sesinin kesildiğini ve ellerinin titrediğini kendisi de fark etmedi:

-Vse-eh... vs-tr-eçnıh... Kirgiz... (Tüm karşınıza çıkan Kırgız...) diye başlamıştı mektubun başı.

Sırasıyla dizilen harfleri hece hece ayırarak okurken kalbi hop hop atmaya başladı. Gerçekten okuduğunu anlamıyordu ya da bunun bir kâbus olduğunu düşünüp vücudu titriyordu, yanındakilerin sesi ta uzaktan duyulan ses gibi geliyordu, kulakları çınılıyordu.

-Vseh vstreçnıh Kirgiz uniçtocat, ...a aulı scigat, ...osobenno sarıbağışam, atakinçam... poşadı ne davat! (Tüm karşınıza çıkan Kırgızları yok edin. Köyleri yakın, özellikle Sarıbağış, Atake boylarına hiç acımayın!) diye zorla nefes alarak mektubu okuyup bitirdi.

-Donmuş gibi niye daldın? Söylesene ne yazmış? diye Kambar Boluş sitem etti.

Kötü haber getireni halk “Kötü niyetli”, “Dedikoducu” diye adlandırırdı. Şu an Mukay ölen yöneticinin çığırtkanı gibi duruyordu.

-Kırgızları yok edin demiş!

Sesi boğularak söylediğinden doğru düzgün duyulmamıştı. Kambar Boluş kaşlarını çatıp:

-İyice yine bir daha okusana! dedi.

Anlamayan diğerleri yüksek sesle bağırıp çağırmaya başlamıştı.

-Hey, çocuk tekrar okuyarak bize anlatır mısın, bu ne mektubuymuş?

Mukay’ı duyan insanlar şaşırdı, Konurbay ile Neskara zamanından beri Kırgızların duymadığı, duysa da kini soğuyarak çok önceden unuttuğu, şimdi Rusların kini olarak duyulan bu soğuk haberi herkese duyurdu.

-Kırgızları acımasızca yok edin demiş! Hiç kimse kalmasın, köylerini yakın, karşınıza çıkan Kırgızları öldürün, özellikle Sarıbağış Boyu’nun nesli yok edilsin demiş!

-Ne diyor!

-Ağzından yel alsın! diyenlerin sesi Mukay'ın kulağında yankılanıyordu.

-Emri kim vermiş? diye sordu, Kambar Boluş.

Mukay tekrar mektuba bakarken mektubu birisi elinden çekerek aldı. Çar'ın kendi elleriyle yazdığı emir miydi yada askerî valinin yazdığı emir miydi anlayamamıştı.

-Çar! dedi.

-Çar?

Ne yapacağını bilemeyen halk birbirlerine bakarak göz göze geliyorlardı. Bu bakışan gözlerden “Çar, senin kanını, benim kanımı kadın ve çocukların kanını, hepimizin kanını içmeye kararlı!” düşüncesi okunuyordu. Bu halkın kanını dökmeye kalkışan Çar'a beddua ettiler:

-Lanet olası Beyaz Çar! Yeryüzünden Kırgız adlı bir millet yok olsun demesine bak şunun!

-İşte o hodkâm⁹⁶ Çar'ın kendisinin nesli yok edilse keşke! Çin ile Mancu'nun söylediği, Solo ile Şibelerin hiç aklından bile geçirmediği kinmiş bu! Allah kahretsin, nesilleriyle birlikte yer ile yeksan olsun!

İki halk da idam cezasını almalarına boyun eğmeyip, kederlerine şaşıyorlardı, dağlara sıkıştıkları bu dönemde Çar'a beddua etmekten başka bir şeye güçleri yetmiyordu. O anda Mukay'ın gözü önünde Çar'ın resmindeki suratı canlandı. Deri pantolonlu, deri ayakkabılı bu insanlar Çar'ın nasıl olduğunu bilmeden ona beddua ediyorlardı. Onu nasıl hayal ettiklerini bir tek Allah biliyordu. Kime benzetiyorlardı acaba? Gözlerinin içindeki damarları kırmızı olan Tokmok'un Komiser'ine mi ya da saçlı, sakalı karışmış mujiklere mı? Belki de Dev Madıl⁹⁷'a benzetiyorlardı! Gözlerinin önlerine Mendirman'ın sıcak ruhunu özleyen Ceztümşuk⁹⁸ gelsin?

Mukay'ın gözlerinin önüne kurnazca konuşan çok içten gülümsüyormuş gibi bakan katil canlandı. Asker kıyafetli bıyıklarının ucu yukarı dönük kırmızı bıyıklı katil canlanıyordu gözünün önünde. Onunla beraber tüm ailesi, başında tacı olan kraliçe, etekleri yere kadar uzun beyaz gömlek giyen gözleri parlayan kızları (üç ya da dört

⁹⁶ Hodkâm: Başkaların felaketine sevinen kimse.

⁹⁷ Dev Madıl: Yabani kedi.

⁹⁸ Ceztümşuk: Pençeleri ve burnu madeni olan koca karı kılığında bir cinni varlık.

olmalıydı), tek oğlu gelecekteki Çar canlandı. Resimde öyleydi. Çar’a, dönüşen gizli katiller canlandı gözü önünde.

-Aşağı taraftan toplanarak askerler tekrar çıkana kadar hareket edelim! dedi Kambar Boluş.

Tüm Kırgızlara yönetici olarak konuşmasına rağmen ilk önce Kudayan Boyu’nu kurtarmayı düşünüyordu. Amacı öğleden sonra Çıyırçıktı geçidini geçip Orto-Tokoy’a ulaşmaktı, mola vermeden, hiç durmadan geceye doğru Toñ’a ulaşip orada mola vermektir.

-Aman, Cantay Boyu bunu duymadı, hemen ulaşarak halka söyleyelim! diye Cantay yiğitleri telaş ettiler.

Makineli tüfeği hep birlikle taşlarla vurarak kullanılmaz hale getirdiler, kurşunu dolu birer tane bardaňke, beş atara sahip olan nişancılar arkada, diğerleri önde yukarıya doğru gitmeye başladılar.

Dağın boğazındaki yollardan gitmekte olan halkın gittiği yön geçti, oraya giden binlerce yolun birleştiği Çıyırçıktı’nın dar geçidi, amaçları askerlerin ateşine yakalanmadan bu geçidi erkenden geçmekti. Atla gidenler hızlıca önde gidiyorlardı, heybelerini omuzlarına asıp yürüyerek gidenler ise birbirlerine destek olarak, birbirlerine dayanarak çaresi kalmayınca da otları, kır pelinlerini tutup, çalılı akdiken ağacının sallanan dallarına tutunarak dik yamaca tırmanmaya çalışıyorlardı. Düşe kalka dağa tırmanmaya çalışıyorlardı. Güçleri kalmayınca da atın, ineklerin kuyruklarına yapışıp halkını kaybeden “Anne, baba!” diye bağırarak çocukların sesi çıkıyordu... (Sonraki dönemlerde Mukay bunları hatırladığında Çıyırçıktı’nın geçidinden geçen kalabalık göç son göç olmuş diye aklında kalmıştır. Kırgızların her zamanki gibi yük taşıyan, hayvanları süslenmiş göçünü başka gören yoktu.)

Yöneticinin cebinde bulunan mektupta yazılan haber kaçmakta olan halka şimşek gibi hızla yayıldı. Birbirlerinden duyuyorlardı. Dağın eteklerine gelenler dağın yüksek tepelerine ulaşanlara bağırarak söylediler. Onların bağırarak söylediği haber geçidi geçmek üzere olan göçün başına kadar ulaştı. Bu haber tüm Kırgızlara yayılmıştı. Onlar için bu dehşet bir haber gibi olmuştu.

-Çar, Kırgızların yedi gün içerisinde yok edilmesini emretmiş! diye yayıldı, bu haber halkın bir ucuna.

-Çar Kırgızlar yedi saat içerisinde yok edilsin diye emretmiş. Özellikle kalın boyunlu Kılıcır Boyu'ndan kimse bırakılmasın demiş! diye yayıldı bu haber halkın başka bir ucuna.

-Lanet olası! Çar Kırgızları iki buçuk saate yok edin diye emretmiş! diye duyuldu Kara karga gibi ürküp aceleyle kaçmakta olan halka.

Orto-Tokoy'un toprakları boş diye düşünmüşlerdi, ancak kaçan tüm halkın burada olduğunu gördüler. Cumgal'ı geçerek gelen askerler saldırınca Sayak, Sarıbağış Boyu da buraya sığınmışlar. Onlara karışarak Kötmaldı'nın karşısından çıktıklarında Kök-Oyrok'u geçerek gelen bir sürü halkı gördüler. Halk birbirlerine bakmıyordu, genci de ihtiyarı da kaçıyordu.

-Allahım bizi koru! Canınızı kurtarın! Bize bakmayın! diye bağıryorlardı ihtiyar kadın ve erkekler.

Askerlerden çok Çar'ın, kanlarını dökeceğim kanlarını içeceğim dediğinden mi korktular, büyük halk durmadan giderek Ton'a iki mola vererek ulaştı. Üçüncü günü akşama doğru Barskoon'a geldiler.

Çar'ın kan içeceğini birilerinden duyanlar özellikle Azık ile Belek'in oğulları netleştirmek için Mukay'a geldiler. Mukay okuduğunu anlatıyordu:

-Kırgız köylerini hiçbir şeyini bırakmadan yakın, karşınıza çıkan Kırgızları, Sarıbağış Boyunu acımasızca yok edin, kimsesini bırakmayın, katliam yapın demiş!

Kök-Oyrok'u geçerek gelenler bu haberi Kemin'den duymuşlar. İki büküm olan mektupmuş, Şabdan'ın oğulları okumuş. Kalbi bir kötülüğü hisseden Kambar Boluş Kudayan Boyu'nun kadınlarını, çocuklarını dinlendirmeden ay ışığıyla da olsa durmadan gidelim diye Barskoon'un yukarısına doğru yönlendirdi.

Yorulan halk oturduğu yerde uzanmıştı. Sabahın hangi vakti olduğunu anlayamamıştı, Mukay tañ karakçı⁹⁹ mıydı ya da tañ kulanöök¹⁰⁰ müydü? "Asker geliyor!" diye çıkan sestten uyandı. Ondan hemen sonra Ruslar ateş açtı, zorla

⁹⁹ Tañ karakçı: Sabah vakitlerinden.

¹⁰⁰ Tañ kulanöök: Sabah vakitlerinden.

kendini toparlayıp halk tekrar aceleyle kaçtı. Kıyamet işte burada Barskoon'un ağzından kopacakmış gibi etraf feryatla doldu. Küçük çocuklar bağırarak ağlıyordu çaçpağı¹⁰¹ dağılan kadınlar, kızlar, gelinler ağlıyordu halkın içi karışmıştı. Ne halde uyanmışlarsa o halde boğazın çam ağaçlı tarafına doğru koştular. Kap kacağını, döşek yorganlarını, hayvanlarını bırakarak kaçtılar. Zavallı halk çıplak kaçmıştı. Yöneticilerin birisi bağırıyordu:

-Aniden saldırdılar! Nişancılar! Nişancılar! Neredesiniz?

Ruslar ateş ediyordu. Bu sefer gelen Rusların öncekilerinden daha çok silahları var gibiydi. Çok sert ateş ediyorlardı. Aralarında farklı bir silah da vardı. Onla ateş edince deprem oluyormuş gibi yer titreyip kulağı çınlatıyordu. Biraz aşağıda kalan halk yok oluyordu, sanki kan su gibi akıyordu... Babasını, akrabalarını bulamayan Mukay, koşarak giderken ağlayarak yalvarıyordu. “Kara toprak açıl deyince yarılıverse keşke, kara dağ yıkıl deyince yıkılıverse. Bu durumda kara dağın kucasına girip saklanabilsek keşke, kucasına girip kurtulsak...”

Barskoon'un dağlarının iki yanı çalılıklarla doluydu. Yerin açılmasını dileyerek can telaşıyla koşup gitmekte olan Mukay işte o çalılıkların arasına girip saklanmak için acele ediyordu. Aniden yan taraftaki dağın geçidi patlamıştı. “Dan” diye kulağı çınlatan ses yankılanıp az önceki gibi yer titredi. Etkisi başı koparacak gibi olan böyle bir sesi önceden hiç duymamıştı. Baktığında, gerçekten de dağ yarılmıştı! Rus topla vurunca dağın yüksek tarafından ucu çıkan kaya yıkılıp oraya doğru kaçmakta olan halkın üzerine düştü. Birçok insan altında kaldı. Dağ yıkılması böyle oluyormuş demek...

Ruslar dağı yıkıp Barskoon'un iki dağının arasında bu halkı diri diri mi gömmeyi düşünüyorlar? Kanlarını böyle mi içecekler? Mukay şu an düşünmekten de korkuyordu. “Kara toprak yarılma, kara dağ yıkılma!” diye ağlıyordu. Koşarken düşünmemeye, kafasından düşünceleri atmaya çalıştı. Görmeyeyim diye gözlerini kapadı. Sadece ayaklarını serbest bırakıp koşuyordu.

İşte o günü gören insanın kalbini kan ağlatan, vicdan azabı veren kargaşalı bir gün olmuştu. Topluca ölecekleri gün gelmiş gibi bir sürü olarak kaçıp gelen Kırgızların sayısı azalıvermişti. Abıla, Cantay, Carbañ Boyu'nun halkı çok kayba uğradı, o kadar

¹⁰¹ Çaçpak: Saç örgüsüyle beraber örülen saçanın ismidir.

kalabalık halkın içerisinde Tınay Boyu yok oldu. Tınay, Kalmuk ile Mancuyla savaştıklarında birçok askeri öldürüp ölmeyen, ataların ruhu mu korudu yoksa babasından kalan tek çocuktuk, kader mi acıdı? Kısacası bir sürü kargaşadan sağ kalıp neslini çoğaltan Tınaydı. O zamanlardaki öksüz yalnız Tınay iki asır geçmeden böyle kalabalık Tınay boyu olmuştu hepsi öldüler. Büyüyen Tınay Boyu'nun arasında Atake Boyu'ndan da çok fazla ölen oldu, bir Atake yüz Atake olmuştu, işte bu kargaşada yüzer yüzer ölmüştü.

Ruslar ateş açmayı öğleyin bıraktı. Etraf biraz dinince Mukay saklandığı yerden başını çıkararak baktı. Kaçtım diye düşünmüştü, uzağa kaçamamış, yıkılan köknar ağacının çürümüş boş köküne başını sokarak iki büklüm olarak yatmış. Nasıl buraya kafasını soktuğunu, burayı nasıl bulup geldiğini hatırlayamıyordu bile. Kalkarak etrafına baktı. Etraf ölerək yere düşen insanlarla doluydu. Babası nerede? Narboto Nerede? Kudayan halkı nerede? diye kendini toparlayana kadar kulağına tanış bir ses geldi:

-Bakın! Yine bir diri Kırgız! Yakalayın!

Ses çıkan tarafa baktığında, tüfeğinin mızrağını ölenlerin göğsüne batıran Kazak-Rus duruyordu.

XVI

Tüfek tutan askerlerin kuşatması altında çukur bir yerde sessizce oturan birçok Kırgız, dört yüz beş yüz civarında Kırgız, genç çocuktan başlayarak sakallı ihtiyarına kadar tüm erkekler biraz yüksek tepeye yerleştirilen darağacına umutsuzca bakıyorlardı. Bu yuvarlak yüzlü esirlerin kendi elleriyle kurduğu kamışlı evin tepesinden daha yüksek kurulan darağacının sırasıyla dizilen direklerinin üzerine uzunca yerleştirilen çam ağacından yapılan tahtaya bağlanan ilmekler sallanıyordu. On civarında ilmek sallanıyordu, korkanların gözüne daha da çok görünüyordu.

“Bırak halkımı kurtarmayı oğlumu kurtarabilsem keşke. Nede olsa Ruslardan eğitim almıştı, belki acıyacaktıdır? Bir sene kadar evinde kaldı, belki Komiser kurtarır?” diye düşündü, Kambar Boluş. Ön tarafta başını öne eğerek duran Mukay'ın boyundan biraz daha başını yükseğe kaldırarak göz ucuyla Komiser'in olduğu tarafa baktı. Komiser'in önüne gidip diz çökerek yalvarmak istiyordu. “Komiser Bey! Yanlışlık yaptım! Ben öleyim de! Oğlumu kurtarın! Lütfen!” demek istedi.

Komutan Tokmok'tan birlikte geldiği Komiser'e bakarak konuştu:

- Yönetici olanları idam edelim! Kalanların hepsi vurulacak!

- Anlaştık dedi, Komiser.

Onu duyan etnograf durmadan fısıldıyordu:

-Bu yaptığınız çok büyük bir acımasızlık olmasın sakın! Başka bir ceza vermek mümkün mü? Suçlu olanları idam ederek, suçsuzları sürüp gönderseniz olmaz mı?

“Tokmok'tan uzaklaşınca bu etnograf kafasını yitirdi, bunu niye beraberimizde getirdik?” diye düşünerek o konuşunca hemen kaşlarını çatıp kızarak konuşan komutan, onu susturmak için yüksek sesle konuştu:

-Emir böyle verildi!

Ne yapacağını bilemeyen etnograf kafasını sallayarak mırıldanarak iki kolunu iki tarafa açarak aşağı yukarı yürüyordu. Onların konuştuklarına kulak vererek anlamaya çalışan Mukay “Babamı idam ederek, beni tüfekle vurarak öldüreceklermiş. Öleceğimiz gün gelmiş!” diye düşündü. Vakit öğle olmak üzereydi. Çar'ın emri mi böyle yoksa kaderin emri mi böyle? Zirveleri buluta kadar ulaşan çam ağaçlı Barskoon boğazının yanındaki arazide öğleden sonra birçok Kırgızla beraber öleceğinin kaderinde yazıldığını düşündü. Kaçamadığı için içi yanıyordu. “Kurtulabilenler, Barskoon'u geçip gitmişlerdi. Bizim aile kaçabildi mi? Kaçmışlarsa, nereye ulaştılar? Karagız Ana'ma ne oldu? Narboto nerede? Bir yerde öldüler mi?”

Askerler, yöneticiler arasından on tanesini sürükleyerek çıkarıp dar ağacına doğru hızlıca götürmeye başladılar. Darağacına doğru gidenler itiraz ederek çırpınıyorlardı, askerleri itiyorlardı. Öyle yapmaları neye yarayacak ki, iki asker iki kolundan tutarak sürükleyip üçüncüsü peşinden dipçik ile vurarak geliyordu, kütüğün üzerine sırasıyla dizip ellerini arkasına bağlayarak yalın başlarından ilmekleri boyunlarına geçiriyordu.

-Büyük Rus imparatorluğunun kurallarına karşı çıkan, Beyaz Çar'ın emrini dinlemeyip ona hakaret eden hainlere, Ruslara karşı gelen canilere ölüm cezası verilsin! İdam edin! diye bağırdı, komutan.

Komiser'in eski tercümanı bu söyleneni Kırgızca'ya çevirdi. Ölüm cezasını alanların ayaklarının bastığı kütüğü iki asker beraber iterek yuvarlayınca uzun ve kısa olan on Kırgız'ın vücudu boynuna geçirilen ilmekte sallanıverdi. Boyunları gerilerek asılan bedenleri sallanıyordu. Cezalandırıcı müfrezenin askerleri esir olan Kırgızları sırasıyla dizerek tüfekle vurmaya başladı. Çocuğuyla beraber babasını, küçüğüyle beraber büyüğünü, beşer onar seçerek çıkarıp biraz ilerdeki taşın dibine sırayla diz çöktürerek oturtup vuruyorlardı. Tam vuracakken bunların acımayacağını anlayanların bazıları korkup yerinden kalkıverirdi, bazıları ona bakamıyorlardı Kazak-Ruslar, genelde başından, göğsünden, gözünden vuruyorlardı ölenlerin her biri değişik şekilde yere düşüyordu.

Birisi akıl hastası olan oğluyla beraber yakalanmıştı. Sürüklenerek çıkanların hepsi tüfeğin "pat" eden sesiyle beraber kendini kaybederek cansız düştüğünü görüp korktuğu için bu akıl hastası olan çocuk aniden sara hastalığı tutmuş gibi gözlerini fal taşı gibi açarak kimseye bakmadan elini tutan babasının ellerini bırakıp kaçmaya başladı. Yaşı Mukay kadardı. Ellerini aşağı yukarı sallayan zavallı çocuk anlamsız sesler çıkartarak hem askerlere, hem ölenlere bakarak kafasının estiği tarafa kaçıyordu. "Belki kurtulur, akıl hastası da olsa tek oğuldu, Rus belki acıyacaktı" diye mi düşündü babası da hiçbir şey yapmadı. O zavallı çok uzaklaşmadan tekrar dönüp koşarak gelip askerlerin tarafına yaklaşıncı karşısına çıkan Kazak-Rus ateş etti. "Akıl hastası olsa da zaten Kırgız" diye düşünmüştü galiba.

-Bununla bin Kırgız'ı vurarak öldürdüm! diye bağırdı, Kazak-Rus.

-Sen ne kadar ateş ettiğini mi söylüyorsun yoksa gerçekte o kadar Kırgız öldürdün mü? diye sordu, arkadaşı.

-Kemin'den başlayarak öldürdüğümü diyorum! dedi, Kazak-Rus övünerek.

-Bana daha ulaşamamışsın! dedi, arkadaşı.

-Sadece erkek mi yoksa karışık mı? diye cevapladı arkadaşı.

Mukay bu Kazak-Rusların, kendisini bin birincisi olarak öldüreceğini düşündü. "Kırgız neslini kurutun, dememiş miydi? O gerçek! İşte o gün geldi başımıza!" dedi, Kambar Boluş. Kurşunun dumanıyla beraber kanın kokusu geliyordu burnuna. Korktuğundan babasına yaklaşıveren oğlunun omuzlarından tutarak öne çıkmaya

hazırlandı. Eski ahbap diye Komiser'in iki ayağına diz çöküp yalvarmak istedi. Sakin görünen o memur, fotoğrafçı memur evinde misafir olmuştu, yemek yemişti, Sabahtan beri uğraşıyor, sözümü yerde bırakmaz gibi, belki aracı olası vardır...

-Oğlum, diye fısıldadı, Kambar Boluş. Sen Rusların dilini biliyorsun. Ben yaklaşıyım can pazarlığı yap... Komiser ile ahbaptık...

Komiser tabancasıyla Tokmok Kırgızlarından tanıdıklarının ismini söyleyerek "Sen, kahrolası, Toktorbay! İşte sen Maldıbay!" diye kendi elleriyle vurduğuna bakan Mukay, şaşakalmıştı. Ta geçende okulda okuduğu zamanlarda kilisenin avlusunda bulunduğu "Almanlar savaşı kazansın, Ruslara göstereyim" diye Kuday'a yalvaran Kırgız da esir alınmıştı. Köyün çoğunun adını bildiği bu köle Kırgız'ın savaştan dönen Çoñkol'u yere düşürerek vurup öldürdüğünü Komiser de öğrenmişti.

-Siperde saklanıp orada ölmeyen, Alman ile savaşıp ölmeyen Rusların kahramanını işte bu pis Kırgız öldürdü! diye bağırdı, Komiser.

-Tabancasıyla alına nişan alarak vurduğunda zavallının kafası patlayıverdi. "Bizi Komiser'in ta kendisi öldürmeye karar vermiş" diye tahmin etti, Kambar Boluş.

Komiser, yüzü buruşan, küçücük gözleri akan ihtiyarın karşısına geldi.

-İsmin ne? diye sordu.

Tercüman çevirdi.

-Toltoy. diye cevap verdi, ihtiyar.

-Onun ismi Toltoy dedi, tercüman.

-Hangi boydan?

Tercüman çevirdi.

-Atake-Sarıbağış dedi, ihtiyar.

-Atake-Sarıbağış Boyu'ndanmış dedi, tercüman.

-İşte al Atake!

Tercüman ne diyeceğini bilemeden, ağzını açana kadar Komiser tabancasını sıktı. "Toltoyum" diyen ihtiyar sırt üstü yere düştü. Bunları izleyen etnografin gözlerine yaş dolmuştu.

-Ben şikâyet edeceğim! Orgeneral-vekil Kuropatkin ile asker vekili Folbaum'a şikâyet edip, savunma bakanına, parlamentoya gideceğim! diye bağırdı, etnograf.

Sonra hızlıca dönerek oradan uzaklaştı. Giderken ağlıyordu, iç çekiyordu. “Kırgız” adlı halk yok edildi. Tanrı dağlarında yaşayan “Kırgız” adlı göçebe halk vardı, çok eski bir halktı. İşte o halk yok edildi. Zavallı halk.”

Sıra Kambar ile oğlu Mukay'a gelmişti. “Fotoğrafçı memur uğraşacakmış gibi görünüyordu, o gitmeden Komiser'e yalvarsaydım keşke...” diye düşündü, Kambar Boluş üzülen. Sabahtan beri onları görmemiş gibi yaparak ancak gözünün ucuyla çaktırmadan bakan Komiser, onlara yaklaştı.

-Sen Çar'a hizmet eden biriydin, neden bize böyle olacağını söylemedin?

-Fırsatım olmadı!

-Sen ikiyüzlü hainmişsin! Benim sana iyilik yapmayı düşündüğümü hatırlıyor musun?

Kambar konuşmanın neyle ilgili olduğunu tahmin ederek “At sürüsü çalanları bulursan askere gitmekten kurtaracağım” dediğini hatırladı, sustu.

-Yine de sana iyilik yapayım. Senin canını kurtarma imkânım var, oğlunu da kurtarmaya gücüm yeter. Benim dediklerimi yaparsan, ölüm cezanızı başka cezayla değiştirmenin bir yolu var.

-“Başka ceza! Ama yine de ceza, hapisten sağ dönen kim varmış?” diye düşündü, Kambar Boluş.

-Nasıl?

-Narboto nerede?

Bunu duyunca Kambar Boluş şaşırdı. “Narboto'yu nereden biliyor? Narboto'nun Narboto olduğunu nereden biliyor?”.

-Onun nerede olduğunu bilmiyorum, kaçmıştır. Belki de ölmüştür.

-Mihail babayı öldüren o lanet olasının nerede olduğunu söylersen seni ve oğlunu kurtarmaya gücüm yeter. Onun cezası çok ağır, köyünde esir olup hapis edilen kadınların dediğine göre o Rusların kızlarına tecavüz etmiş. O yüzden onu öldürmeden yakalamamız lazım.

Oğlunu kurtarmanın yolunu bulduğuna sevinen Kambar Boluş “Bu çareden vazgeçmesin” diye Allah’a yalvardı.

-Ben yaralıyım Komiser Bey, Mukay bulacaktır onu! İyi at verirsen arasın.

Babasının neden böyle dediğini, neden bu yolu seçtiğini anlamayan Mukay şaşırıyordu.

-Eğer kaçarsa?

-Ben burada değil miyim? dedi, Kambar Boluş.

-Elinden gelir mi? diye sordu Komiser, Mukay’a.

Ne diyeceğini bilemeyen Mukay susunca babası onu zorladı:

-Elimden gelecek de oğlum. Elinden gelir senin.

Babası aklındakileri oğluna anlatmak için durmadan konuştu. Yumuşak sesinden, destekleyici sözünden gözlerinin parlayan gizli ışığından babasının göz kırptığını fark etti, Mukay. Komiser’in emriyle askerler Mukay’ı salıverip Kırgızlardan alınan bir kara atı verdiler.

-Sen Narboto’yu arayarak gideceksin. Biz senin peşinde olacağız, Bedel’e kadar geleceğiz. Belki de Bedel’den de geçebiliriz. Yolda giderken şüphelenirsen, saklandığı yeri öğrenirsen hemen haber ver. Yolda diğer Kırgızları görürsen dönmelerini söyle, duydun mu?

Mukay başını salladı. Komiser haritasını çıkararak toprakları anlattı:

-Barskoon’dan sonra Ara-Bel, ondan sonra Söök, ondan sonra... Bedel. Hayır, Taragay, Iştık, sonra Bedel. Narboto uzağa gidememiştir, bu yakınlarda olabilir. Biz peşinden geleceğiz duydun mu?

“Peşinden geleceğiz!” dediğini duyunca, Mukay içinden tevekkül etti.

-Mukaycığım! Babanla ikimiz ahabtık, hatırlıyor musun? Baban kandırmasaydı, şu an hepimiz sıcacık evinizde olurdunuz. Baban gibi kandırırsan, kötü olacak! Hemen yarın Çin sınırlarına kadar gideceğiz. Kaçarsan Çin dootayına söyleterek yakalattıracağız! Babanın bizim elimizde olduğunu unutma! Kaçarsan, cezasını baban çekecek! dedi, Komiser.

Yukarıdan, Çar'dan “Yok edin” emri alındığını görüp, ona kanıt olarak esir olanların hepsinin yok edildiğini gören Kambar Boluş Ruslardan artık iyilik beklemiyordu. Oğluna diyeceği bir sözü vardı, onu hazırlıyordu. Kara at öne getirilince kendisi ata binmesine yardım eder gibi atın sağına-soluna bakmış gibi yaparak eyerin kolanını çekip örtüsünü açarak elleriyle silkti. Kaçmasın diye tergisine birazcık azık bağlanmıştı, onu da sıkıca bağladı.

-Hadi gel oğlum dedi, Kambar Boluş.

Dizgin tutan elleriyle eyerin başını yakalayan Mukay, sol ayağını üzengiye koyarken Kambar Boluş kimseye belli etmeden oğlunun kulağına fısıldadı: “Oğlum, uzağa kaç. Narboto’yu bulursan onunla beraber kaç! Yakalanma! Benim yaşamdan umut yok kalmadı, sen canını kurtar! Benim dediklerimi yapmazsan oğlum Mismildirik olacağız!”

Biraz göz göze geldiler, dilleri tutulmuştu, kalan sözleri içinden anlayıp, içinden duyup, baba oğul birbirine ürkek ürkek bakıyorlardı.

Sesini Kuday mı işitti, kısacası oğlunun canını kurtarmış gibi hissetmişti, Kambar Boluş. Mukay’ın yine yirmi iki senelik içecek suyu varmış. İşte o yirmi iki seneyi Allah’a yalvararak sormuş galiba. Sonraları Mukay kendisi öyle tarif ederdi. Babası için ise oğlunun ömrünün uzun olması değil neslini devam ettirecek erkeği kurtarmak daha önemliydi. Oğlunun Kakşaal dağlarını aralayıp kaçması, yakalanmadan gitmesi için dua ederek kalmıştı.

“Bu kargaşadan kurtulursan oğlum, bu dağlara saklan, hayatta kalırsın! Kudayan’dan Başkoy, ondan Kambar olarak devam eden nesli devam ettireceksin oğlum! Bundan sonra Allah’a dua edeceğim, seni koruyuculara emanet ettim. Gaipten gelen karacanın memelerini emerek Esengul babamız hayatta kalmıştı, kurt boylarının kurt sütü hayatını kurtarmıştır. Senin de koruyucun vardır. Hayattaki tek arzumu yapamadım seni kendim evlendiremedim, iyi bir boya sahipsin, köklü bir neslin soyundansın. Eşini bul, neslimizi devam ettir. Oğullu ol. Oğullarından oğullar çıkıp bir boy bir halk olun gelecekteki bir zamanda Bordu içini dolduracaksınız.” Bunlar Kambar Boluş’un oğluna söyleyemediği içinde kalan düşünceleriydi. İyice oğluna eğilerek oğlunun kulağına fısıldayacakken Komiser’in şüpheyile baktığını görüp söyleyemeden içinde kalan düşünceleriydi bunlar.

Dağların koruyucusu Han-Tanrı'ya yalvarırken, Sarıbaşı'nın koruyucusu Başı aklına gelip Sarı-Başı'a yalvardı. Kırgızların koruyucusu olan Manas'a yalvarıp ondan sonra en büyük atası sayılan Kırgız-Ata'ya yalvaran Kambar Boluş, iki yanından kuşatan Komiser ile komutanın arasında kalınca gözlerini büyüttü. Barskoon'un yukarı tarafına uzun uzun baktı. "Peşinde olacağız" dediklerinde anladım deyip kabul eden Mukay sık sık arkasına bakarak gitti, sonunda Barskoon'un zirvesine çıktığında askerlerden yarım günlük mesafe kadar yok o kadar değilse bile et pişecek vakit kadar uzakta olduğuna inandı.

Arsak dağların en yüksek yerindeki Barskoon'un geçidi çok yüksekti. Gölge tarafı çok dikti. Çok yaşlı köknar, çam ağaçları yükseldikçe azalıp çıplaklaşınca dağın topraklarında tek tük dikenli çam ve akdiken ağacı görünüyordu. Ondan sonra da kayalı geçti. Güneşli tarafa biraz at sürüp gidince geniş bir yayla varmış. Buranın Kırgızlarını "sırt" diye adlandırıyorlardı. Burasının toprakları kısa bitkili olup bataklık gibi yumuşaktı, havası yazın bile çok soğuk oluyordu. Burada gece kalan insan bu soğukta donup ölebilirdi.

Mukay kaçmakta olduğu Barskoon geçidinden kaçan halka baktı, kimse görünmüyordu. Tek tük buzu olan o buzulun hemen dibinde küçük gölü olan işte o gölün küçük bir yerinden suyun akıp geldiği Ara-Beli'nin arazisinden geçerken etrafına bakıyordu, kaçan halktan yine görünen yoktu. Küçük akan bu suyun Narın nehriyle, Sır nehrinin başı olduğunu bilmiyordu, buradan suyun sığ yerlerini bularak geçti. Sök'ün yolunu tahminle bulup gidiyordu.

Herkes dağılmıştı, karşısına sahipsiz köpek çıktı. Her yerde dağılan eşyalar, kazan ve kap-kacak, ikiye üçe bölünerek çamgarak'ın parçalandığını görünce, kaçan halkın Ara-Beli aralayarak bu yöne gittiğini tahmin etmişti. Ara-Beli'nin havası gözü açıp kapayınca kadar bozuluyormuş galiba. Gök hep bulutluydu, çok kısa zamanda bu bulutlar kara buluta dönüşerek tam tepeden yağmur sepeleyiverdi. Geç kalırsa kar kasırgasına dönüşecek gibiydi. Buralarda bozkır tilkisinin yavrusu sayılan kurtlar gezinir. Akşam olmadan, kayıp düşmeden yolunu kaybetmeden bir insanla karşılaşmak için acele ediyordu.

Alaca karanlığın bitmesine doğru mola verecek yer arayıp, kayalı Sök geçidinin tam geçilecek yerini kapak gibi kapatan kara taşlı kayaya doğru atını sürdü. Ev

yüksekliğindeki kara tepe soğuktan koruyacak sığınak gibi gelmişti, onun tepesine çıkıp yerleşirse sanki kurt oraya ulaşamayacakmış gibi geliyordu. Etrafı çakıl olup bitki yetişmiyordu. Mukay kendi canını düşünerek bindiği kara atı sabaha kadar otsuz bırakacaktı. Oraya yaklaşınca:

-Mukay! diye tanıdık bir ses kulağına duyuldu.

Bu kara kayanın dili çıkarak kara taş konuşuvermiş gibi Mukay irkildi. Ses çıkan tarafa bakınca bir insan duruyordu, dikkatlice baktığında kayanın uvunda duran, Narboto'ydu. Ruslardan aldığı tüfeği elindeydi.

-Halkla beraber kaçtı diye düşünmüştüm, karımla çocuğum yok. Kaybettim. Yengeni çocuğumu görmedin mi? diye sordu, Narboto.

-Diri insanla karşılaşmadım ağa!

-Baban nerede? diye sordu.

Gözleri yaşla dolan Mukay dört yüz, beş yüz esir insanın arasından tek kendisinin sağ salim kurtulduğunun hikâyesini anlattı.

-Oraya bir tek karım ve çocuğum için dönerim dedi, Narboto.

-O babamın bahanesi, o zaten sizi yakalattır demedi. Gerçekte babam benim kaçmamı söyledi, sizinle beraber kaçmamı söyledi.

-Öyle mi? Öyle dedi mi?

Kambar Boluş'un dediklerini ölmek üzere olan insanın emaneti gibi kabul etti, Kambar Boluş'la "Bazı durumlarda birbirimize iyi, kötü laf etmişsek de, affettik. İlk önce beni affet kardeşim! Kendine güvenip övünme!" dermişcesine gibi kabul etti. Şimdi kendine güvenip nereye gidecek ki? Mukay'ın ağzından Barskoon'un içindeki bugünkü olay ve Kırgızların grup grup esir edilmesi sonrasında dökülüp saçıldığını dinledi.

-Kaçanların hepsi kadın kısmıydı. Kudayan Boyu'ndan erkek kaldı mı? diye üzüldü, Narboto.

-Kilise yöneticisi öldüğü için size kin besleyen Komiser sizi diri yakalamayı çok istiyormuş. Rusların esirlerinden bir kızı aldığınızı da biliyormuş dedi, Mukay.

-O esir kızı Ara-Belin arazisine bırakmıştım dedi Narboto.

Barskoon'daki geçitte Narboto'yla karşılaştığımızda karısıyla çocuğunu kaybetmesinin Rus kız yüzünden olduğunu tahmin edip “Uğursuzmuş” diye üzüldürken aramızda Rus varsa Çin askerleri topraklarına geçirmez diye dedikodu yayılmıştı. Kaçan halka yalvararak “Şimdi bize acı!” diye Narboto'nun yoluna uzandığında Ara-Bel'in içinde Rus kızını ağlamasına bakmadan bırakmıştı. Yarı yolda, dağ taşın arasında yalnız kalmaktan mı korktu ya da kötü olsa da koynumda yattı ilişkimiz var diye sıcak duyguları mı uyandı? Kim bilir ağlayan Rus kız Narboto'nun peşini bırakmadan çok uğraştırmıştı. Kamçısını sallayarak “Kal burada! Kendi halkına dön!” dediği işareti anlayınca Rus kız gözünden yaş dökülerek Narboto'nun atının hem dizginine hem üzengisine, hem de atın boynuna bağlanan ipe yapışarak onu gitmesine engel olmaya çalışmıştı. “Ey millet, bırakmayın beni! İnsanlar, ne olur beni de beraberinizde götürün! Beni duyan var mı?” diye ağlamıştı. O kime bakarsa baksın herkesin “Ayı pençesi otu gibi yapışan kâfir!” diye kaşlarını çatıldığını görünce, tamamen itildikten, istenmedikten sonra da uzaklaşan göçün peşinden biraz yürüyerek takip etmişti, sonra ağlayarak geride kalmıştı.

-Peşimden asker gelecekti. Yarım günde ulaşabilir ağa buraya dedi, Mukay.

-Geceleyin gelmezler. Karımla çocuğumu bırakıp ölü mü diri mi olduğunu bilmeden nasıl kaçırım. Sabah aramaya koyulacağım. Sen halka katıl. Diğer halkı da bul, Bedel'i geçirip git! dedi Narboto.

Kara bulut kaplıyordu gökyüzünü bu gece boyu sağanak yağacak gibiydi. Atlarını biraz aşağıya saklayan ikisi kara taşın altına sığınarak bir şeyler yemek için Mukay'ın terkisindeki Rusların verdiği tulumun ağzını açtılar.

-Esir olan bir Kırgız'ın yemeğiydi, galiba. Şimdi onun vurulmuş cesedi, o çukurda yatıyordur. Bu işte onun yemeğiydi. Yemek diye, kara kursak diye gidip neler yapmadık? dedi, Narboto.

Sağanağı fırtınaya dönüştüren bir geçitmiş bu Söök. Kemiklerine kadar ulaşan, iliklerine kadar işleyen soğuktan donduruyordu sanki. Isınmak için birbirlerine yaklaşıp eyerin döşeklerini örtünerek oturdular. Halkla ilgili konuşuyorlardı.

-Tepeye bu kadar kar yağıyor, o yüksek topraklara da karla karışık yağmur yağıyorsa halk zorlanıyordur diyorlardı.

Bırak uyumayı, gözleri bile kapatmak mümkün değildi. Gece boyu konuştular. Coğunlukla Narboto konuştu. Üzülerek dedikleri Mukay'ın kalbine dokunmuştu: “Kırdım kendi belimi, kaybettim zavallı halkımı!” der gibi konuşuyordu. “Keşke o Kalmuk tepede gördüğüm çakaloz topunu kullanmayı bilseydim öcümü almaz mıydım? Rus denilenin kanını Çüy'ün suyu gibi akıtmaz mıydım?” dedi. “Karşıma çıkanların, kemiklerini kırmaz mıydım?” dedi.

Ağasının dediklerini ıslık çalan rüzgârla beraber dinlerken geçtiğimiz ay Komiser, fotoğrafçı memuru, topoğraf memuru askerleriyle birlikte köye getirdiğinde, Narboto Tolubay gibi bir at yetiştiricisiyle karşılaşmıştı. Tolubay söyleyince, Tokmok'un yolunda giden hazine atlarına saldırdığını yürük atı çaldığını güzelce anlattı. Zavallı atın, yürük olup olmadığı daha belli olmadan bir kurşunla vurulup öldüğüne çok üzüldüğünü anlattı.

Şafak ağarmaya başlayınca uzaktan askerler göründü. İkiisi aceleyle toplandı. Sonra Narboto, Mukay'a:

-Ben kâfirin önünü keseyim, on tane kurşunum var. Atla hızlıca gidersen halkı Kara-Say'da bulacaksın, yürüyerek gidersen Bedel'de ulaşacaksın. Kara-Say'dan geçince iki ayrı yöne giden iki yol var sola giden yol Ak-Şıyrak'a gider. Dümdüz gidersen Iştık'ı geçerek Bedel'e ulaşacaksın. Dikkatli ol, Bedel'e kadarki Kelin-Taygak'tan dikkat et. Çok insanın yüksek kayalıklarından kayarak düşüp öldüğü kanlı bir yer. Eğer ben size katılabilirsem Bedel'de katılacağım.

Narboto ile Mukay kucaklaşarak veda ettiler.

-Hadi git kahraman! Kudayan'ın diğer insanlarını da bul, eğer onları Bedel'i geçirirsen er olursun. Eğer halkı bir araya toplarsan, yönetirsen en hakiki erkek olursun! dedi, Narboto.

-Mukay'ın gözlerinin yaşla dolduğunu görünce:

-Gözün yaşlı görünüyor! Ağlama! dedi, Narboto.

Narboto kara taşla saklanarak ateş etmeye hazırlandı. Ata binince “Ağa, hoşça kal!” demekten çekinerek yine kaba bir şey demesin diye düşünen Mukay sessizce uzaklaştı. Biraz uzak bir yere ulaşınca uzaktan tüfeğin sesi duyulduğunda arkasına dönüp baktı. (“Narboto'nun hıçkırarak dedikleri” diye mi adlandırsam ya da “Söök

geçidindeki hikâye” diye mi adlandırsam, hangisi uygun olur diye düşünüyordu. Sonraki dönemlerde, ürkünün onuncu yıl dönümünde Mukay, bu kara taşın dibindeki geceyi manzume olarak yazdı. Bu şiir bin satırdan birkaç satır daha fazla olan bir şiir olmuştı:

At sürüp, götüreceğim diye,
Kakşaal dağının altında,
Kalmukları karıştırdım.
Yürük at alacağım diye gittim,
Tokmok köyünün yukarısında,
Rusları karıştırdım.
Gece gezdim, Çüy’ün içini,
Gündüz gezdim, Köl’ün içini.
...azap çektireceğim diye gelen,
Kiliseye tapınan yöneticiyi,
Keseceğim diye yola koyuldum,
İki gözün kör olsun,
Öldüreceğim diye yola koyuldum,
Kudayan’ın toprağı,
Betegelüü-Çontaş’ı,
Vermeyeceğim, diye yola koyuldum.
...Tüm Kırgızlar toplanıp,
Köylerine Rusların.
Azap vereceğiz diye gittik.
Tüm Kırgızlar toplanıp,
Rusların karargâhını,
Bozacağız diye gittik.

... Ak kelte¹⁰² olsaydı elimde,
Akıtmaz mıydım kanını!
Almaz mıydım canını!
Kesmez mıydım karnını!
Kırmaz mıydım kemiğini!
... Kahraman Semeñden¹⁰³ eksik değildim,
Halkıma hizmet etmede,
Kahraman Tabıldı bendim.
İki dünyada arzumdur,
Kötü niyetli paşanın,
Tam önüne çıkarak,
Hakkından geledim,
Kuvvetle vuramadım.
Sözü kötü haramın,
Zavallı başım,
Kemiklerini kıramadım!
Kötü niyetli haramın!
Zavallı başım,
Kemiğine vuramadım!
Cesedini çukura atamadım!
Gözüm dolu görmedim,
Neyi yanlış yapmışım?
Hangi suçum içindi?
Kırdım, kendi belimi,

¹⁰² Ak kelte: Eski zaman tüfeklerindendir, Semetey bahadırın tüfeğinin ismi.

¹⁰³ Semeñden: Manas destanının başkahramanı Manas Han'ın oğlu Semetey kahraman.

Kaybettim zavallı halkımı...)

Mukay Bedel'e iki günde mi, üç günde mi ulaşmıştı, hatırlayamıyordu. Aklında kalanlar ise Targay'ın mavi renklerle dolu akan suyundan geçerken suya kapılıp gidecek gibi olup zor geçtiği, Kara-Say'ın uzunluğu iki-üç kilometre olan yavaş akan suyundan geçtiği, Kelin-Taygak'ın yamacındaki çakılı kayan yoldan düşecekmiş gibi olup tepeden kayalara tutunarak geçtiği idi. Halkın peşinden giderek, onları görmenin zor olduğunu yolda giderken anlayan Mukay, zayıflayan atını Iştık'ta bırakarak ulaşması gereken yere yürüyerek ulaşmıştı. Sonradan öğrenmişti, orası Bedel geçidiymiş.

Diri birini arayan Mukay göğe ulaşan zirveleri olan, Bordu'nun dağlarından daha yüksek buzulu olan dağların eteğinde insanoğlunun çok fazla öldüğünü gördü. Çok fazla insanın cesedi yatıyordu. Donarak mı? Açlıktan mı? Nefes darlığından mı, havasına alışamadığından eski hastalığına tutulduğundan mı ya da yorulduğundan mı? Kim bilir dağılarak ölenler çoktu.

Dağın eteğinin otları az olduğu için yükseldikçe kara uzun vadi oluyordu. Geceleri oranın görünüşü ödünü koparıyordu, korkunçtu. Etrafı kapalı görünmesine rağmen sırasıyla dizilen üçe ayrılan vadinin ortasından yukarı doğru gittiğinde karlı yolda kalan ayak izlerini buldu. Yükseldikçe daralan vadinin kenarından giderek küçük tepenin ucuna ulaştı. Bu vadinin bundan sonra düzü yok gibiydi, keçi yolu bundan ötede yüksek ve düz kayalarla gidilen dağ yamacına benziyor.

Halsizlikten sallanan Mukay zorla tepeye çıkıp baktığında gözüne inanamamıştı. Tepenin öbür tarafı ölen insanların cesediyle doluydu. Her adımda ölen bir insan vardı. Kuş yavrusu gibi ağızlarını açarak ölen küçük çocuklar. Dar keçi yolunda tartışıp, uçurumdan yuvarlanarak düşüp ölenlerin cesedi tepenin dibindeki kar yığınının kararan ağzına sıkışmıştı. Yükleri çıkarılmamış her yerde ölen at ve yük hayvanının cesedi onlardan çoktu. Ruhlar arasında gezip, canı daha çıkmayanlar ise kırırdıyordu. Geçidi geçmeye güçleri yetmeyeceğini anlayınca gidenlere yük olmaktansa burada ölmeyi tercih eden, kayalardan uçarak ölmektense burada kalıp donup ölmeyi tercih eden yaşlılardı bunlar. "Hangi boydansın oğlum?" diye soruyorlardı.

Tanış alaca keçe gözüne çarptı. Nakışlarından tanımişti. Savaş çıkacağı gün yapılmıştı, Kudayan'ın damgası nakış edilen alaca keçe değil mi bu? Mukay yaklaştı. Tövbe, taşa serilmiş diye düşünmüştü, birisi örtünerek oturuyordu. İyice baktığında diz çöküp oturup başını öne eğen karışmış ince beyaz saçları dağılarak yüzünü kapatan yalnız ihtiyar bir kadın oturuyordu. Zavallı, Karagöz Ana'sı oturuyordu! Alaca keçeyi üzerine çadır gibi örtünerek Bedelin sahibi gibi kederlenip, çenesi titreyerek zayıf vücudu sallanıyordu. Birileri yemek bırakmış galiba onu kendisi açıp yemek mi istedi ya da birileri çalmak mı istedi? İki kesim ekmekle beş altı kurut dağınık halde yerde duruyordu. Diri insanın yürüdüğüne, sesini duyduğuna şaşırarak üzüntülü, parlayan yaşaran gözleriyle Mukay'a baktı. Kendisini tanıyıp tanımadığını Mukay bilmiyordu. Onu kucaklayıp ağlamaktan kendini zor tutarak sordu:

-Ana! Bizim halk geçidi ne zaman geçti? Sizi yalnız bırakıp nasıl gittiler?

Anası kendi kafasına vurarak ağlamaya başladı.

-Ana bizim halk...

-Allah benim canımı almadı! Kudayan halkından önce ölseydim ondan başka hayâlîm yoktu.

Mukay onu dinliyordu. Karagöz Ana'sı çok eski zamanlarda yaşayan atalarının, analarının isimlerini söyleyerek ağlıyordu.

-Onların hemen arkasından keşke ben de ölseydim başka isteğim yoktu! Atalarımızın ruhundan hemen sonra ben ölseydim keşke! Allah benim canımı almadı!

-Ana halk nerede?

-Halkımız Kelin-Taygak'tan geçerken düşerek öldü oğlum. Beşikteki çocuktan büyüğüne kadar hepsi düşerek öldü! Kelin-Taygak herkesi yuttu!

Kelin-Taygak! Mukay'ın ödü koptu. Kelin-Taygak denilen yer sırat köprüsü gibi bir yerdi. Yukarısı kayalık altında coşkun akan suyu olan yamacına yüksüz insanın ancak sığıldığı, dağ yamacından kayan yolu olan yer. Kum, çakılı durmadan kayan bu yoldan atlayabilirsen atladın yanlış adım atarsan dümdüz aşağı fırlayarak köpürerek akan suya düşeceksin. Oradan geçip görmedin mi?

-Yalnız görünüyorsun oğlum! Kambarım nerede? diye sordu ihtiyar kadın.

Mukay saklamadı:

-Ruslara esir kaldı. Beraber esir olmuştuk, canımı kurtarıp beni kaçırdı, dedi.

-Peki Narboto?

-Dağ sırtında askerlerin önünü kesip...

-Diri mi? ölü mü?

Mukay sustu.

-Kambar'la giden birçok yiğitten haber yok mu?

-Hepsi yakalanmıştı, dedi Mukay.

İhtiyar kadının son umudu da kesildi. Bir anda kesildi. Elleri zorla açılıp zayıf kollarını zorla kaldırdı. Mukay'a nine delirmiş gibi göründü. İhtiyar kadının gözlerinden yaş akıyordu. Akan yaşlar buruşmuş yüzünde duruyor gibiydi. Boncuk taneleri gibi yaş parlayıp sıkıştıyordu, buruşuk yüzünde duruyordu. Acı acı inliyordu. Süt emen deve gibi bağırıyordu. "Neslinle beraber helak ol!" dedi. Birisine, onu bu duruma sokan birisine beddua ediyordu. Mukay yaşlı kadını kollarından tutarak:

-Ana gidelim! Ben seni kaldırayım! Alıp gideceğim! dedi.

Nine, "Zahmet etme oğlum, burada öleceğim" der gibi başını salladı.

-Kudayanı yok edenler iyilik görmesinler. İki dünyada iyilik görmesin! Kudayan'ın ruhu çarpsın! Bu kargaşayı bize yaşatan Çar, bizim gibi aç kalıp, soğuk geçitte ölsün, nesli tükensin! Cehennemin var olduğu gerçek ise, nesilleri orada yansın. Kudayan'ın başına...

Farkettiğinde anası birisine beddua ediyordu. İyice dikkat ettiğinde Beyaz Çar'a beddua ediyordu. Kendini gülmekten zor tutmuş gibi gülümseyen kan içen Çar'a beddua ediyordu. Asker kıyafetli, bıyıkları yukarıya dönük kızıl sakallı Çar'a, başında tacı olan kraliçeye, etekleri yere dokunan beyaz gömlek giyen gözleri parlayan kızlarına, tek erkek oğluna, gelecekteki Çar'a, Mukay'ın gördüğü resimde böyleydi, hepsine beddua ediyordu. O zaman Karagöz Ana Çar'ın nesline Kudayan'ın kiniyle beddua etmişti. Tüm Kırgızların kini olarak beddua etmişti...

Uzaktan tüfeğin sesi duyuluyordu. Askerler vurulmamış Kırgızları, karaca gibi yolunu kaybeden bir iki Kırgız'ı kovalıyorlar mıydı ya da nişancılarla savaşıyorlar mı? Net bilinmiyordu. Gittikçe ses yaklaşıyordu.

-Ana! Gidelim! dedi, Mukay.

-Bana bakma, sen kaç oğlum! Mismildirik olacağız diye haykırdı, Karagız Ana! Karanlık çökmeden Bedel'i geç! Canını kurtar, canını! Dileğim sensin! Senin sağ olman için öbür dünyada da dua edeceğim! diye kara ihtiyar kadın ağlıyordu.

“Anacığım!” diye Mukay Karagız Ana'nın kollarından çekti. İhtiyar kadın kolunu geri çekti.

-Kaç oğlum! Dedi.

Mukay dayanamadan ağlayıverdi. Ağlayarak geçide doğru yürüdü. Bedel'den geçmek için acele etti. Kimsesi kalmadan ölen neslini anarak Çar'a beddua eden ihtiyar ninenin sesi kulağında yankılanıyordu. “Bu sesimi Allah işitsin! Bu kargaşayı bunca Kırgız'a yaşatan Çar bizim gibi açlıktan, kuru geçitte gebersin, nesli yok olsun! Cehennemin olduğu gerçek ise nesilleri cehennemde yansın!” diye duyuluyordu. Bedel'in rüzgârının uğultusu duyuluyordu.

Kolayını bulup, bu karlı yolun ucuna çıkıp, ondan sonra buzu çok olan Bedel'in geçidine ulaşırsa canını kurtaracakmış gibi hissetti, Mukay. Yukarı çıktıkça nefes alması zorlaşıp gücünü yitiriyordu. Burnu kanamaya başlamıştı. “Nefesim kesiliyor!” dedi. Ona bakmaksızın çabalıyordu. Yüzüne kar fırtınası çarpıyordu. Ona da yıkılmayıp yoluna devam etmeye çabalıyordu. Kelin-Taygak geride kalsın, bu tek ayaklık karlı yoldan kayarsa buz yığınının düşerek ölecekti. Kaymayayım diye çabalıyordu. Can telaşıyla, ecelle mücadele ederek giderken, dağ geçidinin altındaki uçuruma takılan, buzul yığınının bir tepesinden diğer tepesine atlamaktan korkarak duran bir grup çocukla karşılaştı, kendisinin yaşlarındaydılar.

Kılıcını sallayıp, tüfeklerini uzatarak kovalayan Ruslar gelince tepede avuçlarını açmış şekilde canı çıkan, donarak ölen ihtiyar kadını gördüler.

XVII

Karanlık hapisanede oturan Mukay Kambarov, çok eski zamanlarda yaşadığı olayı bu şekilde hatırladı. “Halkımın katliamla nesli kurutuldu! Binlerce insanın cesedi

toprağa verilmeden, soğuk geçitte, kuru dağ geçidinde kaldı. Ancak bunun için hiçbir zaman kimse cezalandırılmadı. Ninemin bedduası dokunarak Çar, tahttan düştü. Nesli yok oldu, diye duymuştum, ninemin bedduasından diye düşünüyorum. Kırgız'ım kutsal, değerli Kırgız'a kötülük yapan muvaffak olamaz. Kötülük yapacağım diyen Çar'ın da nesli yok oldu' diye söylemenin nesi suç. Bunun neyi karşı gelme? İşte bunu dedim diye milletçi oldum, atamın bile duymadığı İngiltere'nin casusu sayıldım, kurşuna dizilmeye mahkûm edildim" diye Mukay Kambarov, derin derin iç çekti.

Çar'a bedduanın dokunduğunu ne zaman, nasıl düşünmüştü? Turpanlıların hayvanlarını otlatıp Mukay, Bedel tarafına umutla bakarak geçitte mal otlatırdı? "Karagız Ana üşüyerek alaca keçeyi örtünerek kalmıştı, o alaca keçe onu ne kadar ısıtıp canını korumuştur?" diye düşünüp Bedel tarafa umutla bakarak hayvan otlatıyordu. Bir gün Sovyet Rusya'dan gelen yöneticiler çağırttı, onlar bunları "aktifler" diye adlandırıyorlarmış. Kaçan Kırgızları toparlıyorlarmış. Mukay halkın toplandığı yere gelince birisi kızıl renkli asker kıyafetini giymiş, bir de Ruslar gibi tertemiz giyinen iki Kırgız duruyordu.

-Devletin aldığı kararla kaçan Kırgızları toplamaya, ata topraklarına götürmeye geldik. Sizlere hürriyet verildi, diye konuştu, Ruslar gibi tertemiz giyinen Kırgız.

Suratı tanıdık geliyordu. Zorla hatırladı, Komiser'in tercümanı olan Kırgız'dı.

Buna inanamayan kaçak Kırgızlardan birisi seslendi.

-Çar'ın, Kırgızlar yok edilsin dediği emri vardı...

-Öyle bir emir yok! diye inandırdı, Ruslar gibi tertemiz giyinen Kırgız.

-Emirin yazılı olduğu kâğıdını kendi gözlerimle görmüştüm, nasıl gideceğiz, gidersek Çar öldürmez mi? dedi, Mukay.

-Gözümün nuru, onu nasıl okudun? O emir artık uygulanmıyor. Çünkü Beyaz Çar'ın, kendisi öldü. Bu Çar senin gibileri okutacak, öğretecek, üzerinize evler verilerek yerleştirilecek...

Derken kaçaklardan birisi sözünü kesti.

-Çar, öldü mü? dedi, gözlerini fal taşı gibi açarak.

-Allah tövbe! diyenler oldu.

-Öldü mü? diye sordu, Mukay şaşırarak.

Gerçek ya da yalan olduğu belli değildi, o Ruslar gibi tertemiz giyinen Kırgız, Beyaz Çar soyuyla beraber dünyadan yok oldu, Çar zamanı bitti deyiverdi. Sonra kızıl asker konuşmaya başladı. Merakla bakan zavallıların arasında Mukay da “Allah Tövbe!” diyerek yakasını tutmuştu. Kırgızları yok etmeye kalkan Çar’ın kendisi yok olmuş ya! Kırgızların bedduası kabul olmuş ya en sonunda! Turpan’ın kenarında sıra halinde uzanan dağların içine, Bedel’e intizarla uzun uzun bakarak kendini tutamayıp hıçkırarak ağlayıvermişti, Mukay. Çar’ın nesli kahrolsun diye kendi halkını sayan kara ihtiyar kadını hatırlamıştı. Karagız Ana’sı ölmeden hala Bedel’in öbür tarafında haykırarak ağlıyor mu? Üzülerek, kan yutup inleyen ihtiyar kadının sesini Yaradan duydu mu? Koruyucular ulaştı mı? “Karagız Ana’nın bedduası yüzünden mi böyle oldu? Zavallı anam sesinin Kuday’a ulaşacağını biliyor muydu?” diye mırıldanan Mukay’ın gözünden yaşı dökülmüştü. Kızıl asker durmadan konuştu. “O zamandaki gördüklerimi yazmadan ölmeyeceğim, nasıl ölürüm yazmadan?” dedi, kendi kendine Mukay. Tek arzusu olan, Barskoon’un içinde babasıyla vedalaşırken “Baba! Babacığım!” diyememişti babasına, Narboto’ya da “Ağa, hoşça kal!” diyememişti. Karagız Ana’sının boynuna sarılarak kokusunu doya doya koklayamamıştı. Kalan hayatı düşünülürse, yalnızca yazının üstünde olmuş, hep yazmıştır. Yirmi yıl kadar yazmıştır!

Gece yarısı olmuştu. Beklenen günün gece yarısıydı. Mukay Kambarov bir büyü bekledi. Bir sürü Kırgız’ı sırasıyla dizerek vurarak öldürüp kana sarhoş olan askerler kara kafasına nişan alıp, gök ensesine nişan alıp, alnına nişan alıp, istediği gibi esirleri vururlarken “Kaç oğlum!” diye fısıldayarak kaçmasını söyleyen babasının sözünü hatırladı. Söök’ün geçidindeki kara taşta saklanıp onu siper yapıp bardaňke tüfeğini uzatarak Ruslarla savaşıyan ağası Narboto’nun “Sen kaç, ben kalacağım” dediğini hatırladı. Bedel’in dibinde karın fırtınayla yağdığı akşamda alaca keçe örtünen Karagız Ana’sının “Gün ışığında, karanlık çökmeden geçidi geç!” diye bağırdığını hatırladı. İşte onların hepsi bir büyü değil mi? Yardım değil mi?

Şimdi böyle bir büyü olmadı. Onun yerine hapisin kara kapısı açıldı. Cellatmış, Cellat olmayıp da ne... Baksana tam da bu devrim zamanında vurulacak olduğuna.

Mukay Kambarov’u vurmak için çıkardılar. Kendisi gibilerin birbirlerini iterek çıktığını karanlık koridordan hayal meyal gördü. Hepsini beraber vuracaklar galiba. Büyüğü, küçüğü, hizmet edeni, sade bir hayat geçireni hepsi karışık vurulacak galiba. Bulanık sisli koridorda birbirlerine çarpışarak gidiyorlardı.

Ayakları takılıyor, gözleri kararıyordu, kendini bırakmış mıydı? Gözüne yaş dolarak ağlayacak gibi mi oluyor? Mukay Kambarov kendini tuttu. “Çok defa ölümü gören, ölümden kurtulan kişi ölümden korkar mı hiç?” diye kendini gayretlendirdi. Karışık düşünceler sardı. Yine bir defa 1916 yılında sırasıyla dizilerek vurulan Kırgızlar gözünün önünde canlandı. Alnından, tam alnından vurularak sırt üstü düşen köle Kırgız’ı hatırladı. Kendisi yaşlarında akıl hastası olan çocuğun ters tarafa koşarak gidip vurulduğunu hatırladı. Kana susayan Kazak-Rusların elinden ölen bininci Kırgız olan zavallının adı, soyadı neydi acaba? “Toltoyum” diyen ihtiyarın yıkıldığını hatırladı. Tabancanın ağzına bakarak “Atake Boyu’ndanım” demişti. Kurşun acı çektirerek öldürür mü ya da acısı hissedilmeden ansızın çıkar mı canım? diye düşünmüştü. “Ensemde mi vuracak ya da kalbimin bulunduğu yer diye göğsünden mi vuracak? Cesedimi alacak akrabam yok, arkamda kalan çocuğum yok...” Mukay Kambarov arkasında soyu kalmadığına üzüldü. Sessiz sedasız unutulup gitmek böyleymiş, vah vah o yüzden eskiler “Mismildirik olmayalım” diye hıçkırarak çok söylerlermiş. Düşüncesine tekrar devam etti. “Karım cesedimi sormaya gelecek mi? Sorarsa teslim edecekler mi? Cesedim bu şekilde sonuna kadar kalıp gidecek mi? Cesedim nerede kalır acaba? Hangi çukurun dibinde kalırdı acaba? İnsanlar sonunda mahşer meydanında görüşür derler”... İşte o gözünü yumduğu an karma karışık düşüncelerin tam ortasında birden bire hayatını kederle geçiren Narboto’nun aklına geldiğini fark etti. Mukay Kambarov giderken çocukluk çağında kendi gözüyle gördüğü Narboto’nun yürüyüşünü hatırladı: “Zavallı, Narboto!”

İKİNCİ BÖLÜM

TASNİF ve İNCELEME

1. TARİHÎ KELİMELER

M.Ö. 2. yüzyılda, Çin kayanlarında geçen bilgilere göre *Gen-gün* ismiyle bir devlet kuran Kırgızlar, M.S. 2. yüzyılda Hun birliğine katıldılar. Yine bu kaynaklarda geçen bilgilere göre 4. yüzyılda Hakas adıyla bir devlet kurup ve daha sonra 7. Yüzyılda Göktürklerin egemenliği altına giren Kırgızlar, 10. yüzyılda yerleştikleri, bugünkü Kırgız topraklarını kutsal olarak bilirler ve buraya *Altın Beşik* adını verirler.

Göktürk egemenliğinin ardından Uygur Devleti'ne bağlanan Kırgızlar, bu devleti yıktıktan sonra Güney Sibiry'a'da bir Kırgız Devleti kurdular. Kırgız Türkleri, 13. yüzyılda Moğol istilasına maruz kaldıktan sonra Çağatay hâkimiyetine girdiler ve ardından uzun süre Kalmuklar ile mücadele ettiler.

19. yüzyılda Rusların Türkistan'ı işgal etmeye başlamasıyla İzzet Kuteber gibi liderler ile direndiler, ancak 1860-1881 yıllarında Rus hâkimiyetine girmek zorunda kaldılar. Kırgız halkı 1916 yılında beş Osmanlı Türkünün katıldığı bir isyan başlattı ancak bu isyan büyük can ve mal kayıpları ile sonuçlandı. Kırgız nüfusunun %25'i hayatını kaybetti. 30 Nisan 1918'de Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçası oldular. 1924'te kurulan Kırgız Özerk Bölgesi, 1936'da SSCB'ye katıldı. Kırgızlar, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilân ederek Kırgızistan Cumhuriyeti'ni kurdular (Özkan, 2007: 129-130).

Tarihinde siyasî ve sosyal birçok karışıklık yaşayan Kırgızların, söz varlığında o dönemleri yansıtan bazıları şuan da kullanılan, bazıları da zamanla söz varlığından çıkmış birçok *tarihî kelime* mevcuttur. Bunlar ya başka dillerden gelmiş, ya da dilin kendi içerisinde türetilmiş kelimelerdir. Kırgız gramercileri *tarihî kelimeyi* sonraki dönemlerde kullanımdan kalkmış veya kullanımı o döneme has bir kavram adı (unvan, giyim, askerî nesne, kültür unsuru vs.) olarak tanımlamışlardır.

“Halkın eski yaşantısına bağlı kavramların yok olmasıyla birlikte aktif söz varlığından çıkmış ancak belirli bir tarihî devri gösterişiyle hala günümüzde de kullanılan kelimeler *istorizm* “tarihi” olarak adlandırılır” (Mamıtov, 2002: 17).

Tarihî kelimeler toplumun yaşamından türetilen kelimelerdir ve halkın toplumsal, siyasî, askerî, gelenek-göreneklerine, millî kültürüne bağlı olarak türetilmiştir. Belli dönemlerde başka milletlerin egemenliği altında yaşamış olan Kırgız halkı, çok yoğun bir şekilde dil etkileşimi yaşamış, egemenlikleri altına girdikleri ve etkileşim içinde oldukları milletlerin dilinden bol miktarda kelime almıştır. Örneğin köy muhtarı manasına gelen “ıstarçın” kelimesi sadece Çarlık Rusyası zamanında ve Sovyetlerin ilk dönemlerinde kullanılmış bir kelimedir. “İstarçın” kelimesi sadece bu dönemde aktif olarak kullanıldığı için bu kelime *tarihî* olarak değerlendirilmiştir. Yönetimde etkili olan Ruslar tarafından Kırgız halkına yeni yönetim organları getirilmiş ve bu yönetim organlarının isimleri sadece o dönemlerde kullanılmıştır.

Bu *tarihî kelimeler* belirli bir dönemde kullanılmakla birlikte günümüzde de geçmiş bir dönemi anlatmak için edebî eserlerde ve tarih kitaplarında kullanılabilir. Günümüz yazarları eserlerinde hem okurlarda merak uyandırmak hem de dönemin durumunu açık bir şekilde göstermek için bu kelimelerden sıklıkla yararlanmışlardır.

Çalışmamızda *istorizm / historik* “tarihî” kelimeleri gramer kitaplarından, sözlüklerden ve Mamıtov’un çalışmasından tespit etmeye çalıştık. Sözlüklerde *tarihî kelimeler* için bazı kısaltmalar kullanılmıştır; Yudahin’in sözlüğünde *istoričeskiy termin* “tarihî terim” “ist.” kısaltması ile; diğer Kırgız Türkçesi sözlüklerinde *tarihî* terimi “tar.” kısaltmasıyla verilmiştir. Biz de çalışmamızda kelimeleri, bu kısaltmalardan faydalanarak tespit etmeye çalıştık. Kelimeleri incelediğimizde birden fazla anlama sahip bazı kelimelerin, hem *tarihî* hem de güncel kullanımlarının olduğunu da gördük.

Kırgız Türkçesi sözlüklerinde *tarihî kelimeleri* belirtmek amacıyla kelimelerin yanında *istoričeskiy termin, tarih, tarihsel* gibi ifadeler ile kelimelerin *tarihî* olup olmadığı gösterilirken bazı sözlüklerin bu kapsamda çelişkiler yaşadığı gözlemlenmektedir. Örneğin Selahaddin Çankaya’nın *Kırgız Sözlüğü*’nde “bolşevik” güncel bir kelime olarak verilirken, *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde “bolşevik” kelimesi *tarihî* olarak nitelendirilmiştir.

Tarihî kelimeler halkın sözlü edebiyatında ve geçmiş dönemleri anlatan eserlerde gün yüzüne çıkmaktadır. Örneğin “Manas” destanında halkın yaşamıyla bağlantılı birçok *tarihî kelime* mevcuttur.

Mamıtoŧ, (1999) istorizm “tarihî” kelimeleri kendi içinde üç ana başlık altında tasnif etmiştir. Bu ana başlıklar ŧu ŧekildedir: leksikalık istorizmler “tarihî söz varlığı”, sematikalık istorizmler “anlam bakımından değişikliğe uğramış tarihî kelimeler” ve “frazelogiyalık istorizmler” “tarihî deyimler”(s. 174).

Tarihî kelimeler, bu tasnifte leksikalık istorizmler “tarihî söz varlığı” türü içinde toplumsal, siyasî, dini, askerî konularla birlikte, yaşam tarzı, ölçü birimleri, giyim, araç-gereç, kültür, millî unsurlar gibi konulara bağlı olarak da ayrıca sınıflandırılmıştır. Biz de çalışmamızda tarihî kelimeleri bu tasnife göre incelemeyi uygun gördük.

Bu tarihî kelimeler, halkın geçmiş yaşantısını, toplumun özelliklerini daha net biçimde ifade ettiği için, eski dönemleri anlatan edebiyatçılar ve tarihçiler bu kelimeleri sıkça kullanırlar.

Bazı eserlerde geçen kimi kelimeler, aslında tarihî kelime olduğu için kullanılmamış, ancak zaman ilerleyip, dönem değiştikçe kelimeler tarihî kategorisinde değerlendirilmiştir. Kırgız edebiyatındaki birtakım eserler, bulundukları dönemleri ya da halkın yakın geçmişinde yaşadığı olayları anlattığı için bu eserlerdeki bazı kelimeler zamanla tarihî kategorisine dâhil edilmişlerdir. Yazarlar aslında eserlerini yazdıkları dönemde, çoğu zaman bu kelimeleri tarihî olduğu için değil, anlatılmak istenen dönemi tasvir ettiği için kullanmıştır. Bunun yanında yazarlar eserlerin anlatımına güç katmak amacıyla da tarihî kelimeleri kullanmışlardır.

1.1. Leksikalık İstorizmler (Tarihî Söz Varlığı)

Mamıtoŧ, (2002) leksikalık istorizmleri “tarihî söz varlığını” “Anlamının eskimesiyle birlikte tarihî olan kelimeleri leksikalık istorizm “tarihî söz varlığı” diye adlandırabiliriz” ŧeklinde tanımlamıştır (s. 18).

Bu gruptaki kelimeler morfolojik ve fonetik yapısında hiçbir değişiklik yaşanmadan kullanıldığı döneme bağlı olarak anlam ve ŧekil değiştirmeden söz varlığında yerini devam ettirmektedir.

Tarihî söz varlığındaki kelimeler siyasî, toplumsal, askerî, dini vb. gibi birçok alanda kullanılabilmektedir. İncelediğimiz eserde karşımıza çıkan bu kelimeleri biz de bu ŧekilde bir sınıflandırmayla tematik olarak aşağıdaki gibi vermeye çalıştık.

1.1.1. Toplumsal ve Siyasî hayatla ilgili tarihî kelimeler

Kırgız halkı, tarih boyunca bazı dönemlerde başka toplumların egemenliği altına girmiş olsa da genellikle bağımsız bir topluluk olarak yaşamıştır. Bu tarihî evrelerde, kendi geleneklerine bağlı yönetim biçimlerinin yanında, başka milletlerin egemenliği altındayken de onların tarafından oluşturulan farklı yönetim organları mevcuttur. Eski dönemlerde oluşturulan bu yönetim organları, ünvanlar ve siyasî terimler yalnızca o döneme ait olarak kullanılmışsa *tarihî kelime* olarak kabul edilmektedir. O dönemleri yansıtmak isteyen yazarlar ve tarihçiler eserlerinde bu kelimeleri sıkça kullanmışlardır. Biz de çalışmamızın temelini oluşturan Arslan Koyçiyev'in *Mismildirik* romanında kullanmış olduğu bu *tarihî kelimeleri* aşağıda inceledik;

1.1.1.1. Ak Padişa-Badışa (Ак Падыша- Бадыша)

Romanda kullanılan “ak padişa” kelime grubunun geçtiği cümle şu şekildedir; *Handın turgan turuşun kalaadagı Orustun üyünön körgön süröttöğü ak padişaga salıştırat* (s. 96) “Han’ı şehirdeki Rusların evinden gördüğü resimdeki Beyaz Çar’la karşılaştırıyordu” (s. 152).

Romanda geçen “badışa” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; “Kambar Boşkoyuptun bartıyası ceñdi” dep carıya aytısaar ele, çoğulgandar *badışanın* amirin ukkanday taraşaar ele (s. 87) “ ‘Kambar Boşkoyup’un partisi kazandı’ diye ilan ederlerdi, toplananlar Çar’ın emrini duymuş gibi dağılırlardı.” (s.141).

“Ak padişa” kelime grubunun, *tarihî* olduğunu Mamıtov ve Kulumbaeva (1971) belirtir. (s. 49) “Padişa” kelimesi, Sagınbaeva’nın editörlüğündeki sözlükte, “padişah”; Çankaya’nın sözlüğünde, “padişah, sultan, melik”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde, “padişah, devlet başkanı, en güçlü, en saygın kişi”; *Kırgız Tilinin Tüştürmө Sözlüğü*’nde “monarşi yönetimin lideri, monarşi unvanı, babadan çocuğa geçen hanlık, memleket yöneticisi, halk yöneticisi, en güçlü, en saygın, asıl güç” olarak açıklanmıştır. Yudahin sözlüğünde, kelimenin *tarihî* olduğunu belirterek *badışa*, *carım padişa* şeklindeki farklı kullanımlarının da olduğunu, Kırgız Türkçesine, Farsça üzerinden yerleştiğini ve “çar” anlamına geldiğini açıklamıştır. Sözlüklerden incelediğimiz bu kelimenin karşılığının “Beyaz Çar, Beyaz Padişah”

olduğunu ve romanda da bu anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Romanda anlatılan olayların büyük bir kısmı Çarlık Rusyası zamanında geçmektedir. Koyçiyev, romanında “ak padişâ” kelime grubunu “ak padişâ ve badîşâ” olarak iki şekilde de kullanmıştır.

1.1.1.2. Ataman (Атаман)

Romanda kullanılan “ataman” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Üzüktöy negizgi raporttu Ceti- Suu Kazak-Orustarının asker küçtörünün cogorton dayındalğan atamanı, Ceti-Suu oblastının gubernatoru, general-leytenant Mixail Aleksandroviç Folbaumga coldodu* (s. 134). “Ana raporun parçasını Ceti-Suu Kazak-Rusların askerî güçlerinin yönetim tarafından seçilmiş yöneticisi, Ceti-Suu bölgesinin valisi, orgeneral Mihail Aleksandroviç Folbaum’a yolladı” (s. 195).

“Ataman” kelimesi, *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde tarihî* olarak belirtilmiş ve kelime için “lider, başkan” anlamları verilmiştir. Yudahin, “ataman” kelimesinin Rusçadan Kırgız Türkçesine geçmiş olduğunu belirtmiştir. Bu kelime için “Burul Sagınbayeve editörlüğünde hazırlanan sözlükte “elebaşı, sergerde”; Çankaya’nın sözlüğünde, “(çocuk oyununda) ebe, elebaşı”; *Kırgız Tilinin Tüştündürmө Sözlüğü’nde* “devrime kadar Rusya’da Kazak-Rus ordularında ve köylerinde tayin edilen ya da seçilen yönetici” olarak açıklanmış ve *tarihi* olarak nitelendirilmiştir. Yazar, “ataman” kelimesini romanda “yönetici” anlamında kullanmıştır.

1.1.1.3. Bolşevik (Большевик)

Romanda kullanılan “Bolşevik” kelimesi şu cümle içinde geçmektedir; *Padışanı tönkörüüdögü Bolşevikterdin ordun, tarihıy önügüüdögü cumuşçu tabının ordun burmalap, eskiçil, uluçul köz karaştı ügüttöp, Angliyanın buzup-cargıç sayasatına kızmat kılıştı kimder cetektegen!?* (s. 2). “Çar’ı yıkma sırasındaki Bolşevikler’in yerini, tarihdeki işçi tabakasının yerini yanlış anlatıp gelenekçi, milliyetçi bakış açısıyla propaganda yaparak İngiltere’nin bozucu siyasetine hizmet edenleri kimler yönetiyor?” (s. 38).

Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү 'nde, bu kelimenin *tarihі* bir kelime olduğu ve Rusçadan geldiği belirtilir. Yine bu sözlükte “Bolşevik partisinin üyesi”; “1903 yılında yapılan partinin ikinci kongresinde V. İ. Lenin yönetiminde düzenlenen, Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin çoğunluğunu alan, inkılapçı grubun üyelerine ‘Bolşevik’ denilir” şeklinde açıklama yapılmıştır. Cumakunova, sözlüğünde “çoğulcu” Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sөzlүgү* 'nde, “Bolşevik yanlısı kimse”; *Manas Üniversitesi Sөzlүgү* 'nde, sadece “Bolşevik” karşılığı verilip *tarihі* olarak nitelenir. Çankaya ve Yudahin de sözlüklerinde, sadece “Bolşevik” karşılığını vermişlerdir. Yazar, “Bolşevik” kelimesi çevresinde anlattığı olaylarla, bir yandan dönemdeki siyasî durumu yansıtmaya çalışırken, diğеr yandan da Stalin yanlılarının Kırgızları özgürlük vaadiyle nasıl kandırdıklarını ve daha sonra onlara yaptıkları zulümleri anlatmaya çalışmıştır.

1.1.1.4. Boluş (Болуш)

Romanda kullanılan “boluş” kelimesi şu cümle içinde geçmiştir; *Koroonun burçundagı düpüygön baktın kölökösündө atkölüktörün dayar karmap, boluşunun çıgaar cagın zarıga karagan Kırgızdar Kambar boluştu bayloodogu atına çeyin uzatıp çıkkan pristavdın karaanı körüingөndө “kopkula!” dep kıykırıp, ordularınan tura kalıştı* (s. 12). “Ahırın köşesindeki büyük ağacın gölgesinde binek atlarını hazır tutmakta olan, Boluş'un çıkmasını dört gözle bekleyen Kırgızlar, Kambar Boluş'un bağlanan atına kadar uğurlamaya gelen Komiser'i görünce “Kalkın!” diye bağırarak oturdukları yerden ayağa fırladılar” (s. 49).

Yudahin, *boluş'un* Rusça волость “volost” kelimesinden geçtiğini ve *tarihі* olduğunu belirterek “nahiye, nahiye müdürü, nahiye icra komitesi reisi” anlamlarını vermiştir. Mamıtov ve Kulumbaeva da (1971) “boluş” kelimesini *tarihі* olarak nitelemişlerdir (s. 49). *Manas Üniversitesi Sөzlүgү* 'nde, “Sovyetler Devriminden önce ve SSCB'de 30'lu yıllara kadar bir idareci tarafından yönetilen bölge, nahiye, bu bölgenin yöneticisi”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү* 'nde, “devrime kadarki Rusya'da ve SSCB'de, 1930'lu yıllarda bölgelere ayrılana kadarki zamanda uezdin bir bölümü olarak belirlenen alt idari bölge, bu bölgenin yöneticisi” şeklinde anlamlandırılmıştır. Sagınbekov, (2007) “boluş” kelimesini şöyle tanımlamıştır:

“[Rusça: volost’, volostnoy upravitel’] – Nahiye müdürlüğü; Ekim ihtilaline kadar Rusya’da bölge valiliği yürürlükteydi. Ağustos 1865’te çıkan “Geçici Yönetmelik” esasında Kırgızistan bölgesi kazalara, kazalar ise nahiyelere ayrılmıştı. Nahiyeler 1000–2000 haneden oluşuyordu. Yer değiştirip gelenler kendi aralarında yeni topluluklar oluşturlardı. Bu topluluklar Kışlak nahiyesi olarak bilinmekteydi. 1930’lu yıllarda illerin kurulmasına bağlı olarak nahiyeler kaldırılmıştı. Kırgızistan’da Nahiyeyi idare eden kişiye de Boluş [Rusça, Volostnoy; Türkçe, Nahiye Müdürü] denilirdi. Nahiye müdürünün seçimi iki aşamadan ibaretti. İlk aşamada 50 haneden bir seçmen temsilci, “elli başı” seçilirdi, ikinci aşamada ise elli başçıların toplantısında üç yıl süre ile Boluş seçilir ve bu adayı da valinin kendisi onaylardı. Nahiye müdürleri hükümetin fermanları ile mahkeme hükümlerinin yürürlükte olmasını sağlayıp, toprakla ilgili sorunları çözerek, toprak, yayla, çayırları bölme, vergiye tabi tutma ve vergi toplama işlerini yerine getirirlerdi” (s. 501).

Koyçiyev, “boluş” kelimesini romanda “halk içinden seçilip Rus yönetimi tarafından kabul edilen küçük bölge yöneticisi” anlamında kullanmıştır.

1.1.1.5. Carım Paşa (Жарым Паша)

Romanda kullanılan, “carım paşa” kelime grubunun geçtiği cümle şu şekildedir; “*Oro-para” degeni Almatıdagı candıralı ce Taşkendegi carım paşa menen süylöşüp, şart aytmakka ogoco kılam degeni okşoyt» dep tükşümüldöştü cakşılar* (s. 115). “‘Şart koşacağız’ demesi ‘Almatı’daki generalle veya Taşkent’teki askerî valiyle ile konuşup, şart koştakta onları kullanacağız dedi, galiba’ diye yorumladılar halkın önde gelenleri” (s. 173).

Mamıtoev, (2002) “carımpaşa” kelime grubunu *tarihî* olarak değerlendirmiş ve yine çalışmada kelimeyi “yerli halkın dilinde Türkistan’ın askerî-valisi” olarak ifade etmiştir (s. 26). “Carım” ve “paşa” şeklinde iki farklı kelimenin birleşiminden türetilen “carımpaşa” kelimesi, romanda “askerî-yönetici, askerî-vali” anlamlarında kullanılmıştır. İki ayrı kelimenin birleşimden oluşturmuş bu kelime grubu Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği döneminde kullanılan bir unvan olduğu için *tarihî* olarak değerlendirilmiştir.

1.1.1.6. Istarçın (Ыстарчын)

Romanda kullanılan “ıstarçın” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Kırgızdın boluş, ıstarçındarı da, akimçilikтин айлardı аралаган кызматкерлери да, кыбыр еткенди каттап, kalk maanayına baykoo salgan caşıruun agentteri da Kırgızdardın içi tınç emes dep tımızın eskerte başтаган* (s. 14). “Kırgızların Boluşları, köy muhtarları, yönetimin köylerde dolaşan memurları, halkın durumunu gözetleyen gizlenen ajanlar en ufak hareketi not edip, Kırgızların arasında huzursuzluk var mı diye gizlice bildirmeye başlamıştı” (s. 52).

“Istarçın” kelimesi *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözlüğü’nde tarihî* bir kelime olarak belirtilir ve “elliden iki yüz elliye kadar ailenin olduğu köyün yöneticisi” anlamında gösterilir. Yudahin, sözlüğünde kelimenin Rusçadan Kırgız Türkçesine geçtiğini belirtip “köy muhtarı” anlamına ifade eder. *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde* ise, “ıstarçın” kelimesi için “reis, başkan, elli haneden iki yüz haneye kadar ki yerleşim birimini yöneten kişi” anlamları verilmiştir. Sagınbekov, (2007) ıstarçın kelimesini “Köy amiri, köy amirinin idaresinde 50’den 250’ye kadar hane (boz üy) vardı” şeklinde ifade etmiştir (s. 500). Çarlık hükümeti, sömürge politikası uygulamak ve bölgeyi Ruslaştırmak amacıyla Kırgız halkını bu şekilde bölgelere ayırarak yönetmiştir. Yazar, “ıstarçın” kelimesini köy muhtarı anlamıyla kullanmıştır.

1.1.1.7. Manap (Манап)

Romanda kullanılan “manap” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Birok, “kudayandın baldarı” degenge, keçöö manaptar eldi singa tolturçuda atı atalbay kalgan kudayandın baldarı mintip namıs alıp bergenge kökürөгүн kerip, sıymıkка bölөndü* (s. 112). “Ancak ‘Kudayan’ın yiğitleri’ denildiğinde anlayışsız köy ağaları halkı eleştirirlerken adı söylenmeyen Kudayan’ın yiğitlerinin böyle namusunu korumasından gurur duydu” (s. 169).

Yudahin’in sözlüğünde bu kelimenin *tarihî* bir kelime olduğu belirtilmiş ve kelime için, “ağa, bey (Kırgız feodal yapısında üst tabaka temsilcisi)” anlamlarını vermiştir.

Çankaya'nın sözlüğünde, “ağa, bey”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүğü*’nde “zengin, malı olmasa da belirli bir kabileyi ya da soyu yöneten, zalimin vekili” olarak anlamlandırılmıştır. *Manas Üniversitesi Sөzlүğü*’nde ise “manap” kelimesi için 3 farklı anlam verilmiş, bunlardan ikisi de *tarihî* olarak belirtilmiştir. İlk *tarihî* anlamı, “islâm öncesi Arapların tapındığı put” olarak açıklanmış; ikincisi ise kitabımızda da kullanılan şekli, “ağa, sözü geçen kimse, bey” olarak açıklanmıştır. Sagınbekov, (2007) “manap” kelimesini “Sovyet hâkimiyetine kadar halkı idare eden, halkın sayesinde yaşayan sınıfın bir temsilcisi idi. Kendi kabile üyelerini yargılama hakkı olan ve onlara kabileler arası çatışmalarda önderlik yapan kabile başı” (s. 502) şeklinde ifade etmiştir. Tamara Ölçekçi, (2013) bir çalışmasında “manap” ile ilgili şu görüşleri aktarmıştır;

“Manaplık, XVIII. yüzyıldan başlayarak Kırgızistan’ın kuzeyinde yer alan Yedisu ve Oluya-Ata’da [bugünkü Taraz, Kazakistan] Kırgızların siyasî yapısında kendine has bir katman olarak mevcuttur. Üst düzey yönetici olarak manaplar 1850’den 1930’a kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Çarlık döneminde Kırgızlar arasında okur-yazarların azlığı nedeniyle manap meselesini kaleme alanların çoğunu Rus tarihçi, araştırmacı ve Türkistan’da görev yapan Çar’ın memurları oluşturmuştur. Kırgız tarihçilerin konuya ilgi göstermeye başlaması, ideolojiye uygun olarak Sovyet döneminde ağırlık kazanmıştır. Dış ülkelere kapalı siyaset uygulanan Sovyet sisteminde Batılı araştırmacı ve tarihçilerin manapla ilgili çalışmaları mümkün olmamıştır.

Manap adının ortaya çıkışıyla ilgili bilim adamları farklı görüştedirler. Etnograf Cumagulov “Manap kelimesi çok eskiye dayanmaktadır. Arap kabileleri arasında İslamiyet öncesinde ortaya çıkmıştır” derken; dilci Karasayev ve şarkiyatçı Gafurov “manaf (manap) eski Arapların idolüdür” görüşünü esas almışlardır.

Meşhur tarihçi Togan’ın bu konudaki görüşü hayli dikkat çekicidir: “Kırgızlar 1757 yılından sonra Çin tabiiyetini kabul ettiler. O zaman reisleri ‘Çin valisinin naibi’ manasıyla yazılarda ‘nib-i manab’ tesmiye ediliyordu. Bundan dolayı Kırgız beyleri, eski ‘kaşka’ adı yerine ‘manap’ olarak adlandırılmışlardır. Bugün ise manap kelimesi umumiyetle Kırgız aristokrasisi anlamında kullanılıyor.” Görüldüğü üzere manap adının anlamı ile ilgili ortak bir görüş bulunmamaktadır.

Tarihçi Üsönbayev, manap unvanının ortaya çıkışıyla ilgili olarak “Efsaneye göre Manap adlı bir kişi varmış. Kırgızların Sarıbağış boyundan Döölös’ün oğlu Manap bir boy beyi imiş. Diğer boy beylerine göre acımasızlığı, cesareti, ağırbaşlılığı, temkinliliği ve aynı zamanda cömert olmasıyla farklı bir lidermiş. Sonraları diğer boy ve uruk başkanları, Manap’ın bu özelliklerini taklit etmeye, onun ismini unvan olarak kullanmaya başlamışlar” (s. 112-113) demektedir.

Günümüzde böyle bir unvan olmadığı için artık kelime kullanılmamaktadır. Kelime daha çok Hokand hanlığı, Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'nin ilk zamanlarında kullanılmıştır. Yazarımız “manap” kelimesini kullanarak eserin geçtiği dönemin yönetim biçimi hakkında, okurlarını bilgi sahibi yapmayı hedefleyerek dönemin siyasî ve sosyal durumunu yansıtmıştır. Koyçiyev, eserinde bu kelime “zengin, köy ağası” anlamıyla kullanmıştır.

1.1.1.8. Narkom (Нарком)

Romanda kullanılan “narkom” kelimesi şu cümle içinde geçmektedir; *“Respublika” dep atalıp kalganbız, “Kızıl Kırgız Respublikası” dep koyot, oşonun “sovnarkom”, “narkom”, “töraga” atıkkın murdağı cetekçileri cüröbü? dep, tagıraak taanyı albay, tañ kaldı* (s. 1-2). “ ‘Cumhuriyet’ diye adlandırıyoruz, ‘Kızıl Kırgız Cumhuriyeti’ de diyorlar, bunların ‘halk komiseri’, ‘komiser’, ‘başkan’ olarak çalışan önceki yetkilileri görevlerine devam ediyor mu? diye düşünüp, tam olarak kestiremiyor ve şaşırıyordu” (s. 37).

Yudahin'in sözlüğünde “narkom” kelimesinin *tarihî* bir kelime olduğu belirtilmiş ve Rusçadan Kırgız Türkçesine girmiş olduğu gösterilmiştir. Yine bu sözlükte kelimenin Rusçadaki asıl halinin “Народный комиссар” (Narodnyy komissar) olduğu ve bunun kısaltması için Наркомат (Narkomat) kelimesinin kullandığı ifade edilmiştir. Bu kelime için Yudahin'in sözlüğünde, “halk komiseri, vekâlet, nezaret, başkanlık”; *Kırgız Tilinin Tüştündürmө Sözlüğü*’nde, “halk komiseri”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde, “halk komiserliği, Sovyetler Birliği’nde ülke yönetiminde en etkili makam” anlamları verilmiştir. Bu kelime, Sovyetler Birliği zamanında yönetime ait olarak kullanılan bir kelimedir. Fakat günümüz Kırgız Türkçesinde kullanılmamaktadır. Narkom’un günümüzde bakana eş değer bir görev yürüttüğü anlaşılmaktadır. Koyçiyev de eserinde bu kelimeyi “bakan, komiser” manasıyla kullanmıştır.

1.1.1.9. Oeznoy (Оезной)

Romanda kullanılan “oeznoy” kelimesi şu cümle içinde geçmiştir; *Iras, oeznoy, biristabdardı candadım, manaptar menen tabaktaş, boluştar menen iyindeş cürdüm,*

canına bara elekten candıralı Kuropat menen Bolubaum ele kaldı (s. 71). “Doğru vali, komiserlerle görüştüm, köy ağaları ile aynı çanakta yemek yiyip, boluşlarla beraber oldum, yanına gitmediğim sadece General Kuropat ile Bolubaum kaldı” (s. 121).

Yudahin’in sözlüğünde “oeznoy” *tarihî* bir kelime olarak belirtilmiştir. Bu kelime Mamıtov ve Kulumbaeva’nın (1971) gramer kitabında da *tarihî* olarak belirtilir (s. 49). “Oeznoy” kelimesi için *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözlüğü*, “uezd yönetimi, uezd’in yöneticisi” anlamlarını vermiştir. Bu kelime genel olarak Çarlık Rusyası ve SSCB zamanında kullanılmıştır. Koyçiyev, bu kelimeyi “bölge yöneticisi ve vali” anlamlarıyla kullanmıştır.

1.1.1.10. Pristav (Пристав)

Romanda kullanılan “pristav” kelimesi şu cümle içinde geçmektedir; *Demeyde, uluktar dalıga taptasa kudurettüü alakandın ısıq tabı ötköndöy içinen cımıyıp, köksötkön çeni ıyığına cabışkandan beter korston bolup kalçu Kambar boluş bul colu pristavdın üyünön cürögü tüpöyül çıktı* (s. 11). “Yöneticiler tarafından her daim sırtı sıvazlanan, onların kudretli avuçlarının sıcaklığını hisseden, istekleri yerine gelince her zaman mutlu dolaşan Kambar Boluş bu sefer Komiser’in evinden memnuniyetsiz çıktı” (s. 48).

Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözlüğü’nde bu kelime *tarihî* olarak belirtilir ve “Çarlık Rusyası’nda köyden daha büyük idari bölgedeki polis müdürlüğü” olarak ifade edilmiştir. “Pristav” kelimesinin, *tarihî* bir kelime olduğu Mamıtov ve Kulumbaeva (1971) tarafından da belirtilir (s. 49). *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde, “bölge emniyet müdürü” anlamı verilerek *tarihî* bir kelime olduğu da belirtilmiştir. Koyçiyev, “pristav” kelimesini “polis yöneticisi” manasıyla kullanmıştır. Bu kelime çevresinde anlattığı olaylarda dönemdeki halkın yönetim şeklini yansıtmayı amaçlamıştır.

1.1.1.11. Sovnarkom (Совнарком)

Romanda kullanılan “sovnarkom” kelimesi şu cümle içinde geçmiştir; “*Respublika*” *dep atalıp kalganbız, “Kızıl Kırgız Respublikası” dep koyot, oşonun “sovnarkom”, “narkom”, “töraga” atıkkın murdağı cetekçileri cüröbü? dep, tagıraak taanıy albay, tañ kaldı* (s. 1-2). “ ‘Cumhuriyet’ diye adlandırıyoruz, ‘Kızıl Kırgız Cumhuriyeti’ de diyorlar, bunların ‘halk komiseri’, ‘komiser’, “başkan” olarak çalışan önceki yetkilileri görevlerine devam ediyor mu? diye düşünüp, tam olarak kestiremiyor ve şaşıırıyordu” (s. 37).

Bu kelime Yudahin’in sözlüğünde, *tarihî* bir kelime olarak belirtilmiş ve “halk komiserleri heyeti” anlamı verilmiştir. “Sovnarkom” kelimesi için *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde, “Sovyetlerde yönetici”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü*’nde, “halk komiseri heyeti” anlamları verilmiş ve bu sözlüklerde kelimenin *tarihî* olduğu belirtilmiştir. Bu kelime, romanda da “Sovyetlerin bir yöneticisi, halk komiseri” olarak kullanılmıştır.

1.1.1.12. Törө (Төрө)

Romanda kullanılan “törө” kelimesi şu cümle içinde geçmektedir; *Toy-topurda, Orustan törө kelgende, taş taştap boluş şayloodo el uşintip topurap kalat* (s.18). “Düğünlerde, törenlerde, Rus yöneticileri geldiğinde, taş atılıp boluş seçildiğinde halk böyle kalabalık toplanır” (s. 57).

Yudahin’in sözlüğünde “törө kelimesi *tarihî* bir kelime olarak belirtilmiş ve “törө” kelimesi için “efendi, devlet memuru, derebeyi, bürokrat” gibi anlamlar verilmiştir. “Törө” kelimesi Sagınbayeva’nın editörlüğündeki sözlükte, “bey, bay, asil”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü*’nde “elinde beyliği olan kişi, değerli bey, başkalarına boyun eğdiren kahraman, resmi yönetici”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde, “efendi, sözü geçen kimse, kahraman, yönetici, en iyi, en saygın” şeklinde anlamlandırılmıştır. Bu kelime günümüz Kırgız Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Koyçiyev, romanda “törö” kelimesini “yönetici ve memur” anlamları ile kullanarak dönemin sosyal ve siyasî durumu hakkında bilgi sahibi olmamızı amaçlamıştır.

1.1.1.13. Uezd (Уезд)

Romanda kullanılan “uezd” kelimesi şu cümle içinde geçmiştir; *Kırgızdar! Pişpek menen Prceval uezdinde iloogo alingan malga kol salıp, uurdagandar köböydü* (s. 40). “Kırgızlar! Pişpek ile Prceval valisine vergi olarak toplanan hayvanlara saldırıp çalanlar çoğaldı ” (s. 83).

Mamıtov ve Kulumbaeva’nın (1971) çalışmalarında “uezd” kelimesi *tarihî* olarak nitelendirilir (s. 49). Çankaya’nın sözlüğünde, bu kelime “mıntıka, bölge, mahalle”; *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözlüğü’nde* “eski Rusya’da şehre bağlı bulunan bölgelere, devrime kadar Rusya ve SSCB’de semtlerden küçük yönetim bölgelerine verilen isimler” olarak açıklanmıştır. Yudahin’in (1957) *Rusça-Kırgızca sözlüğü’nde* “uezd” kelimesi “Çarlık Rusyası’nda ve SSCB’de, ilçelere kadar olan bölgelerin yöneticileri” olarak gösterilmiştir (s. 888). Sagınbekov, uezd kelimesini “(Rusça: Uezd), kaza; çoğu zaman “üyöz” kelimesiyle kaza amiri kastediliyordu” (s. 504) şeklinde ifade etmiştir. Koyçiyev, eserinde bu kelimeyi “bölge ve bölge yöneticisi” manasında kullanmış ve anlattığı dönemdeki coğrafi bölünmeleri göstermek istemiştir.

1.1.2. Savaş ve Askerî terimlerle ilgili tarihî kelimeler

Kırgız halkı, tarih boyunca birçok savaşla, isyanla, iç mücadeleyle karşılaşmıştır. Bu yüzden Kırgız söz varlığında bağımsızlık savaşı verdiği milletlere karşı mücadeleleri sırasında kullanılan nesneleri tasvir eden birçok kelime mevcuttur. Geçmiş dönemlerdeki, eski gelenekleri içeren askerî yönetimle ve bağlı bulundukları milletlerin askerî yönetim unvanlarıyla alakalı birçok *tarihî* kelime bulunmaktadır. Bölüklere ve birliklere bağlı kelimeler de mevcuttur. Askerî araç-gereçlerle, silahlarla, kılık-kıyafetle alakalı birçok *tarihî* kelimeyle karşılaşabiliriz. Kırgız halkının tarihini ayna gibi yansıtan ve yaşam ansiklopedisi gibi olan Manas destanında da bu tarz kelimelerle çokça karşılaşabiliriz. Kırgızların sözlü edebiyatlarında, masallarında, destanlarında, efsanelerinde, karakterlerle bütünleşmiş

sembolik eski silahlar ve savaş aletlerinin adları da bu konuya örnek olarak verilebilir. Bazı silah adları aslında tek başına kullanıldığında güncel bir kelime olarak görülebilir ancak o kelimeler sıfatlarla desteklediğinde eski dönemlerde yaşamış bir kahramana veya bir karaktere ait olduğu veyahut döneme ait özel bir kavramı betimlediği için *tarihî kelimeler* kategorisine girmektedir. Bu temayla ilişkili olarak değerlendirdiğimiz kelimeleri aşağıdaki gibi açıkladık;

1.1.2.1. Ak baraň (Ак бараң)

Romanda kullanılan “ak baraň” kelime grubunun geçtiği cümle şu şekildedir; *“Ataňgörüü! Urunganım urumu miltık bolso emine, «atalardın ak baraň» deşet, ak baraňı kalsa emine ?* (s. 153). “Lanet olası! Keşke kullandığım bir tüfek olsa ‘Ataların akbaraň’ dediği, ak baraň olsa ne işe yarar ki ?” (s. 217).

Bu kelime grubunun *tarihî* olduğunu daha önce yapmış olduğumuz tanımlara dayanarak tespit ettik. Yukarıda yapmış olduğumuz tanımlardaki bazı silah adlarının, tek başlarına güncel bir isim olarak kullanıldığını, yanlarına sıfat aldıklarında ise eski dönemdeki bir nesneyi betimlediği için *tarihî kelime* olarak değerlendirildiğini belirtmiştik. Yudahin, “baraň’ın” Farsçadan Kırgız Türkçesine yerleşmiş olduğunu ve “pistonlu tüfek (çakmaklı ve fitilli tüfekten farklı)” anlamına geldiğini belirtmiştir. *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözlüğü* “baraň” kelimesi için “fitil ile ateş yakılıp atılan eski kara tüfeklerin bir türü”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü* “pistonlu tüfek, pamuk kumaş” anlamlarını vermiştir. *Entsiklopediya - Aalam-Manastın Muzıkası* Kitabında “Ak baraň” kelime grubu için, “tüfek: tüfeğin demir bir parçası, tüfeğin önemini artırır” şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Bu iki farklı kelimedenden türetilen, “beyaz tüfek” anlamındaki kelime, geçmiş dönemlerde özel bir silah ismi olarak kullanılmıştır. Koyçiyev de romanda özel bir silah ismi olarak kullanmıştır.

1.1.2.2. Aleňgir kılıç (Алеңгир кылыч)

Romanda kullanılan, “aleňgir kılıç” kelime grubu şu cümle içinde geçmiştir; *Emne, özüñkü casayılıbı ce aleňgir kılıçtı? - deyt birinçi tınay* (s. 110). “Ne seninki sadak mı ya da aleňgir kılıç mı? diye sordu birinci Tınay” (s. 167).

Bu kelime grubuna benzer olan “aleñgir caa” kelime grubu, *Kırgız Adabiyatı Terimderdin Tüşündürmө Sөzlүgү*’nde *tarihі* olarak belirtilmiştir (Şeriev ve Muratov, 1994: 93). Biz de bu benzerlikten ve yukarıda yaptığımız tanımlardan ötürü *tarihі* bir kelime grubu olarak değerlendirdik. Geçmiş dönemlerde yaygın olarak kullanılmış ve sembolik hale gelmiş silah isimleri *tarihі* olarak değerlendirilebilir. Parça parça olarak değerlendirildiğinde *tarihі* sayılmayan kelimelerden oluşturulan bu kelime grubunun ilk kelimesi, “aleñgir” için Yudahin, “tahribat ve yıkma”; Çankaya, “tahribat, yıkma, yıkım”; *Manas Üniversitesi Sөzlүgү*, “yağma etme, tahribat, olağanüstü, müthiş, sihirli”; *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sөzlүgү* ise “destanlarda yıkıcı, gürültü çıkartıcı, parlamak, kavga etmek” anlamlarına yer vermiştir. Yudahin, aleñgir kelimesinin açıklaması sırasında, “aleñgir kılıcı, Coloy bahadırın kılıcının adı” olarak açıklamıştır. Buradan da görüleceği üzere geçmiş dönemde yaşayan Coloy adlı kahramanın kılıcı olarak sembolleşmiştir. Romanda bu kelime grubu, eski dönemlerde kullanılan ve sembol haline gelen bir silah ismi olarak kullanılmıştır.

1.1.2.3. Cazalooçu Otryad (Жазалоочу отряд)

Romanda kullanılan “cazalooçu otryad” kelime grubu şu cümle içinde geçmiştir; Cazalooçu otryaddın cookerleri kolgo tüşkön kırgızdardı çetinen tizip, atuuga kirişti (s. 170). “Cezalandırıcı müfrezenin askerleri esir olan Kırgızları sırasıyla dizerek tüfekle vurmaya başladı” (s. 239).

Bu kelime grubu, Mamıtov ve Kulumbaeva (1971) tarafından *tarihі* olarak belirtilir (s. 49). Bazı kelimeler tek başlarına günceldir ancak birlikte kullanıldığında *tarihі* bir kavramdan bahsettiği için bu alanda değerlendirilir. “Cazalooçu” kelimesi için *Manas Üniversitesi Sөzlүgү*’nde “hâkim ve yargıç”; Çankaya’nın sözlüğünde, “cellat”; *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sөzlүgү*’nde “ceza verici ve ceza çektirici” anlamları verilmiştir. “Otryad” kelimesi için *Manas Üniversitesi Sөzlүgү*’nde, “müfreze, kol, herhangi bir işi yapmak için oluşturulan ekip, takım, grup, sınıf”; *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sөzlүgү*’nde, “özel asker bölük, iş ya da bazı görevleri

birlikte yapmak için toplanarak birlik oluşturan insan topluluğu, bir takım kolektif, hayvanların bölünme sisteminde bir grup”; Çankaya’nın sözlüğünde, “müfreze, müfreze birlik”; anlamları gösterilmiştir. Yudahin, “müfreze” anlamını vererek Rusçadan Kırgız Türkçesine yerleşmiş bir kelime olduğunu ifade etmiştir. Romanda bu kelime grubu “cezalandırıcı müfreze” anlamında kullanılmıştır.

1.1.2.4. Cesekekçi (Жесекчи)

Romanda kullanılan “cesekekçi” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Kambar boluş malçı, cesekekçilerge mal-candı tabıştap, uuldarına baybiçesine üydü tabıştap, karıluularga curtta tabıştap, kolun cıynadı* (s. 92). “Kambar Boluş çobanlara, keşifçilere hayvanlara bakmasını iyice tembihleyerek, çocuklara ve karısına eve göz kulak olmasını söyleyip, ihtiyarlara tüm halkı emanet ederek askerlerini topladı” (s. 146).

“Cesekekçi” kelimesi, Mamıtov’un (2002) çalışmasında *tarihî* olarak belirtilmiş ve yine bu çalışmada “cesekekçi” kelimesi, *leksikalık istorizmlere* bağlı olarak savaş temasındaki kelimeler arasında değerlendirilmiştir (s. 29). “Cesekekçi” kelimesi “cese-” fiilinden türetilmiştir. “Cese-” fiili için Selahaddin Çankaya’nın sözlüğünde, “keşif yapmak, incelemek, korumak, gözetim altında tutmak, bekçilik etmek”; “cesekekçi kelimesi için “izci, gözcü, keşif kolu, muhafız, nöbetçi” anlamları verilmiştir. “Cesekekçi” kelimesi için *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü’nde*, “keşif kolu, askerî keşfe çıkan insan, koruyucu, bekçi, muhafız”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde*, “casus, ajan, nöbetçi, bekçi muhafız”; Yudahin’in sözlüğünde, “keşifçi, kordoncu” anlamları verilmiştir. Bu kelime genel olarak “öncü askerî birlik, keşifçi birlik ve nöbetçi” anlamlarına sahiptir. Romanda bu kelime “nöbetçi, devriye askeri” anlamlarında kullanılmıştır.

1.1.2.5. Çarayna (Чарайна)

Romanda kullanılan “çarayna” kelimesinin geçtiği cümle, şu şekildedir; *Kunduu ookatın taştöogo ıraa körbögöndör kunduz cakaluu ton-çepken, çaraynaluu eer, üpçündüü ürtügün koltuguna kısa çurkayt* (s. 163). “Değerli eşyalarını bırakmak

istemeyenler de yakası kunduz derisinden yapılan kürklerini, donlarını, zırhlı eyer ve nakışlı örtülerini koltuklarına kısıarak koşuyorlardı” (s. 229).

Benzer örneklere göre ve geçmiş döneme ait özel bir kavramı tasvir ettiğı için, bu kelimeyi *tarihî* olarak değerlendirdik. “Çarayna” kelimesi için Yudahin, “zırh, cebe” anlamlarını vermiş ve Farsçadan Kırgız Türkçesine geçmiş olduğunu belirtmiştir. Yine bu sözlükte “çarana” kelimesiyle aynı anlama geldiğı ve anlamının “‘sümük’ şeklinde, zar, yeni doğan çocuk zarı” olduğu gösterilmiştir. Yudahin’in sözlüğünde verilen anlamlar arasındaki “çocuk zarı” bebeğı koruduğı için savaş zırhı ile bağlantılı düşünülmüştür. Bu kelime için Selahaddin Çankaya’nın sözlüğünde “göğüslük, zırh”; *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözlüğü’nde* “kalın deriden, bazen de metalden yapılan, vücuda takılan zırh, savaşa çıkarken göğsüne giyilen tahta, demir”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde* “kalın deri veya metalden yapılmış zırh, tahta veya metal göğüslük, zırh” anlamları verilmiştir. “Çarayna” kelimesi, romanda “özel bir zırh ismi” olarak kullanılmıştır.

1.1.2.6. Çolu baş (Чолу баш)

Romanda kullanılan “çolu baş” kelime grubu, şu cümle içinde geçmiştir; *Nayzası cоктор аңтарıp айбалта, çolu baş, iyri kılıç іздеşti* (s. 89). “Mızrağı olmayanlar da dolaşıp айбалта, çolu baş, eğri kılıç aradılar” (s. 144).

Bu kelime grubunu yukarıda yapmış olduğumuz tanımlara ve daha önce tespit etmiş olduğumuz benzer örneklere dayandırarak, *tarihî* olarak değerlendirdik. Daha önceki tanımlarımızda da bahsettiğimiz gibi bazı kelimeler, tek başlarına güncel olarak değerlendirilse de sıfat almasıyla geçmişe ait özel bir kavramı tasvir ettiğı için *tarihî* kelime olarak değerlendirilirler. Özellikle silah isimlerinde, bu tür örneklerle sıkça karşılaşmaktayız. İki farklı kelimenin birleşimiyle oluşan “çolu baş” kelime grubunun ilk kelimesi “çolu” için Yudahin, “çolu” ile “çulu” kelimesinin aynı olduğunu belirterek “çulu” kelimesinin “sağlam, dayanıklı, tıknaz” gibi anlamları karşıladığını ifade etmiştir. *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözlüğü’nde*, “oymak, kesmek” anlamları verilmiş, yine bu sözlükte ve *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde*

“çulu baş” kelimesi için “taş gibi sert kafa” anlamı verilmiştir. “Çolu baş” kelime grubu, romanda geçmiş dönemlerde kullanılan bir nesneyi betimleyerek özel bir silah ismi “topuz” anlamıyla kullanılmıştır.

1.1.2.7. Çoyunbaş (Чоюнбаш)

Romanda kullanılan “çoyunbaş” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Karaşsa, nayzaların sundurup, çoyunbaş, soyuldarın kezep Kırgızdar çaap kelatat* (s. 102). “Baktıklarında mızraklarını uzatarak, topuzlarını, sopalarını tutarak Kırgızlar at koşturarak hızla geliyorlardı” (s. 158).

“Çoyunbaş” kelimesi Mamıtov’un (2002) çalışmasında *tarihi* olarak değerlendirilmiş ve yine bu çalışmada, “çoyunbaş” kelimesi leksikalik istorizmler içinde, savaş temasına bağlı olarak askerî araç-gereç isimleri arasında gösterilmiştir (s. 31). Anlamları farklı iki kelimenin birleşiminden oluşan “çoyunbaş” kelimesi için Yudahin’in sözlüğünde, “topuz, dökme veya demir başlı sopa, çomak”; Selahaddin Çankaya’nın sözlüğünde, “topuz, demir başlı sopa, çomak”; *Kırgız Tilinin Tüündürmө Sözlüğü’nde*, “savaş aleti, başına dökme demir yapııştırılarak yapılan topuz”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde* “topaz, top biçiminde silah” anlamları verilmiştir. Koyçiyev, genel manada topuz anlamına gelen “çoyunbaş” kelimesini, savaşta kullanılan “topuz şeklindeki bir silah adı” olarak göstermiştir.

1.1.2.8. İyri Kılıç (Ийри Кылыч)

Romanda kullanılan “iyri kılıç” kelime grubu, şu cümle içinde geçmiştir; *Nayzası cоктор аңтарıp айбалта, çolu baş, iyri kılıç іздеşti* (s. 89). “Mızrağı olmayanlar da dolaşıp aybalta, çolu baş, eğri kılıç aradılar” (s. 144).

Bu kelime grubu Mamıtov’un (2002) hazırladığı çalışmada *tarihî* olarak belirtilmiş ve bu çalışmada “iyri kılıç” kelime grubu, *leksikalik istorizmler* içinde savaş temasına bağlı olarak savaş araç-gereçlerinin isimlerinde değerlendirilmiştir (s. 29). Bir dönemde yaygın bir şekilde kullanılmış ve sembolleşmiş kelimeler, *tarihî* olarak değerlendirilir. Günümüzde kullanılan bazı kelimeler sıfat olarak geçmiş bir

dönemde kullanılan bir kavramı ya da bir nesneyi ifade ettiği için *tarihî kelime* olarak değerlendirilebilir. Sözlüklerdeki anlamları doğrultusunda bu kelime grubu “eğri kılıç” anlamına gelmektedir. Romanda, bu kelime grubu, eski bir dönemde kullanılan özel bir silahı betimleyerek silah ismi olarak “eğri kılıç” anlamında gösterilmiştir.

1.1.2.9. Kalkanduu Cazayıl (Калкандуу Жазайыл)

Romanda kullanılan “kalkanduu cazayıl” kelime grubunun geçtiği cümle şu şekildedir: *Pulemettu bilişe elek ali, «kalkanduu mltık», «kalkanduu cazayıl» deşti çala-çarpıt baykagandarı* (s. 142). “Makineli tüfeği yarım yamalak fark edenler ‘Kalkanlı tüfek’, ‘Kalkanlı çakaloz topu’ dediler” (s. 204).

Bu kelime grubunun ikinci kelimesi olan “cazayıl” kelimesi *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde tarihî* olarak belirtilmiştir. Bazı silah isimleri tek başlarına günümüzde hala kullanılan kelimeler arasında yer alır, ancak sıfatlarla kullanıldıklarında belli bir dönemde kullanılan nesneleri işaret ederlerse *tarihî* olarak değerlendirilir. Tanımlarda ve daha önce tespit ettiğimiz kelimelerde, buna benzer örnekleri göstermeye çalışmıştık. Bu kelime de eski dönemlerde kullanılan ama sıfat olarak özelleştirilen bir silah ismi olarak değerlendirilebilir. Birçok anlama sahip olan “kalkan” kelimesi “cazayıl” kelimesini niteleyerek sembolleşmiştir. “Cazayıl” kelimesi için Yudahin ve Selahaddin Çankaya sözlüklerinde “çakaloz topu”; *Kırgız Tilinin Tüştürdirmö Sözlüğü’nde*, “çok eski zamanlardaki küçük top, büyük tüfek” şeklinde ifade edilmiş ve yine bu sözlükte, kelimenin silah manası taşıyan anlamlarının *tarihî* olduğu belirtilmiştir. *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde* bu kelimenin *tarihî* anlamları için “eski devirlere ait ağır bir silah türü” anlamları gösterilmiş, güncel anlamları için “felaket, sıkıntı, çile” gibi karşılıklar verilmiştir. Bu kelime grubu romanda, “kalkanlı çakaloz topu veya kalkanlı makineli tüfek” anlamlarıyla kullanılmıştır.

1.1.2.10. Kayguul (Кайгуул)

Romanda kullanılan “kayguul” kelimesi şu cümle içinde geçmektedir; *"Koş" degeni uşu, adegende, ar uruunun uuldarınan kayguul şaylanıp, çekke turdu* (s. 109).

“‘Birlik’ dediğin işte buydu, ilk önce her boyun yiğitlerinden birisini nöbetçi seçip, sınıra koydular” (s. 166).

Yudahin’in sözlüğünde “kayguul” kelimesinin *tarihî* olduğu belirtilmiş ve “devriye ve uç” anlamlarına geldiği gösterilmiştir. *Kırgız Tilinin Tüshündürmö Sözlüğü*’nde “kayguul” kelimesi ile “kaygool” kelimesinin aynı anlamda kullanıldığı belirtilip, “kaygool” kelimesi için “nöbetçi, keşifçi, bekçi” anlamları verilmiştir. *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde ise “keşif, keşif kolu, keşif kolu askerî, devriye, kolluk” anlamları verilmiştir. Koyçiyev, romanında “kayguul” kelimesini “nöbetçi” anlamıyla kullanmıştır.

1.1.2.11. Nagan (Hagan)

Romanda kullanılan “nagan” kelimesinin geçtiği cümle, şu şekildedir; “*Verniydin abagında çirip çok bolooruñ ukkanda, eki közüñ caynatıp, ”can sooga, biristab-bay, can sooga!” debegeniñ köröyün, nagandın oozun çıkıyıña takaganda, oozuñan ak köbügüñ çaçıratıp, buzuktun başında kimder turganın sayrap aytpaganıñdı köröyün, bir uurunu caşırdıñ ele, bul saam ”cañıldım-cazdım, kolum menen kılğandı moynum menen tartayın, бүкүл uruumdu, бүкүл buzuktu koyço kögöndöp kelip bereyin” dep calınaar beleñ?”* (s. 146-147). “ ‘Verniy’deki hapishanede çürüyüp öleceğini duyunca gözlerini parlatarak ‘Affet Komiser Bey, canımı bağışla!’ diye yalvardığını görecektiyim, Tabancamın ağzını kafasına dayadığımda ağzından köpük çıkınca düşmanı kimlerin yönettiğini güzelce söylediğini görecektiyim, bir hırsız saklamıştın bu sefer ‘yanlışlık yaptım, elimle yaptığımı boynumla çekeyim, tüm halkımı, tüm düşmanı koyun gibi sürüp getireyim sana’ diye yalvarır mı acaba?’ ” (s. 210).

Yukarıda yaptığımız tanımlardaki gibi geçmiş bir dönemde kullanılan kelime olduğu için ve benzer örneklere göre bu kelimeyi, *tarihî* olarak değerlendirdik. “Nagan” kelimesi için Yudahin, “sistemi tabanca” anlamını vermiş ve Rusçadan Kırgız Türkçesine yerleşmiş olduğunu belirtmiştir. *Kırgız Tilinin Tüshündürmö Sözlüğü*’nde, “mermisi silindire koyulan, silindiri dönerek mermi atan tabanca”; *Manas*

Üniversitesi Sözlüğü'nde ise sadece “tabanca” karşılıkları verilmiştir. Romanda, “tabanca” anlamında kullanılmıştır.

1.1.2.12. Okçontoy (Окчонтой)

Romanda kullanılan “okçontoy” kelimesinin geçtiği cümle, şu şekildedir; *Okçontoylорun kagınıp, miltesine ottuk cakkandın maşakatın cegençe, at üstündögülör tim turbay, süröp turuştu:* (s. 140). “Sadaklarından kurşunlarını alıp tüfeğin fitiline ateş yakana kadar at üzerindeki bağırarak durmadan onlara güç vermek için:” (s. 201).

Yukarıda yaptığımız tanımlara ve benzer örneklerle göre bu kelime *tarihî* bir kelime olarak değerlendirilebilir. “Okçontoy” kelimesi için Selahaddin Çankaya, “ok kılıfı, ok kutusu, sadak”; Yudahin, “ok kabı, sadak”; *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözlüğü*, “sadak, ok koyulan torba, tüfek fişeklerinin her birini dizmek için uygun gözleri olan kuşak”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü* “sadak, içine ok konulan torba veya kutu biçiminde kılıf, fişeklik, kargılık” olarak açıklamıştır. Romanda bu kelime, “fişeklik ve sadak” anlamlarında kullanılmıştır.

1.1.2.13. Ooruk (Оорук)

Romanda kullanılan “ooruk” kelimesi şu cümle içinde geçmektedir; *Kırgızdan bargandar oorukta oturat. Okopto oturup, ooruk cumuşun atkarat* (s. 39) “Kırgızlardan gidenler artçı olarak kalacaklar. Siperde kalarak artçı işlerini yapacaklar” (s. 82).

Yudahin’in sözlüğünde bu kelimenin *tarihî* olduğu belirtilmiş ve “ooruk” kelimesi için “artçı, ordu çekirdeği” anlamları verilmiştir. Selahaddin Çankaya’nın sözlüğünde bu kelime için “arka, arka taraf, artçı”; Burul Sagınbayeva editörlüğünde hazırlanan sözlükte “şehir merkezi, ordu çekirdeği, dinleme yeri” anlamları verilmiştir. *Manas Üniversitesi Sözlüğü*'nde, “ooruk” kelimesinin güncel anlamları için “halkın daimi yaşamak için yerleştiği yer, savaşta askerlerin daimî yerleştiği yer, karargâh, dinlenme yeri” anlamları gösterilmiş, *tarihî* şekli için ise “göçemeyen, göç

ile beraber gidemeyen” anlamları verilmiştir. Bu kelime için birden fazla anlam olduğu görülmektedir, fakat romanda bu kelime “artçı, artçı askerî birlik” anlamlarıyla kullanılmıştır.

1.1.2.14. Tuulga (Түүлга)

Romanda kullanılan “tuulga” kelimesi şu cümle içinde geçmektedir; *Bügün köp kişinin atadan kalgan taberigin alıp çıkçü künü okşoboybu, biri tuusun kötörünüp, biri kılıç-nayzasın kolgo salıp, dagı biri temirden sogulgan soot-tuulgasın casanıp çıkkanday ele, bekem katıp, oñoy menen alıp çıkpagan kestikti manap mına bugün çıkarıp, “han” kötörülgön künündö uçanı tilip oturdu* (s. 113). “Bugün birçok insanın atalarından kalan mirasını çıkarma günü olmuştu sanki, kimileri bayrağını kaldırmış, kimileri kılıcını, mızrağını ellerine almış, başka biri de demirden yapılan zırhını miğferini giyinip çıkmıştı, sağlamca sakladığı bu bıçağı köy ağası, işte bugün çıkararak ‘han’ olduğu günde uça keserek oturuyordu” (s. 171).

Yudahin’in sözlüğünde bu kelimenin *tarihî* olduğu belirtilmiş ve “tuulga” kelimesi için “miğfer, tolga” anlamları verilmiştir. Bu kelime için Selahaddin Çankaya sözlüğünde “miğfer ve tolga; Abdıgulova’nın sözlüğünde, “tolga”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү*’nde “askerlerin kılıç, ay-balta, ok v.b şeylerden korunmak için giydiğı baş giysisi”; *Manas Üniversitesi Sөzlүgү*’nde ise “tolga ve miğfer” anlamları verilmiştir. Koyçiyev, eserinde bu kelimeyi “tolga” anlamıyla kullanmıştır. Romanda kullanılan bu kelime ile dönemdeki Kırgız halkının, askerî giyimleri hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

1.1.2.15. Zoot / Soot (Zoot / Coor)

Romanda kullanılan “zoot” kelimesinin geçtiğı cümle şu şekildedir; *Çalgı şilep, çöp çapkandı, ayrı karmap, çömölө üygөndү üyrөngөн, balta kötөрүp, дөңгөç cargan, çelkeygen çeleктеге канактан суу taşıп, zoot attardı sugargan, kulaktap суу цып, kulday іштеген Kırgızdı ушул cerden көрдү* (s. 28). “Tırpanla ot kesip, dirgenle ot toplamayı öğrenen, balta ile kütük kesen, büyük testilerle su taşıyan, zırhlı atlara su veren, arıkla su getiren köle gibi çalışan Kırgızları işte burada görmüşü” (s. 68).

Romanda kullanılan “soot” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Tün ooganço kirpik kakpay tirmiyip, kirip-çıkkandardın, er kapışta tapıragandardın maşakatın karap, “Cat, cubarım bek! Bala degen baladay boluçu ele!” dep tildenişse, cuurkandın aldınan başın kıltytıp kalçu bala-çaka oçokto kızargan ottun carıgına calt-cult etken sootton, aybaltanın calañdagan mizinen közdörün albay, alayın dese da ala albay, uurdana tiktep, oy-kıyaldarı alda kayda ketip, çoñdor ukpagan, özdörü gana ukkan tilde erteñkini coruyt: -Atalarımız orus menen karmaşat eken!* (s. 90). “Gece yarısına kadar gözünü yummamış uyuyamamışlar, girip çıkanları, boz üyün erkek tarafında bir şeyle uğraşanlara bakan çocuklara, anneleri ‘Yat, yavrum hadi! Çocuk, çocuk gibi olsa!’ diye azarladığında yorganına başlarını çekerek küçük delik yapıp yine de bakmaya devam eden çocuklar ocakta yanan ateşin aydınlığında parlayan zırhdan, aybaltanın ucundan gözlerini alamayıp bir sürü şey düşünüyorlardı. Büyüklere söylemeseler de kendi kendilerine yarın ne olacağını tahmin ediyorlardı: -Babalarımız Ruslarla savaşacakmış!” (s. 144).

“Zoot” Mamıtov ve Kulumbaeva’nın (1971) çalışmalarında *tarihî* bir kelime olarak nitelenmiştir (s. 58). Yudahin de bu kelimeleri *tarihî* olarak nitelendirmiş ve “zoot” kelimesi ile “soot” kelimesinin aynı anlamda olduğunu belirterek “zırh ve cebe” anlamlarını vermiştir. “Soot” kelimesi Selahaddin Çankaya sözlüğünde “zırh ve cebe”; *Kırgız Tilinin Tüştürmө Sözlüğü*’nde “ok, mızrak, vb. savaş silahlarından ya da oktan korunmak için giyilen, gömlek şeklindeki savaş giysisi”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde “zırh, savaşlarda ok, kılıç, süngü vb. silahlardan korunmak için giyilen, demir ve tel levhalardan yapılmış giysi” olarak anlamlandırılmıştır. Koyçiyev, romanında bu kelimeleri “zırh” anlamıyla kullanmıştır.

1.1.3. Dinle alakalı tarihî kelimeler

Kırgızlar, tarih boyunca çeşitli dinlere inanmışlar ve egemenlikleri altına girdikleri her milletin diniyle etkileşim halinde olmuşlardır. Yaşadıkları farklı dönemler içinde Şamanizm, İslamiyet, Göktanrı İnancı ve Hristiyanlık gibi dinlerle ve inanışlarla iç içe olmuşlardır. Kırgızlar, bu değişimler sebebiyle din ile ilgili birçok *tarihî* kelimeyi Kırgız Türkçesinin söz varlığına katmışlardır. Geçmiş dönemlere ait dinî kavramları

ve nesneleri karşılamak için türetilen bu kelimeler, *tarihî* olarak nitelendirilebilir. Halkın, inançları çerçevesinde oluşturulan veya başka dillerden geçen bu *tarihî kelimeler* Koyçiyev'in romanında da o dönemin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1.3.1. Kalpa (Калпа)

Romanda kullanılan “kalpa” kelimesi şu cümle içinde geçmektedir; *Eşen menen kalpa kurandın sözünö işengençelik işenet* (s. 27). “Hocaya kalfaya ve Kur'an'a inandıkları kadar inanırlardı” (s. 67).

Yudahin, sözlüğünde bu kelimenin *tarihî* olduğu belirtmiş ve “kalpa” kelimesi için “muallim, kendisine küçük talebeler zümresi nezaret etmesi ödevi tevdi edilen büyük talebe, halife, kalfa, bir şeyin müridi” anlamlarını vermiştir. Selahaddin Çankaya'nın sözlüğünde “kalfa”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү* 'nde, “şeyhin mürşidi, şeyhin işini devam ettiren kişi, dini eğitim veren ve öğütleyen küçük grupta okuyanlara bakan gözleyen medrese öğrencileri”; Abdigulova, sözlüğünde “kalfa”; *Manas Üniversitesi Sөzlүgү* 'nde “kalpa” kelimesi “şeyhin kalfası, dini eğitmen anlamlarının yanı sıra küçük sınıflara bakan, gözlemleyen medrese öğrencileri” olarak açıklanıp *tarihî* bir kelime olarak nitelendirilmiştir. Koyçiyev, romanda bu kelimeyi “kalfa” anlamında kullanmıştır.

1.1.4. Toplumsal yaşam ile ilgili tarihî kelimeler

Kırgız Türkçesinde, diğer alanlara karşılık gelen *tarihî kelimeler* olduğu gibi toplumsal hayatta birçok konuyu karşılayan *tarihî kelimeler* de mevcuttur. Yaşam ile ilgili *tarihî kelimeler* kendi içinde birçok temayı barındırır. Kırgızlar, eski yaşam biçimlerine bağlı gelenekçi bir toplumdur. Bundan dolayı Kırgız Türkçesi birçok *tarihî kelimeye* ev sahipliği yaparak var olan kavramların da isimlerini korumaya çalışmıştır. Kırgızlarda, halkın yaşayışı hakkında bizi bilgilendiren ve hatta ayna görevi gören destanlarda, halk hikâyelerinde ve masallarda, günlük yaşam ile ilgili *tarihî kelimelerle* karşılaşmaktayız. Eğer bir yazar, Kırgız halkının tarihi hakkında bilgi vermek veya eski bir dönemi yansıtmak istiyorsa bu *tarihî kelimeleri* kullanmaktadır, bu şekilde yazar eserde dil yetkinliğini de göstermiş olur.

Uzun yıllar Sovyetler Birliği ve Çarlık Rusyası egemenliğinde yaşam süren Kırgız halkı toplumsal yaşamda çeşitli değişiklikler yaşamıştır. Bu değişiklikler ve etkileşim sonucu oluşan bazı terim isimleri, kelimeler, toplumsal hayatta kullanılan bazı nesneler belirli bir tarihî dönemle ilişkili olduğundan bu alanda değerlendirilebilir. Genel olarak toplumsal yaşamla alakalı Koyçiyev'in kitabında kullanılan kelimeler şu şekildedir;

1.1.4.1. Besir (Бесир)

Romanda geçen “besir” kelimesi şu cümle içinde geçmektedir; *Oşol küñü Kambar boluş besirin kaşına oturguzup, soldatka alıñçulardın tizmesin tüşürdü* (s. 70). “O gün Kambar Boluş kâtibini yanına oturarak askere gidecek olanların listesini oluşturdu” (s. 120).

Yudahin'in sözlüğünde bu kelimenin *tarihî* olduğu belirtilmiş ve kelimenin Rusçadan geldiği gösterilerek “kâtip; nahiye müdürlüğü kâtibi” anlamları verilmiştir. *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözlüğü*'nde, *Kırgız Dilinin Orfologik Sözlüğü*'nde ve *Manas Üniversitesi Sözlüğü*'nde “besir” kelimesi için “kâtip” anlamı verilmiştir. Koyçiyev de eserinde “besir” kelimesini “kâtip” anlamında kullanmıştır.

1.1.4.2. Casool (Жасоол)

Romanda kullanılan “casool” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Carak asıngan casooldordun koştoosunda ayıldarga arabaçan kattagan, köödöy kara krom ötügü küzgüdüy cıltıldagan, soorusunda bulgaarı baştık salpaktagan, kaçan körsöñ turnabay kötörüngön, coon colpusunan kelgen, süksöygön muruttuu, sapsaygan sarı sakalduu pristav menen körüngön Kırgız süylöşө berbeyt!* (s. 19). “Omzunda silah asılı askerlerle birlikte köyleri at arabalarıyla gezen, ayna gibi parlayan simsiyah çizmesi, omzunda sallanan deri çantası, elinden düşmeyen dürbünü ile iri yapılı vücuduyla, dik bıyıklı, uzun sarı sakallı Komiser ile her Kırgız'ın konuşması mümkün değildi.” (s. 57).

Yudahin'in sözlüğünde bu kelimenin *tarihî* olduğu belirtilmiş ve “casool” kelimesi, “bir hükümet memurunun yanında bazı hizmetleri yerine getiren kişi” olarak

açıklanmıştır. “Casool” kelimesi Mamıtov ve Kulumbaeva’nın (1971) çalışmalarında da *tarihî* olarak belirtilir (s. 49). Çankaya, “ayakçı, ayak işlerine bakan kişi”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү* “boluşun yaveri, köy idarecisi ya da Çarlık Rusyası’ndaki yaya askerlerin kumandanına denk gelen askerî rütbe”; *Manas Üniversitesi Sөzlүgү* “hizmetli, görevli” anlamları gösterilip kelimenin *tarihî* olduğu belirtilmiştir. Sagınbekov, (2007) “casool” kelimesini “bay-manapların, boluşların emir ve isteklerini yerine getiren hizmetli” olarak ifade etmiştir (s. 501). Romanda, “casool” kelimesi, “bir devlet memurunun yanında onun işlerini yapan ve aynı zamanda askerî olarak da çalışan kimse” anlamıyla kullanılmıştır.

1.1.4.3. Cumuşçu tap (Жумушчу тап)

Romanda kullanılan “cumuşçu tap” kelime grubu, şu cümle içinde geçmektedir; *Padişanı töñkörüüdögü bolşevikterdin ordun, tarihıy öñügüüdögü cumuşçu tabının ordun burmalap, eskiçil, ulutçul köz karaştı ügüttöp, Angliyanın buzup-cargıç sayasatına kızmat kılıştı kimder cetektegen?* (s. 2-3). “Çar’ı yıkma sırasındaki Bolşevikler’in yerini, tarihdeki işçi tabakasının yerini yanlış anlatıp gelenekçi, milliyetçi bakış açısıyla propaganda yaparak İngiltere’nin bozucu siyasetine hizmet edenleri kimler yönetiyor?” (s. 38).

Bu kelime grubunda “tap” kelimesinin ‘sınıf’ anlamı, sözlüklerde *tarihî* olarak belirtilmiştir. “Cumuşçu” kelimesi için *Manas Üniversitesi Sөzlүgү*’nde “işçi, çalışan, hizmetli, çalışmaya mecbur olan çaresizlikten dolayı bir şekilde iş bulup çalışan kimse”; Yudahin’in sözlüğünde “işçi”; Çankaya’nın sözlüğünde “amele, işçi” anlamları verilmiştir *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү*’nün 1969 basımında, iki farklı anlam verilmiş, ilki “Sosyalist düzende, üretim işinde belli bir meslekle ilgili çalışarak işçi sınıfında olan kimse, memleketin yöneticisi sayılan ve üretim araçlarının sahibi olan emekçi sınıfın vekili”; ikincisi ise “Kapitalist düzende, üretim araçlarına sahip olmayan, kendi gücünü satıp, hayatını geçindirmek için çaresiz olan işçi” olarak ifade edilmiştir. *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү*’nün 2015 basımında “belirli bir mesleğin üretiminde çalışıp, işçiler sınıfına giren işçi kitlenin vekili, kendi iş gücünü satıp hayatını geçindirmek için, çaresiz olan işçi” olarak belirtilmiştir. “Tap” kelimesi için Çankaya’nın sözlüğünde, “sınıf ve tabaka”; Yudahin’in

sözlüğünde “sınıf” anlamları verilmiştir. *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde “ısı, sıcak, sıcaklık, sağlık, esenlik, sıhhat, tav, kıvam, fizik ve moral yönünden istenilen durum, zaman, vakit, ilk hecesinde “a” sesi olan sıfatlardan pekiştirme sıfatı yapmak için kullanılan ön ek, Kırgızlarda millî halı yapımında kullanılan iki yüzlü keçe” gibi günümüzde kullanılan anlamlarının yanında *tarihî* anlamı olarak “sınıf” gösterilmiş ve kelime açıklanırken örnek cümlede *cumuşcu tabı azıraak* “işçi sınıfı daha az” örneği verilmiştir. *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü*’nde ise “sosyalist sınıf” anlamı belirtilerek “cumuş tabı” yani “işçi sınıfı” örneği verilmiştir ve bu sözlükte “tap” kelimesi *tarihî* olarak nitelendirilmiştir. “Tap” kelimesinin sözlüklerde birçok anlamı mevcuttur ancak biz, yalnızca “sınıf ve tabaka” anlamlarını ele aldık. Aynı ayrı anlamlarına baktığımızda ve örnekleri ele aldığımızda, bu kelime grubunun anlamı ‘işçi sınıfı’dır, Koyçiyev de romanda “cumuşcu tap” kelime grubunu bu anlamıyla kullanmıştır.

1.1.4.4. Ezüüçü tap (Эзүүчү тап)

Romanda kullanılan “ezüüçü tap” kelime grubu, şu cümle içinde geçmiştir; *Ezüüçü tapka karşı kalktı baştağan çınığı el baatırların, revolyutsiyanın baatırların çanıp, eskinin tukumdarın kötörө çalganınar kanday* (s. 2). “Ezici tabakaya karşı halkı yöneten gerçek halk kahramanlarını, devrim kahramanlarını görmezlikten gelip eski nesilleri tanıtmanızı nasıl anlayabiliriz?” (s. 37).

Bu kelime grubunu daha önce yapmış olduğumuz tanımları ve “tap” kelimesinin sözlüklerdeki açıklamalarını esas alarak *tarihî* bir kelime olarak değerlendirdik. “Ezüüçü” kelimesi Yudahin’in sözlüğünde, “zalim, sıkıştırıcı”; Çankaya’nın sözlüğünde, “ezici, zalim kimse”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde “zalim, zulmeden”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü*’nde, “üretim araçlarına ve yönetime sahip olan, işçi halkı ezen, sömürücü” olarak ifade edilmiştir. “Sınıf anlamında kullanılan “tap” kelimesi *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde ve *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü*’nde *tarihî* olarak belirtilmiştir. “Ezüüçü tap” kelime grubu Çarlık Rusyası rejiminde üst tabaka insanları, halkı baskı altında tutan, sömüren, halka zorla istediklerini yaptıran insanları ifade etmek için kullanılmıştır. Sovyetler

Birliği rejimi geldikten sonra, o tabakaya mensup insanları yermek için kullanılmıştır. Koyçıyev, bu kelime grubunu “zalim sınıf” anlamında kullanmıştır.

1.1.4.5. Kır körsötüü (Кыр көрсөтүү)

Romanda kullanılan “kır körsötüü” kelime grubu, şu cümle içinde geçmiştir; *Tömöndö oturgandarga töbödön köz çaptırıp, kır körsötüp turganday* (s. 48). “Aşağıda oturanları yukarıdan gözetleyip göz dağı verir gibi duruyordu” (s. 93).

Bu kelime grubunun *tarihî* olduğunu, Mamıtov ve Kulumbaeva’nın (1971) çalışmasında görmekteyiz (s. 54). Bu kelime grubu ayrı ayrı ele alındığında bütününden çok farklı anlamlara sahip olduğunu görebiliriz. “Kır körsötüü” kelime grubu birlikte açıklanarak *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözlüğü’nde*, “gözdağı vermek”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde* ise, “üstünlük taslamak” anlamlarıyla gösterilmiştir. Anlamları çok farklı olan iki kelimenin birleşimden oluşan bu kelime grubu, romanda “gözdağı vermek, üstünlük kurmak” anlamlarında kullanılmıştır.

1.1.4.6. Mucuk (Мужук)

Romanda kullanılan “mucuk” kelimesi şu cümle içinde geçmektedir; “*Çokundunun padişası mucuktun tilegin beret tura, cakşılar dep atıgıp, boluş-ıstarçını bolup cürgön, boluş-ıstarçını bar bizdin eldin tilegin kim beret?*” *dep tañdanat* (s. 29). “‘Dua ettikleri Çar mujiklerin dilediğini veriyormuş, iyiymiş, boluş ve köy muhtarların yönettiğı bizim halkın dilediğini kim verir?’ diye şaşkınlıştı” (s. 70).

Yudahin, sözlüğünde bu kelimenin *tarihî* olduğunu ve Rusçadan Kırgız Türkçesine girmiş bir kelime olduğunu belirtmiştir. *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözlüğü’nde* “mucuk” kelimesi için “köylü, kaba, terbiyesiz, erkek, er” anlamları verilmiştir. Romanda bu kelime o dönemdeki, “Rus erkeklerini” tasvir etmek için kullanılmıştır.

1.1.4.7. Ordo (Ордо)

Romanda kullanılan “ordo” kelimesi, şu cümle içinde geçmiştir; *Boluş coldo katar ańdasa, maalında cetip, ordo kurulganı catkanın ukpaganda topton çettep kalmak*

eken (s. 84). “Boluş, giderken ‘Tam zamanında gelmişim, han otağı kurmaya hazırlandıklarını duymasaydım her şeyden geri kalmış olurdum’ diye düşündü” (s. 137).

Bu kelimenin *tarihî* olduğu, Mamıto’v’un (2002) hazırlamış olduğu çalışmada belirtilmiştir. Ayrıca bu çalışmada, “ordo” kelimesi *leksikalik istorizmler* içinde, yaşam temasına bağlı olarak değerlendirilmiştir (s. 27). Yudahin de “ordo” kelimesinin *tarihî* bir kelime olduğunu ve “Han’ın karargâhı, in, Kırgızların kumar mahiyetinde olan aşık oyunu” anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Çankaya’nın sözlüğünde “ordu, orta, merkez, saray, ordo (millî Kırgız oyunu)”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde “kağan otağı, hanlık merkezi, aşık kemikleri ile oynanan millî oyun, merkez, bir işin yoğun yapıldığı yer, merkez, başkent ve çadır”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmö Sözlüğü*’nde “hanın yönetim evi, beylik evi, millî bir oyun ismi” şeklinde ifade edilmiştir. Birçok anlama sahip olan bu kelime, kitapta “hanın karargâhı” anlamında kullanılmıştır.

1.1.4.8. Politsiya (Полиция)

Romanda kullanılan “politsiya” kelimesi, şu cümle içinde geçmiştir; *Birde orus politsiyasınan kılmaştı caşıruunun mümkün emestigin aytıp birde tergöö kıçap, sot aralaşsa, anda opsuz çıgımga uçuraarın eskertip, boluştun başın ooruttu* (s. 53). “Rus polislerinden cinayeti saklamanın mümkün olmadığını anlatıp, eğer tahkikat derinleşirse, mahkeme içinden çıkılmaz hâl alırsa, o zaman çok ağır cezaya çarptırılacağını hatırlatıp Boluş’un kafasını iyiden iyiye karıştırdı” (s. 100).

Bu kelimenin *tarihî* olduğu, Mamıto’v ve Kulumbaeva’nın (1971) çalışmalarında belirtmiştir (s. 49). “Politsiya” kelimesi için *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde “polis”; Çankaya’nın sözlüğünde, “zabıta”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmö Sözlüğü*’nde, “toplum düzenini koruyan, onun güvenliğini sağlayan millî organ ve bu organda çalışan insanların bazı ülkelerdeki adlandırılması”; Yudahin’in sözlüğünde, “polis dairesi, polis teşkilatı ve zabıta” anlamları ifade edilmiş ve kelimenin Rusçadan Kırgız

Türkçesine geçmiş olduğunu belirtmiştir. Koyçiyev, bu kelimeyi romanda, “polis” anlamında kullanmıştır.

1.1.4.9. Tilmeç (Тилмеч)

Romanda kullanılan “tilmeç” kelimesi, şu cümle içinde geçmiştir; *Bastırmanın bel kırçoodon kelgen cıgaç tosmosun tayanıp, taştan töşölgön tepkiçterine ayaktarın ayar taştay tüşüp kelatıp, pristavdın aldında, anı koştogon tilmeçinin aldında sır aldırbayt* (s. 11). “Hangarın bel yüksekliğindeki tahta korkuluklarına tutunarak taş döşemeli yapılan merdiven basamaklarından dikkatle inerken bu halini yanındaki Komiser’e ve tercümanına belli etmiyordu” (s. 48).

Bu kelimenin *tarihî* bir kelime olduğu Mamıtov ve Kulumbaeva (1971) çalışmalarında belirtilir (s. 49). *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde* bu kelime için “sözlü çeviri yapan tercüman”; Çankaya’nın sözlüğünde “dilmaç, çevirici, çevirmen, tercüman”; Yudahin’in sözlüğünde “dilmaç, tercüman”; *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözlüğü’nde* “tilmeç” kelimesi “çevirici, bir dilden ikinci bir dile çeviren adam” olarak ifade edilmiştir. Romanda bu kelime, “tercüman” anlamıyla kullanılmıştır.

1.1.4.10. Tüpök (Түпөк)

Romanda kullanılan “tüpök” kelimesi şu cümle içinde geçmiştir; *“Kara sanı türülüp” dep, toru etine tolup turgan sanın ayttı, “kar ciligi kadoodoy” dep, kar ciligine közü kadalıp turdu, “tüpök kuyruk, keñ sooru” dep, kuyruğu menen soorusunun simbatına bir türlüü kuştarlandı* (s. 65). “ ‘Karabacağı dürülü’ diye doru atın etli olan bacağını betimledi, ‘ezilmiş kemiği kazık gibi’ diye gözü ona takıldı, ‘bir topak kuyruklu, geniş göğüslü’ diye kuyruğu ile göğsüne hayran kaldı” (s.113).

Yudahin, sözlüğünde bu kelimenin *tarihî* olduğunu belirtmiş ve “tüpök” kelimesi için tuğ (mızrağın ucuna bağlanan bir deste at yahut Çin mandası (kayta) kuyruğunun kılı) açıklamasını yapmıştır. Selahaddin Çankaya sözlüğünde, bu kelime için “bir tutam at kılı”; *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözlüğü’nde* “yılkının kuyruğunun dibine yakın çevresinden kırılan kıl, mızrağın ucuna takılan bir top kıl”; *Manas*

Üniversitesi Sözlüğü’nde “kesilmiş at kuyruğu, mızrağın ucuna takılan püskül, tuğ” olarak ifade edilmiştir. Koyçiyev, “tüpök” kelimesini “topak şeklinde at kuyruğu” anlamında kullanmıştır. Yazar, bu kelime ile eski bir askerî geleneği de hatırlatmak istemiştir.

1.1.5. Kıyafet ve Takılarla ilgili tarihî kelimeler

Kırgızların eski zamanlarda kullandığı, gündelik veya özel günlerdeki kıyafetleri takıları, süs eşyaları sadece o dönemde sıkça kullanılmış ise *tarihî* olarak değerlendirilebilir. Kırgız halkının geleneklerine özgü veya eskiden egemenlikleri altına girdikleri halklara ait özel kıyafetler de bu kategoride değerlendirilebilir. Kırgızların destanlarında, efsanelerinde, masallarında, kahramanlarla özdeşleşmiş veya o dönemdeki geleneklerle özdeşleşmiş kıyafet isimleri, kumaş isimleri de yine bu kısma dâhil edilmektedir. Aşağıdaki kelimeleri buna örnek olarak gösterebiliriz.

1.1.5.1. Çepken (Чепкен)

Romanda kullanılan “çepken” kelimesi, şu cümle içinde geçmiştir; “*Orustun cılıksına tiyişiptir!*” *degendi ukkanda Kambar boluştun sözü oozunan tüşüp*, “*kuday özüñ saktay kör!*” *dep, çepkeninin cakasın karmandı* (s. 68). “Kambar Boluş hiçbir şey konuşmadan ‘Allah korusun!’ diyerek kaftanının yakasını silkti” (s. 117).

Mamıtov, (2002) “çepken” kelimesini *tarihî* olarak belirtmiş ve kelimeyi *leksikalik istorizmler* içinde hayat temasına bağlı olarak kılık-kıyafet isimleri arasında değerlendirilmiştir (s. 33). Bu kelimeyi Çankaya, “çuhadan astarsız kaftan, cepken”; Yudahin “iğne ardı dikilmiş, bir nevi erkek üst giyimi, çuhadan astarsız kaftan”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*, “bolca dikilmiş bir tür üst giysisi”; *Kırgız Tilinin Tüştürmө Sözlüğü* “astarsız geniş olarak dikilen ya da içi dar tutulup dışı bol bırakılan üst giyimi” olarak açıklamıştır. Romanda bu kelime “kaftan” anlamıyla kullanılmıştır.

1.1.5.2 Kuu Çarık (Куу чарык)

Romanda kullanılan “kuu çarık” kelime grubunun geçtiği cümle, şu şekildedir; *Cargak şımçan, kuu çarıkçan minabul kişiler padişanın öñün-tüsün bilbey turup*

karganat (s. 166). “Deri pantolonlu, deri ayakkabılı bu insanlar Çar’ın nasıl olduğunu bilmeden ona beddua ediyorlardı” (s. 233).

Bu kelime grubunu yukarıda yapmış olduğumuz tanımlara ve daha önce tespit ettiğimiz benzer örneklerle dayanarak *tarihî* olarak değerlendirmekteyiz. Daha önceki tanımlarımızda bahsettiğimiz gibi kelimeler, tek başlarına güncel bir kelime olarak değerlendirebilir, fakat geçmiş dönemle bağlantılı olarak değerlendirildiğinde *tarihî* olarak kabul edilir. Bu kelime grubunu ayrı ayrı değerlendirsek, ilk olarak “kuu” kelimesi için Yudahin, “çevik, kurnaz, sokulgan, ak, beyaz, kuru, kurumuş, felce uğramış, kav”; Selahaddin Çankaya, “hilekâr, hileci, kurnaz, açık göz, şeytan, kuğu, beyaz, ak, soluk, solgun, kuru, kurumuş, kavruk”; Burul Sagınbayeva’nın editörlüğünde hazırlanan sözlük, “kurnaz, açık göz, kuğu”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*, “kuğu, kav, çabuk tutuşan ot veya odun, kurnaz, açık göz, hin, kuru, suyu nemi olmayan, azaplı, belalı, kimsesiz, ıssız” anlamlarını vermiştir. “Çarık” kelimesi Yudahin’in sözlüğünde, “tek parça deriden yapılmış ayakkabı”; Burul Sagınbayeva’nın editörlüğünde hazırlanan sözlükte, “çark taşı, bileme taşı, çarık”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü’nde*, “balta, bıçak vb. şeyleri bilemek için kullanılan ağaca yerleştirilen tekerleğe benzer bileme taşı, iri malların derisinden, genelde baş derisinden yapılan ayakkabı”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde* “bileği çarkı, makinesi, çarık, işlenmemiş sığır derisinden yapılan ayakkabı” olarak ifade edilmiştir. Anlamları farklı iki ayrı kelimedenden oluşan “kuu çarık” kelime grubu o dönemde kullanılan özel bir ayakkabı ismi olarak geçmektedir. Romanda bu kelime grubu “özel bir ayakkabı ismi” olarak Çar’ın resmini tasvir ederken onun ayakkabısı için kullanılmıştır.

1.1.5.3. Taacı (Таажы)

Romanda kullanılan “taacı” kelimesinin geçtiği cümle, şu şekildedir; “*Han” dese taacı kiyet, altın-kümüş calatılğan cip menen saymalangan çepken caminat, ökçösünö asıl taş çögörülгөн ötüğü bolot degen comoktordu elestetip cürüptür* (s. 31). “ ‘Hükümdar’ denilince taş giyen, üzerinde altın ve gümüşle süslenmiş, parlak iplerle nakışlanmış kürkü ve üzeri değerli taşlarla süslenmiş çizmesi olan masallar hatırlanır” (s. 72).

Mamıtov'un, (1971) çalışmasında "taacı" kelimesinin *tarihî* olduğu belirtilir (s. 27). Yudahin, İran dilinden Kırgız Türkçesine yerleşmiş bir kelime olduğunu belirtmiş ve "taacı" kelimesi ile "tacı" kelimesinin aynı anlamda olduğunu belirterek bu kelime için "taç, çelenk, ibik" anlamlarını vermiştir. Çankaya'nın sözlüğünde, "çelenk, taç, ibik, taç (futbol)"; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*'nde "taç, hükümdarlık sembolü, ibik, güneş ve yıldız atmosferinin dış kısmı, galakside yıldızların oluşturduğu bulutsu, taç"; *Kırgız Tilinin Tüştürmө Sözlüğü*'nde, "monarşi beyliğinin nişanesi sırasında padişahların, hanların giydiği pahalı, değerli süslenmiş baş giyim" olarak ifade edilmiştir. Birçok anlama sahip olan bu kelime, romanda "taç" anlamıyla kullanılmıştır.

1.1.6. Geleneklerle ilgili tarihî kelimeler

Tüm Türk halklarında olduğu gibi Kırgız halkı da geleneklerine göreneklerine bağlı bir topluluktur. Geçmişteki örf-adet ve geleneklerine karşılık gelen bir kelime eğer bir dönem ile özdeşleşmiş ise o *tarihî* bir kelimedir. Kırgız halkının, etkileşimde olduğu diğer halkların kültür unsurlarına Kırgız Türkçesinde bir isim verilmişse, o kelimeler de bu alanda değerlendirilebilir. Geçmişte, Kırgız halkının gelenekleriyle alakalı olarak romanda geçen aşağıdaki *tarihî kelimelere* rastladık.

1.1.6.1. Barımta (Барымта)

Romanda kullanılan "barımta" kelimesi, şu cümle içinde geçmiştir; *Ölgön cigittin söögünö ökürüp bolup, caraluunu üyünö tüşürüp koyup, barımtaçılar boluştun üyü tigilgen ayılga cakındaşkanda katçısı kabarladı* (s. 17). "Ölen yiğidin cenazesine ağlayıp, yaralıyı evine bırakıp, barımtaçılar Boluş'un evinin olduğu yer denilen köye yaklaştıklarında, Boluş'un kâtibi haber verdi:" (s. 55).

Yudahin, bu kelimenin *tarihî* olduğunu belirtmiş ve "barımta" kelimesi için "haksızlık edenin veya onun akrabalarının hayvanlarını sürüp götürmek maksadıyla yapılan hücum, iddia edilen hakkı, elde etme şekillerinden biri olarak" anlamlandırmıştır. "Barımta" kelimesi *Manas Üniversitesi Sözlüğü*'nde "rehin";

Çankaya'nın sözlüğünde, “fidye ve haciz”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү* 'nde “savaşılan tarafa saldırılarak alınan hayvan, dava için alınan el koyulan mal, can, eşya” olarak ifade edilmiştir. Saginbekov, (2007) barımta kelimesini

“Feodalizm devrinde Kırgız, Kazak, Başkurt gibi göçebe halklarında, bir birine düşman olan kabilelerin kendi aralarındaki davadan dolayı esir aldığı ya da ele geçirdikleri insan veya mal-mülk. Barımtanın asıl anlamı, komşu kabileyi ya da halkı talan edecek şu ya da bu feodalın gücünü ve zenginliğini arttırmak idi” şeklinde ifade etmiştir (s. 509).

Romanda bu kelime, “eski bir Kırgız geleneği olan, başka milletlerin at sürüsünü sürüp getirme” anlamıyla kullanılmıştır.

1.1.6.2. Han kötör- (Хан көтөр)

Romanda kullanılan “han kötör-” kelime grubu şu cümle içinde geçmektedir; *Tuu kubalay alçılğan kudayan uulu koktunun içinde birde çubalıp, birde tuuçuga ıktay cıynalıp, Çüydün suusun keçmelikten şar attap, Şabdandın Möküşün han kötörgönü catkan maalga tuştay, çoñ şaşkede Keminге kirip bardı* (s. 94) “Bayrağı kovalayarak gelen Kudayan'ın çocukları dağ deresinin içinde kah yavaş yürüyerek kah bayrakçıya yaklaşıp toplanarak Çüy'ün suyunun geçidinden hızlıca geçip Şabdan'ın Möküş adlı oğlu han seçilmek üzereyken öğleye doğru Kemin'e vardılar” (s. 149).

“Han kötör” kelime grubu Yudahin Sözlüğünde *tarihî* olarak değerlendirilmiş ve “han seçmek” anlamı verilmiştir. Bu kelime grubu için Çankaya'nın sözlüğünde de “han, hükümdar seçmek” açıklaması yapılmıştır. Anlamları güncel olan iki kelimenin birleşiminden oluşan kelime grubu Kırgız halkının belirli bir dönemde kullandığı han seçme geleneğini tasvir ettiği bu kelime grubu *tarihî* olarak değerlendirilmiştir. Yazar da bu kelime grubunu romanda “han seçmek” anlamıyla kullanmıştır.

1.1.7. Geleneksel oyunlarla ilgili tarihî kelimeler

Uzun yıllar hayatını göçebe bir topluluk olarak sürdürüp, daha sonra bozkır kültürüne sıkı sıkıya bağlanan Kırgız halkının, geçmişten günümüze gelen bazı geleneksel oyunları vardır. Kırgız toplumunda, halk arasında oynatılan ve sözlü edebiyatta bahsedilen birçok halk oyunu ve halk türküsü mevcuttur. Belli bir dönemle özdeşleşen bu oyunlar, özel günlerde oynanan veya gündelik olarak

oylanan oyunlar olarak ikiye ayrılmış ve isimlendirilmişlerdir. Bu oyun isimleri, sadece belli bir döneme özgü ise, bu alana dâhil edilir ve *tarihî* kelime olarak değerlendirilir;

1.1.7.1. Ak çölmök (Ак чөлмөк)

Romanda kullanılan “ak çölmök” kelime grubu şu cümle içinde geçmiştir; *Demeyde, el tegiz oturgandan kiyin dele kır-kırdagı cılkıçıldın şırılđañ aytkanı, kızdardın cılaacınday şıñgırap külgöndörü, ak çölmök atkandardın kıykırığı, dümpüldök oynogondordun katkırgı karañgını carıp, boluştun ayılı şañduu turçu ele* (s. 66). “Genelde halkın hep birlikte oturduktan sonra dağlarda tepelerde at sürüsüne bakanların şırılđañ söylemesi, koşurturan kızların sesleri gülüşmeleri, ak çölmök oynayanların bağırışları, dümpüldök oynayanların kahkahasıyla karanlık gecede yankılanarak Boluş’un köyü neşeyle dolu olurdu” (s. 114).

Mamıtov, (2002) “Ak çölmök” kelime grubunun *tarihî* olduğunu belirtmiş ve kelimeyi *leksikalık istorizmler* içinde, hayat temasına bağlı olarak oyun isimleri arasında değerlendirmiştir (s. 34). Bu kelime grubu, “*Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde “gençler tarafından gece karanlığında oynanan oyun”; *Kırgız Tilinin Tüştürmө Sözlüğü*’nde “gençlerin, gece oynadığı millî oyun” olarak anlamlandırılmıştır. Romanda da bu kelime grubu “oyun ismi” olarak kullanılmıştır.

1.1.7.2. Dümpüldök (Дүмпүлдөк)

Romanda kullanılan “dümpüldök” kelime grubunun geçtiği cümle, şu şekildedir; *Demeyde, el tegiz oturgandan kiyin dele kır-kırdagı cılkıçıldın şırılđañ aytkanı, kızdardın cılaacınday şıñgırap külgöndörü, ak çölmök atkandardın kıykırığı, dümpüldök oynogondordun katkırgı karañgını carıp, boluştun ayılı şañduu turçu ele* (s. 66). “Genelde halkın hep birlikte oturduktan sonra dağlarda tepelerde at sürüsüne bakanların şırılđañ söylemesi, koşurturan kızların sesleri gülüşmeleri, ak çölmök oynayanların bağırışları, dümpüldök oynayanların kahkahasıyla karanlık gecede yankılanarak Boluş’un köyü neşeyle dolu olurdu” (s. 114).

Yukarıda yapmış olduğumuz tanımlara ve daha önce tespit ettiğimiz benzer örneklere dayanarak bu kelime grubunu *tarihî* olarak değerlendirdik. “Dümpüldök” kelimesini, Yudahin ve *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү* “kurt ve koyun oyunu”; *Manas Üniversitesi Sөzlүgү*, “biri örtünün altına saklanır diğeri, bekçiye yakalanmadan onlara vurup kaçar, iki takım hâlinde oynanan oyun” şeklinde açıklamıştır. Taşbaş ve Maratkızı (2010), Kırgız ulusal oyunları adlı çalışmasında, “dümpüldök oyununun” Kırgız oyunları arasında bulunduğu ve bu oyun biçiminin, Şakek Dümpüldök/Kara Koyun Dümpüldök olarak iki farklı şeklinin olduğunu belirterek oyunu şu şekilde açıklarlar;

“Öncelikle oynanmaya başlanırken, “oyuncular iki gruba ayrılır. Gruplardan birinin bir oyuncusu dışında, o grubun tüm üyeleri büyük bir örtünün altına girerler. Dışarda kalan oyuncu içerdekilere 4-5 metre uzunluğunda bir ip uzatır ve ipi tutarak takım arkadaşlarının etrafında koşar ve ellerindeki örtünün altındaki takım arkadaşlarına vurmaya çalışan, rakip takımın oyuncularını yakalamaya çalışır. Rakip takımın oyuncuları, örtü altındaki oyuncuların birine vurabilirse o kişi oyundan çıkar. Şayet ipi tutan oyuncu, rakip takımın oyuncularından birini yakalarsa da, o oyuncu oyundan çıkar ve bu sefer diğerk takım örtünün altına girer. Oyun bu şekilde takımlardan birinde tek oyuncu kalana kadar devam eder.” (s. 239)

Koyçiyev, romanda bu kelime grubu “bir oyun ismi” olarak kullanmıştır.

1.1.7.3 Şırılдаñ (Шырылдан)

Romanda kullanılan “şırılдаñ” kelimesinin geçtiğı cümle şu şekildedir; *Demeyde, el tegiz oturgandan kiyin dele kır-kırdagı cılıkçılarıdın şırılдаñ aytkanı, kızdardın cılaacınday şıñgırap külgөndөрү, ak çölmөk atkandardın kıykırıgı, dümpüldөk oynogondordun katkıgı karañgını carıp, boluştun ayılı şaңduu turçu ele* (s. 66). “Genelde halkın hep birlikte oturduktan sonra dağlarda tepelerde at sürüsüne bakanların şırılдаñ söylemesi, koşurturan kızların sesleri gülüşmeleri, ak çölmөk oynayanların bağırışları, dümpüldөk oynayanların kahkahasıyla karanlık gecede yankılanarak Boluş’un köyü neşeyle dolu olurdu” (s. 114).

“Şırılдаñ” kelimesi geçmiş dönemlere ait bir kültür unsuru olduğu için *tarihî* olarak değerlendirilebilir. Bu kelime *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү*’nde, “Kırgız millî sözlü şiirindeki işçi şarkılarının biri”; Yudahin’in sözlüğünde “at çobanlarının

şarkısı”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde “halk şarkıların bir türü, güz mevsimindeki kımız” olarak anlandırılmıştır. Dıykanbayeva (2009) doktora tezinde “Şırıldañ” türküsünü:

“Göçebe hayat yasayan Kırgızların hayatlarında önemli rolü olan atlara olan sevgi ve saygısından ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla “şırıldañ” Kırgızlar arasında geniş bir şekilde yayılmış, çok eskiden ortaya çıkmış emek türkülerinden biridir. At sürüsüne bakmak zor bir işti. Özellikle kış mevsimlerinde, ayazlı günleri, aysız gecelerde söylenen, yoksulluk içinde yaşayan, zenginlerin atlarına bakarak geçimini sağlayan yiğitlerin türküsüdür” şeklinde ifade etmiştir (s.137).

Koyçiyev, romanda “şırıldañ kelimesini “türkü türü” olarak kullanmıştır.

1.1.8. Ölçü ve Para birimleri ile ilgili tarihî kelimeler

Kırgız halkı, kimi zaman farklı milletlerin egemenliği altına girdiği için buradaki halklarla etkileşimi sonucunda, söz varlığına yeni kelimeler eklenmiştir. Yalnızca etkileşim ile birlikte eklenen kelimeleri değil, eski yaşam tarzında var olan ölçü birimlerini de kullanmıştır. Halkın sosyal gelişimiyle birlikte, yeni ölçü birimlerine ihtiyaç duyulmasından dolayı yeni kelimeler türetilmiştir. Ancak bu kelimelerin birçoğu o döneme özgü olduğu için *tarihî kelime* kategorisinde değerlendirilir. Ölçü birimleri de bu türlerden biridir. Koyçiyev’in “Mismildirik” romanında aşağıdaki kelimeyi buna örnek olarak gösterebiliriz;

1.1.8.1. Sölköbay (Сөлкөбай)

Romanda kullanılan “sölköbay” kelimesi şu cümle içinde geçmektedir; *Oşol kişi bir kurday baş sölöt tüşürülgön altın sölköbaydı körüp, “bul padişa ölöt” dep ayıp, eldi çooçutuptur* (s. 34). “İşte o bir keresinde başının şeklinde işlenilen altın sölköbayı görünce ‘Bu Çar ölecek’ diye söyleyerek halkı şaşırtmış” (s. 76).

Yudahin’in sözlüğünde, bu kelime *tarihî* olarak nitelendirilmiş ve bu kelimenin Rusçadan Kırgız Türkçesine geçmiş olduğu belirtilerek “bir ruble ve elli kapık¹⁰⁴ değerinde olan gümüş para ve bunun gibi paralardan yapılan kadın ziyneti” olarak ifade edilmiştir. Bu kelime *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü*’nde “bir som ve elli

¹⁰⁴ Kapık: Rublenin yüzde biri değerindeki para birimidir (TDK Sözlük, 2011: 1308).

kapıklık gümüştten yapılan madeni para, böyle paralardan yapılan kadınların saçlarının ucuna taktıkları süs eşyası”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde “gümüş para, bu paralardan kadınların saçlarına takmak için yapılan süs” anlamları gösterilmiştir. Koyçiyev, bu kelimeyi romanda “para birimi ve değerli ziynet eşyası” anlamlarıyla kullanmıştır.

1.2. Semantikalık İstorizmler (Anlam Bakımından Değişikliğe Uğramış Tarihî Kelimeler)

“Kelimenin anlamının eskimesiyle, kelimeye tamamen bağlı olmadan bir kelimedeki anlamı veya kavramı karşılayamamasıyla bazı anlamlarının eskimesi sonucu bu türdeki kelimeler ortaya çıkar.” Örneğin; cigit kelimesi “delikanlı, yetişkinliğe erişen erkek çocuk, erliğe ulaşan erkek” ve “er, cesur, çekinmeyen adam, delikanlı” anlamlarıyla günümüzde yaygın bir şekilde kullanılıyor. Ancak bu kelimenin “ağanın, beyin veya yönetim sınıfından birisinin hizmetini yaparak yanında giden adam, köle” anlamları *semantikalık istorizm* “anlam bakımından değişikliğe uğramış tarihî kelimeler” olarak kullanılır (Mamıtoev, 2002: 18).

Bir kelimenin herhangi bir anlamının kullanımdan düşüp, diğer anlamlarının aktif olarak kullanılmasıyla oluşan kelimelerdir. Kırgız Türkçesinde buna benzer birçok kelime mevcuttur.

Dil sürekli gelişim gösterdiği için kavramlara sürekli yeni anlamlar yüklenmiştir. Diğer tüm toplumlarda olduğu gibi Kırgız halkı da gelişen bir toplum olduğundan yeni kavramlar ve anlamlar ortaya çıkmaktadır. Kırgız Türkçesinde, bazı kelimelere yeni anlamlar yüklenirken bazı kelimelerin de anlamları eskimektedir. Gelişen toplumlarda, halkın yaşamına yeni nesneler girerken kelimeleri de beraberinde getirir. Kimi nesneler ve kelimeler de bir tarihî döneme bağlı kalmaktadır, işte bu kelimeleri bu alanda değerlendirebiliriz. Aşağıdaki kelimeleri buna örnek olarak gösterebiliriz;

1.2.1. Biy (Бий)

Romanda kullanılan “biy” kelimesi şu cümle içinde geçmektedir; *Aş- toylordo biy-boluştun üyün aylançıktap, dal uşintip bir şattanıp, irdenip alçu ele* (s. 89). “Toy-

düğünlerde beyin-boluşun evine giderek tam da böyle neşelenip mutlu olurlardı” (s. 143).

Yudahin bu kelimenin *tarihî* olduğunu belirtmiş ve “biy” kelimesini “raks, dans, oyun, Kırgız veya Kazak halk hâkimi (inkılaptan önce), arifane cümbüşü tertip eden” olarak ifade etmiştir. “Biy” kelimesi Burul Sagınbayeva’nın editörlüğünde hazırlanan sözlükte “dans, raks, oyun, bey hâkim”; Selahaddin Çankaya sözlüğünde, “dans, oyun, raks, halk oyunu, kabileye ait, Kırgız halk hâkimi”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde, “bey, bir toplum, boy veya bölge yöneticisi, düğünleri, toyları yönetmek için seçilen kişi, dans ve oyun”; *Kırgız Tilinin Tüştürmө Sözlüğü*’nde “biy” kelimesi “makam ismi, kabilenin memleketinin, özellikle büyük topluluğun yöneticisi, halk arasında hakemliği ile ünlü olan saygılı adam, müzik ahengine uygun vücut hareketleri ile güzel hareketler sergilenen sanatın bir biçimi, hayali ve düzenli vücut hareketleri” olarak ifade edilmiştir. Sagınbekov, (2007) biy kelimesini

“Göçebe ve yarı göçebe Türk halklarında kabile aksakalların arasından seçilmiş olup belli bir bölgeyi, kazayı idare eden önder kimse. 17–18. asırların başında Kırgızlarda Biy kabile başkanı olmanın yanı sıra siyasî, ekonomik ve yargı vazifeleri yerine getirirdi. Bu unvan miras olarak babadan oğluna geçerdi. 19. asrın ilk yarısında Biy unvanı orta ve küçük manaplar, gelenek görenekleri iyi bilen feodal derebeyleri için kullanılmaya başlandı. 1865–1866 yıllarında Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da idare tertibi hakkındaki esaslara uygun olarak Kadılar mahkemesinin yanı sıra üç aşamalı Biyler mahkemesi de kurulmuştu. Biyler mahkemesi üç yıl süre ile seçiliyordu” şeklinde açıklamıştır (s. 500).

Birçok anlama sahip olan biy kelimesi romanda “bey” anlamıyla kullanılmıştır. “Biy” kelimesi günümüz Kırgız Türkçesinde aktif olarak kullanılmaktadır ancak bu kelimenin “dans” anlamları bilinmektedir. Fakat romanda kullanılan “yönetici” anlamındaki şekli *tarihî* bir kelimedir.

1.2.2. Kaşka (Кашка)

Romanda kullanılan “kaşka” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Çoñ enesinen ukkan ulamıştardın uçugu Orus aytkan uzun tarihtın kaysı cerinen cilt etip körünöt dep, ‘han’ tuuraluu ukkanı mugalim sanagan zamandın kaysı cerinen bilinet dep sürüştürüp, uçugun taba albay tacap cürçü ele, akırı, özünö özü uşul suroonu berdi:*

'han' tuuraluu, 'kaška' tuuraluu comoguñ kaydan ııgat? (s. 31). “Ninesinden duyduğu efsaneler, Rus öğretmeninin anlattığı uzun tarihin neresinden ıkacak diye hep beklerdi. ‘Han’ ile ilgili duyduklarım öğretmenin anlatmış olduğu zamanların hangisinden ıkacak acaba diye araştırıyor ama bulamıyordu. Sonunda kendi kendine řu soruyu sordu: ‘Han’ ile ilgili ‘beyle’ ilgili masallar nereden ıkacak?” (s. 73).

Yudahin, bu kelimenin *tarihî* olduğunu belirtmiş ve “akıtmalı (hayvan), ak, beyaz, temiz, şuurlu, terbiyesiz, saygısız, kabilenin başı, yönetici” anlamlarını vermiştir. Kaşka” kelimesi Selahaddin Çankaya’nın sözlüğünde, “ak, beyaz, temiz, terbiyesiz, saygısız”; *Kırgız Dilinin Orfolojik Sözlüğü*’nde, “korkusuz, yönetici”; *Entsiklopediya - Aalam-Manastın Muzıkası* kitabında, “kabile yöneticisi ya da kabile ile askerlerin arasından ıkkan güçlü yönetici, bilgili adam”; *Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözlüğü*’nde “kabile yöneticisi, kabilenin başında bulunan hâkim, kılavuz” olarak açıklanmıştır. *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde, “kaşka” kelimesi için “akıtmalı, saışsız, cesur, çekinmeyen, bir tür ipek, ön diş” gibi güncel anlamlarının yanında “lider, danışman bilge” gibi *tarihî* anlamlarına da yer verilmiştir. Birçok farklı anlama sahip olan “kaşka” kelimesinin sadece yönetici anlamlarında kullanımı *tarihî* olarak nitelendirilir, kelime diğer anlamlarıyla günümüzde kullanılmaktadır. Bu doğrultuda, daha öncede yaptığımız tanımlara göre, bu kelimenin sadece bazı anlamları eskimiş olduğu için *tarihî* kelimeler içinde değerlendirilir. Romanda “kaşka” sözcüğü “yönetici” anlamıyla kullanılmıştır.

1.2.3. Koş (Kom)

Romanda kullanılan “koş” kelimesi şu cümle içinde geçmektedir; “*Koş*” *degeni uşu, adegende, ar uruunun uuldarınan kayguul şaylanıp, çekke turdu* (s. 109). “ ‘Birlik’ dediğin işte buydu, ilk önce her boyun yiğitlerinden birisini nöbetçi seıip, sınıra koydular” (s. 166).

Yudahin, bu kelimenin *tarihî* olduğunu belirtmiş ve “sağ-esen, iyi durumda, mesut, çift, çifte, iğreti keıe ev, haykırış, katmak, hediye etmek, emretmek, sagu söylemek, taklit etmek” anlamlarını vermiştir. “Koş” kelimesinin, hem fiil hem de isim halleri

mevcuttur. “Koş” kelimesi Selahaddin Çankaya’nın sözlüğünde, “hoş, iyi durumda, sağ-esen, çift, ikiz, küçük keçe ev, Allah’a ısmarladık, hoş, güzel, koşmak, eklemek çoğaltmak, birleştirmek, buyurmak, taklit etmek”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde* “çift, iki, toprağı sürmek için koşulan iki hayvan, çift koşulan saban, çift sürme zamanı, geçici olarak yaşamak için dikilen küçük çadır, sefer sırasında askerlerin geçici olarak kalacağı yer, göçebe halkın yükü, yolculuktaki insanlar grubu” *Kırgız Tilinin Tüshündürmö Sözlüğü’nde* “iki parça, iki tane, çift, saban, küçük boz ev, koyunu sürerken kullanılan söz, biriyle vedalaşırken kullanılan söz, ilave etmek, çoğaltmak” olarak açıklanmıştır. Birbirinden farklı birçok anlama gelen bu kelimeyi, Koyçiyev, *tarihî* olarak değerlendirilen “askerî birlik, askerlerin savaş sırasında konakladığı bölümler” anlamlarıyla kullanmıştır.

1.2.4. Kürsü (Күрүсү)

Romanda geçen “kürsü” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Küüsü menen kelgen Narboto kalmaktın zorsunganın bettep barıp, kürsü menen baştan ayak bir saldı* (s. 8). “Var gücüyle gelen Narboto, Kalmukların en heybetlisinin karşısına çıkıp topuzuyla vurup düşürdü” (s. 45).

Mamıto, (2002) çalışmasında “kürsü” kelimesinin *tarihî* olduğunu belirtir (s. 18). Yudahin, bu kelimenin Farsça ve Arapçadan Kırgız Türkçesine yerleşmiş iki farklı anlamının olduğunu belirterek Fars dili üzerinden Kırgız Türkçesine yerleşmiş olan kullanımı için, “ağır topuz, gürz” anlamlarını vermiş; Arapçadan gelen şekli için de, “kürsü” anlamını verip dini bir kelime olduğunu belirtmiş ve bu kelimenin “kürzü” şeklinde yazımının da mevcut olduğunu göstermiştir. Çankaya, “kürsü” kelimesi için “küskü ve gürz” anlamlarını verirken, “kürzü” kelimesi için ise “gürz ve ağır topuz” anlamlarını vermiştir. “Kürzü” kelimesi *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde* “gürz, topuz”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmö Sözlüğü’nde*, “savaşta, kavgada kullanılan, baş tarafı kalın olan, metalden yapılan savaş silahı ve topuz” olarak açıklanmış ve *tarihî* bir kelime olarak belirtilmiştir. İki farklı anlamı olan bu kelime, romanda “bir savaş silahının ismi, topuz” olarak kullanılmıştır.

1.3. Frazeologiyalık İstorizmler (Tarihî Deyimler)

Bu alandaki kelimeler, aslında günümüzde kullanılan kelimelerden oluşturulmuş birleşik söz öbekleridir. Ancak bu söz öbekleri, geçmiş dönemlerle ilişkilendirilmiş, eski dönemde var olan bir kavramı karşılamaktadır. Bu kelimeler, halk arasında kalıplaşmış, sözlü edebiyatta ve eski dönemlerde yazılan eserlerde sıkça karşımıza çıkan kelimelerdir.

Mamıtov, (2002) çalışmasında *frazeologiyalık istorizmleri* “tarihî deyimleri” şu şekilde açıklamıştır:

“Halkın hayatındaki eskiyen anlamlardan beslenen dildeki sabit kelime birleşimleri *frazeologiyalık istorizmleri* “tarihî deyimleri” oluşturur. Örneğin sööğü meniki, eti seninki (oğulun öğretmene verirken söylenilen deyim), taman akı (genelde hayvan bakana ödenen hak) çöp ooz (yayladan faydalanmak için alınan hak), akır zaman (dini anlamda dünyadaki yaşamının son zamanları) gibi benzer kelime dizileri, halkın geçmiş yaşamına, o dönemdeki inançlarına bağlı olduğundan, günümüzdeki dilde kullanımı seyrek” (s. 18).

Halkın kültürüyle bütünleşmiş bazı eskimiş kavramları anlamlı hale getirmek için günümüzde kullanılan kelimeler ile birleştirilerek söz öbekleri oluşturulmaktadır.

Bu *tarihî kelimelerin* içinde, toplumsal-siyasî yaşama bağlı *tarihî kelimeler* de bulunmaktadır. Zengin bir kültüre sahip olan Kırgız halkı, kültürüyle özdeşleşmiş olan yaşam tarzında, kalıplaşmış birçok kelime barındırmaktadır. Dini unsurları ifade eden kelimeleri de bu kategori de inceleyebiliriz. Birçok inanç sistemi ile etkileşim içinde olan Kırgız halkı, dilde, kalıplaşmış birçok kelime barındırır. Koyçiyev’in eserinde bu gruba örnek bir kelime yoktur.

2. ESKİCİL KELİMELELER

Dünyadaki her toplumda olduğu gibi, Kırgız halkı da zaman içinde değişmiş ve gelişmiş bir toplumdur. Kırgız Türkçesi, bu gelişimi sırasında kavramların adlarını karşılamak için, kimi zaman yeni kelimeler türetirken, kimi zaman da var olan kelimelerde şekil değişikliğine gitmiştir. Bu şekilde, değiştirilen kelimelerin eskiyen halleri *eskicil* olarak değerlendirilir.

Dıykanov, (1971) *arhaizmderi* “eskicilleri” “anlamı eskiyip, kullanımdan çıkıp, unutulmuş kelimeler” olarak açıklamıştır. Yine bu eserinde *eskicil kelimelerin* anıtlarda, sözlü eserlerde ve yaşlı insanların konuşmalarında çok kullanıldığını belirterek bu kelimelerin konuşmadaki üslup değerinin büyük olduğunu ifade eder. Dıykanov, *ot araba* “tren”, *çırban* “on som değerinde altın akçe”, *agiles* “orak” gibi kelimeleri *ömrü kısa kelimeler* olarak gösterip bu kelimelerin otuzlu yıllarda Kırgız Türkçesine *neologizm* “yeni kelime” olarak girip yetmişli yıllarda arkaik olarak ele alındığını ifade etmiştir. Bu kelimelerin edebiyatta artık üsluba bağlı olarak kullanıldığını açıklamıştır (s. 183- 184).

Büyük Ekim Sosyalist Devriminden sonra yerli ve millî basımın şekillenmeye başlamasıyla birlikte Kırgız Türklerinde, sosyal-siyasî ve bilim terminolojisi de kurulmaya başladı. Tamamı yeniden oluşturulan kuralları olduğundan dolayı Kırgız dilinin terminolojisi de çok çabuk düzenlenemedi. Eski terimler, tekrar tekrar görüşülüp yeni terimler ile değiştirildiği için geçmişte kullanılanlar dilin söz varlığından çıkarılarak *eskicil kelimeye* dönüşmüştür (Mamıtov ve Kulumbaeva, 1971: 52).

Mamıtov, (2002) çalışmasında *eskicil kelimeleri* şu şekilde açıklamaktadır:

Eskiden kullanılan nesneler, halkın yaşamında işlevselliğini yitirdiğinde bu nesnelere verilen bazı isimler, anlamlarını yitirmemiştir. Bu eskiden yeniye geçiş sürecinde, kelimelerin kimisi anlamlarını yitirirken, kiminin de anlamı değiştirilerek yerini bir başka kelimeye bırakmıştır. Dilin aktif söz varlığından çıkarak halkın gündelik söyleminde tamamen unutulmuş kelimeler, *arhaizm* “eskicil kelimeler” olarak adlandırılır (s. 18-19).

Kırgız halkının geniş kelime hazinesinde, bu tür kelimelere çokça rastlanır. *Eskicil kelimeler*, genel olarak sözlü edebiyat unsurları olduğu için kapsamlı bir tespit yapmak ya da eskiyen bir kelimenin yerine gelen yeni sözcüğe ulaşmak oldukça zordur.

Söz varlığından tamamen çıkan bu kelimeler, aslında dilin bir köşesinde saklanmaktadır. Sözlü edebiyatta ve tarihî eserlerde bu kelimeler kullanılmaktadır. Bu kelimelere geçmiş dönemleri anlatmak isteyen yazarlar ve tarihçiler, eserlerinde yer vermektedir.

Mamıtov (1999) *arhazimlerin* “eskicil” kelimelerin çoğu zaman eserlerin tarihi boyasını güçlendirmek için kullanıldığını ifade etmiştir (s.181).

Eskicil kelimeler, şekil değiştirdiği veya yerine başka kelime geldiği için tespiti çok zor olan kelimelerdir. Çalışmamızda biz bu kelimeleri gramer kitaplarından, sözlüklerden, Mamıtov ve Kulumbayeva’nın çalışmalarından tespit etmeye çalıştık. Sözlüklerde *eskicil kelimeler* için bazı kısaltmalar kullanılmıştır, örneğin; Yudahin’in sözlüğünde *ustarevşee slova* açıklaması “ust.” kısaltması ile; *Kırgız Tilinin Tüştürmө Sözlüğü’nde*, *eskicil* terimi “esk.” kısaltması ile; diğer Kırgız Türkçesi sözlüklerinde *eskicil* terimi “esk., es., eski.” kısaltmalarıyla verilmiştir. Biz de çalışmamızda kelimeleri, bu kısaltmalardan faydalananarak tespit etmeye çalıştık. Kelimeleri incelediğimizde, birden fazla anlama sahip bazı kelimelerin, hem eskicil hem de güncel kullanımlarının olduğunu da gördük.

Mamıtov, (2002) *arhaizmleri* “eskicil kelimeleri”, eskime derecesine ve günümüzde kullanılan eş anlamlıları ya da varyantları ile olan ilişkilerine göre: *nagız leksikalık arhaizmler* “gerçek eskicil kelimeler”, *semantikalık arhaizmler* “anlam bakımından değişikliğe uğramış eskicil kelimeler” *leksika-fonetikalık arhaizmler* “ses bakımından değişikliğe uğramış eskicil kelimeler”, *leksika-morfologiyalık arhaizmler* “şekil bakımından değişikliğe uğramış eskicil kelimeler” (s.20) olarak tasnif etmiştir. Bizde bu sınıflandırmayı esas aldık.

2.1. Nagız Leksikalık Arhaizmler (Gerçek Eskicil Kelimeler)

Dilin söz varlığı içerisinde tamamen kaybolarak yerine başka kelimeler türetilen bir türdür. Tarihinde yaşadığı çeşitli olaylar sonucunda Kırgız Türkçesinde bu şekilde kelimeler mevcuttur.

Mamıtov, (2002) çalışmasında *nagız leksikalık arhaizmleri* “gerçek eskicil kelimeleri” şu şekilde tanımlamaktadır:

Yerini başka kelimeye bırakmasıyla tamamen kullanımdan çıkan kelimelerdir: *bozgun* (emigraniya) “kaçak”, *bozgunçu* (emigrant) “kaçakçı”, *imla* (orfografiya) “imla”, *parman* (buyruk) “ferman”. Bu kelimeler tek kelime olabileceği gibi kelime grubu da olabilir: *cay baylık* (ceke mençik) “özel mülkiyet”, *cer mayı* (neft) “petrol”, *tüp kindik* (borbor) “merkez” v.b kelimeler örnek gösterilebilir (s. 20).

Kırgız halkı tarih boyunca başka dillerle etkileşim içinde olduğundan dil birliği ve belirli bir kalıbı çok geç oluşturmuştur. Bu yüzden bazı kelimeler yerlerini başka kelimelere bırakıp eskimeye yüz tutmuştur. Dilbirliği ve kalıplaşması çok uzun bir sürede oluşan Kırgız Türkçesi, içinde bu kelimelerden bol miktarda mevcuttur. Kalıplaşması çok geç olan bu dilde kelimeler sürekli bir değişim içindedir. Koyçiyev’in kitabından bu türde tespit ettiğimiz kelimeleri aşağıdaki gibi gösterebiliriz;

2.1.1. Ak kelte (Ак келте)

Romanda kullanılan “ak kelte” kelime grubu şu şekilde geçmektedir;

...Ak kelte bolso kolumda,

Ağzбайt belem kanıñdı,

Alбайt belem canıñdı (s. 178).

“... Ak kelte olsaydı elimde,

Akıtmaz mıydım kanını!

Almaz mıydım canını!” (s. 249).

Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözlüğü’nde bu kelime grubunun *eskicil* olduğu belirtilmiş ve “kerametli savaş silahı” açıklaması yapılmıştır. “Ak kelte” kelime grubu *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde*, “Manas destanında anlatılan, Manas’a ait kerametli bir tüfek” olarak ifade edilmiştir “Kelte” kelimesi için Yudahin’in sözlüğünde, “tifo, kısa, bir nevi eski zaman tüfeği”; Selahaddin Çankaya’nın sözlüğünde, “eski zaman tüfeği, kısa, tifo”; *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözlüğü’nde* “tifo hastalığının bütün türlerinin genel adı, eski bir tüfek çeşidi, kısa, küçük”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde* “tifo hastalığı, eski bir tüfek, kısa” anlamları verilmiştir. Yudahin hazırladığı sözlükte “kelte” kelimesinin açıklamasında “ak kelte’yi”

“Semetey bahadırın tüfeği” olarak belirtmiştir. Bu kelime grubu romanda “özel bir silah ismi, olağanüstü bir tüfek” olarak kullanılmıştır.

2.1.2. Aybalta (Айбалта)

Romanda kullanılan “aybalta” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Tün ooganço kirpik kakpay tirmiyip, kirip-çıkkandardın, er kapışta tapıragandardın maşakatın karap, “Cat, cubarım bek! Bala degen baladay boluçu ele! Dep tildenişse, cuurkandın aldınan başın kılıtyıp kalçu bala-çaka oçokto kızargan ottun carıgına calt-cult etken sootton, aybaltanın calañdagan mizinen közdörün albay, alayın dese da ala albay, uurdana tiktep, oy-kıyaldarı alda kayda ketip, çoñdor ukpagan, özdörü gana ukkan tilde erteñkini coruyt: -Atalarımız orus menen karmaşat eken!* (s. 90). “Gece yarısına kadar gözünü yummamış uyuyamamışlar, girip çıkanları, boz üyün erkek tarafında bir şeyle uğraşanlara bakan çocuklara, anneleri ‘Yat, yavrum hadi! Çocuk, çocuk gibi olsa!’ diye azarladığında yorganına başlarını çekerek küçük delik yapıp yine de bakmaya devam eden çocuklar ocakta yanan ateşin aydınlığında parlayan zırhdan, aybaltanın ucundan gözlerini alamayıp bir sürü şey düşünüyorlardı. Büyüklere söylemeseler de kendi kendilerine yarın ne olacağını tahmin ediyorlardı: -Babalarımız Ruslarla savaşacakmış!” (s. 144).

Yudahin’in sözlüğünde “balta” kelimesi içinde verilen örneklerde “ay balta” kelime grubu *eskicil* olarak belirtilmiş ve “aybalta” kelimesi için “savaş baltası, nacak” anlamları verilmiştir. “Aybalta” kelimesi Selahaddin Çankaya’nın sözlüğünde, “ay şekline balta” olarak anlamlandırılmıştır. *Manas Üniversitesi Sözlüğü’nde* bu kelimenin *eskicil* olduğu belirtilerek “ay balta” karşılığı verilmiştir. *Kırgız Tilinin Tüştündürmө Sözlüğü’nde* ise “aybalta” “uzun saplı keski, yarım ay şeklindeki savaş aleti” anlamıyla verilmiş ve *eskicil* bir kelime olduğu belirtilmiştir. *Entsiklopediya - Aalam-Manastın Muzıkası* kitabında “aybalta” kelimesi için “savaş silahı, eskiden halkların kullandığı keskin demirden yarım ay şeklinde yapılan kalın ağaç ile sap yapılan savaş baltası” anlamı verilmiş ve savaş baltalarının 6-9 yüzyıllardan beri ünlü olduğunu ifade edilmiştir. Koyçiyev, bu kelimeyi romanda “bir savaş aletinin ismi” olarak kullanmıştır.

2.1.3. Cambı (Жамбы)

Romanda geçen “cambı” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Kök tütündü multıktın başınan arıltpay, ilgerkidey sayrandap, cambı atıp cürgön kim bar deysiñ* (s. 144)? “Tüfeğin mavi dumanını savurarak eski zamanlardaki gibi eğlenip cambıyı vuran kim kaldı, bu zamanlarda?” (s. 206).

Yudahin sözlüğünde “cambı” kelimesini *eskicil* olarak niteleyip bu kelimeyi “çeşitli şekillerde, çeşitli ağırlıklarda olan ve Çin’de para yerine kullanılan gümüş dökme parçaları” olarak ifade etmiştir. “Cambı” kelimesi için Çankaya’nın sözlüğünde “gümüş külçe”; *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözlüğü*’nde, “koyunun, atın v.b. tırnağı şeklinde yapılan her türlü ölçüdeki ve ağırlıktaki gümüşün dökümleri” anlamları verilmiştir. Yine bu sözlükte “geçmiş zamanlarda büyük yemeklerde ve törenlerde cambıyı vurma oyunu oynandığı belirtilmiş ve “cambı atma oyunu” değerli bir nesneyi yükseğe fırlatıp bağlanan ipi kesmek için ateş edilen nişancı oyunudur, şeklinde açıklanarak; “Kırgızlar arasında paranın türü, değeri hesaplanıp taytuyak cambı, kara kulak cambı gibi isimlerin verildiği de” belirtilmiştir. *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde bu kelime için “gümüş külçe” anlamı verilmiştir. Koyçiyev, bu kelimeyi “madeni para ve cambı oyunu” anlamlarıyla kullanmıştır.

2.1.4. Caysaň (Жайсаң)

Romanda kullanılan “caysaň” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir. “ ‘Caysaň’ dep koyuşçu ilgerkiler kıtaydın ulugun, azır ‘dootay’ dep ugat, oşol dootayının kanatına korgologonu oñbu?” (s. 156). “Eskiden Çinliler yöneticilerini ‘Caysaň’ diye adlandırırlardı, şu an ise ‘Dootay’ diye adlandırdıklarını duymuştu. İşte o Dootayın topraklarına sığınsak mı?” (s. 221).

Romanda “caysaň” kelimesinin bulunduğu cümlede o dönem için “şimdilerde dootay denilen Çin yöneticisine eskiden caysaň denildiği” belirtilir. Buradan hareketle bu kelimenin de *eskicil* bir kelime olarak değerlendirilmesi mümkündür. Çünkü “caysaň’ın”, “dootay’dan” daha önce kullanılan bir unvan olduğu ve artık

kullanılmadığı romanda belirtilmektedir. Yudahin, sözlüğünde Çince'den Kırgız Türkçesine geçmiş bir kelime olduğu belirtilen “caysañ” kelimesi “(destanda) Kalmuk serdari, zaysañ” olarak ifade edilmiştir. “Caysañ” kelimesi Selahaddin Çankaya'nın sözlüğünde, “bir nevi çiçek”; *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sөzlүgү* 'nde “destanda; Kalmukların halk yöneticisi, yönetici”; *Manas Üniversitesi Sөzlүgү* 'nde “destanlarda Kalmuk Han'ı” olarak anlamlandırılmıştır. Romanda, bu kelime “halk yöneticisi” anlamında kullanılmıştır.

2.1.5. Dootay (Доотай)

Romanda kullanılan “dootay” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; “ ‘Caysañ’ dep koyuşçu ilgerkiler kıtaydın ulugun, azır ‘dootay’ dep ugat, oşol dootayının kanatına korgologonu oñbu?” (s. 156)? “Eskiden Çinliler yöneticilerini “Caysañ” diye adlandırırlardı, şu an ise “Dootay” diye adlandırdıklarını duymuştu. İşte o Dootayın topraklarına sığınsak mı?” (s. 221).

Yudahin'in sözlüğünde bu kelimenin *eskicil* olduğu belirtilmiş ve Çince'den Kırgız Türkçesine yerleşmiş olan “dootay” kelimesi için “bir vilayetin amiri, vali (Şarki Türkistan'da)” anlamları verilmiştir. *Kırgız Dilinin Orfologik Sөzlүgү* 'nde de eski bir kelime olduğu belirtilir. *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sөzlүgү* 'nde bu kelime “Çin'deki bir bölgenin yöneticisi, bölgedeki halk işleri yöneticisi” olarak anlamlandırılmıştır. Romanda “dootay” kelimesi “bir Çin yöneticisi” anlamında kullanılmıştır.

2.1.6. Katçı (Катчы)

Romanda “katçı” kelimesi şu cümle içinde geçmiştir; *Ölgön cigittin söögünө ökürүp bolup, carahuunu üyünө түşүрүp koyup, barımtaçılar boluştun üyү tigilgen ayılga cakındaşkanda katçısı kabarladı* (s. 17). “Ölen yiğidin cenazesine ağlayıp, yaralıyı evine bırakıp, barımtaçılar Boluş'un evinin olduğu yer denilen köye yaklaştıklarında, Boluş'un kâtibi haber verdi.” (s. 55).

Bu kelimeyi Mamıtov ve Kulumbaeva (1971) hazırlamış oldukları çalışmada *eskicil* olarak belirtirmişler ve *leksikalık arkaikler* içinde değerlendirmişlerdir (s. 54). Bu

kelime için Manas Üniversitesi sözlüğü'nde “kâtip, yazman, sekreter, özel kalem”; Çankaya'nın sözlüğünde, “sekreter, yazıcı ve kâtip”; Yudahin'in sözlüğünde, “yazıcı, kâtip, sekreter”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү*'nde “mektup yazıcı, bir şeyin hesabının tutan, kaydedilen işlerin görevlerini yerine getiren kişi” anlamları gösterilmiştir. Romanda bu kelime, “yaver, yardımcı, yazıcı” anlamlarında kullanılmıştır.

2.1.7. Kestik (Кестик)

Romanda kullanılan “kestik” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Oturgandar manaptın kolundagı kestikti Manap-Atanın kezinen kalgan taberik dep uguşkan* (s. 113). “Oturanlar köy ağasının elindeki bıçağı Manap-Ata'nın zamanından kalan kutsal bıçak diye duymuşlardı” (s. 170).

Bu kelimeyi eski dönemlere ait bir nesnenin ismi olduğu için *eskicil* olarak değerlendirdik. Bu kelime için Yudahin ve *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү* “küçük bıçak”; *Manas Üniversitesi Sөzlүgү*'nde “küçük bıçak ve çakı”; *Kırgız El Hünerciliği kitabında*, “keçe kesmede, işlemede, oymacılıkta kullanılan ince, ucu sivri, kalın çelik sapı ustalıklarla yapılan çakı benzeri bıçak” olarak belirtilmiştir. Romanda bu kelime “küçük bir bıçak” anlamında kullanılmıştır.

2.1.8. Küröökö (Күрөөкө)

Romanda kullanılan “küröökö” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Küröökö kiyinip attanışkanı ayılat, akolpoktoy kürööködön ok ötpöy koygondo, orus tigilerdin beti açık mandayınan çığıpi atıp öltürgönü ayılat ayak cagında* (s. 143-144). “Zırh giyerek savaşa gittikleri anlatılır, akolpok gibi zırhından kurşun geçmeyince Rus önüne çıkarak açık alnından vurularak öldürüldüğü söylenilir, sonunda” (s. 206).

Yukarıda yapmış olduğumuz tanımları ve benzer örnekleri baz alarak bu kelimeyi *eskicil* olarak değerlendirmekteyiz. “Küröökö” kelimesi için Yudahin'in sözlüğünde, “zırh, cebe”; *Manas Üniversitesi Sөzlүgү*'nde “zırh, silahtan korunma giysisi, süslü ve değerli sırt giysisi” *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү*'nde “ok geçmeyen elbise,

değerli kumaşlardan süslenilip dikilen üst giyim kürk” olarak ifade edilmiştir. Romanda bu kelime “bir zırh ismi” olarak kullanılmıştır.

2.1.9. Ot arabası (От арабасы)

Romanda kullanılan “ot arabası” kelime grubunun geçtiği cümle şu şekildedir; *Bu orusuñ emne gana ukmuştı alıp kelgen çok kırgız cerine, “kırtıştı kere karış tilgen ‘soko’ degeni bolot eken, kermeday tartılğan zımınun bir başınan koygulasa, ekinçi başına kat bolup tüşöt eken, anı ‘zım karagay’ deyt eken, anısı Pişpek, Tokmok, Almatı sinduu çoñ kalaalarda bolot eken, özübüz körö elekpiz, culkunup cılğan ‘ot arabası’ bolot eken” deşip, orustun kolunan emne körsö, oozunan emne uksa baştağı Kırgızdar baştarı aylangança, esteri oogonço bir tañdançu* (s. 30). “Bu Ruslar neleri getirmede ki Kırgız topraklarına: Toprağı süren alete, ‘pulluk’ diyorlarmış, ip gibi uzanan telin bir ucundan vurulunca diğer ucundan mektup olarak düşüyormuş, ona ‘telgraf’ diyorlarmış, onu Pişpek, Tokmok, Almatı gibi büyük şehirlerde yerleştirmişler, Kırgızlar, biz kendi gözümüzle görmedik ama hızlı sürülen ‘ateş arabası’ varmış diyerek Rusların elinden ne görürse, ağzından ne duyarsa şaşırdıkça şaşıyorlardı” (s. 71).

Yudahin sözlüğünde “ot arabası” kelime grubunu *eskicil* olarak belirtmiş ve “lokomotif” anlamını vermiştir. İki farklı kelimeden türetilen bu kelimenin işaret ettiği nesne “ateşli araba” şeklinde açıklanmıştır ancak tam karşılığı lokomotifir. Yazar bu kelime yerine günümüz Kırgız Türkçesinde kullanılan *lokomotif* kelimesini ya da tam olarak anlamını karşılayan *kömür menen cürgön lokomotiv* kelimelerini kullanabilirdi, ancak dönemin ruhunu yansıtmak ve tarihî dokuyu göstermek için bu kelimeyi kullanmıştır. Koyçiyev, bu kelime grubunu “tren” anlamında kullanmıştır.

2.1.10. Şamşar (Шамшар)

Romanda kullanılan “şamşar” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Ubal-soobun oyloşpoptur, çulgoodoy almaştıra berişıptir, köñüldörünö tuura kelbey kalsa ele, basa kalıp muuzday berişçü eken, şamşarına kolu cetpey, tutalanıp baratsa, cazdıgı menen tumçukturup salçu eken, işi kılssa, han tukumuna öç kelip, öltürgöndü önör körüp alışıptır* (s. 47). “Günahını, sevabını hiç düşünmemişler, şehzadeleri çorap gibi

değiştirmişler. İşlerine gelmeyen şehzadeyi öldürmüşler. Hançerler yanında olmadığı anlarda yastık ile boğarak öldürmüşler. Kısacası han soyuna kin besleyip onları öldürmeyi bir yetenek saymışlar, gelenek haline getirmişler” (s. 92).

Yukarıda yapmış olduğumuz tanımları ve benzer örnekleri baz alarak bu kelimeyi *eskicil* kelime olarak değerlendirdik. “Şamşar” kelimesi için Yudahin, sözlüğünde “pala kılıç” anlamını vermiş ve Farsça’dan gelmiş bir kelime olduğunu belirtmiştir. “Şampar” kelimesi için Çankaya’nın sözlüğünde, “kılıç, büyük hançer, kama”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү’nde* “kılıç türündeki büyük hançer, büyük bıçak”; *Manas Üniversitesi Sөzlүgү’nde* “hançer” anlamları verilmiştir. Bu kelime romanda “özel bir silah ismi” olarak kullanılmıştır.

2.1.11. Taytuyak (Тайтуяк)

Romanda geçen “taytuyak” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Ötkөндө “atama aş berçümün” degeninde, taytuyak sinduu muştumday kümüştü “cambı” atap, ögүzdün terisinen tilingen köktü “kıyık” atap, cambı atış casap bergen* (s. 144). “Geçende ‘babası için verilen yemekte’ atın tırnakları kadar gümüşü ‘cambı’ yapıp, kesilen öküzün derisinden ‘kıyık’ yapıp cambı atış oyunu düzenlenmişti” (s. 206).

Bu kelime *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү’nde* *eskicil* olarak belirtilmiş ve “büyük para birimi, cambının bir türü” olarak açıklanmıştır. “Taytuyak” kelimesi için Yudahin’in sözlüğünde, “at toynağı şeklinde gümüş külçe”; *Manas Üniversitesi Sөzlүgү’nde* “tay toynağı şeklinde kalıba dökülmüş gümüş külçe” ifadelerine yer verilmiştir. İki farklı kelimenin birleşimden oluşturularak geçmişteki bir para birimini tasvir ettiğinden dolayı kelime *eskicil* bir kelime olarak değerlendirilmektedir. Bu kelime romanda “tay tırnağı şeklindeki para birimi” olarak kullanılmıştır.

2.1.12. Tint- (Тинт-)

Romanda kullanılan tint- kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Tergöөçү tintüü maalında NKVDnın koluna tiygen kalıñ-kalıñ depterlerdi tigil ekөөнүн közdөрүнө*

takay matap: “Angliyanın tıñçısı bolǵonuñardın dalili mına!” dep aykırıp, anan dobuşun basañdata: “Ürkün ırların” emne maksatta cazdıñar? (s. 2). “Koǵuşturmacı cezalandırma sırasında NKVD’nin eline geçen kalın kalın defterleri ikisinin gözüne sokarak, ‘İngiltere’nin casusu olduğunuzun delili işte bu!’ diye bağırırdı. Ondan sonra sesini alçaltarak: ‘Ürkün şiirlerini’ ne maksatla yazdınız?’ ” (s. 37).

Yudahin’in sözlüğünde “tint-” kelimesinin açıklaması içinde “tintüü bölümü (ceza soruşturması)” örneğinde bu kelimenin *eskicil* bir kelime olduğu belirtilmiştir. Bu kelime için Yudahin’in sözlüğünde, “araştırma yapma, tahkikat”; Çankaya’nın sözlüğünde, “arama, arama tarama”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde “didiklemek, bir yerin veya bir şeyin içindeki eşyayı karıştırarak aramak, araştırmak”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü*’nde “bir nesneyi araştırmak, didiklemek, bakmak, karışmak” anlamları verilmiştir. Koyçiyev, romanda “tint-” fiilini “soruşturma, araştırma” anlamlarında kullanmıştır. Günümüz Kırgız Türkçesinde bu kelime aktif olarak kullanılmamaktadır. Ancak arama anlamında kullanılan *izdöö, iliktöö* kelimeleri; araştırmak anlamında *suraştırıuu, karaştırıuu* kelimeleri; tahkikat anlamında ise *tergöölör, suraktar* kelimeleri mevcuttur. Güncel bir kelime yerine eski bir kelimeyi kullanarak romanın tarihî dokusunu destekleyen Koyçiyev, bu kelimeyi “ceza” anlamında kullanmıştır.

2.1.13. Töraga (Töpara)

Romanda kullanılan “töraga” kelimesi şu cümle içinde geçmektedir; “*Respublika*” *dep atalıp kalǵanbız, “Kızıl Kırgız Respublikası” dep koyot, oşonun “sovnarkom”, “narkom”, “töraga” atıkkın murdaǵı cetekçileri cüröbü? dep, tagıraak taanıy albay, tañ kaldı* (s. 1-2). “ ‘Cumhuriyet’ diye adlandırıyoruz, ‘Kızıl Kırgız Cumhuriyeti’ de diyorlar, bunların ‘halk komiseri’, ‘komiser’, “başkan” olarak çalışan önceki yetkilileri görevlerine devam ediyor mu? diye düşünüp, tam olarak kestiremiyor ve şaşıırıyordu” (s. 37).

Yudahin'in sözlüğünde, bu kelime *eskicil* olarak nitelenip “reis, toplantı başkanı” anlamları verilmiştir. “Töraga” kelimesi Sagınbaeva'nın editörlüğünde hazırlanan sözlükte ve Çankaya'nın sözlüğünde “başkan”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü'nde* “başkan, bir topluluğun, bir toplantının veya bir derneğin başında bulunan kimse, reis, reis bey; oturma başkanı, toplantıyı yöneten kimse”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü'nde*, “toplantının, savaşın yöneticisi, mahkemenin karar çıkaran görevlisi” olarak açıklanmıştır. Koyçiyev, eserinde bu kelimeyi “yönetici” anlamıyla kullanmıştır.

2.1.14. Turnabay (Турнабай)

Romanda kullanılan “turnabay” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Carak asıngan casooldordun koštoosunda ayıldarga arabaçan kattagan, köödöy kara krom ötüğü küzgüdöy cıltıdagan, soorusunda bulgaarı başlık salpaktagan, kaçan körsöñ turnabay kötörüngön, coon colpusunan kelgen, süksöygön muruttuu, sapsaygan sarı sakalduu pristav menen körüngön Kırgız süylöşө berbeyt!* (s. 19). “Omzunda silah asılı askerlerle birlikte köyleri at arabalarıyla gezen, ayna gibi parlayan simsiyah çizmesi, omzunda sallanan deri çantası, elinden düşmeyen dürbünü ile iri yapılı vücuduyla, dik bıyıklı, uzun sarı sakallı Komiser ile her Kırgız'ın konuşması mümkün değildi” (s. 57).

Karasaev, editörlüğünde hazırlanan sözlükte “turnabay” kelimesi *eskicil* bir kelime olarak belirtilir. “Turnabay” kelimesi için Yudahin'in sözlüğünde, “dürbün, mikroskop”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü'nde*, “dürbün, bakaç”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü'nde*, “dürbün” anlamları verilmiştir. Günümüz Kırgız Türkçesinde bu kelime aktif olarak kullanılmamaktadır, bu kelimeye karşılık olarak “dürbü, kiçinekey teleskop” gibi kelimeler mevcuttur. Romanda bu kelime “dürbün” anlamında kullanılmıştır.

2.1.15. Tütötmө (Түтөтмө)

Romanda kullanılan “tütötmө” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Mergender caza meelep algansıp, tütötmөнүн korgoşun ogu kalmak döbölörgө karaandabay ele ber caktagi boz topurakka “tıp-tıp” etip sebelenip, çañdın biliner-bilinbes ızgıganın*

aldıda cardangandar gana baykadı (s. 140). “Nişancılar yanlış nişan almış gibi ateşli tüfeklerin kurşunları Kalmuk tepelere ulaşmadan beri taraftaki boz topraklara ‘tıp-tıp’ diye düşerek tozun altına gömüldüğünü hayretle izlendi” (s. 201).

Yukarıda yapmış olduğumuz tanımlara ve benzer örneklerle dayanarak bu kelimeyi *eskicil* bir kelime olarak değerlendirmekteyiz. Eski dönemlere ait bir silah ismini nitelemektedir. *Kırgız Dilinin Dialektoji Sözlüğü*’nde “tütötmö” kelimesi “yakılan bir eşya, tüfeğin borusu” olarak gösterilmiştir. Bu kelime “tütöt-” fiilinden türetilmiştir. “Tütöt-” fiili için Çankaya’nın sözlüğünde “yakmak, tutuşturmak, tütürmek”; Yudahin’in sözlüğünde “yakmak, tutuşturmak” anlamları verilmiştir. Bu fiilden türetilen “tütötmö” kelimesi “üzerindeki fitil yakılarak ateş edilen mavi duman çıkartan kısa mesafeye ateş edebilen bir av tüfeğini tasvir etmektedir. Romanda da “tütötmö” kelimesi “bir av tüfeğinin ismi” olarak kullanılmıştır.

2.1.16. Zım karagay (Зым карагай)

Romanda “telgraf” anlamında kullanılan “zım karagay” kelime grubunun geçtiği cümle şu şekildedir; *Bu orusuñ emne gana ukmuştı alıp kelgen cok kırgız cerine, “kırtıştı kere karış tilgen ‘soko’ degeni bolot eken, kermeday tartılğan zımınun bir başınan koygulası, ekinçi başına kat bolup tüşöt eken, anı ‘zım karagay’ deyt eken, anısı Pişpek, Tokmok, Almatı sinduu çoñ kalaalarda bolot eken, özübüz körö elekpiz, culkunup cılğan ‘ot arabası’ bolot eken” deşip, orustun kolunan emne körsö, oozunan emne uksa baştağı Kırgızdar baştarı aylangança, esteri oogonço bir tañdançu* (s. 30). “Bu Ruslar neleri getirmedi ki Kırgız topraklarına: Toprağı süren alete, “pulluk” diyorlarmış, ip gibi uzanan telin bir ucundan vurulunca diğer ucundan mektup olarak düşüyormuş, ona “telgraf” diyorlarmış, onu Pişpek, Tokmok, Almatı gibi büyük şehirlerde yerleştirmişler, Kırgızlar, biz kendi gözümüzle görmedik ama hızlı sürülen ateş arabası varmış diyerek Rusların elinden ne görürse, ağzından ne duyarsa şaşırdıkça şaşıyorlardı” (s. 71).

Yudahin, sözlüğünde “zım” ile “sım” kelimesinin aynı anlamda olduğu belirterek “sım karagay” kelime grubunun *eskicil* olduğu göstermiştir. Yine bu sözlükte kelimenin anlamı için “telgraf” karşılığı verilmiştir. “Zım” için Yudahin, kelimenin

Farsça üzerinden Kırgız Türkçesine yerleşmiş olduğunu ve anlamının “tel” olduğunu belirtmiştir. Çankaya’nın sözlüğünde ve *Manas Üniversitesi sözlüğü*’nde bu kelime için “tel (metal)” anlamı verilmiştir. *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү*’nde “zım ile sım” kelimelerinin aynı anlamda olduğu belirtilmiş ve “zım” kelimesini “elektriği iletmek, bir şeyi sarmak ve bağlamak gibi her türlü şeye uygun olan, bazen de müzik aletlerinde kullanılan tel demir” olarak ifade edilmiştir. “Karagay” kelimesi Yudahin’in sözlüğünde, “küknar, küknar ormanı”; Çankaya’nın sözlüğünde, “çam”; *Manas Üniversitesi Sөzlүgү*’nde “köknar”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү*’nde “dağlarda yetişen ve yaz-kış boyunca yemyeşil kalan bir orman ağacı” şeklinde açıklanmaktadır. Aynı ayrı anlamlarını incelediğimiz bu kelimeler “telli direkleri” tasvir etmektedir. *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү*’nde bu “zım karagay” kelime grubu “elektrik, radyo, telefon telleri geçirilen ağaçtan ya da demirden yapılan uzun ve kalın direk” şeklinde ifade edilmiştir. Bu kelime grubu romanda “telgraf direkleri ve telgraf” anlamıyla kullanılmıştır. Koyçiyev, günümüz Kırgız Türkçesinde bu anlamda kullanabilecek *telgraf* kelimesi yerine “zım karagay” kelime grubunu kullanarak romanın tarihî dokusunu desteklemiştir.

2.2. Semantikalık Arhaizmler (Anlam Bakımından Değişikliğe Uğramış Eskicil Kelimeler)

Bu tür kelimelerin şekli aynı kalmıştır ancak bazı anlamları eskimiştir. Örneğin kelime bir anlamıyla günümüzde aktif olarak kullanılmakta iken bir anlamı dilin söz varlığından çıkmıştır. Bu tür kelimeleri *anlam bakımından değişikliğe uğramış eskicil kelimeler* olarak değerlendiriyoruz. Kırgız Türkçesinin kalıplaşması sürecinde bu şekilde türemiş birçok kelime vardır.

Anlamlarının dilden tamamen ayrılmadan, sadece bazı anlamlarının eskimesiyle oluşan kelimelerdir. Günümüzde kullanılan birçok kelimenin 20. yüzyılın 20-30’lu yıllarında başka anlamlarda kullanıldığını ve o anlamların şimdi eskidiğini o zamanlarda çıkan gazetelerden, dergilerden ve eserlerden alınan örneklerde görürüz (Mamıtov ve Kulumbaeva, 1971: 52-53).

Koyçiyev’in, romanında da geçen bu türdeki kelimeleri aşağıdaki gibi inceledik;

2.2.1. Ay tamga (Ай тамга)

Romanda kullanılan “ay tamga” kelime grubunun geçtiği cümle, şu şekildedir; *Ayçıgı altın kök tuu, boz alaluu kök tuu, ay tamgaluu kızıl tuu, cagalmay tamga salingan tuu* (s. 94)! “Hilali altın işlemeli mavi bayrak, boz alaca mavi bayrak, hilal nakışlı kırmızı bayrak, doğan nakış edilen bayrak!” (s. 149).

Bu kelime grubunun *eskicil* olduğunu daha önceki yapmış olduğumuz tanımlara ve benzer örneklerle dayandırarak tespit ettik. Anlamları farklı iki ayrı kelimenin birleşiminden oluşan kelime grubu bir dönemde sembol haline gelmiş bir nesneyi tasvir etmektedir. Anlamları çok bilinen kelimeler olduğu için kelime grubunun anlamlarını göstermedik. İki parçadan oluşturulan bu kelime grubu romanda “ay şeklinde damga” anlamında kullanılmış, dönemde kullanılan bir simgeyi betimlemiştir.

2.2.2. Cagalmay tamga (Жагалмай тамга)

Romanda kullanılan “cagalmay tamga” kelime grubunun geçtiği cümle şu şekildedir; *Ayçıgı altın kök tuu, boz alaluu kök tuu, ay tamgaluu kızıl tuu, cagalmay tamga salingan tuu* (s. 94)! “Hilali altın işlemeli mavi bayrak, boz alaca mavi bayrak, hilal nakışlı kırmızı bayrak, doğan nakış edilen bayrak!” (s. 149).

Bu kelime grubunun *eskicil* olduğunu daha önceki yapmış olduğumuz tanımlara dayandırarak tespit ettik. “Cagalmay” kelimesi için Yudahin’in sözlüğünde “Latince Falco subbuteo denilen doğan”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү’nde*, “atmacadan küçük, doğan benzeri yırtıcı kuş” *Manas Üniversitesi Sөzlүgү’nde* “yırtıcı kuş türü” olarak gösterilmiştir. Kelime grubunun ikinci kelimesi olan “tamga” “damga, işaret, simge” anlamlarındadır. Romanda kullanılan bu kelime grubu “doğan şeklindeki damga” anlamıyla kullanılmış, dönemdeki bir bayrağı betimlemiştir.

2.2.3. Karkıra say- (Каркыра сай-)

Romanda kullanılan bu kelime grubunun geçtiği cümle şu şekildedir; *Özgöçö kunduz ceektüü tebeteylerine ükü sayıngan, karkıra sayıngan kızdardın elesi Mukaydın esiköönünön ketkis boldu* (s. 51). “Özelikle, su samuru derisinden yapılan tebeteylerine baykuş ve turna tüyleri takan kızların görüntüleri Mukay’ın aklında silinmez bir an olarak kalıyordu” (s. 96).

Bu kelime grubunun *eskicil* olduğunu daha önceki yapmış olduğumuz tanımlara dayandırarak belirledik. “Karkıra” kelimesi için Yudahin’in sözlüğünde “bir çeşit turna ve turna tüylerinden süs”; Çankaya’nın sözlüğünde, “turna”; Burul Sagınbeyeve’nin editörlüğünde hazırlanan sözlükte “karkara (bir çeşit turna)”; *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү*’nde “turnagillerden, toplu olarak göçebe yaşayan, boynu ve ayakları uzun olan iri kuş; turna tüylerinden süs; işleme ve nakışlarda kullanılan bir tür motif”; *Manas Üniversitesi Sөzlүgү*’nde “karkıra” kelimesi için “bir çeşit turna, bir tür nakış motifi” anlamları verilmiştir. Romanda bu kelime grubu “turna tüylerinden süslemek” anlamında kullanılmıştır.

2.2.4. Kıyık (Кыйык)

Romanda kullanılan “kıyık” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Ötkөндө “atama aş berçümün” degeninde, taytuyak sinduu muştumday kümüştü “cambı” atap, ögүzdün terisinen tilingen köktü “kıyık” atap, cambı atış casap bergen* (s. 144). “Geçende ‘babası için verilen yemekte’ atın tırnakları kadar gümüşü ‘cambı’ yapıp, kesilen öküzün derisinden ‘kıyık’ yapıp cambı atış oyunu düzenlenmişti” (s. 206).

“Kıyık” kelimesinin *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzlүgү*’ndeki açıklaması içerisinde bir anlamı *eskicil* olarak verilmiş ve “kıyık” kelimesi için “nesnenin parçası, iki parçanın birleştirilen yeri, sözün işin fırsatı, cambıya bağlanılan ip, söz dinlemeyen, kaptırlı” anlamları verilmiştir. Bu kelime için Çankaya’nın sözlüğünde, “kırıntı, döküntü, garnitür, meyilli kısım, kama, takoz”; Yudahin’in sözlüğünde “(kumaş) kesintileri, kesik yeri, yarık, bitişme yeri, atış müsabakaları sırasında üzerine

cambı'nın bağlandığı iplik, inatçı, söz dinlemez, inat"; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*'nde "kıyık" kelimesinin güncel kullanımları için "kesinti, kırıntı, kesintileri birleştirilmiş yer, müsait, hayvanların kulaklarına kesik bırakmak suretiyle yapılan en, çekik" anlamları verilirken; eskicil kullanımı olarak ise "dökme gümüşleri nişana bağlayan ip" anlamları verilmiştir. "Kıyık" kelimesinin birden çok anlamı vardır, ancak bu kelime romanda *eskicil* anlamıyla kullanılmıştır.

2.2.5. Otorçu (Оторчу)

Romanda kullanılan "otorçu" kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; *Egin boyloy kelatışıp "uşunun baarı bir kezde bizdin cerler boluçu" dep karap koyuşat, otorçu cürögünün üşün algan belem, egindi tebeletip albaylı dep eleñdep koyuşat* (s. 35). "Ekin tarlalarının kenarında ilerlerken 'Bir zamanlar buraları bizim topraklarımızdı' düşüncesiyle bakıyorlardı, sömürgeci den korktukları için, ekine basmayalım diyerek itinaayla gidiyorlardı" (s. 77).

"Otorçu" kelimesi Yudahin'in sözlüğünde *eskicil* olarak belirtilmiş ve kelimenin kitaptaki kullanımını karşılayan hali sözlükte "otorçul" olarak vermiştir. Bu kelime "otor" kelimesinden türetilmiştir. "Otor" kelimesi için Yudahin, "köyden uzakta bulunan "mera, otlak; uzak ülkeler; sömürge"; Çankaya, "köyden uzakta bulunan mera, otlak; uzak ülkeler; koloni, sömürge" anlamlarını vermiş, "otorçu" kelimesi içinse "koloni kuran, kolonide yaşayan" anlamlarını vermiştir. *Kırgız Tilinin Tüştündürmö Sözlüğü*'nde "otor" kelimesi için "kışın hayvan bakılan yer, kışın otlakta yıldı bakan kişiler" anlamları güncel kullanımları olarak verilmiş, kelimenin eskiyen kullanımı için "uzak taraf, uzak ülke; koloni" anlamları verilmiştir. Yine bu sözlükte "otorçu" kelimesi "köyden uzaklaşıp, hayvan bakmak için göçen çoban" olarak ifade edilmiş; "otorçuluk" kelimesi ise "yerli halkı yenip, eziyet edip ülkeyi veya bölgeyi koloni altına alma" şeklinde anlamlandırılmıştır. *Manas Üniversitesi Sözlüğü*'nde "otor" kelimesinin güncel anlamları için "hayvanların, atların kışın bakıldığı yer, kışlak, kışlakta atlara bakan kimse, hayvan sürüsü"; eskiyen anlamları için de "uzak yer, gurbet; sömürge" verilmiştir. Yine bu sözlükte "otorçu" kelimesi "köyden uzakta hayvan besleyen kimse" olarak belirtilmiş; "otorçul" kelimesi ise "sömürgeci, sömürgesi olan, sömürge elde etmek amacındaki ülke, sömürgecilik

yandaşı, sömürgecilikle ilgili olan” şeklinde ifade edilmiştir. Birçok anlama sahip olan “otorçu” kelimesi romanda “sömürgeci” anlamında kullanılmıştır. Bu kelime Kırgız halkının sömürge altında yönetildiği dönemlerde Kırgız halkı tarafından bolca kullanılmıştır. Bu kelimenin Hokand Hanlığı döneminde, Çarlık Rusyası zamanında ve SSCB döneminde kullandığını düşünmekteyiz. Günümüzdeki Kırgız Türkçesinde “otorçu” kelimesinin bu şekilde kullanımı yoktur fakat ona karşılık gelecek *kolonizator, kolonialdik* gibi kelimeler mevcuttur.

2.2.6. Taş tašta- (Таш ташта-)

Romanda kullanılan taş tašta kelime grubu şu cümle içinde kullanılmıştır; *Toy-topurda, Orustan törö kelgende, taş taştap boluş şayloodo el uşintip topurap kalat* (s. 18). “Düğünlerde, törenlerde, Rus yöneticileri geldiğinde, taş atılıp boluş seçildiğinde halk böyle kalabalık toplanır” (s. 57).

Daha önce yapmış olduğumuz tanımlara dayanarak bu kelime grubunu *eskicil* olarak değerlendirdik. Bu kelimeler ayrı ayrı incelendiğinde güncel olduğu görülmektedir, kelime grubu geçmiş dönemlerde kullanılan ancak artık kullanılmayan bir geleneği tasvir ettiği için *eskicil* olarak değerlendirilir. “Taş tašta-” kelimesi için bir bütün olarak *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü* tarafından “seçmek”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde ise “seçimler” anlamları verilmiştir. Kelime grubu bütün olarak değerlendirildiğinde “seçmek, oy kullanmak” anlamındadır. Koyçiyev de eserde bu kelime grubunu “seçim, seçim yapmak” anlamlarında kullanmıştır.

2.2.7. Teşe (Теше)

Romanda kullanılan “teşe” kelimesi şu cümle içinde geçmektedir; “*Cayıtıbız tarıp ketti, Oruska aldatıp, dalay ceribizdi teşelep aldırdık*” *degen arız-muñ ayılbadı bele elinde?* (s. 13) “ ‘Otlağımız git gide azaldı, Ruslara inanarak topraklarımızı, yerlerimizi hektar hektar kaybettik’ diye dert yanmamış mıydı halkı?” (s. 51).

“Teşe” kelimesi Dıykanov’un (1971) çalışmasında *eskicil* bir kelime olarak değerlendirilmiştir (s. 183). “Teşe” kelimesi için Yudahin’in sözlüğünde ve

Çankaya'nın sözlüğünde “keser, bir arazi ölçüsü (1. 09 hektar kadar)” anlamlarını vermiştir. *Manas Üniversitesi Sözlüğü* bu kelimenin güncel anlamı için “keser” *eskicil* anlamı için 1. 09 hektarlık arazi ölçüsü anlamını vermiştir. *Kırgız Tilinin Tüştündürmө Sözlüğü*’nde bu kelimenin güncel anlamı için “şekli çapaya benzeyen ancak daha küçük olan, sapı olan ağaç yarma v.b. işler için kullanılan keskin alet, büyük keser” açıklaması yapılmış; *eskicil* anlamı “ yer belirlerken 1. 09 hektara denk gelen ölçü” olarak ifade edilmiştir. Koyçiyev, “teşe” kelimesini romanda “ölçü birimi” olarak kullanmıştır.

2.2.8. Ükü say- (Үкү Сай-)

Romanda kullanılan “ükü say-“ kelime grubu şu cümle içinde kullanılmıştır; *Özgöçө kunduz ceektüü tebeteylerine ükü sayıngan, karkıra sayıngan kızdardın elesi Mukaydın esiköönünön ketkis boldu* (s. 51). “Özelikle, su samuru derisinden yapılan tebeteylerine baykuş ve turna tüyleri takan kızların görüntüleri Mukay’ın aklında silinmez bir an olarak kalıyordu” (s. 96).

Bu kelime grubunun *eskicil* olduğunu daha önceki yapmış olduğumuz tanımlara dayandırarak tespit ettik. Kelime grubunun “ükü” kelimesi için Burul Sağınbayeva’nın editörlüğünde hazırlanan sözlükte “puhu kuşu, baykuş, puhu yada baykuş tüylerinden yapılan süs”; Yudahin’in sözlüğünde, “puhu kuşu, baykuş, puhu yada baykuş tüyünden yapılan süs”; Çankaya’in sözlüğünde ve *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde “baykuş”; *Kırgız Tilinin Tüştündürmө Sözlüğü*’nde, “gündüzleri iyi göremeyen, ava çoğunlukla alacakaranlıkta ya da geceleri çıkan yırtıcı kanatlı; kanadı süsleme için kullanılıp, çoğunlukla kızların baş giyimine ya da yarış atının, yilkının kâkülüne takılan tüy” şeklinde açıklanmıştır. Bu kelime grubunun “say-” fiili için Çankaya’nın sözlüğünde, “saplamak, sançmak, dikmek, ekmek, yenmek, dikiş dikmek, nakış işlemek, kazmak”; Yudahin’in sözlüğünde, “sançmak, saplamak, batırmak, dikmek, işlemek, oyun sırasında ortaya para koymak”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde “saplamak, batırmak, işlemek, nakşetmek, bezemek, dikmek, yetiştirmek, iddia olarak ortaya koymak, yarışlarda ödül olarak ortaya koymak, savaşta yenmek” anlamları verilmiştir. Yudahin, “ükü” kelimesinin açıklaması içerisinde “ükü sayın” örneğini verip “puhu yahut baykuş tüyü” olarak aktarmıştır.

Koyçiyev, romanda “ükü say-” kelime grubu “baykuş tüyünden süsleme” anlamıyla kullanmıştır.

2.3. Leksika-Fonetikalık Arhaizmler (Ses Bakımından Değişikliğe Uğramış Eskicil Kelimeler)

Bunlar geçmişteki kullanılan anlamlarından ve şekillerinden çok uzaklaşmayıp bazı ses değişikliklerine maruz kalmış *eskicil* kelimelerdir.

Mamıtoev ve Kulumbaeva'nın (1971) çalışmalarında *Leksika-Fonetikalık arhaizmler* “ses bakımından değişikliğe uğramış eskicil kelimeler”: “Eski şekillerinin karşıladığı anlamların günümüzde yeni bir kalıba dönüştürülerek kullanıldığı kelimeler” olarak açıklanmaktadır. Günümüzdeki yazılışı ve söylenişiyse geçmişteki hallerinden ayırt edilen *leksika-fonetikalık arhaizm* kelimelere şu örnekler verilebilir: *kezit* “gazete”, *kemesiya* “komisyon”, *kemsomol* “Sovyetler Birliği'nde kurulan gençler teşkilatı”, *kemunis* “kominist”, *kemitet* “komite”, *keperetip* “koperatif”. Entelektüeller ve gençler tarafından şimdi bu kelimeler tamamen Rus dilinin kalıplarına dönüştürülerek yazıda ve söylemde denkleşmiştir. Bu kelimeler *gazeta* “gazete”, *komissiya* “komisyon”, *komsomol* “Sovyetler birliği'nde kurulan gençler teşkilatı”, *kommunist* “kominist”, *komitet* “komite”, *kooperativ* “koperatif” şekilleriyse kullanılmaktadır (s. 55-56).

Bazı dönemlerde baskı ve sömürü altında kalan Kırgızların dilinin kalıplaşmasında ve gelişiminde başka milletlerin de etkisi olmuştur. Bu gelişmelerin en büyük örneklerine *eskicil* kelimeler de rastlamaktayız. Bu türdeki kelimeler eskiden var olan kelimelerin bazı ses değişikliklerine uğrayarak yeni şekiller alması ile oluşmaktadır. Kavram alanından uzaklaşmamış olan kelimeler zaman içinde sadece bazı ses değişimlerine uğramışlardır.

Mamıtoev ve Kulumbaeva çalışmalarında bazı yer adlarını bu alanda değerlendirmişlerdir. Tespit ettikleri yer adlarında sadece bazı ses değişiklikler mevcuttur, fakat genel olarak günümüzde kullanılan şeklinden çok uzak değildirler. Koyçiyev'in eserinde bununla ilgili şu örnekler gösterilebilir;

2.3.1. Ombu (Омбү)

Romanda kullanılan “ombu” kelimesi şu cümle içinde geçmiştir; *Edil-Cayıktan arı ötöbü? Ombu menen ötöbü? Tañ ataardın buurul tüngö kañçalık?* (s. 80). “Edil-Cayık’dan daha ileri mi? Ombu’ya da gidebilecekler mi? Kaç günlük yol?” (s. 131).

Aşağıda verdiğimiz “orol” örneği gibi bu kelimedede *eskicil* bir kelimedir. Daha önce yaptığımız açıklamalardaki gibi yer adlarının günümüzdeki kalıbından çok uzaklaşmadan bazı ses değişiklikleriyle eski dönemlerde kullanılan halleri bu türde değerlendirilebilir. Bu kelimenin kullanıldığı cümleden sonra devam eden cümlelerde “ombu” kelimesinin Rusyanın “Orenburg” şehri için kullanıldığı ifade edilmiştir. Buradan da anlaşılabacağı üzere bu kelime Rusya’nın “Orenburg” şehrinin eski ismi olarak kullanılmıştır. Bu bilgiye biz yazar ile yaptığımız görüşme sonucunda da ulaştık (Koyçiyev, Kişisel Görüşme, Aralık 2017).

2.3.2. Orol (Орол)

Romanda “orol” kelimesi şu cümle içinde geçmiştir; *Mına uşul tuştağı örlördü etektey, ayak-başı ayçılık col kelgen melcigen talaa catat, emnegedir calpı conunan “Kırgız talaası” dep koyot, talaanın arkı uçunda Orol toosu catat, too degenden ömürü oşonu körgön etnograf “too bul cakta turbaybı” dep, kök melcigen kırkaldın körkünö köönü toyboy suktanıp kelatkan ele, pristavdın aytkandarınan ulam bir oy kıl etti* (s. 44). “İşte bu dağların eteklerinde başından sonuna yaklaşık bir ay içinde gidilebilen, yükseklerde topraklar bulunmaktadır. Oraya genel olarak ‘Kırgız toprağı’ derler. O toprakların öbür tarafında Orol dağları bulunmaktadır. Dağın gerçek anlamda ne olduğunu ilk defa bu topraklarda gören etnograf ‘dağ dediğin buralardaymış’ diyerek göklere ulaşan sivri kayalıklara hayranlıkla bakarak yolculuk ediyordu. Komiser’in konuşmasından onun da aklına bir şey geliverdi.” (s. 88).

Mamıtov ve Kulumbaeva (1971) hazırlamış oldukları çalışmada “orol” kelimesini *eskicil* olarak değerlendirmiş ve “Ural” kelimesinin *eskicil* hali olarak

göstermişlerdir (s. 57). Bu kelime için sözlüklerde çok çeşitli anlamlar mevcuttur. Ancak bu kelime Ural dağının isminin *eskicil* halidir. Yazar, bu kelimeyi romanda “Ural dağının” ismi olarak kullanmıştır.

2.4. Leksika-Morfologiyalık Arhaizmler (Şekil Bakımından Değişikliğe Uğramış Eskicil Kelimeler)

Bu kelimeler günümüzde kullanılan bazı kelimelerin köklerine eklenen eklerin değişmesiyle veya eski anlamlarının yerine farklı anlamlar getirmesiyle oluşmuş kelimelerdir.

Eskiden kullanılan “cumuşker”, “uyuk”, “başlık” gibi kelimelerdeki eklerin değişerek günümüzde “cumuşçu”, “uyum”, “başçı” şekillerinde kullanıldığını; bazılarının anlamlarının değişmediğini, bazılarının da yeni bir anlam kazandıklarını belirten Mamıtoov, (2002) çalışmasında Erkin Too’da ve geçmiş zamanlarda çıkan diğer edebî eserlerdeki gösterdiği örneklerle görüşünü desteklemiştir. Koyçiyev’in, romanında biz bununla ilgili şu örneğe rastladık;

2.4.1. Başlık (Баштык)

Romanda yönetici anlamıyla kullanılan “başlık” kelimesinin geçtiği cümle şu şekildedir; “*Ata uulumun deseñer-aynuñar bolbosun!*” *degençelik bek-bek aytilbaganı, car çakırılbaganı ele bolboso, boluştun ündöösü kandı kızıtıp, ilgerki zamandardığı baştıktardın “Coogo! Coogo attangıla!” degenindey ele uguldu* (s. 87). “ ‘Atalarımızın oğullarıyız diyorsanız, geri çekinmeyin!’ demişti, Kambar. Sadece boy boy gezilerek savaşa çağırma işi yapılmıyordu oysa, Boluş’un bu dediği halkı hırslandırıp çok eski zamanlardaki yöneticilerin ‘Savaşa! Savaşa hazırlanın!’ diye söyledikleri andırıyordu sanki” (s. 140).

Mamıtov, (2002) çalışmasında “başlık” kelimesinin *eskicil* olduğunu belirtmiş ve *leksika-morfologiyalık arhaizmler* arasında değerlendirmiştir (s. 20). Kelimenin iki farklı kullanımı mevcuttur, yönetici anlamında olanı *eskicil*, çanta anlamında olanı ise güncel olanıdır. “Başlık” kelimesi için Sagınbaeva’nın editörlüğünde hazırlanan sözlükte “başkan, müdür, yönetici, şef, lider, önder, çanta, kese”; Çankaya’nın

sözlüğünde “kese, torba, çuval”; *Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözlüğü*’nde, “yönetici, idareci, un-azık ve başka nesneleri koymak ya da taşımak için yapılan nesne”; *Manas Üniversitesi Sözlüğü*’nde “başkan, yönetici, kumaş, çanta, torba, poşet” anlamları verilmiştir. Birçok anlama sahip olan bu kelime romanda *eskicil* şekli olan “yönetici” anlamıyla kullanılmıştır. Yönetici anlamında kullanılan “baştık” kelimesi günümüz Kırgız Türkçesinde kullanılmaz. Günümüz Kırgız Türkçesinde yönetici anlamında kullanılan *başkaruuçu*, *başkarma*, *başçı* şeklinde kelimeler mevcuttur.

SONUÇ

Kırgız edebiyatı, uzun yıllar Rus yönetiminin baskısı altında gelişimini sürdürmüştür. Edebiyat, geçmişteki siyasî baskıların üzerindeki etkisiyle bazı dönemlerde gelişim gösterememiş ve içerik olarak Rus ideolojisinin etkisi altında kalmıştır. Kırgız edebiyatının temalarını 20'li yıllarda Lenin'e ve Sovyetler Birliği'ne övgüler; 30'lu yıllarda kolhozlaşma süreci; 40'lı yıllarda İkinci Dünya Savaşı; 50'li yıllarda savaş kahramanlarına övgüler; 60'lı yıllarda hayatın zorlukları oluşturmuştur. 1960'lı yılların sonlarında ideolojik baskının azalmasıyla Kırgız edebiyatı dünyaya açılmaya başlamıştır. Kırgız halkı bağımsızlığını kazandıktan sonra edebiyattaki görüşler artık kısıtlanmadığı için her alanda eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu yıllarda geçmişi araştıran yazarlar tarafından ideolojik baskı olmadan tarihî romanlar yazılmaya başlanmıştır. Genel olarak bunlar Ürkün dönemini anlatan eserler olmuştur.

Kırgız edebiyatının önemli yazarlarından Arslan Koyçiyev'in *Mismildirik (Bedeldegi Kargış)* romanı tez çalışmamızın inceleme konusu olmuştur. Çalışmamızın giriş bölümünde Arslan Koyçiyev'in hayatı ve edebi kişiliği ve Kırgız edebiyatındaki yeri hakkında bilgiler verilip Koyçiyev ile gerçekleştirilen bir röportaj sunulmuştur. Ayrıca bu bölümde Kırgız romancılığının gelişimi gösterilip, Türkiye'de ve Kırgızistan'da *eskicil* ve *tarihî* terimleri üzerine yapılan çalışmalardan bilgiler derlenmiştir.

Koyçiyev, eğitimini tarih alanında tamamlamış, 1994-1996 yıllarında bağımsızlık hareketinin Bişkek'teki gazetecilerinden biri olmuştur. 1996-2010 yıllarında BBC'de Kırgız prodüktörü olarak çalışmıştır. 2009 yılında ilk romanını yayınlarak edebiyat dünyasına başarılı bir şekilde ilk adımını atmıştır. Aldığı eğitim sebebiyle Kırgız tarihini iyi bilen Koyçiyev, geçmişteki Kırgız halkının kültürünü, geleneklerini, düşüncelerini, başından geçen felaketleri objektif bir şekilde o dönemin diliyle anlatmıştır. Koyçiyev'in sanatını farklı kılan özelliklerin başında gelen şey onun objektif olması ve eski kelimeleri yerli yerinde kullanmasıdır. Yazarın eserde *eskicil* ve *tarihî* kelimeleri kullanması onun geniş bir kelime hazinesine sahip olduğunu gösterir. Günümüz Kırgız edebiyatçıları Koyçiyev'in objektif olmasıyla, eski kelimeleri çok başarılı kullanmasıyla ve eserleri geçmişteki halka ayna tutarcasına yazmasıyla çok dikkat çektiğini dile getirirler. Yazar, eserlerinde sözlü edebiyat

unsurlarını, eski dönemlerdeki gelenekleri, dönemle sembolleşmiş araç-gereçleri, kıyafet isimlerini, silahların isimlerini, yer isimlerini kullanarak okurda merak uyandırıp Kırgız halkını ve Kırgız topraklarını başarılı bir şekilde tanıtmıştır. Koyçiyev, eserlerinde ele aldığı sembolik nesneleri ve eşyaları, gelenekleri, yaşam biçimlerini ve dönemdeki insanların durumlarını adeta bir resim çizercesine anlatmasıyla bilgi birikimini göstermiştir. Yazar anlatım tarzıyla okuyucuyu olayların geçtiği döneme götürerek edebî başarısını kanıtlamıştır. Koyçiyev'in *Mismildirik*'ten başka *Bakşı menen Çingiz Han* ve *Ayta Bar Menin Kebimdi* isimli iki romanı daha vardır.

Çalışmamızın giriş bölümünde *eskicil* ve *tarihî* terimleri açıklamak adına Türkiye'de ve Kırgızistan'da bu konuda yapılmış olan çalışmalardan bilgiler sunulmuştur. Elbette bu konuda yapılan çalışmalar arasında görüş farklılıkları mevcuttur ancak çalışmamızda genel olarak Kırgız dilbilimcilerin görüşleri ve tanımları doğrultusunda belirttikleri yöntemlerle eserdeki kelimelerin tespiti yapıldı. Çalışmalar arasında bu terimlerle ilgili paralel isimlendirmeler bulunmaktadır. Örneğin Kırgız Türkologlar tarafından *arhaizm*, *eskirgen*, *eski söz* ve *istorizm tarihçilik* gibi terimler kullanılırken Türkiye'deki Türkologlar tarafından *eskicil*, *arkaik*, *tarihî* gibi terimler kullanılmaktadır. Biz de bunların arasından *eskicil* ve *tarihî* terimlerini kullanmayı tercih ettik.

Çalışmamızın birinci bölümünde Kırgız halkının millî isyanı olan Ürkün ile Ekim Devrimi arasındaki süreçte Kırgız hayatını konu alan Koyçiyev'in *Mismildirik (Bedeldegî Kargış)* romanının Türkiye Türkçesine aktarımı yapıldı. Ürkün dönemiyle ilgili olan bu eserde Kırgız halkının kültürü, dili, dönemde kullandıkları araç gereçleri, gelenekleri, Ruslarla yaptıkları mücadeleleri, Ruslardan gördükleri baskı ve eziyetleri, isyan sırasında Kırgızların bazı Rusları acımasızca öldürmeleri, Ruslardan cariyeye almaları, Rusların değerli eşyalarına el koymaları, isyan sonrası Rusların Kırgız halkını acımasızca katletmeleri gibi konular ele alınıp dönem ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Yazar, eserinde özelde Kudayan adlı boy ile genelde bütün Kırgız halkının o dönemdeki yaşamış oldukları olayları anlatmaya çalışmıştır. Romanda geçen Mukay karakteri ile dönemdeki genç Kırgızların düşünceleri, Kambar ile halkın refahını düşünen arada kalmış Kırgız yöneticisinin durumu, Kalıbek ile dönemin aksakalı, Karagız Ana ile dönemin büyükleri ve şifacıları,

Narboto ile dönemin kahramanları ve Ruslara karşı olan insanları, Pristav ile acımasız Rus yöneticileri, Etnograf ile dönemin iyimser Rus yöneticileri, Toltoy ile dönemin at yetiştiricileri gösterilerek bütün Kırgızların durumu yansıtılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Koyçiyev'in eseri üzerindeki *eskicil* ve *tarihî* kelimelerin tasnifi ele alındı. Türkiye'de *arkaik* terimi ve *arkaik kelimeler* üzerine birçok çalışma bulunmaktadır, ancak *istorizm* “tarihî” terimi ve *tarihî kelimeler* ile ilgili Türkiye'de bir kavram alanı bulunmamakta fakat Kırgızistan'da bu iki terim birbirinden ayrılmaktadır. Bizde Kırgız Türkçesindeki *eskicil* ve *tarihi kelimeleri* birlikte ele aldık.

Kırgız Türkçesinin yeniden oluşumu sürecinde bazı kelimelerin kullanımdan düşerek yerlerine yeni kelimelerin kullanıldığını, bazı kelimelerin ise sadece bir dönemde kullanılmış ve daha sonra günlük kullanımdan düştüğünü eser üzerindeki *eskicil* ve *tarihî kelimeler* aracılığıyla göstermeye çalıştık. Bu sebeple Kırgız Türkçesinde arhaizm “arkaik / eskicil” teriminin yanı sıra dilbilimciler tarafından *istorizm* “historik / tarihî” terimleri de kullanılmaktadır.

Tez çalışmamız boyunca Koyçiyev'in *Mismildirik* romanı üzerindeki *eskicil* ve *tarihî* kelimeler bulunurken Kırgız Türkçesi sözlüklerindeki açıklamalardan, gramer kitapları ve tezlerdeki tespitlerden yararlanıldı ancak bazı kelimelere bu kaynaklardan erişilemedi. Kaynaklarda bulunamayan bu kelimeler tasnif sırasında verilen açıklamalar ve benzer örnekler esas alınarak tespit edildi. Bu kelimelerin tespiti sırasında bazı sözlüklerin aralarında çelişkiye düştüğü görüldü. Örneğin “Bolşevik” kelimesi Selahaddin Çankaya'nın *Kırgız Sözlüğünde* güncel bir kelime gibi gösterilirken *Manas Üniversitesi Sözlüğü'nde tarihî* bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamız sırasında *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü'nün* eski basımlarında bazı kelimeler güncel olarak gösterilirken yeni basımlarında ise bu kelimelerin *tarihî* veya *eskicil* olarak gösterildiği tespit edilmiştir. Örneğin “Bolşevik” kelimesi *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü'nün* 1969 basımında güncel bir kelime olarak açıklanırken 2015 yılındaki basımında *tarihî* olarak gösterilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere bağımsızlık öncesi dönemlerle özdeşleşmiş birçok kelime zaman ilerledikçe *tarihî kelime* kategorisinde incelenebilir.

Kırgız dilbilimcilerin yaptıkları çalışmalarda belirttikleri üzere *eskicil* ve *tarihî* kelimelerin tespiti oldukça zordur çünkü yazılı döneme çok geç geçen Kırgız Türkçesinin gelişimi uzun yıllar sürmüştür. Bu yüzden kelimelerin tespiti yapılırken dilbilimciler araştırma alanlarını daraltıp sosyal, siyasî ve kültürel alanlara yönelmişlerdir. Biz de çalışmamızda tespit ettiğimiz *eskicil* ve *tarihî* kelimeleri önce türlerine sonra konularına göre tasnif edip sosyal, siyasî, askerî, toplumsal v.b konulara göre ayırmayı uygun gördük. Tasnifi yapılan kelimelerin anlamlarını açıklayarak, romandaki kullanımları ve esere sağladığı katkıları belirtmeye çalıştık.

Çalışmamız boyunca konularına ve türlerine göre tespit ve tasnif ettiğimiz *eskicil* ve *tarihî* kelimelerin sayısal verilerini aşağıdaki tablolar ile gösterdik.

Tablo 1.

1.TARİHÎ KELİMELER	
1. Leksikolojik Tarihî Kelimeler	
1.1.1. Toplumsal ve Siyasî yaşama bağlı tarihî kelimeler	13
1.1.2. Savaş ve Askerî terimlerle ilgili tarihî kelimeler	15
1.3. Dinle alakalı tarihî kelimeler	1
1.4. Toplumsal yaşam ile ilgili tarihî kelimeler	10
1.5. Kıyafet ve Takılarla ilgili tarihî kelimeler	3
1.6. Geleneklerle ilgili tarihî kelimeler	2
1.7. Geleneksel oyunlarla ilgili tarihî kelimeler	3
1.8. Ölçü ve Para birimleriyle ilgili tarihî kelimeler	1
2. Semantikalık İstorizmeler	4
3. Frazelogiyalık İstorizmeler	0
TOPLAM	52

Tablo 2.

2. ESKİCİL KELİMELER	
2.1. Nagız Leksikalık Arhaizmler	16
2.2. Semantikalık Arhaizmler	8
2.3. Leksika-Fonetikalık Arhaizmler	2
2.4. Leksika-Morfologiyalık Arhaizmler	1
TOPLAM	27

Sonuç olarak Kırgız tarihinde önemli bir yeri olan “Ürkün” olayı hakkında yazılmış olan *Mismildirik (Bedeldegi Kargış)* isimli roman Türkiye Türkçesine aktarılarak Türkiye’deki okurlara tanıtılmış bu dönemi araştırmak isteyen kişiler için kaynak niteliği taşıyacak bir çalışma olmuştur. Kırgız halkı diline ve kültürüne sahip çıkmıştır ancak sürekli gelişen Kırgız Türkçesinin kelime hazinesinde *eskicil* ve *tarihî* diye nitelendirilen birçok kelime ortaya çıkmıştır. Koyçiyev’in *Mismildirik* isimli romanı üzerinden sosyal, siyasî ve kültürel alanlarda tespit edilen *eskicil* ve *tarihî* kelimeler konularına ve türlerine göre tasnif edilerek Türkiye’de bu konu üzerine çalışma yapacak olan lisans, lisansüstü öğrencilere ve diğer araştırmacılara kaynak sağlanmıştır. Benzeri çalışmaların Türk dilinin değişik sahalarından zengin edebî ürünleri tanımak, tanıtmak ve ortak kültürümüzü görmek adına katkı sağlayacağına, Türk lehçeleri üzerinde yazılmış kültürel ve tarihî eserlerin başka lehçelere aktarılması ile Türk halklarının birbirlerini daha yakından tanıması sağlanarak kenetlenip büyük bir Türk Birliği oluşumuna katkıda bulunacağına inancımız büyüktür.

KAYNAKÇA

- Abdigulova. *Türkçe-Kırgızca Sözlük*. <http://tamgasoft.kg/> (E. T.: 09. 07. 2018)
- Abdudaev, E. ve İsaev, D. (1969). *Kırgız Tilinin Tüshündürmö Sözdüğü*. Frunze: Mektep Basım.
- Akmataliev, A. (1996). *Kırgız El Hünerçiliği (Koldonmo) (kg-kg)*. Bişkek. <http://tamgasoft.kg/> (E T.: 12. 06. 2018)
- Akmataliev, A. (2015). *Kırgız Tilinin Tüshündürmö Sözdüğü (2 Cilt)*. Bişkek: Avrasya Basım.
- ARTIKBAYEV, K. (2003). 20. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi, çev. (Dıykanbayeva, M. Çev.), İstanbul, Bengü Yay.
- Asanaliyev, K. ve Sadıkov, A. (1987). Kırgız Prozası. *Kırgız Sovet Adabiyatının Tarihi* C.1 (2 cilt). Frunze: İlim Basması. s. 569-647.
- Asanaliyev, K. (1987). Proza. *Kırgız Sovet Adabiyatının Tarihi* C.1 (2 cilt). Frunze: İlim Basması. s. 155-207, 304-325.
- Aslan, M. ve Stoletneya, G. (2003). *Rusça-Türkçe Türkçe-Rusça Sözlük*. İstanbul: Fono Yay.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yay.
- Baygaziye, S. (11.06.2010). Talanttuu Debyut. *Kutbilim Gazetesi*. s.12.
- Buran, A. (2015). *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yay.
- Şeriev, C. ve Muratov, A. (1994). *Kırgız Adabiyatı Terimderdin Tüshündürmö Sözlüğü*. Bişkek: Kırgız Ensiklopediyasının Başkı Redaktsiyası Yay.
- Cumakunova, G. (2005). *Türkçe-Kırgızca Sözlük*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yay.
- Cusupov, K, (02.08.2011). Ürkün cana “Mismildirik”. *Kırgız Tuusu Gazetesi*. s. 6.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çankaya, S. (2014). *Kırgız Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

Dıykanbayeva, M., (2009), Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri, Doktora Tezi, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Dıykanov, K. (1971), *Kırgız Tilinin Tablitsaları*. Bişkek: Mektep Yay.

Duman, G. B., “Ürkün Olayının Kırgız Nesrine Yansımaları”, *I. ULUSLARARASI TÜRKLERİN DÜNYASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU*, Antalya, s. 163-176, 11-14 Mayıs 2017.

Eşmatov, R. (2015). *Adabiy Tüştördün Körköm Tabiyatı (XX. Kılımdağı Kırgız Prozası: 50-80. cıldar)*. Bişkek: Turar Yay.

Kemaletdinova, G. (2008), *Rusça Büyük Sözlük*. İstanbul: Fono Yay.

Gülsevin, G. (2015, Kış/3). Arkaik-Periferik Kavramı Ve Bu Kavramın Tarihî Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASS)*, s. 1-12.

Gültek, V. (2014). *Rusça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Multilingual Yay.

Güneş, B. (2013, 2/4). Valeh Hacılar’ın Dilinde Arkaik Sözler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (Teke)*, s.116-130.

Hatipoğlu, V. (1978). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.

İmanaliyev, K. (11.06.2010). Narboto, Mukay Kambarov ve Arslan Koyçiyev. *Kutbilim Gazetesi*. s.12.

İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.

Kallımcı, İ. T., (2002), Çağdaş Kırgız Şiiri ve Alıkul Osmonov’un Kırgız Şiirindeki Yeri, Yüksek Lisans Tezi, *MSKÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Muğla.

Kara, F. (2013, Şubat). Kırgız Sovyet Devletinin Oluşması. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASS)*, s.1749-1767.

Karaağaç, G. (2013) *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Karasaev, H. K. (1966). *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü*. Frunze: Mektep Basması.

Karasaev, H. K. (2009). *Kırgız Tilinin Orfografiyalık Sözdüğü*. (İbragimov, C. İ Editörlüğünde yayına hazırlanmıştır.) Bişkek: Mamlekettik Til cana Entsiklopediya Borboru Yay.

Karataş, T. (2011). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Sütun Yay.

Kaya, F. (2016, Mart). Kanunnâme-İ Âl-i Osman'da Geçen Arkaik (Eskicil) Kelimeler Üzerine Bir İnceleme. *Tarih Okulu Dergisi*, s. 155-176

Kayıpov, S. (2005). *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım) Kırgız Edebiyatı- I (Cilt 31)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Kazakova, N. (2013). Çındık cana Çıgarma. *Canı Ala-Too Dergisi*, No: 10. s.187-193

KOÇ, S. (2015). Kırgız Edebiyatında Nesrin Gelişimi ve Tölögön Kasımbek, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 13. s. 61-80.

Komisyon. (1999). *Rusça-Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Multilingual Yay.

Türk Dil Kurumu. (2011) *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arıkoğlu, E., Alimova, C., Askarova, R., Selçuk, B. K. ve Şarşembayev, B. (2017). *Manas Üniversitesi Sözlüğü (Kırgızca-Türkçe Sözlük)*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yay.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Kurtoğlu, O. (2016, Kış). Yozgatlı Nihânî'nin Hacı Bektaş-ı Velî Velâyetnâmesi'ndeki Eskicil Unsurlar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, s. 99-120.

Karıpkulov, A. (1995) *Entsiklopediya - Aalam-Manastın Muzıkası (kg-kg)*. Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası yay. <http://tamgasoft.kg/> (E. T.: 17. 05. 2018)

- Maden, S. ve Demir, R. (2017). Atasözlerindeki Eskicil (Arkaik) Unsurlar. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, s.189-200
- Mamıtoov, C. ve Kulumbaeva, Z. (1971). *Azırkı Kırgız Tili (Leksikologiya)*. Frunze: Mektep Basması.
- Mamıtoov, C. (1999). *Azırkı Kırgız Tili (Fonetika cana Leksikologiya)*. Bişkek: Ceka Yay.
- Mamıtoov, C. (2002). Körköm Çıgarmadağı Eskirgen Sözdör Menen Dialektizmderdin Lingvostilistikası, Doktora Tezi. *Kırgız Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisi Dilbilimi Enstitüsü*. Bişkek.
- Maratkızı, A. Ve Taşbaş, E. (2010, Ocak). Kırgız Ulusal Oyunları. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, s. 221-243.
- Mukambaev, C. (2009). *Kırgız Dilinin Dialektoloji Sözlüğü* (Yayına hazırlayan: Kadıralı Konkobaev). Bişkek: Kırgız Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisi Cengiz Aytmatov Dil ve Edebiyat Enstitüsü Girne Amerikan Üniversitesi Türk Araştırma ve Tanıtım Merkezi Yay.
- NASKALİ, E. G. (1996 Bahar) Sovyet Türk Edebiyatı, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 1. s. 54-64.
- Ölçekçi, T. (2013, Güz). Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Roller. *Bilig Dergisi*, s. 111-128.
- Ölmez, M. (2003). Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003 Mustafa Canpolat Armağanı*, (Yayına haz. A.Ata- M.Ölmez). Ankara: s. 135-142.
- ÖZGEN, N. (2014). *Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Kırgız Edebiyat Tarihi (1900-1950)*. Ankara: TDK yayınları.
- Özkan, N. (2007). *Türk Dilinin Yurtları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sabırov, M.(24.06.2011). Önörkana; “Orustun Baldarı Kosmonavt Bolom Dese Biz Cazuuçu Bolom Dep Kıyaldançubuz”. *Kırgız Tuusu Gazetesi*. No: 48 s.11
- Sadıkov, A.(1987). Proza. *Kırgız Sovet Adabiyatının Tarihi* C.1 (2 cilt). Frunze: İlim Basması. s. 427-456.

- Saginbaeva, B. (2015). *Kırgızca-Türkçe Türkçe-Kırgızca Sözlük*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yay.
- Saginbekov, B. (Ed.). (2007). Kırgızistan'da Ürkün Olayı ve Kırgız Şiirindeki Akisleri, Doktora Tezi, *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.
- Sarı, E. (2016). *Manas Destanı*. Antalya: Net Medya Yay.
- Sıdkova, Rahima.(2013). *XX. Kılımdın Kırgız Adabiyat Tarihi (40-80-yy.) Okuu Kuralı*. Bişkek: İ. Arabaev Atındaki Kırgız Mamlekettik Univesiteti Mamlekettik Til cana Madaniyat İnstitutu Yay.
- SÖYLEMEZ, O. (2013). *Çağdaş Kırgız Edebiyatı (Çağdaş Türk Edebiyatları II)*, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yay.
- Türk, V. (2009, 4/8). Türkülerde Eski (Arkaik) Sözler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. s. 83-88.
- Useev, N. (2014, Bahar). Kırgız Türkçesindeki Bazı Deyimleri Açıklamada Eski Türkçenin Yeri ya da Ara Arkaik Kelimeler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. s. 91-96.
- ÜKÜBAYEVA, L. (2007). *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi Cilt IX*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay. s. 637-657.
- Ükübayeva, L. (2016). Körköm Çıgarmada 1916-Cıldın İzildenişi. *Ala Too Dergisi*, No:8 Ağustos s.149-159.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yay.
- Yılmaz, E. (2014). *Temel Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Pegem Yay.
- Yılmazkaya, E. (2017, Nisan). Eskiçil / Eskiçillik Kavramları Ve Çuvaşça Üzerine. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASS)*, s.145-153.
- Yudahin, K. K. (1957). *Rusça- Kırgızca Sözlük*. Moskova: Çet cana Ulut Sözdüktörünün Mamlekettik Basması.
- Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü* (A. Taymas, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Yudahin, K. K. (2012). *Kırgızca-Rusça Sözlük*. Bişkek: Kut Ber Yay.

<http://ctle.pau.edu.tr/kgtr/> (E. T.: 20. 04. 2017)

<http://ctle.pau.edu.tr/rutr/> (E. T.: 15. 04. 2017)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Oğuz Alparslan ÇATAL

Doğum Yeri: Bakırköy / İSTANBUL

Doğum Tarihi: 14.07.1993

Medeni Hali: Bekâr

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise: Sebahat-İsmet Erdem Anadolu Lisesi 2007- 2011

Lisans: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk

Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü 2011-2015

Yabancı Dil: İngilizce